



ILE KOSZTUJE CIERPIENIE DZIECKA WYKORZYSTANEGO SEKSUALNIE?

Raport Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania
wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15



ILE KOSZTUJE CIERPIENIE DZIECKA WYKORZYSTANEGO SEKSUALNIE?

Raport Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania
wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15

Warszawa 2023

Członkowie Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15

Karolina Maria Bućko – Przewodnicząca Państwowej Komisji

Justyna Kotowska – Zastępca Przewodniczącej Państwowej Komisji

Barbara Chrobak – Członek Państwowej Komisji

dr Hanna Elżanowska – Członek Państwowej Komisji

dr hab. Błażej Kmiecik, prof. UCZ – Członek Państwowej Komisji

Agnieszka Rękas – Członek Państwowej Komisji

RECENZENT: prof. dr hab. **Magdalena Budyn-Kulik**, Katedra Prawa Karnego i Kryminologii, Uniwersytet im. Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie

REDAKCJA MERYTORYCZNA: **Justyna Kotowska**, dr **Hanna Elżanowska**

KOREKTA REDAKCYJNA: **Magdalena Bogdańska-Maciak**

PROJEKT GRAFICZNY: **Karol Polus**

SKŁAD: **Krystyna Oborska-Masłowska**

WSPÓŁPRACA NAUKOWA:

dr **Izabela Grabowska** – Zakład Demografii, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

dr hab. **Tomasz Hanć**, prof. UAM – Instytut Biologii i Ewolucji Człowieka, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu

dr hab. **Paweł Kubicki**, prof. SGH – Katedra Polityki Społecznej, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

dr n. med. **Dagmara Mętel** – Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

dr **Janusz Roszkiewicz** – Zakład Praw Człowieka, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warszawski

Copyright © 2023 Państwowa Komisja do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15

ISBN 978-83-970364-0-6

Raport jest dziełem Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i zaznacz, czyje to dzieło.

SPIS TREŚCI

| | |
|------------------------|---|
| SPIS SCHEMATÓW I TABEL | 9 |
|------------------------|---|

| | |
|-----------------------------------|----|
| WYKAZ SKRÓTÓW I UŻYWANYCH ZWROTÓW | 10 |
|-----------------------------------|----|

| | |
|---------------|----|
| SŁOWO WSTĘPNE | 13 |
|---------------|----|

CZEŚĆ I

| | |
|---|----|
| KONSEKWENCJE WYKORZYSTANIA SEKSUALNEGO W DZIECIŃSTWIE | 17 |
|---|----|

| | | |
|-----------|---|----|
| 1. | Psychospołeczne konsekwencje WSD | 19 |
| 1.1. | Wpływ traumy seksualnej na sferę emocjonalną | 19 |
| 1.2. | Wpływ traumy seksualnej na funkcjonowanie poznawcze | 21 |
| 1.3. | Wpływ traumy seksualnej na rozwój seksualności | 24 |
| 1.4. | Wpływ traumy seksualnej na rozwój biologiczny | 25 |
| 1.4.1. | Wpływ traumy na rozwój ośrodkowego układu nerwowego | 27 |
| 1.4.2. | Zaburzenia snu w konsekwencji traumy | 30 |
| 1.4.3. | Znaczenie osi mikrobiota–jelita–mózg | 31 |
| 1.4.4. | Epigenetyczne mechanizmy programowania rozwoju i zdrowia człowieka przez traumę dziecięcą | 31 |
| 1.4.5. | Wpływ traumy na przyspieszenie procesu biologicznego starzenia się organizmu | 33 |
| 1.5. | Podsumowanie | 33 |
| 2. | Społeczny wymiar konsekwencji wykorzystania seksualnego w Polsce | 36 |
| 2.1. | Rodzaje kosztów | 37 |
| 2.2. | Szacunek kosztów WSD – ujęcie modelowe | 39 |
| 2.3. | Szacunek kosztów w Polsce | 42 |
| 2.4. | Podsumowanie | 48 |

CZEŚĆ II

MOŻLIWOŚCI NAPRAWIENIA SZKODY I ZADOŚĆUCZYNIENIA ZA KRZYWDY SPOWODOWANE PRZESTĘPSTWEM – UJĘCIE W POLSKICH PRZEPISACH PRAWNYCH

51

| | | |
|-----------|--|-----------|
| 1. | Ścieżka prawnokarna | 53 |
| 1.1. | Uwagi ogólne | 53 |
| 1.2. | Uwagi szczegółowe | 55 |
| 1.2.1. | Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę | 56 |
| 1.2.1.1. | Klauzula antykumulacyjna | 60 |
| 1.2.2. | Nawiązka na rzecz pokrzywdzonego | |
| 1.3. | Środki naprawcze | 61 |
| 1.3.1. | Warunkowe umorzenie postępowania karnego | 63 |
| 1.3.2. | Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności | 66 |
| 1.3.2.1. | Podsumowanie | 67 |
| 1.3.3. | Warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności | 68 |
| 1.3.3.1. | Zobowiązanie do przeproszenia pokrzywdzonego | 68 |
| 1.4. | Zatarcie skazania | 69 |
| 1.5. | Egzekucja wykonania obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę i nawiązki | 70 |
| 2. | Ścieżka cywilnoprawna | 71 |
| 2.1. | Uwagi ogólne | 71 |
| 2.2. | Uwagi szczegółowe | 76 |
| 2.2.1. | Odpowiedzialność deliktowa | 77 |
| 2.2.2. | Odpowiedzialność za naruszenie dóbr osobistych | 79 |
| 2.3. | Podsumowanie | 81 |
| 3. | Kompensata państwowa – ścieżka z udziałem Skarbu Państwa | 82 |
| 3.1. | Uwagi ogólne | 82 |
| 3.2. | Uwagi szczegółowe | 83 |
| 3.3. | Zbieg roszczeń o naprawienie szkody a przyznanie kompensaty państwowej | 88 |
| 3.4. | Podsumowanie | 89 |



| | | |
|-----------|--|----|
| 4. | Przykład odpowiedzialności instytucji organizacji lub zwierzchnika sprawcy za przestępstwo wykorzystania seksualnego dziecka | 92 |
| 4.1. | Dochodzenie roszczeń przeciwko osobom ukrywającym czyny sprawcy | 92 |
| 4.2. | Pojęcie zwierzchnika | 93 |
| 4.3. | Pojęcie podwładnego | 93 |
| 4.4. | Przesłanki odpowiedzialności zwierzchnika | 94 |

CZEŚĆ III

| | | |
|--|--|-----|
| POMOC OSOBOM DOŚWIADCZONYM WYKORZYSTANIEM SEKSUALNYM W POLSCE – ROZEZNANIE ZJAWISKA | | 99 |
| 1. | Pomoc udzielana pokrzywdzonym w ramach Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej | 100 |
| 2. | Pomoc udzielana osobom z doświadczeniem wykorzystania seksualnego przez ośrodki realizujące zadania Funduszu Sprawiedliwości | 103 |
| 2.1. | Uwagi ogólne | 103 |
| 2.2. | Uwagi szczegółowe | 109 |
| 2.3. | Podsumowanie | 111 |

CZEŚĆ IV

| | | |
|--|--|-----|
| SYTUACJA OSOBY Z DOŚWIADCZENIEM WSD W PROCESIE UZYSKANIA ŚRODKÓW KOMPENSACYJNYCH – BADANIA WŁASNE | | 113 |
| 1. | Uzasadnienie badania oraz obszary badawcze | 113 |
| 2. | Zespół | 114 |
| 3. | Metodologia badań | 115 |
| 3.1. | Metody | 115 |
| | 3.1.1. Metoda ilościowa | 115 |
| | 3.1.2. Metoda jakościowa | 116 |
| 3.2. | Materiał badawczy | 117 |
| 4. | Kwestie etyczne | 120 |
| 5. | Ograniczenia badania | 121 |

| | | |
|-----------|---|------------|
| 6. | Przedstawienie wyników | 122 |
| 6.1. | Opis wyników | 122 |
| 6.2. | Charakterystyka spraw na podstawie danych ilościowych | 122 |
| 6.2.1. | Ogólna charakterystyka czynu | 122 |
| 6.2.2. | Kwalifikacja prawna czynu | 123 |
| 6.2.3. | Charakterystyka poszkodowanego | 124 |
| 6.2.4. | Charakterystyka pozwanego | 125 |
| 6.2.5. | Wynik postępowania | 125 |
| 6.3. | Przedstawienie wyników analizy jakościowej | 126 |
| 6.3.1. | Przedstawienie dziecka przed WSD | 126 |
| 6.3.1.1. | Zewnętrzne postrzeganie dziecka | 126 |
| 6.3.1.2. | Funkcjonowanie społeczne | 126 |
| 6.3.1.3. | Obserwowane trudności | 127 |
| 6.3.1.4. | Osiągnięcia szkolne | 127 |
| 6.3.1.5. | Trudności rozwojowe | 127 |
| 6.3.1.6. | Multiwiktyimizacja | 127 |
| 6.3.2. | Przedstawienie pozwanego | 128 |
| 6.3.2.1. | Wizerunek pozwanego prezentowany przed sądem | 128 |
| 6.3.2.2. | Relacje intymne pozwanego | 129 |
| 6.3.2.3. | Zdrowie psychiczne pozwanego | 129 |
| 6.3.2.4. | Sposób działania sprawcy | 130 |
| 6.3.2.5. | Zachowanie pozwanego po ujawnieniu WSD | 131 |
| 6.3.3. | Wykorzystanie seksualne jako czyn wyrządzający szkody | 133 |
| 6.3.3.1. | Inwazyjność WSD | 133 |
| 6.3.3.2. | Charakterystyka WSD | 133 |
| 6.3.3.3. | Charakter relacji małoletniego i pozwanego w kontekście WSD | 134 |
| 6.3.4. | Konsekwencje WSD | 136 |
| 6.3.4.1. | Sposoby radzenia sobie z WSD | 137 |
| 6.3.4.2. | Wpływ WSD na przeżywanie dziecka | 138 |

| | |
|--|-----|
| 6.3.4.3. Konsekwencje rozwojowe | 140 |
| 6.3.4.4. Konsekwencje relacyjne | 142 |
| 6.3.4.5. Konsekwencje dotyczące postaw społecznych | 143 |
| 6.3.5. Dziecko a system rodzinny | 143 |
| 6.3.6. Reakcja otoczenia na fakt WSD | 145 |
| 6.3.7. Bariery w dochodzeniu zadośćuczynienia | 147 |
| 6.4. Podsumowanie | 148 |

CZĘŚĆ V

| | |
|--|------------|
| WSKAZÓWKI DLA OSÓB Z DOŚWIADCZENIEM WSD ORAZ ICH NAJBLIŻSZEGO OTOCZENIA | 153 |
| 1. Wskazówki dla osób dorosłych z doświadczeniem WSD w dzieciństwie | 154 |
| 2. Wskazówki dla opiekunów dzieci z doświadczeniem WSD niebędących sprawcami pokrzywdzenia | 156 |
| 3. Wskazówki dla osób z najbliższego środowiska dziecka | 159 |

CZĘŚĆ VI

| | |
|---|------------|
| REKOMENDACJE DLA ORGANÓW PAŃSTWA, PODMIOTÓW I INSTYTUCJI ZWIĄZANYCH Z OPIEKĄ, WYCHOWANIEM I EDUKACJĄ | 161 |
| 1. Rekomendacje dla pracowników oświaty i wychowania (nauczycieli, psychologów, innych pracowników placówek oświatowych, np. pracowników sekretariatu, woźnych, pielęgniarek szkolnych) | 161 |
| 2. Rekomendacje dla pracowników obszaru zdrowia (lekarzy i lekarzy dentyków, pielęgniarek, położnych, psychologów i psychoterapeutów oraz przedstawicieli innych zawodów medycznych) | 163 |
| 3. Rekomendacje dla pracowników z obszaru prawa (sędziów, pełnomocników, biegłych, reprezentantów dziecka) | 164 |
| 4. Rekomendacja dla pracowników z dziedziny kultury fizycznej i turystyki (trenerów, opiekunów wycieczek/kolonii) | 165 |
| 5. Rekomendacje dla pracowników kultury (animatorów, prowadzących zajęcia artystyczne) | 166 |
| 6. Rekomendacje dla pracowników pomocy społecznej (kuratorów rodzinnych, pracowników socjalnych) | 167 |
| 7. Rekomendacje dla Kościołów / innych związków wyznaniowych (duchownych i świeckich) | 169 |
| 8. Rekomendacje dla mediów | 170 |

| | | |
|------------|---|-----|
| 9. | Rekomendacje dla reprezentantów innych zawodów, których wykonywanie wiąże się z kontaktem z dzieckiem | 171 |
| 10. | Rekomendacje dla decydentów | 172 |
| 10.1. | Rekomendacje dla ministrów | 172 |
| 10.2. | Rekomendacje dla mocodawców z obszaru oświaty i wychowania (ministrów, kuratorów, wizytatorów, dyrektorów placówek oświatowych) | 175 |
| 10.3. | Rekomendacje dla mocodawców z obszaru szkolnictwa wyższego (ministrów, rektorów, członków senatu uczelni) | 176 |
| 10.4. | Rekomendacje dla mocodawców z obszaru zdrowia (odpowiedzialnych za szkolenie profesjonalistów – organów samorządów zawodowych) | 176 |
| 10.5. | Rekomendacje dla mocodawców z obszaru prawa (odpowiedzialnych za szkolenie profesjonalistów) | 177 |
| 10.6. | Rekomendacje dla mocodawców z obszarów kultury fizycznej i turystyki | 178 |
| 10.7. | Rekomendacje dla mocodawców z obszaru pomocy społecznej (np. dyrektorów OPS) | 179 |
| 10.8. | Rekomendacje dla zwierzchników kościelnych / związków wyznaniowych | 179 |
| 10.9. | Rekomendacje dla mocodawców z obszaru mediów | 180 |

BIBLIOGRAFIA

181

SPIS SCHEMATÓW

| | |
|--|-----|
| 1. Czteroczynnikowy model powstawania traumy, za: A. Chodecka (2011) | 23 |
| 2. Ścieżki dochodzenia środków o charakterze kompensacyjnym | 52 |
| 3. Środki o charakterze kompensacyjnym w ramach poszczególnych ścieżek | 52 |
| 4. Podział środków kompensacyjnych | 54 |
| 5. Środki naprawcze | 55 |
| 6. Orzeczenie środka kompensacyjnego | 57 |
| 7. Wniosek o orzeczenie środka kompensacyjnego | 57 |
| 8. Możliwość orzeczenia środków naprawczych w ramach wybranych środków probacyjnych | 64 |
| 9. Zaskarżenie wyroku | 74 |
| 10. Roszczenia w ramach ścieżki cywilnoprawnej | 77 |
| 11. Roszczenia deliktowe | 77 |
| 12. Roszczenia za naruszenie dób osobistych | 80 |
| 13. Katalog kosztów podlegających kompensacji | 84 |
| 14. Warunki ubiegania się o kompensatę państwową | 85 |
| 15. Proces uzyskania kompensaty na ścieżce z udziałem Skarbu Państwa | 87 |
| 16. Stosunek liczby złożonych wniosków do liczby załatwionych wniosków o przyznanie kompensaty państwowej w poszczególnych latach | 90 |
| 17. Wybrane formy wsparcia w ramach Funduszu Sprawiedliwości osób pokrzywdzonych oraz osób im najbliższych | 102 |
| 18. Uwarunkowania prawne pomocy państwa dla osób pokrzywdzonych przestępstwem | 106 |
| 19. Kwota wpływu środków finansowych do Funduszu Sprawiedliwości w latach 2018–2021 wg opracowania Departamentu Budżetu i Efektywności Finansowej Ministerstwa Sprawiedliwości | 108 |
| 20. Kwota wpływu środków finansowych do Funduszu Sprawiedliwości w latach 2018–2021 na podstawie wyników kontroli Najwyższej Izby Kontroli dotyczących wykonania budżetu państwa | 109 |
| 21. Zmienne ilościowe | 116 |
| 22. Lista zmiennych grupujących | 119 |

SPIS TABEL

| | |
|---|-----|
| 1. Najczęstsze przykłady negatywnych konsekwencji traumy w dorosłości | 34 |
| 2. Rodzaje kosztów wykorzystywania seksualnego – przykłady | 37 |
| 3. Koszty związane z konsekwencjami dla osób, które doświadczyły WSD i ich rodzin (<i>consequence costs</i>), wyliczone dla Wielkiej Brytanii (2018/2019) | 40 |
| 4. Wycena jednostkowych kosztów doświadczania wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie w ujęciu rocznym dla Polski | 43 |
| 5. Opis trajektorii życiowych osób doświadczających WSD wraz z kosztami ponoszonymi z tego powodu | 47 |
| 6. Pomoc udzielana w ramach Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej | 100 |
| 7. Zmienne grupujące zastosowane do doboru próby badanych spraw | 119 |
| 8. Kwalifikacja prawna czynu | 123 |
| 9. Kwalifikacja prawna czynu w poszczególnych sprawach | 124 |

WYKAZ SKRÓTÓW I UŻYWANYCH ZWROTÓW

| | |
|--|---|
| CSK | skarga kasacyjna |
| FS | Fundusz Socjalny |
| k.c. | Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny |
| k.k. | Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny |
| k.p.c. | Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego |
| osoba z doświadczeniem wykorzystania | osoba, która w wieku poniżej lat 15 została pokrzywdzona przestępstwem przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, o którym mowa w rozdz. XXV Kodeksu karnego |
| OUN | ośrodkowy układ nerwowy |
| Państwowa Komisja | Państwowa Komisja do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15 |
| placówka oświatowa | jednostka określona w art. 2 Ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe |
| PPP | poradnia psychologiczno-pedagogiczna |
| próba „S” | próba samobójcza |
| Przewodniczący | Przewodniczący Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15 |
| PTSD (ang. <i>post-traumatic stress disorder</i>) | zespół stresu pourazowego |
| Raport | Raport Państwowej Komisji 2023 |
| r.pr. | radca prawny |
| SO | sąd okręgowy |
| SR | sąd rejonowy |
| u.k.s.c. | Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych |
| Urząd | Urząd Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15 |
| Ustawa | Ustawa z dnia 30 sierpnia 2019 r. o Państwowej Komisji do spraw przeciwdziałania wykorzystywaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15 |
| Ustawa o państwowej kompensacie | Ustawa z 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych |
| WSD | wykorzystanie seksualne dziecka |



SŁOWO WSTĘPNE

Ile kosztuje cierpienie dziecka wykorzystanego seksualnie? Ile kosztują jego ból i samotność przeżywana w ciszy? Czy istnieje obiektywna miara ludzkiego cierpienia? Czy możemy w ogóle wyceniać krzywdę dziecka oraz rozmiar krzywd, z jakimi zmagają się osoby dorosłe doświadczone w dzieciństwie wykorzystaniem seksualnym? Choć na podobne pytania nie ma jednej, dobrej odpowiedzi, to jednocześnie mamy świadomość, że istnieje konieczność, by je postawić. Tylko bowiem w ten sposób mamy – niedoskonałą – możliwość przybliżenia się do rzeczywistości, jaka jest udziałem osób, które doświadczyły w dzieciństwie przemocy seksualnej.

Przemoc seksualna, nawet ta bezdotykowa, nie pozostaje bez śladu. Często powoduje spustoszenie w życiu osoby pokrzywdzonej i może bezpowrotnie zmienić jego cały bieg. Żadne pieniądze nie są w stanie zrekompensować złamanej linii życia. Żadna suma nie doprowadzi do wymazania wspomnień, które często po wielu latach wracają, sprawiając silny ból. Pomimo tego to właśnie środki finansowe są niezbędne, aby wspomóc dzieci i ich rodziny w redukowaniu szkód związanych z podobnym rodzajem molestowania. Uzyskanie pieniężnego zadośćuczynienia stanowi ponadto bardzo ważny element ostatecznego wskazania odpowiedzialności, jaką powinien ponieść sprawca. To również istotny moment przywrócenia sprawiedliwości.

Po raz pierwszy zebraliśmy w jednym miejscu informacje dotyczące pomocy na terenie Polski dzieciom pokrzywdzonym przestępstwem wykorzystania seksualnego,

podjęliśmy próbę rozeznania, ile środków realnie trafia do dzieci skrzywdzonych seksualnie, dokonaliśmy wstępnego szacunku kosztów, jakie ponosi rodzina w związku z niwelowaniem skutków doświadczonej przemocy.

Aby móc rozeznąć się w realnej sytuacji dzieci wykorzystanych seksualnie, podjęliśmy próby sprawdzenia, jaka pomoc trafia do pokrzywdzonych oraz jakie ponoszone są przez dziecko i jego rodzinę koszty krótko- i długoterminowe. Pozwoliło nam to zidentyfikować luki systemowe i określić potrzeby, jakie ma rodzina dotknięta przestępstwem wykorzystania seksualnego. Brak precyzyjnych danych i brak rzetelnych statystyk prowadzonych przez odpowiednie służby i instytucje zajmujące się wsparciem i pomocą skrzywdzonym to tylko niektóre z barier, z jakimi zetknęliśmy się na drodze do pokazania realnej sytuacji dziecka. W tym Raporcie znajdziecie Państwo wynik analiz, jakich podjęła się Państwowa Komisja

wraz z zespołem ekspertów, analiz kosztów przestępstwa seksualnego doświadczonego w dzieciństwie nie tylko występujących krótko po zdarzeniu, ale i w życiu dorosłym. W centrum analiz umieściliśmy nie tylko dziecko, ale i całą rodzinę, wszak doznanie wykorzystania seksualnego traumatyzuje całe otoczenie pokrzywdzonego, cały jego system.

Sprawdzenie – w ramach wspomnianej próby rozeznania realnej sytuacji dzieci wykorzystywanych seksualnie i ich rodzin – jaka pomoc trafia do pokrzywdzonych oraz jakie koszty krótko- i długoterminowe ponoszą dziecko i jego rodzina, uznaliśmy za niezbędne do identyfikacji luk systemowych i oszacowania środków, które należy przeznaczyć na pomoc rodzinie dotkniętej przestępstwem wykorzystania seksualnego. Brak precyzyjnych danych i brak statystyk to tylko niektóre z barier, z jakimi zetknęliśmy się na drodze do identyfikacji i pokazania realnej sytuacji dziecka i jego rodziny, w której doszło do przestępstwa wykorzystania seksualnego. W Raporcie znajdziecie Państwo wyniki analiz przeprowadzonych przez Państwową Komisję wraz z ekspertami, analiz dotyczących kosztów przestępstwa seksualnego doznanego w dzieciństwie, nie tylko występujących krótko po zdarzeniu, ale i w życiu dorosłym.

Raport ten jest poświęcony rodzinom, które zawalczyły o dalsze życie dla swoich dzieci, ubiegając się przed sądem o pieniądze, które mają choć w niewielkim stopniu oddać sprawiedliwość ich skrzywdzonym dzieciom.

Publikacja zawiera sześć części podzielonych na uzupełniające się rozdziały, które koncentrują się wokół prawnych możliwości uzyskania kompensat w konsekwencji doznanej w dzieciństwie traumy seksualnej.

Część pierwsza poświęcona jest indywidualnym skutkom doświadczonej przemocy seksualnej ujawnianym w dzieciństwie i dorosłości w różnych obszarach życia człowieka. Wykorzystywanie seksualne dzieci nie jest tylko doświadczeniem indywidualnym, to problemem społecznym związany z ogromnymi wydatkami, jakie ponosi całe społeczeństwo. Dokonałmy wstępnej wyceny kosztów, jakie może ponosić rodzina w związku z przemocą seksualną. To m.in. wydatki związane z leczeniem psychologicznym, psychiatrycznym, koszty opieki zdrowotnej, które są konieczne do poradzenia sobie z konsekwencjami traumy.

W części drugiej opisaliśmy, czym są przewidziane w polskim prawie środki o charakterze kompensacyjnym oraz pomocowym – środki, o które mogą ubiegać się osoby pokrzywdzone czynem zabronionym przeciwko wolności seksualnej i obyczajności. W tej części Raportu wyjaśniamy także, w jaki sposób osoby pokrzywdzone, a niekiedy osoby im najbliższe, mogą te środki uzyskać.

Ponieważ w Polsce nie są prowadzone odrębne statystyki dotyczące zakresu, rodzaju i jakości pomocy oferowanej osobom pokrzywdzonym, w części trzeciej opisujemy, jak zwróciliśmy się w tej sprawie do Funduszu Sprawiedliwości, który zgodnie z obowiązującymi przepisami powinien udzielać finansowej pomocy osobom pokrzywdzonym przestępstwem oraz osobom im najbliższym. Przeanalizowaliśmy, w jaki sposób ta pomoc udzielana jest przez ośrodki realizujące zadania Funduszu Sprawiedliwości.

W części czwartej Raportu przedstawiamy, jak w rzeczywistości wygląda proces uzyskiwania zadośćuczynienia za poniesione krzywdy wynikające z molestowania w dzieciństwie. Na podstawie analizy akt spraw uzyskanych z wydziałów sądów cywilnych, w których dochodono zadośćuczynienia za doznane krzywdy, dokonaliśmy charakterystyki pozwanego oraz poszkodowanego, opisaliśmy, jaki był charakter czynu oraz z jakimi skutkami wykorzystania seksualnego mierzą się osoby skrzywdzone i ich najbliżsi. Finalnie zidentyfikowaliśmy bariery, na jakie natrafia pokrzywdzony przed wszczęciem postępowania cywilnego i w jego trakcie.

Kończącą część Raportu stanowią wskazówki i rekomendacje stworzone na podstawie wniosków płynących z badań, dokonanych analiz, opinii ekspertów, ale przede wszystkim prowadzonych rozmów z osobami pokrzywdzonymi zgłaszającymi się do Urzędu. Wskazówki kierujemy do osób poszkodowanych i ich opiekunów, zaś rekomendacje do osób, które zawodowo mają kontakt z dziećmi i tych, które mogą poprawić ich sytuację.

Członkowie Państwowej Komisji serdecznie dziękują wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania tego Raportu. Dziękujemy:

- osobom pokrzywdzonym, które w siedzibie naszego Urzędu dzieliły się swoimi trudnymi historiami i bolesnymi przeżyciami; podczas tych spotkań dowiadywa-

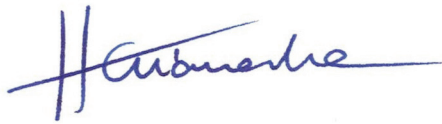
liśmy się o trudnościach, również tych finansowych, z jakimi mierzą się skrzywdzone dzieci i ich rodziny, aby poradzić sobie z konsekwencjami wykorzystania seksualnego;

- interdyscyplinarnemu zespołowi badawczemu Urzędu, który skrupulatnie analizował akta spraw sądowych zgodnie z przyjętą przez Państwową Komisję meto-

dologię badań, z zachowaniem wszystkich kwestii etycznych oraz zasad prowadzenia badań naukowych;

- recenzentowi oraz naukowcom i specjalistom w swoich dziedzinach, których wiedza i chęć dzielenia się nią pozwoliły na powstanie Raportu ujmującego zagadnienie wykorzystania seksualnego dziecka z różnych perspektyw.

Redaktorki merytoryczne:



dr Hanna Elżanowska
Członek Państwowej Komisji



Justyna Kotowska
Zastępca Przewodniczącej Państwowej Komisji



CZĘŚĆ I

KONSEKWENCJE WYKORZYSTANIA SEKSUALNEGO W DZIECIŃSTWIE

Wykorzystywanie seksualne dzieci to złożone i wieloaspektowe zjawisko wpisujące się w ogólne pojęcie **przemocy**, czyli „każdego nieprzypadkowego aktu godzącego w osobistą wolność jednostki lub przyczyniającego się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, które wykracza poza społeczne zasady wzajemnych relacji”¹. Wykorzystanie seksualne jest formą nadużycia władzy i przewagi fizycznej nad dzieckiem w celu uzyskania przyjemności seksualnej. W literaturze rozróżnia się wykorzystanie bezkontaktowe i takie, w którym doszło do bezpośredniego kontaktu z przestrzenią cielesną dziecka. Działanie takie może mieć wiele form, jednak zawsze przynosi poważne konsekwencje dla zdrowia fizycznego i psychicznego dziecka, a później dorosłego. Niestety, jeszcze kilkadziesiąt lat temu skutki wykorzystania seksualnego były ignorowane lub bagatelizowane. Do lat 70. XX w. panowało powszechne przekonanie, że to dzieci kierowane ciekawością i chęcią przeżycia inicjacji seksualnej same prowokują sprawcę wykorzystania. Uważano wówczas, że skoro jest to inicjatywa dziecka, to nie doświadcza ono w związku z tym szkodliwych konsekwencji wczesnych doświadczeń seksualnych². Na szczęście poglądy na temat szkód psychicznych związanych z wykorzystywaniem w dzieciństwie uległy radykalnej zmianie w drodze długoletnich badań i obserwacji osób po traumie seksualnej. Nie ma cienia wątpliwości, że wykorzystywanie seksualne niszczy równowagę psychiczną i tworzy podatny grunt dla rozwoju wielu zaburzeń psychicznych. Aktualna wiedza psychologiczna jasno wskazuje, że doświadczenie przez dziecko jakiegokolwiek formy wykorzystania o podłożu seksualnym ma destrukcyjny wpływ na jego psychikę i wymaga szybkiej, specjalistycznej pomocy, aby uniknąć poważnych i nieodwracalnych szkód, które mogłyby przełożyć się na nieprawidłowości w późniejszym funkcjonowaniu psychospołecznym, szkolnym i zawodowym. Wykorzystanie seksualne w dzieciństwie prowadzi do wystąpienia jednej z najpoważniejszych traum.

W najnowszym wydaniu amerykańskiej klasyfikacji zaburzeń psychicznych DSM-5 doświadczenie przemocy seksualnej nie tylko w dzieciństwie, ale na przestrzeni całego życia, jest uznawane za **traumę obiektywną**. Oznacza

to, że nawet samo bycie narażonym na groźbę przemocy seksualnej (np. bycie świadkiem takiej przemocy) jest kwalifikowane jako doświadczenie traumatyczne, bez względu na subiektywną reakcję emocjonalną osoby po-

¹ Pospiszyl I. (1994), *Przemoc w rodzinie*, Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

² Salter A. (2003), *Pokonywanie traumy. Jak zrozumieć i leczyć dorosłe ofiary wykorzystania seksualnego w dzieciństwie*, Warszawa, Media Rodzina.

szkodowanej i możliwość poradzenia sobie z powstałym wskutek tego stresem. Wniosek ten jest poparty praktyką kliniczną wielu specjalistów, którzy wskazują, iż kontakt o charakterze seksualnym dziecka z osobą dorosłą lub nastoletnią, która w sposób świadomy i umyślny narusza intymność dziecka, jest dla niego niemal zawsze wydarzeniem traumatycznym³. Niestety, zbyt często zdarza się, że krzywda dziecka pozostaje przez długi czas nierozpoznana. Po części wynika to z faktu, że prezentowane przez wykorzystywane dzieci objawy są niespecyficzne, to znaczy takie, których wystąpienie może wynikać z wielu różnych czynników (np. bóle głowy, brzucha, wycofanie, zamknięcie w sobie). Dorośli tłumaczą stan dziecka jego

charakterem („on/ona tak ma”) lub problemami o przejściowym charakterze („kiedyś mu/jej przejdzie”). Adekwatne rozpoznanie problemu nie jest łatwe, ponieważ uwiedzione i zmanipulowane dziecko nie zawsze ujawnia fakt molestowania. Więcej na temat objawów wykorzystania seksualnego można znaleźć w Pierwszym Raporcie Państwowej Komisji (https://pkdp.gov.pl/wp-content/uploads/2021/08/Raport_PKDP.pdf).

Zdarza się również, że widoczne objawy nie pojawiają się tuż po wykorzystaniu, a w przyszłości. Zmiana w zachowaniu może być więc w ogóle niezauważalna dla otoczenia albo nie łączy się jej z właściwym faktem.

³ Ożarowska M. (2011), *Wykorzystywanie seksualne dziecka: istota zjawiska, objawy, skutki*, „Horyzonty Psychologii”, t. I, nr 1, Lublin, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie.



Psychospołeczne konsekwencje WSD

W Raporcie zaprezentowane zostaną konsekwencje wykorzystania seksualnego w dzieciństwie w poszczególnych sferach: emocjonalnej, poznawczej, biologicznej i społecznej. Szczegółowe omówienie konsekwencji traumy seksualnej w podziale na obszary pozwoli nie tylko uporządkować wiedzę, ale również dostrzec, jak szerokie spektrum szkód stanowią skutki wykorzystania seksualnego.

1.1. Wpływ traumy seksualnej na sferę emocjonalną

Często myślimy o emocjach jako o krótkoterminowych reakcjach na wydarzenie, jednak w przypadku wykorzystania seksualnego uczucia skrzywdzonej osoby mogą utrzymywać się miesiącami, a nawet latami, tworząc wzorce reakcji zachowań, które mogą kształtować wybory na całe życie. Głębokość i dotkliwość problemów emocjonalnych w następstwie wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie uwarunkowana jest wieloma czynnikami i zachodzi poprzez nieadaptacyjne mechanizmy psychologiczne, takie jak wyparcie, dysocjacja czy aleksytymia. Pierwszy z nich polega na nieświadomym niedopuszczeniu do siebie myśli i uczuć, które mogą przywoływać bolesne wspomnienia, przed którymi skrzywdzona osoba chce się ochronić. Proces ten wymaga nieustannego nakładu energii psychicznej, co stanowi znaczne obciążenie dla psychiki i przejawia się często w formie ciągłego napięcia lub uogólnionego lęku. Celem drugiego z przywoływanych mechanizmów – dysocjacji – jest uniknięcie psychicznego bólu poprzez odcięcie się od bolesnych uczuć. Osoby skrzywdzone pamiętają, czego doświadczyły, jednak – ze względu na odcięcie cierpienia – w swoim dorosłym życiu przejawiają trudności w adekwatnym reagowaniu na sytuacje, w których się znajdują. Taki stan jest często udziałem osób, które doświadczyły jako dzieci długo-

trwałego wykorzystania seksualnego przez osoby najbliższe. Skutki stosowania tego mechanizmu są zawsze destrukcyjne dla psychiki, a w skrajnej formie, co nie zdarza się rzadko, jak wcześniej sądzono, przyjmują postać dysocjacyjnych zaburzeń tożsamości. Ostatni z mechanizmów utrwalania się traumy w psychice to aleksytymia, czyli stan upośledzenia postrzegania i rozumienia własnych emocji, a także ich komunikowania innym. Aleksytymia prowadzi do „znieczulenia emocjonalnego”, co skutkuje utratą zdolności do wykorzystania stanów emocjonalnych jako istotnych informacji pozwalających zorientować się w sytuacji. Wszystkie opisane mechanizmy mogą przyjmować różne nasilenie w zależności od głębokości, charakteru i czasu trwania doświadczeń urazowych, jak również indywidualnych predyspozycji danej osoby. W oparciu o te mechanizmy u osób skrzywdzonych mogą rozwijać się poważne zaburzenia psychiczne, takie jak depresja, stany lękowe, PTSD (zespół stresu pourazowego, *post-traumatic stress disorder*), a nawet psychozy, czyli zaburzenia polegające na częściowej lub całkowitej utracie kontaktu z rzeczywistością, których leczenie trwa nierazko całe życie. Do zaburzenia zdrowia psychicznego dochodzi także w przypadku niektórych form wykorzystania – jednak zdecydowana większość dzieci wykorzystanych

seksualnie nie potrafi uporać się z doznaną krzywdą⁴. Podwyższona pobudliwość fizjologiczna wywołana skrajnym stresem prowadzi do nadmiernych wybuchów emocjonalnych i zwiększa prawdopodobieństwo reakcji lękowych. Dzieci i dorośli, u których obserwuje się brak odporności na stres, pozostają w stanie ciągłego napięcia, które zmienia ich sposób myślenia o świecie i prowadzi do ciągłej kontroli objawów poprzez zaprzeczanie im albo przez ich znieczulanie – chęć nieczucia bólu psychicznego. Potrzeba kontroli stanowi tu rozpaczliwą próbę zapewnienia sobie wcześniej utraconego poczucia bezpieczeństwa, bierze się z własnej bezradności i braku doznania mocy sprawczej. W tym kontekście skłonności samobójcze, samookaleczenia, narkomania i inne zaburzenia związane z nadużywaniem substancji można rozumieć jako nieadaptacyjne sposoby poradzenia sobie z psychicznym cierpieniem, które, choć przynoszą chwilową ulgę, to często powodują dalsze pogłębianie się problemów psychicznych osoby skrzywdzonej.

Doświadczenie przemocy seksualnej wywołuje szereg negatywnych uczuć o tak dużej intensywności, że dziecku jest niezwykle trudno się z nimi zmierzyć. Uczucia takie jak dojmujący lęk, przerażenie, bezradność, wstyd czy poczucie winy zazwyczaj są przeżywane przez skrzywdzone dziecko w pojedynkę, co wystawia na ogromną próbę niedojrzały jeszcze system obrony psychicznej⁵. W skrajnym nasileniu lęk paraliżuje i uniemożliwia codzienne funkcjonowanie. Co więcej, wymienione uczucia osłabiają poczucie własnej wartości oraz potęgują w dziecku doświadczenie osamotnienia i bycia zdany wyłącznie na siebie. Intensywność doznawanych uczuć prowadzi do utraty kontroli nad własnym wnętrzem, nadpobudliwości i niespodziewanych wybuchów agresji. Młodzi ludzie doświadczeni traumą seksualną podlegają nieustannemu stresowi, nad którym starają się zapanować, jednak zazwyczaj ponoszą klęskę w starciu z zalewającą ich emocjonalną falą lub naporem traumatycznych wspomnień. Wspomnienia te mogą przybierać formę tzw. **retrospekcji afektywnych**, które mogą pojawiać się bez jakichkolwiek świadomych wspomnień wykorzystywania albo poprzez działanie tzw. bodźca spustowego, aktywowanego również w sposób nieświadomo-

my. Bodźcem takim może być praktycznie wszystko, np. widok biurka podobnego do tego, które stało u dziadka w sypialni, skrzywienie schodów przywołujące na myśl kroki zbliżającego się napastnika, usłyszany w radiu przebój. Często też same kontakty seksualne w dorosłości mogą wyzwolić intensywne uczucia, których osoba doznawała w trakcie molestowania (rozpacz, lęk, wstręt czy pragnienie śmierci). Istnieją również **retrospekcje somatyczne** polegające na odczuwaniu bólu lub doznań fizycznych zazwyczaj w partiach ciała bezpośrednio związanych z wykorzystaniem. Przykładem pochodzącym z praktyki klinicznej członków Państwowej Komisji może być sytuacja 9-letniej dziewczynki, u której występowały nietypowe wieczorne gorączki. Objaw był zastanawiający, gdyż wyniki badań nie wskazywały na obecność procesu zapalnego w jej organizmie. Dziewczyna po nieskutecznym leczeniu ogólnopediatrycznym trafiła na oddział psychiatryczny. W trakcie jednej z rozmów z terapeutką ujawniła, że od kilku lat była regularnie wykorzystywana seksualnie przez ojca. Nie zbliżał się do niej jedynie wtedy, gdy miała gorączkę, co chroniło ją przed niechcianym kontaktem seksualnym.

Silny czy wręcz toksyczny stres związany z doświadczeniem wykorzystywania występuje w większości przypadków dzieci wykorzystanych seksualnie. Poradzenie sobie z nim przekracza możliwości dziecka ze względu na jego znaczne natężenie. Szacuje się, że u ok. 50% dzieci dochodzi do rozwinięcia się **zespołu stresu pourazowego (PTSD)**⁶, czyli poważnego zaburzenia psychicznego cechującego się uporczywym przeżywaniem traumy poprzez nawracające sny i wspomnienia (tzw. *flashback*) oraz ciągłym pobudzeniem i pozostawaniem w stanie emocjonalnego pogotowia objawiającymi się nerwowością, nagłymi reakcjami przestraszenia, zaburzeniami snu czy trudnościami szkolnymi wynikającymi z niemożności skupienia uwagi. Innym, mniej widocznym, ale również częstym przejawem PTSD jest wycofanie się dziecka z ulubionych aktywności oraz kontaktów z rodzicami i rówieśnikami, obniżona tolerancja na bodźce oraz tendencja do unikania silnych emocji poprzez mentalne odcięcie się od czucia i świadomości własnego ciała⁷.

⁴ Beisert M. (2013), *Wykorzystywanie seksualne – warunki powstania traumy*, „Seksuologia Polska”, t. 1, nr 2, 83–91.

⁵ Ożarowska M. (2011), *op. cit.*

⁶ Salter A. (2003), *op. cit.*

⁷ Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A. (2004), *Wpływ traumy na funkcjonowanie dziecka świadka*, „Dziecko Krzywdzone” 6, 115–126.

Co więcej, doświadczenie wykorzystania seksualnego dwukrotnie zwiększa ryzyko wystąpienia depresji i zaburzeń lękowych⁸, które ze względu na swój różnorodny przebieg i szeroki obraz kliniczny należą do najpowszechniejszych zaburzeń psychicznych. Według niektórych badaczy przewlekła depresja to najczęstsza konsekwencja wykorzystania seksualnego, występuje aż u 94,1% osób pokrzywdzonych – zarówno dorosłych, jak i dzieci⁹. Oznacza to, że osoby z doświadczeniem WSD mogą czuć strach i smutek w większym nasileniu i częściej niż sytuacja tego wymaga, co prowadzi do zaburzenia czynności psychicznych.

Innym niezmiernie ważnym z psychologicznego punktu widzenia negatywnym skutkiem wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie jest zaburzony sposób funkcjonowania w relacjach międzyludzkich. To, w jaki sposób każdy z nas ustosunkowuje się do innych ludzi na przestrzeni całego życia, zależy w przeważającej mierze od doświadczeń zdobytych w pierwszych latach dzieciństwa z tzw. osobami znaczącymi, którymi są przede wszystkim rodzice lub podstawowi opiekunowie. To właśnie w relacji z nimi kształtują się zręby tzw. stylu przywiązania, czyli utrwalonego wzorca obejmującego przekonania, oczekiwania i działania ukierunkowane na zaspokojenie własnej potrzeby bezpieczeństwa. Wyróżnia się trzy podstawowe style przywiązania: bezpieczny (charakterystyczny dla osób, które z dzieciństwa wyniosły doświadczenia miłości, aprobaty i troski, czują się bezpieczne i lubiane, bez obaw nawiązują bliskie relacje z innymi ludźmi), lękowo-ambiwalentny (typowy dla osób mających w dzieciństwie niekonsekwentnych i apodyktycznych opiekunów,

osoby te dążą do bliskości z innymi, lecz silnie obawiają się odrzucenia), unikający (cechuje osoby, które w dzieciństwie nie doświadczały psychicznej bliskości ze strony opiekunów, zachowują dystans w kontaktach z innymi, tłumią potrzebę bliskości z obawy przed odrzuceniem) i zdeorganizowany (najczęściej występujący, cechuje osoby, które nie mają żadnej spójnej strategii radzenia sobie ze stresem, u których można zaobserwować zachowania sprawiające wrażenie sprzecznych z przejawianymi intencjami, wykazują go najczęściej dzieci, które w dzieciństwie były zaniedbywane, źle traktowane). W sytuacji, gdy w okresie formowania się stylu przywiązania dojdzie do doświadczenia traumatycznego, takiego jak np. wykorzystanie seksualne, niemożliwe staje się wytworzenie bezpiecznej więzi oraz podstawowej ufności wobec świata i ludzi, co stanowi istotny czynnik ryzyka opisanych problemów i staje się podłożem zaburzeń zdrowia psychicznego. Osoby strauumatyzowane często mają trudności w budowaniu zaufania. Tworzą w życiu albo bardzo płytkie i powierzchowne związki, albo odwrotnie – czują się tak bezradne i opuszczone, że za bardzo lgną do innych. Są przez to mało ostrożne w relacjach, co naraża je na powtórzenie związku opartego na wykorzystaniu takiej relacji, w której zamiast miłości, wsparcia i poczucia bezpieczeństwa doświadczają rozmaitych form przemocy ze strony partnera lub partnerki – strachu, wstydu i poniżenia. Wczesne doświadczenie traumy seksualnej wpływa więc nie tylko na problemy z funkcjonowaniem w dzieciństwie, ale również na późniejsze odtwarzanie w dorosłym życiu podobnego emocjonalnego scenariusza przeżywania relacji z ludźmi, co stanowi źródło bólu psychicznego i utrudnia znacząco prawidłową adaptację do sytuacji.

1.2. Wpływ traumy seksualnej na funkcjonowanie poznawcze

Trauma seksualna oddziałuje negatywnie nie tylko na sferę emocjonalną, ale też na pozostające z nią w ścisłym związku procesy myślowe. Pod tym sformułowaniem kryją się zarówno zniekształcenia percepcji rzeczywistości

i myślenia, np. uwewnętrznienie głosu sprawcy czy trudność z nadawaniem sensu swoim doświadczeniom¹⁰, jak i znaczące pogorszenie zdolności poznawczych w zakresie uczenia się (pamięci) i funkcjonowania uwagi.

⁸ Gardner M., Thomas H., Erskine H. (2019), *The association between five forms of child maltreatment and depressive and anxiety disorders: a systematic review and meta-analysis*, „Child Abuse & Neglect” 96, 104082.

⁹ Salter A. (2003), *op. cit.*

¹⁰ Salter A. (2003), *op. cit.*

Negatywna zmiana sposobu myślenia wynika często z użycia przez sprawcę manipulacji, która prowadzi u dziecka do deformacji obrazu świata, siebie oraz własnej roli w doświadczeniu molestowania. Nierzadko sprawcy przemocy seksualnej obarczają winą za swój czyn wykorzystywane dzieci. Zobrazować to można przykładem pochodzącym z praktyki klinicznej członków Państwowej Komisji, który dotyczy 13-letniego Patryka wykorzystanego przez trenera. Patryk marzył, żeby pójść do szkoły mistrzostwa sportowego, a w przyszłości zostać zawodowym sportowcem. Po jednym z meczów został dłużej w szatni i wtedy trener, którego znał, odkąd zaczął trenować, podszedł do niego i go przytulił. Początkowo chłopiec myślał, że w taki sposób trener gratuluje mu wygranej, ale gdy mężczyzna zaczął dotykać okolice jego krocza, chłopak zrozumiał, jakie są jego intencje. Patryk próbował protestować, ale trener był od niego silniejszy, chłopcu było trudno się wyrwać. Wołał o pomoc, ale nikt go nie usłyszał. Trener zakrył mu usta ręką, napierał na niego i ścisnął coraz mocniej okolice intymne. Ostatecznie przerażonemu Patrykowi udało się uciec z szatni. Po tym wydarzeniu chłopiec nie chciał dłużej trenować, ale nikomu nie powiedział, jaki był powód tej nagłej decyzji. Uwierzył w słowa trenera, że wyjawienie prawdy o tym zajściu nic nie zmieni, a wręcz przysporzy chłopcu kłopotów. Patryk dowiedział się od niego, że „sam tego chciał” i że jeśli powie komuś o tym, co się wydarzyło, to i tak nikt mu nie uwierzy. Taki rodzaj zniekształcenia myślenia bardzo często ma miejsce w przypadku dzieci wykorzystanych seksualnie. Jest to proces, który następuje automatycznie, poza świadomością dziecka i polega na wytworzeniu się w jego umyśle przekonań, które stanowią przeciwieństwo myślenia sprawcy. Dla przykładu, częste u dzieci molestowanych umniejszanie sobie i niedbanie o siebie są rewersem postawy sprawcy skupionego przede wszystkim na zaspokojeniu własnych zaburzonych potrzeb seksualnych, podobnie jak branie przez dziecko na siebie winy za doznaną krzywdę, pod-

czas gdy napastnik w ogóle nie poczuwa się do odpowiedzialności.

Innym negatywnym skutkiem traumy oddziałującym na sferę poznawczą jest wytworzenie irracjonalnie zagrażającego obrazu świata i powiązanej z tym skrajnej nieufności, podejrzliwości, a nawet jawnej wrogości wobec innych. Trauma, odbierając poczucie podstawowego bezpieczeństwa, zmienia percepcję rzeczywistości i system wewnętrznych przekonań na temat siebie, świata i innych ludzi. Ogląd rzeczywistości dokonywany przez dzieci wykorzystywane seksualnie jest zniekształcony, co utrudnia im pozytywną adaptację społeczną i podjęcie obowiązków szkolnych, a w dorosłości – rolę pracownika, małżonka, rodzica czy obywatela. Niektórzy po prostu z pełnienia tych ról rezygnują, inni podejmują się ich, ale ponoszą porażkę, nie radzą sobie w tych rolach. Co więcej, wzorce myślowe oparte na samoobwinianiu za wykorzystanie (np. „jestem złą osobą i dlatego mnie to spotkało”) są niezwykle szkodliwe dla psychiki. W dodatku osoby obciążone traumą kształtują swoją postawę i sposób myślenia poprzez rzutowanie dawnych przeżyć na teraźniejszość, co uniemożliwia im optymistyczne spojrzenie na rzeczywistość i dostrzeżenie w niej pozytywnych stron. Proces ten zachodzi w sposób nieświadomy i pokazuje, jak dużą siłę oddziaływania na psychikę mają traumatyczne wspomnienia.

Uznani badacze zjawiska wykorzystywania seksualnego dzieci, Finkelhor i Browne¹¹, zaproponowali **czteroczynnikowy model powstawania traumy** wskutek niechcianych doświadczeń seksualnych z dzieciństwa. Wyróżnili w nim cztery traumatyzujące czynniki związane z przemocą seksualną, które wpływają na zaburzenia w zakresie poznawczego i emocjonalnego funkcjonowania dziecka, zarówno w aspekcie społecznym, jak i wewnątrzpsychicznym. Do czynników tych zaliczyli traumatogenną seksualizację, zdradę zaufania, bezradność oraz stygmatyzację (patrz **schemat 1**)¹².

¹¹ Finkelhor D., Browne A. (1985), *The traumatic impact of child sexual abuse. A conceptualization*, „American Journal of Orthopsychiatry”, 55(4), 530–541, <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1985.tb02703.x> (dostęp: 30.11.2023).

¹² Chodecka A. (2011), *Długotrwałe konsekwencje doświadczenia wykorzystania seksualnego jako specyficznej formy traumy*, w: *Interpersonalna trauma. Mechanizmy i konsekwencje*, Warszawa, Difin.

Schemat 1. Czteroczynnikowy model powstawania traumy, za: A. Chodecka (2011)



Pojęcie seksualizacji bywa rozmaicie definiowane, w kontekście badań nad zjawiskiem wykorzystania seksualnego dzieci i młodzieży używa się go w dwóch głównych znaczeniach. Po pierwsze – do określenia nadmiernego zainteresowania, czy wręcz zaabsorbowania bodźcami o charakterze seksualnym przez dzieci i młodzież, oraz wprowadzania przez nich treści seksualnych w relacji z innymi (uznanych za pozaseksualne), np. zabaw, okazywania czułości, rywalizacji. Drugie znaczenie tego zjawiska służy do opisu nieprawidłowych interakcji między

dziećmi a dorosłymi. W omawianym modelu Finkelhor i Brown rozumieli seksualizację jako szkodliwe oddziaływanie dorosłego na seksualność dziecka, które zakłóca jego prawidłowy rozwój poprzez prezentowanie wzorców nieadekwatnych do wieku i poziomu rozwoju. Seksualizacja może zachodzić w zawaolowanej formie, np. poprzez czułość, pieśszczoty lub prezenty ofiarowywane dziecku, jak również, jak to było w przypadku Patryka, przez wymuszanie i zastraszanie. W obu przypadkach prowadzi ona do utraty poczucia sprawstwa przez dziec-

ko oraz silnego napięcia i lęku, które skutkować mogą różnymi skargami somatycznymi, depresją, zachowaniami agresywnymi, a także problemami w relacjach, w których dziecko albo pozwala sobie wykorzystywać, albo samo manipuluje i wykorzystuje innych do własnych celów. Seksualizacja może zachodzić również w sposób pośredni poprzez wikłanie dziecka w atmosferę nadmiernego pobudzenia seksualnego. Takie sytuacje mają miejsce w rodzinach o wysokim poziomie erotyzacji, gdzie normą są np. chodzenie nago po domu, dostępność pornografii, czy też uprawianie seksu w obecności dzieci. W takim środowisku rodzinnym dziecko nie ma większych szans na uzyskanie wsparcia i pomocy w sytuacji ujawnienia wykorzystania przy jednoczesnym zwiększonym narażeniu na wykorzystanie kazirodcze. Z uwagi na konflikt lojalności wobec członków rodziny rozpoznanie i ujawnienie krzywdy dziecka jest znacząco utrudnione.

Kolejny istotny czynnik to bezsilność, brak mocy przeciwstawienia się sprawcy, której doświadcza dziecko. Wynika ona z nierównowagi sił między dzieckiem a dorosłym, z faktu pozostawania w relacji opieki, zależności lub władzy, a także z częstego u dzieci przekonania o porządku świata, w którym to dorosły ma rację, a dziecko ma wypełniać jego polecenia. Niestety poczucie bezsilności wywodzące się z tej sytuacji przenosi się na inne obszary funkcjonowania dziecka, wywołując u niego nieprawidłowości w rozwoju emocjonalnym.

Relacje zależności często oparte są też na zaufaniu do dorosłych – trzecim elemencie omawianego modelu. W sytuacji wykorzystania zaufanie to zostaje utracone, ponieważ dorosły, którego rolą w oczach dziecka jest je chronić i postępować wobec niego zgodnie z obowiązującymi normami, krzywdzi je i wykorzystuje do zaspokojenia swoich potrzeb seksualnych. Utrata zaufania może ulec generalizacji i wpły-

wać na kształtujący się w umyśle dziecka obraz świata i ludzi, jako zagrażających i niegodnych zaufania.

Ostatnim elementem modelu Finkelhora i Browne jest stygmatyzacja, czyli proces wbudowywania w obraz siebie odczuć i myśli na temat bycia wykorzystanym/wykorzystaną. Innymi słowy, dziecko czuje się napiętnowane przez to, co go spotkało. Sprawcy przemocy seksualnej stosują rozmaite manipulacje mające na celu obwinienie dziecka za spowodowanie wykorzystania, zobowiązanie go do zachowania tajemnicy czy straszenie konsekwencjami ujawnienia molestowania. Ponadto reakcje otoczenia na to, czego dziecko doświadczyło, kształtuje jego sposób postrzegania sytuacji. Szczególnie widoczne jest to w grupie nastolatków, którzy są przekonani, że to, co ich spotkało, wyklucza ich z grupy rówieśniczej. Towarzyszą temu wstyd, poczucie winy, a nawet grzeszności. Nagromadzenie takich uczuć może prowadzić do zachowań autodestrukcyjnych, a nawet prób samobójczych.

Trauma wykorzystywania seksualnego oprócz zmian w sposobie myślenia pokrzywdzonego dziecka prowadzi również do pogorszenia funkcjonowania pamięci i uwagi, co przejawia się w pogorszeniu wyników w nauce i niższej frekwencji w szkole, tak jak było to w przypadku Tomka, który wraz z kilkorgiem dzieci był wykorzystywany przez brata przedszkolanki. Jego trauma była spotęgowana faktem, że musiał on patrzeć, jak wykorzystywana jest jego młodsza siostra (chodziła do tego samego przedszkola) i był zmuszany do molestowania jej. Choć sprawa ujrzała światło dzienne, to jeszcze kilka lat po tych wydarzeniach, gdy Tomek chodził już do szkoły, wydawał się być rozkojarzony, kręcił się bez celu po korytarzu, nie potrafił skupić się w trakcie lekcji, przez co dostawał złe oceny. Nauczyciele, dostrzegając jego intelektualny potencjał, mówili o nim „zdolny leń”, nie zdawali sobie sprawy, z jakim wewnętrznym dramatem mierzył się ich uczeń.

1.3. Wpływ traumy seksualnej na rozwój seksualności

Seksualność człowieka jest niezwykle wrażliwą i intymną sferą funkcjonowania, na której trauma wykorzystania również odciska swoje piętno. Odbywa się to przez przedwczesne wywoływanie reakcji seksualnych, na które dziecko z uwagi na swój wiek nie jest jeszcze gotowe.

Wskutek takich doświadczeń u dziecka kształtuje się niewłaściwa postawa wobec seksualności, jej roli w życiu i obowiązujących w niej norm. Jednym z najczęściej obserwowanych bezpośrednich skutków wykorzystywania u dzieci są problematyczne zachowania seksualne, do

których zalicza się np. obnażanie się, wulgarnie i nasycone erotycznie słownictwo, prowokacyjny ubiór, gesty i pozy¹³. Nierzadko zachowania te powiązane są również ze zwiększoną agresywnością, zwłaszcza u tych dzieci, u których wykorzystywanie było powiązane ze stosowaniem przemocy fizycznej. W konsekwencji dzieci takie atakują i dręczą młodszych od siebie kolegów, odgrywając w ten sposób doświadczoną przez siebie traumę w dążeniu do rozładowania nagromadzonego napięcia psychicznego.

Opisane zachowania świadczą o przedwczesnej seksualizacji dziecka, która w późniejszym życiu może prowadzić do wczesnej inicjacji seksualnej, nastoletnich ciąż, rozdzielenia seksu od bliskości emocjonalnej, problemów z wypełnianiem roli macierzyńskiej, a także do rozwoju rozmaitych dysfunkcji seksualnych (oziębłość, anorgazmia, problemy z erekcją), zaburzeń preferencji seksu-

alnych (parafilii), seksoholizmu, będącego formą odregulowania wczesnego wykorzystania, nacechowanych seksualnie zachowań rodzicielskich oraz nieumiejętnego ochraniania własnych dzieci przed zagrożeniami w obszarze seksualności¹⁴. Doświadczenie traumy seksualnej w dzieciństwie znacząco zwiększa też prawdopodobieństwo, że w dorosłości skrzywdzona osoba będzie dopuszczać się przemocy seksualnej. Dotyczy to zwłaszcza osób płci męskiej. Osoby wykorzystywane w dzieciństwie są również bardziej niż inne narażone na ponowne doświadczenie molestowania, gwałtu lub maltretowania fizycznego. Zjawisko to określa się mianem **powtórnej wiktylizacji**, dotyczy ono zwłaszcza kobiet. Często zdarza się tak, że kiedy skrzywdzone kobiety dorosną, często nadal pozwalają się krzywdzić innym i traktować siebie przedmiotowo. Bywa, że część z nich zostaje prostytutkami¹⁵.

1.4. Wpływ traumy seksualnej na rozwój biologiczny

Niekorzystne doświadczenia dziecięce pozostawiają trwałe ślady nie tylko w psychice człowieka, ale także na poziomie jego organizmu. Im więcej doświadczeń o potencjale traumatyzującym występujących w życiu człowieka przed 18 rokiem życia, tym większe ryzyko różnorodnych problemów zdrowotnych w dorosłości¹⁶. Niekorzystne doświadczenia dziecięce leżą u podłoża nieprawidłowego rozwoju funkcji poznawczych, co jest powiązane z zaburzeniami rozwoju mózgu i może prowadzić do wielu zaburzeń psychicznych, takich jak za-

burzenia lękowe, depresja, zespół stresu pourazowego (PTSD)¹⁷, uzależnienia od substancji; stanowią także ważny predyktor zachowań samobójczych¹⁸. Wykazano powiązania niekorzystnych doświadczeń dziecięcych z niską jakością snu, niskim poziomem aktywności fizycznej oraz ryzykownymi zachowaniami seksualnymi¹⁹. Niekorzystne doświadczenia życiowe zwiększają ryzyko wystąpienia w późniejszym życiu chorób sercowo-naczyniowych, w tym zwapnienia tętnicy wieńcowej, cukrzycy i otyłości^{20,21}, chorób układu oddechowego, astmy i artretyzmu²²

¹³ Friedrich W.N. (2012), *Korelaty zachowań seksualnych małych dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 4(41), 27–40.

¹⁴ Chodecka A. (2011), *op. cit.*

¹⁵ Ożarowska M. (2011), *op. cit.*

¹⁶ Boullier M., Blair M. (2018), *Adverse childhood experiences*, „Paediatric and Child Health” 28 (3), 132–137.

¹⁷ Megala J., Sivakumar D., Jha D., Kundu S., Arora K., Gayathri V. (2021), *Epigenetic modifications due to childhood trauma causative of potential mental and physical disorders*, „Int. J. Nutr. Pharmacol. Neurol. Dis.” 11, 41–49.

¹⁸ Fuller-Thomson E., Baird S. L., Dhrodia R., Brennenstuhl S. (2016), *The association between adverse childhood experiences (ACEs) and suicide attempts in a population-based study*, „Child Care Health Dev.” 42, 725–734.

¹⁹ Brindle R.C., Pearson A., Ginty A.T. (2022), *Adverse childhood experiences (ACEs) relate to blunted cardiovascular and cortisol reactivity to acute laboratory stress: A systematic review and meta-analysis*, „Neurosc. Biobehav. Rev.” 134, 104530.

²⁰ Murphy M.O., Cohn D.M., Loria A.S. (2017), *Developmental origins of cardiovascular disease: impact of early life stress in humans and rodents*, „Child Care Health Dev.” 74, 453–65.

²¹ Thomas C., Hyppönen E., Power C. (2008), *Obesity and type 2 diabetes risk in midadult life: the role of childhood adversity*, „Pediatrics” 121, 1240–1249.

²² Agorastos A., Pervanidou P., Chrousos G.P., Baker D.G. (2019), *Developmental Trajectories of Early Life Stress and Trauma: A Narrative Review on Neurobiological Aspects Beyond Stress System Dysregulation*, „Front. Psychiatry” 10, 118.

oraz nowotworów²³. Osoby z historią maltretowania w wieku między 3 a 11 rokiem życia, w trzeciej jego dekadzie mają podwyższony poziom markerów stanu zapalnego²⁴. Rozregulowanie systemu kontrolującego reakcję stresu może prowadzić do pobudzenia albo hamowania procesów prozapalnych, a w konsekwencji do przyspieszenia biologicznego starzenia organizmu, chorób związanych ze stanem zapalnym lub przeciwnie, z immunosupresją²⁵. Metaanaliza związku traumy wczesnodziecięcej z markerami stanu zapalnego potwierdziła, że jest ona powiązana m.in. z podwyższonym poziomem CRP, IL-6 oraz TNF- α ²⁶. Niekorzystne doświadczenia w dzieciństwie są także powiązane z przedwczesną śmiercią²⁷.

Wykorzystanie seksualne w dzieciństwie jest poważnym problemem zdrowia publicznego, któremu należy poświęcać programy prewencyjne²⁸. Trauma związana z wykorzystaniem wpływa niekorzystnie na funkcjonowanie człowieka w relacjach społecznych, w tym intymnych, w systemie edukacji, na rynku pracy, obniża poziom zdrowia psychicznego i fizycznego²⁹. Badania dowodzą, że częstość zaburzeń psychicznych jest trzykrotnie większa

u dzieci i dorosłych z doświadczeniem wykorzystania seksualnego niż w ogólnej populacji. Dobrze udokumentowano związek wykorzystania w dzieciństwie z wcześniejszym dojrzewaniem płciowym³⁰, nieadaptacyjnym rozwojem seksualnym, wysokim ryzykiem doświadczenia kolejnych nadużyć seksualnych³¹, uzależnieniami, depresją, zespołem stresu pourazowego (PTSD), innymi zaburzeniami towarzyszącymi³², próbami samobójczymi i samouszkodzeniami³³. Osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego częściej korzystają z usług medycznych i leczenia szpitalnego w porównaniu z osobami bez takiego doświadczenia. Wykorzystanie w dzieciństwie jest powiązane z większym ryzykiem zaburzeń funkcjonalnych układu pokarmowego, zespołu jelita drażliwego (IBS), objawów ginekologicznych, chronicznego bólu miednicy, bólu w układzie mięśniowo-szkieletowym, w tym głowy, pleców, stawów, bólu w klatce piersiowej, płytkiego oddechu, nieregularnej akcji serca, choroby niedokrwiennej serca, otyłości³⁴ oraz cukrzycy³⁵. Przekłada się to nie tylko na obniżoną jakość życia związaną ze zdrowiem, ale także na znaczne koszty ekonomiczne, zarówno dla jednostki, jaki i całej społeczności³⁶.

²³ Holman D.M. i in. (2016), *The association between adverse childhood experiences and risk of cancer in adulthood: A systematic review of the literature*, „Pediatrics” 138, e20154268.

²⁴ Baumeister D., Akhtar R., Ciufolini S., Pariante C.M., Mondelli V. (2016), *Childhood trauma and adulthood inflammation: a meta-analysis of peripheral C-reactive protein, interleukin-6 and tumour necrosis factor-alpha*, „Mol. Psychiatry” 21, 642–649.

²⁵ Fuller-Thomson E., Baird S.L., Dhrodia R., Brennenstuhl S. (2016), *ibidem*.

²⁶ Baumeister D., Akhtar R., Ciufolini S., Pariante C.M., Mondelli V. (2016), *op. cit.*

²⁷ Jia H., Lubetkin, E.I. (2020), *Impact of adverse childhood experiences on quality-adjusted life expectancy in the U.S. population*, „Child Abuse Negl” 102, 104418.

²⁸ Henkhaus L.E. (2022), *The lasting consequences of childhood sexual abuse on human capital and economic well-being*, „Health Economics” 1954–1972.

²⁹ Currie J. (2020), *Child health as human capital*, „Health Economics” 29, 452–463.

³⁰ Wiss D.A., Brewerton T.D., Tomiyama A.J. (2022), *Limitations of the protective measure theory in explaining the role of childhood sexual abuse in eating disorders, addictions, and obesity: an updated model with emphasis on biological embedding*, „Eat. Weight Disord.” 2022, 27(4), 1249–1267.

³¹ Laskey A., Haney S., Northrop S., COUNCIL ON CHILD ABUSE AND NEGLECT (2022), *Protecting Children From Sexual Abuse by Health Care Professionals and in the Health Care Setting*, „Pediatrics” 150(3), e2022058879.

³² Schreier A., Coffey H.M., May G., Hansen D.J. (2022), *Financing mental health services at Child Advocacy Centers for victims of child sexual abuse and their families*, „Aggression and Violent Behavior” 65, 101638.

³³ Klonsky E.D., Moyer A. (2008), *Childhood sexual abuse and non-suicidal self-injury: Meta-analysis*, „Br. J. Psychiatry” 192, 166–70.

³⁴ Irish L., Kobayashi I., Delahanty D.L. (2010), *Long-term physical health consequences of childhood sexual abuse: a meta-analytic review*, „Journal of Pediatric Psychology” 35 (5), 450–461.

³⁵ Seid A.M., Mishra G.D., Dobson A.J. (2022), *The association between childhood sexual abuse and historical intimate partner violence with body mass index and diabetes: Evidence from the Australian Longitudinal Study on Women’s Health*, „Preventive Medicine” 161, 107134.

³⁶ Currie J. (2020), *op. cit.*

1.4.1. Wpływ traumy na rozwój ośrodkowego układu nerwowego

Trauma w dzieciństwie może wpływać na proces rozwoju mózgu, zaburzając regulację emocji i reakcji stresu poprzez zakłócanie komunikacji między strukturami układu nerwowego³⁷. Efekty doświadczenia traumatycznego mogą różnić się w zależności od fazy rozwoju mózgu, w której doszło do ekspozycji na niekorzystne, stresogenne doświadczenie³⁸. Do wieku 10 lat objętość mózgu zwiększa się stopniowo, jednak już w wieku 2 lat ma 75% objętości dorosłego mózgu, a w wieku 5 lat jest bardzo bliska ostatecznej objętości. Ponieważ w rozwoju płodowym dochodzi do nadprodukcji neuronów, ich liczba jest następnie zredukowana (apoptoza komórek) w fazie postnatalnej w ciągu czterech pierwszych lat życia, zwiększa się natomiast poziom mielinizacji połączeń nerwowych (proces tworzenia osłonki tłuszczowej (mielinowej) wokół włókien nerwowych w mózgu i rdzeniu kręgowym, który warunkuje efektywny przebieg impulsów nerwowych i jest wskaźnikiem dojrzałości układu nerwowego). Najbardziej wyraźny wzrost mielinizacji zachodzi w ciele modzelowatym, łączącym półkule mózgu, między szóstym miesiącem a trzecim rokiem życia dziecka. W wieku wczesnego dzieciństwa komórki nerwowe tworzą liczne połączenia. Proces „przycinania” zbędnych połączeń rozpoczyna się w późnym dzieciństwie i jest kontynuowany w kolejnych trzech dekadach życia. Wzrost objętości struktur zaangażowanych w regulację emocji i procesów pamięciowych zachodzi w sposób nieliniowy i osiąga szczyt w wieku 16,6 lat, natomiast obszary odpowiedzialne za funkcje poznawcze rozwijają się dalej do trzeciej dekady życia. W zależności od wieku, w którym dziecko było narażone na traumatyczny stres, oraz od czasu jego działania może on poprzez nadmierny poziom katecholamin

i kortyzolu w fazie intensywnego rozwoju mózgu powodować przyspieszone wymieranie neuronów, opóźnienia w mielinizacji połączeń, zaburzać normatywny proces przycinania połączeń nerwowych i hamować proces neurogenezy. Co więcej, stres obniża poziom neurotrofowego czynnika pochodzenia mózgowego (BDNF)³⁹. Podczas dwóch pierwszych lat życia zaczynają się rozwijać ważne funkcje poznawcze, jak symbolizm, język i autobiograficzna samoświadomość. W ciągu kolejnych dwóch lat życia rozwija się stabilny schemat siebie i innych, zdolność rozróżniania emocji i intencji, impulsów i działań, zdolność przewidywania przyszłych sytuacji poprzez integrowanie nowych informacji z nabytą wcześniej wiedzą^{40,41}. Chroniczna trauma w tej fazie życia może dać efekty w postaci zaburzonej kategoryzacji informacji. W konsekwencji neutralne i pozytywne bodźce oraz doświadczenia mogą być interpretowane jako potencjalnie traumatyzujące. Przyczynia się to do ograniczenia zainteresowania światem oraz hamowania procesu uczenia się⁴².

Metaanaliza opublikowana w 2017 r. wskazuje na słabszą reakcję w postaci wydzielania kortyzolu na stresory społeczne u osób z historią niekorzystnych doświadczeń dziecięcych⁴³. Wpływ niekorzystnych doświadczeń dziecięcych na hormonalną oś stresu może być jednak zróżnicowany w zależności od wieku dziecka, w którym doszło do ekspozycji na zdarzenia o potencjale traumatyzującym. Pierwsze pięć lat życia to także okres szczególnej wrażliwości układu hormonalnej odpowiedzi na stres, tj. osi podwzgórze–przysadka–nadnercza. Wysoki poziom kortyzolu spowodowany dziecięcą traumą może zaburzać rozwój tej osi. Badania pokazały, że ekspozy-

³⁷ Jones J.S., Goldstein S.J., Wang J., Gardus J., Yang J., Parsey R.V., DeLorenzo Ch. (2022), *Evaluation of brain structure and metabolism in currently depressed adults with a history of childhood trauma*, „Translational Psychiatry” 12, 392.

³⁸ Blanco L., Nydegger L.A., Camarillo G., Trinidad D.R., Schramm E., Ames S.L. (2015), *Neurological changes in brain structure and functions among individuals with a history of childhood sexual abuse: A review*, „Neuroscience & Biobehavioral Reviews” 57, 63–69.

³⁹ Bellis M.D. de, Spratt E.G., Hooper S.R. (2011), *Neurodevelopmental Biology Associated with Childhood Sexual Abuse*, „Journal of Child Sexual Abuse” 20(5), 548–587.

⁴⁰ Cook A., Spinazzola J., Ford J., Lanktree C., Blaustein M., Cloitre M., van der Kolk B. (2005), *Complex trauma in children and adolescents*, „Psychiatric Annals” 35, 390.

⁴¹ Ford J.D. (2005), *Treatment implications of altered affect regulation and information processing following child maltreatment*, „Psychiatric Annals” 35, 410–419.

⁴² Gregorowski C., Seedat S. (2013), *Addressing childhood trauma in a developmental context*, „Journal of Child and Adolescent Mental Health” 25(2), 105–118.

⁴³ Bunea I.M., Szentágotai-Tótar A., Miu A.C. (2017), *Early-life adversity and cortisol response to social stress: A meta-analysis*, „Transl. Psychiatry” 7(1274), <https://www.nature.com/articles/s41398-017-0032-3> (dostęp: 30.11.2023).

cja na stres lub zdarzenia o potencjale traumatyzującym w ciągu pierwszych dwóch lat życia u nastolatków mają związek z przedłużoną odpowiedzią organizmu w postaci wydzielania kortyzolu na stresor społeczny⁴⁴. Drugim ważnym okresem rozwoju hormonalnej osi stresu jest dojrzewanie, w czasie którego hormony płciowe modyfikują jej reaktywność. Traumatyczne doświadczenia występujące w tym okresie obniżają spoczynkowy poziom kortyzolu oraz osłabiają odpowiedź kortyzolową na stresory w późniejszym życiu. Podsumowując, trauma w wieku do 2 roku życia prowadzić może do hiperreaktywności osi stresu, natomiast trauma w adolescencji – do hiporeaktywności tej osi. Badania reaktywności układu sercowo-naczyniowego w sytuacji stresu wykazały natomiast obniżony poziom reakcji u osób z ekspozycją na niekorzystne doświadczenia w dzieciństwie. Reakcja była tym słabsza, im młodszy wiek ekspozycji i im większe nasilenie traum⁴⁵. Co więcej, trauma we wczesnym dzieciństwie zwiększa istotnie ryzyko zarówno depresji, jak i PTSD w późniejszym życiu, natomiast trauma w adolescencji zwiększa wyłącznie ryzyko PTSD⁴⁶. W jednym z badań wykazano wyraźnie odmienne efekty wykorzystania seksualnego dla rozwoju mózgu w zależności od wieku osoby skrzywdzonej w chwili wykorzystania. Wykorzystanie w wieku 3–5 i 11–13 lat było związane z redukcją wielkości hipokampu, w wieku 9–10 lat z redukcją objętości ciała modzelowatego, a w wieku 14–16 lat z obniżoną objętością kory czołowej⁴⁷.

Neurobiologiczne efekty stresu we wczesnym dzieciństwie są widoczne u osób w wieku dorosłym.

Efekty traumy można także zaobserwować w innych niż oś podwzgórze–przysadka–nadnercza strukturach i systemach układu nerwowego, np. w pętli połączeń korowo-limbicznych^{48,49}. Kora przedczołowa, odpowiadająca m.in. za kontrolę/hamowanie emocji i planowanie działania, oraz układ limbiczny odpowiadający za przetwarzanie emocji, w tym hipokamp (ośrodek pamięci biograficznej), a także ciało migdałowate, odpowiedzialne za kategoryzację bodźców na pozytywne i negatywne, szybkie ich rozpoznawanie oraz uruchamianie odpowiedzi na nie, są szczególnie wrażliwe we wczesnym dzieciństwie na działanie stresogennych czynników⁵⁰, w tym wykorzystanie seksualne⁵¹. Badania wykazały mniejszą objętość hipokampu i ciała migdałowatego, przedniego zakrętu obręczy, grzbietowo-bocznej kory przedczołowej⁵², kory oczodołowo-czołowej, wyspy, jądra ogoniastego, mniejszą grubość kory środkowych, bocznych przedczołowych i ciemieniowych obszarów mózgu, a także ogólnie mniejszą objętość mózgu u osób z doświadczeniem dziecięcej traumy⁵³. Objętość tych struktur jest tym mniejsza, im większe było nasilenie traumy w dzieciństwie. Spośród wymienionych efektów szczególnie dobrze udokumentowane jest obniżenie objętości hipokampu w konsekwencji doświadczenia traumy w dzieciństwie⁵⁴. Wykazano również mniejsze zagęszczenie dendrytów w obszarach

⁴⁴ Kuhlman K.R., Vargas I., Geiss E.G., Lopez-Duran N.L. (2015), *Age of trauma onset and HPA axis dysregulation among trauma-exposed youth*, „J. Traumat. Stress” 28, 572–9.

⁴⁵ Brindle R.C., Pearson A., Ginty A.T. (2022), *op. cit.*

⁴⁶ Maercker A., Michael T., Fehm L., Becker E. S., Margraf J. (2004), *Age of traumatization as a predictor of post-traumatic stress disorder or major depression in young women*, „Br. J. Psychiatry” 184, 482–487.

⁴⁷ Andersen S.L., Tomada A., Vincow E.S., Valente E., Polcari, A., Teicher M.H. (2008), *Preliminary evidence for sensitive periods in the effect of childhood sexual abuse on regional brain development*, „J. Neuropsychiatry Clin. Neurosc.” 20, 292–301.

⁴⁸ Parr L.A., Boudreau M., Hecht E., Winslow J.T., Nemeroff C.B., Sanchez M.M. (2012), *Early life stress affects cerebral glucose metabolism in adult rhesus monkeys (Macaca mulatta)*, „Dev. Cogn. Neurosc.” 2, 181–193.

⁴⁹ Harkness K.L., Bruce A.E., Lumley M.N. (2006), *The role of childhood abuse and neglect in the sensitization to stressful life events in adolescent depression*, „J. Abnorm. Psychol.” 115, 730–741.

⁵⁰ Lupien S.J., McEwen B.S., Gunnar M.R., Heim C. (2009), *Effects of stress throughout the lifespan on the brain, behaviour and cognition*, „Nature Reviews Neuroscience” 10(6), 434–445.

⁵¹ Cross D., Fani N., Powers A., Bradley B. (2017), *Neurobiological development in the context of childhood trauma*, „Clinical Psychology: Science and Practice” 24(2), 111–124.

⁵² Megala J., Sivakumar D., Jha D., Kundu S., Arora K., Gayathri V. (2021), *op. cit.*

⁵³ Brindle R.C., Pearson A., Ginty A.T. (2022), *op. cit.*

⁵⁴ Van Dam N.T. van, Rando K., Potenza M.N., Tuit K., Sinha R. (2014), *Childhood maltreatment, altered limbic neurobiology, and substance use relapse severity via trauma-specific reductions in limbic gray matter volume*, „JAMA Psychiatry” 71, 917–925.

odpowiedzialnych za regulację emocji⁵⁵ oraz mniejszą objętość mózdku w konsekwencji traumy i maltretowania w dzieciństwie⁵⁶. Objętość mózdku pozytywnie koreluje z wiekiem dziecka w chwili wykorzystania seksualnego oraz negatywnie z czasem trwania traumatyzacji w dzieciństwie i adolescencji⁵⁷. Stwierdzono, że kobiety z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w dzieciństwie mają cieńszą pierwszorzędowną somatosensoryczną korę mózgową w obszarze reprezentującym genitalia. Może to być dostosowanie do życia w warunkach chronicznego wykorzystywania, jednak w późniejszym życiu ta właściwość mózgu może zwiększać ryzyko zaburzeń behawioralnych i dysfunkcji seksualnych⁵⁸. Wykorzystanie związane jest również z mniejszą objętością wyższego zakrętu skroniowego⁵⁹ i większą asymetrią między lewą a prawą półkulą. Ten ostatni efekt jest związany z wolniejszym tempem przetwarzania bodźców emocjonalnych i słuchowych⁶⁰. U osób wykorzystywanych seksualnie w dzieciństwie dochodzi do redukcji objętości ciała modzelowatego, co przekłada się na gorszą komunikację między półkulami mózgu⁶¹.

Uznaje się, że niekorzystne doświadczenia w dzieciństwie (np. zaniedbanie, przemoc fizyczna i psychiczna, wykorzystanie seksualne) wpływają niekorzystnie na regulację procesów emocjonalnych oraz na funkcje wykonawcze⁶², tj. nadrzędne funkcje kontrolujące rozpoczynanie, podtrzymywanie i kończenie działań ukierunkowanych na cel. Do funkcji tych należy m.in. zarządzanie procesami uwa-

gowymi oraz pamięć robocza. Negatywne efekty traumy mogą być powiązane z nieprawidłowym rozwojem połączeń funkcjonalnych pomiędzy korą przedczołową, hipokampem i ciałem migdałowatym, spowodowanym powtarzającą się w okresach sensytywnych aktywacją odpowiadającej za reakcję na stres osi podwzgórze–przysadka–nadnercza⁶³. Wiele badań wskazuje na obniżony metabolizm w takich strukturach, jak kora przedczołowa i ciało migdałowate oraz oś podwzgórze–przysadka–nadnercza. Może to świadczyć o niewystarczającym pobudzeniu tych struktur, jednak nie wszystkie wyniki są zgodne. Część z nich wskazuje na podwyższoną aktywność elementów układu limbicznego, np. ciała migdałowatego⁶⁴. W jednym z badań nad pamięcią roboczą z wykorzystaniem funkcjonalnego rezonansu magnetycznego wykazano wyraźne różnice pomiędzy mężczyznami z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w dzieciństwie i mężczyznami bez takiego doświadczenia. U mężczyzn z historią wykorzystania stwierdzono większą aktywację układu limbicznego, natomiast u mężczyzn z grupy kontrolnej podwyższoną aktywność czołowych obszarów mózgu⁶⁵. Badania dorosłych kobiet z doświadczeniem wczesnodziecięcego wykorzystania wskazują z kolei na nadreaktywność osi podwzgórze–przysadka–nadnercza, przejawiającej się 6-ciokrotnie wyższym poziomem hormonu adrenokortykotropowego (ACTH) w odpowiedzi na stresor w porównaniu do grupy kontrolnej⁶⁶. W innych badaniach zaobserwowano, powiązane z wykorzystaniem w dzieciństwie, obniżony poziom spoczynkowego (w sy-

⁵⁵ Megala J., Sivakumar D., Jha D., Kundu S., Arora K., Gayathri V. (2021), *op. cit.*

⁵⁶ Hart H., Rubia K. (2012), *Neuroimaging of child abuse: A critical review*, „Frontiers in Human Neuroscience” 6.

⁵⁷ Pechtel P., Pizzagalli D.A. (2011), *Effects of early life stress on cognitive and affective function: An integrated review of human literature*, „Psychopharmacology” (Berlin), 214, 55–70.

⁵⁸ Heim Ch.M., Mayberg H.S., Mletzko T., Nemeroff Ch.B., Pruessner J.C. (2013), *Decreased Cortical Representation of Genital Somatosensory Field After Childhood Sexual Abuse*, „Am. J. Psychiatry” 170, 616–623.

⁵⁹ Tomoda A. i in. (2011), *Exposure to parental verbal abuse is associated with increased gray matter volume in superior temporal gyrus*, „Neuroimage” 54 (Suppl 1), 280–286.

⁶⁰ Schmahl C.G., Vermetten E., Elzinga B.M., Bremner J.D. (2004), *A positron emission tomography study of memories of childhood abuse in borderline personality disorder*, „Biol. Psychiatry” 55, 759–765.

⁶¹ Teicher M.H., Dumont N.L., Ito Y., Vaituzis C., Giedd J.N., Andersen S.L. (2004), *Childhood neglect is associated with reduced corpus callosum area*, „Biol. Psychiatry” 56, 80–85.

⁶² Boullier, M., Blair, M. (2018), *op. cit.*, 132–137.

⁶³ Boullier, M., Blair, M. (2018), *op.cit.*

⁶⁴ Megala J., Sivakumar D., Jha D., Kundu S., Arora K., Gayathri V. (2021), *op. cit.*

⁶⁵ Chiasson C., Moorman J., Romano E., Vezarov M., Cameron A., Smith A. (2021), *The influence of emotion on working memory: Exploratory fMRI findings among men with histories of childhood sexual abuse*, „Child Abuse & Neglect” 122, 105340.

⁶⁶ Heim C. i in. (2000), *Pituitary-adrenal and autonomic responses to stress in women after sexual and physical abuse in childhood*, „JAMA” 284(5), 592–597.

tuacji, w której organizm nie doświadcza stresu) kortyzolu⁶⁷ i podwyższony poziom reaktywności wydzielania kortyzolu w sytuacji stresu u osób dorosłych⁶⁸.

Niezależnie od widocznych różnic między badaniami, związanych prawdopodobnie z przyjętą metodologią, ich wyniki zgodnie potwierdzają, że **trauma, wliczając wykorzystanie seksualne w dzieciństwie, wpływa długotrwale na aktywność mózgu, skutkiem czego jest osłabienie procesów regulacji emocji i procesów pamięciowych. Zmiany te mogą zwiększać ryzyko wystąpienia zaburzeń psychicznych w późniejszym życiu.**

Nieprawidłowy rozwój układu nerwowego prowadzi m.in. do zwiększonej wrażliwości na stres, częstszego doświadczania negatywnego afektu, uboższego repertuaru sposobów radzenia sobie z emocjami, preferencji strategii radzenia sobie z emocjami poprzez unikanie sytuacji emo-

togennych oraz tłumienia emocji, m.in. poprzez używanie substancji psychoaktywnych. Może to przyczyniać się do rozwoju depresji w późniejszym życiu. Ryzyko wystąpienia depresji już przed okresem dorosłości zwiększa się u osób z doświadczeniem wykorzystania 3–8-krotnie. Wykorzystanie jest także powiązane z większą liczbą epizodów depresji w ciągu życia, co potwierdza uwarunkowane neurobiologicznie problemy z regulacją emocji u osób wykorzystanych seksualnie w dzieciństwie⁶⁹. Chronicznie traumatyzowane dzieci częściej doświadczają nadmiernego lęku, zewnątrznie i wewnątrznie ukierunkowanej agresji oraz dysocjacji. Ta ostatnia może być psychiczną obroną przed poczuciem bezsilności, lękiem, traumatycznymi wspomnieniami oraz bodźcami potencjalnie zagrażającymi. Szkodliwymi konsekwencjami działania tego mechanizmu mogą być: oddzielenie emocji i myśli, brak świadomości odczuć z ciała, niska świadomość siebie⁷⁰.

1.4.2. Zaburzenia snu w konsekwencji traumy

Jednym z ogniw pośredniczących między doświadczeniem traumatyzującym a późniejszym zwiększonym ryzykiem chorób fizycznych i psychicznych mogą być zaburzenia snu. Rumination, obawy, stres zwiększają pobudzenie, a tym samym wpływają negatywnie na sen. Sen natomiast pełni krytyczną rolę w dojrzewaniu mózgu⁷¹, uczeniu się i procesach pamięciowych⁷², wpływa na zdrowie fizyczne⁷³ i psychiczne⁷⁴. Wiele badań⁷⁵ wykazało, że także wykorzy-

stanie seksualne w dzieciństwie obniża wyraźnie jakość snu osób wykorzystanych, a deficyty snu stwierdzone są nadal w okresie adolescencji. Do powiązanych z wykorzystaniem seksualnym zaburzeń snu należą trudności z zasypianiem, płytki sen oraz koszmary senne⁷⁶. Zaburzenia snu pełnią więc kluczową rolę dla rozwoju zaburzeń psychicznych na podłożu wykorzystania seksualnego w dzieciństwie.

⁶⁷ Miller G.E., Chen E., Zhou E. S. (2007), *If it goes up, must it come down? Chronic stress and the hypothalamic-pituitary-adrenocortical axis in humans*, „Psychol. Bull.” 133, 25–45.

⁶⁸ Fogelman N., Canli T. (2019), *Early life stress, physiology, and genetics: a review*, „Front. Psychol.” 10, 1668.

⁶⁹ Yaroslavsky I., Bush A.H., France Ch.M. (2022), *Emotion regulation deficits mediate childhood sexual abuse effects on stress sensitization and depression outcomes*, „Development and Psychopathology” 34, 157–170.

⁷⁰ Gregorowski C., Seedat S. (2013), *op. cit.*

⁷¹ Feinberg I., Campbell I.G. (2010), *Sleep EEG changes during adolescence: an index of a fundamental brain reorganization*, „Brain Cognit” 72(1), 56e65.

⁷² Astill R.G., Van der Heijden K.B., Van IJzendoorn M.H., Van Someren E.J. (2012), *Sleep, cognition, and behavioral problems in school-age children: a century of research meta-analyzed*, „Psychol. Bull.” 138(6), 1109.

⁷³ Knutson K.L. (2012), *Does inadequate sleep play a role in vulnerability to obesity?*, „Am. J. Hum. Biol.” 24(3), 361e71.

⁷⁴ Touchette E., Petit D., Tremblay R.E., Montplaisir J.Y. (2009), *Risk factors and consequences of early childhood dyssomnias: new perspectives*, „Sleep. Med. Rev.” 13(5), 355e61.

⁷⁵ Langevin R.H. i in. (2019), *Sleep problems and interpersonal violence in youth in care under the Quebec Child Welfare Society*, „Sleep. Med.” 56, 52e6.

⁷⁶ Langevin R., Kenny S., Kern, A., Kingsland E., Pennestri M-H. (2022), *Sexual abuse and sleep in children and adolescents: A systematic review*, „Sleep Medicine Reviews” 64, 101628.

1.4.3. Znaczenie osi mikrobiota–jelita–mózg

W ostatnich latach wiele uwagi poświęca się osi mikrobiota–jelita–mózg i jej wpływowi na ryzyko występowania chorób psychicznych. Oś ta jest obecnie uznawana za dwukierunkowy system komunikujący układ odpornościowy z centralnym układem nerwowym, częściowo regulujący odpowiedź na bodźce stresujące oraz programujący działanie układu neuroimmunologicznego⁷⁷. Ludzki mikrobiom rozwija się w ciągu życia człowieka, jednak ustala on symbiotyczną reakcję z organizmem bardzo wcześnie. Trajektoria rozwoju mikrobioty „naśladuje” trajektorię rozwoju centralnego układu nerwowego

z szybkimi i krytycznymi zmianami w fazie niemowlęcej, w dzieciństwie i adolescencji⁷⁸. Związana ze stresem dysregulacja relacji mikrobiom–organizm prowadzi do zaburzeń kolonizacji jelit przez bakterie. **Trauma wczesnodziecięca może zatem poprzez wpływ na sygnalizację na osi mikrobiom–jelita–mózg zaburzać funkcje odpornościowe organizmu, ale również rozwój układu nerwowego, prowadząc do permanentnych zmian w regulacji emocji i zachowań oraz większego ryzyka zaburzeń neurorozwojowych⁷⁹.**

1.4.4. Epigenetyczne mechanizmy programowania rozwoju i zdrowia człowieka przez traumę dziecięcą

Zaburzenia psychiczne są w znacznym stopniu odziedziczalne. Wysoka odziedziczalność nie oznacza jednak, że zaburzenia psychiczne są zdeterminowane w sposób zero-jedynkowy przez określone allele, a więc warianty genów. Istnieje wiele wariantów, tj. polimorfizmów genów, które zwiększają nieznacznie ryzyko wystąpienia zaburzenia psychicznego. Występują one powszechnie w populacji, jednak tylko nieliczni ich posiadacze zachorują. Wydaje się zatem, że to interakcja czynników środowiska, działających w okresach sensytywnych dla rozwoju mózgu, z genami podatności może decydować o rozwinięciu się zaburzenia⁸⁰. Czynniki środowiska mogą zwiększać albo obniżać poziom ekspresji genów poprzez szereg molekularnych mechanizmów epigenetycznych. Jednym z nich jest metylacja DNA.

Zakłada się, że wykorzystanie seksualne, powodując intensywny i długotrwały stres, programuje epigenetycznie określony wzorzec rozwoju struktur mózgu i fizjologii

organizmu. Modyfikacje epigenetyczne mogą jednak różnić się pomiędzy osobami w zależności od charakterystyki niekorzystnych doświadczeń życiowych, wrażliwości organizmu oraz innych czynników środowiska⁸¹. Wykazano m.in., że dziecięca trauma i stres występujący we wczesnym dzieciństwie zwiększają poziom metylacji genu NR3C1 kodującego receptor dla glikokortykoidów, co prowadzi do obniżonej ekspresji tego genu. Z badań na modelu zwierzęcym wynika, że takie efekty mogą wystąpić na skutek braku matczynej opieki i śmierci rodziców. Badania pośmiertne wykazały natomiast, że osoby z historią krzywdzenia w dzieciństwie, które dokonały aktu samobójstwa, miały obniżoną ekspresję NR3C1 w hipokampie i wyższy poziom metylacji promotora tego genu. Obniżona dostępność receptorów dla glikokortykoidów może zaburzać proces negatywnego sprzężenia zwrotnego, które odpowiada za regulację poziomu hormonów stresu w zdrowym organizmie. W konsekwencji poziom hormonów CRH i ACTH może pozostawać nadmiernie

⁷⁷ Dinan T.G., Cryan J.F. (2018), *Regulation of the stress response by the gut microbiota: implications for psychoneuroendocrinology*, „Psychoneuroendocrinology” 37, 1369–1378.

⁷⁸ Borre Y.E., O’Keeffe G.W., Clarke G., Stanton C., Dinan T.G., Cryan J.F. (2014), *Microbiota and neurodevelopmental windows: implications for brain disorders*, „Trends Mol. Med.” 20, 509–518.

⁷⁹ Brindle R.C., Pearson A., Ginty A.T. (2022), *op. cit.*

⁸⁰ Schrivastava A.K., Karia S.B., Sonavane S.S., De Sousa A.A. (2017), *Child sexual abuse and the development of psychiatric disorders: a neurobiological trajectory of pathogenesis*, „Ind. Psychiatr.” (1), 4–12.

⁸¹ Rogosch F.A., Dackis M.N., Cicchetti D. (2011), *Child maltreatment and allostatic load: Consequences for physical and mental health in children from low-income families*, „Dev. Psychopathol.” 23, 1107–1124.

podwyższony pomimo ustania sytuacji stresującej. Innym genem powiązany z osią stresu jest FKBP5, który reguluje wrażliwość receptora glikokortykoidów. Trauma dziecięca powoduje zwiększoną jego metylację. Poziom metylacji tego genu koreluje negatywnie z aktywnością receptorów dla glikokortykoidów oraz poziomem kortyzolu⁸² i jest powiązany z zespołem metabolicznym charakteryzującym się otyłością, wysokim ciśnieniem krwi, niskim poziomem HDL, hiperglikemią oraz podwyższonym poziomem triglicerydów⁸³. Także niski poziom BDNF u osób z doświadczeniem dziecięcej traumy wydaje się być efektem podwyższonej metylacji kodującego go genu⁸⁴. Ponieważ BDNF odpowiada za plastyczność mózgu, jego niski poziom może zmniejszać szansę na adaptacyjną restrukturyzację połączeń nerwowych u dzieci doświadczających chronicznego stresu⁸⁵. Niekorzystne doświadczenia, takie jak maltretowanie, zaniedbanie i śmierć rodzica, mogą zakłócać wydzielanie oksytocyny⁸⁶, hormonu odpowiadającego m.in. za tworzenie się więzi społecznych. Stwierdzono hipermetylację genu kodującego oksytocynę oraz genu jej receptora u osób z doświadczeniem traumy dziecięcej. Hipermetylacja genu oksytocyny jest negatywnie powiązana z objętością istoty szarej lewej kory oczodołowo-czołowej. Prowadzi to do zaburzeń rozwoju społecznego, emocjonalnego i poznawczego⁸⁷. Osoby z depresją i historią wykorzystania w dzieciństwie mają podwyższony poziom cytokin prozapalnych IL-6. Co więcej, im większa ekspozycja dziecka na zdarzenia traumatyzujące, tym niższy poziom metylacji promotora

genu IL-6. Wysoki poziom IL-6 może zaburzać funkcje osi podwzgórze–przysadka–nadnercza, redukować poziom czynników neurotroficznych oraz zakłócać neurotransmisję⁸⁸. W jednym z badań nasilenie objawów stresu post-traumatycznego było związane z poziomem ekspresji 14 genów powiązanych z układem odpornościowym, (w tym namnażanie, różnicowanie i śmierć leukocytów)⁸⁹. Inne badania wykazały, że hipermetylacja genu MAOA (jego modulująca rola dla związku niekorzystnych doświadczeń życiowych z licznymi zaburzeniami psychicznymi została dobrze udokumentowana w badaniach) kodującego enzym rozkładający neuroprzekazniki monoaminowe, w tym serotoninę, pośredniczy między wykorzystaniem seksualnym w dzieciństwie i depresją u dorosłych kobiet. Metylacja genu MAOA stanowiła ważny predyktor wystąpienia depresji w ciągu życia⁹⁰.

Jak wykazano, trauma dziecięca, w tym **wykorzystanie seksualne, może modyfikować poziom ekspresji genów, zwiększając ryzyko chorób fizycznych i psychicznych**. Wzorce epigenetycznych modyfikacji DNA odpowiadające za niekorzystne dla zdrowia efekty traumy dziecięcej mogą być przekazywane potomstwu, ponieważ obecne są także w komórkach płciowych. **W ten sposób emocjonalne, poznawcze, behawioralne i zdrowotne konsekwencje traumy mogą być obserwowane w kolejnych pokoleniach, mimo że nie doświadczyły one niekorzystnych, stresujących zdarzeń**⁹¹. Mówimy wówczas o traumie transgeneracyjnej.

⁸² Yurtsever T., Streit F., Foo J.C., Trifonova S., Kumsta R., Muller C.P., Turner J.D., Meyer J., Schote A.B. (2019), *Temporal dynamics of cortisol-associated changes in mRNA expression of glucocorticoid responsive genes FKBP5, GILZ, SDPR, PER1, PER2 and PER3 in healthy humans*, „Psychoneuroendocrinology” 102, 63–67.

⁸³ Womersley J.S., Nothling J., Toikumo S., Malan-Müller S., van den Heuvel L.L., McGregor N.W., Seedat, S., Hemmings, S.M.J. (2022), *Childhood trauma, the stress response and metabolic syndrome: A focus on DNA methylation*, „Eur. J. Neurosci.” 55 (9–10), 2253–2296.

⁸⁴ McLaughlin K.A., Sheridan M.A., Humphreys K.L., Belsky J., Ellis B.J. (2021), *The value of dimension models of early experience: Thinking clearly about concept and categories*, „Perspect. Psychol. Science” 16, 1463–1472.

⁸⁵ Phillips C. (2017), *Brain-derived neurotrophic factor, depression, and physical activity: making the neuroplastic connection*, „Neural Plast.”, <https://doi.org/10.1155/2017/7260130> (dostęp: 30.11.2023).

⁸⁶ Heim C., Young L.J., Newport D.J., Mletzko T., Miller A.H., Nemeroff C.B. (2009), *Lower CSF oxytocin concentrations in women with a history of childhood abuse*, „Mol. Psychiatry” 14, 954–958.

⁸⁷ Fujisawa T.X., Nishitani S., Takiguchi S., Shimada K., Smith A.K., Tomoda A. (2019), *Oxytocin receptor DNA methylation and alterations of brain volumes in maltreated children*, „Neuropsychopharmacology” 44, 2045–2053.

⁸⁸ McLaughlin K.A., Sheridan M.A., Humphreys K.L., Belsky J., Ellis B.J. (2021), *op. cit.*

⁸⁹ Nugent N.R., Goldberg A., Uddin M. (2016), *Topical review: the emerging field of epigenetics: informing models of pediatric trauma and physical health*, „Journal of Pediatric Psychology” 41(1), 55–64.

⁹⁰ Checknita D. i in. (2018), *Associations of monoamine oxidase A gene first exon methylation with sexual abuse and current depression in women*, „J. Neural Transm.” 125, 1053–1064.

⁹¹ Jawaid A., Roszkowski M., Mansuy I.M. (2018), *Transgenerational Epigenetics of Traumatic Stress*, „Prog. Mol. Biol. Transl. Science” 158, 273–298.

1.4.5. Wpływ traumy na przyspieszenie procesu biologicznego starzenia się organizmu

Osoby, które doświadczyły 6 lub więcej typów niekorzystnych doświadczeń dziecięcych, żyją przeciętnie o 20 lat krócej niż osoby bez żadnych niekorzystnych doświadczeń.

Z pewnością jest to powiązane z uwarunkowanym traumą niezdrowym stylem życia, chorobami psychicznymi i samobójstwami⁹². Jednak istnieją także inne wyjaśnienia mechanizmu pośredniczącego między traumą a krótszą długością życia. Niekorzystne doświadczenia w dzieciństwie przyczyniają się do przyspieszonego skracania telomerów. Telomery znajdują się na zakończeniach chromosomów i chronią DNA przed uszkodzeniem. Ponieważ telomery skracają się wraz z wiekiem człowieka, ich długość stanowi ważny marker wieku biologicznego powiązany ze śmiercią komórek i zwiększoną zachorowalnością na choroby związane z wiekiem. Badania wykazały m.in., że telomery są istotnie krótsze u dzieci w wieku 5–10 lat, które doświadczyły więcej niż dwóch aktów przemocy. Powiązane z traumą

wczesnodziecięcą efekty w postaci krótszych telomerów są również obserwowane u osób dorosłych⁹³. Skracanie telomerów u osób doświadczających traumy może być skutkiem stanu zapalnego. Wcześniejsze badania wykazały związek niekorzystnych doświadczeń dziecięcych z markerami stanu zapalnego w dorosłości oraz systemowego i chronicznego stanu zapalnego z kurczeniem się telomerów⁹⁴. Biologiczny wiek można także ocenić za pomocą tzw. zegara epigenetycznego, tj. precyzyjnego algorytmu, który opiera się na poziomie zawansowania postępującej z wiekiem dysregulacji mechanizmów epigenetycznej kontroli ekspresji genów. Także ten marker wskazuje na przyspieszone biologiczne starzenie u osób z historią niekorzystnych doświadczeń dziecięcych⁹⁵. Jedno z najnowszych badań wykazało przyspieszenie epigenetycznego zegara zaobserwowane u kobiet w średnim wieku z historią wykorzystania seksualnego w dzieciństwie⁹⁶.

1.5. Podsumowanie

Wykorzystanie seksualne w dzieciństwie, jako jedno z niekorzystnych doświadczeń dziecięcych o silnie traumatyzującym potencjale, znacząco wpływa na rozwój psychiczny (emocjonalny, poznawczy, społeczny, seksualny) i biologiczny. Niekorzystne zmiany funkcjonalne obserwowane są na poziomie układu nerwowego, hormonalnego, odpornościowego, pokarmowego, rozrodczego, krwionośnego, oddechowego i mięśniowo-szkieletowe-

go. Trauma przyspiesza proces starzenia organizmu i przyczynia się do przedwczesnej śmierci.

Poniższa tabela przedstawia zbiorczo najczęstsze przykłady negatywnych konsekwencji traumy w dorosłości u osób, które w dzieciństwie doświadczyły wykorzystania seksualnego⁹⁷.

⁹² Brown D.W., Anda R. F., Tiemeier H., Felitti V.J., Edwards V.J., Croft J.B., Giles W.H. (2009), *Adverse childhood experiences and the risk of premature mortality*, „Am. J. Prev. Med.” 37, 389–396.

⁹³ Brindle R.C., Pearson A., Ginty A.T. (2022), *op. cit.*

⁹⁴ Masi S., Salpea K.D., Li K., Parkar M., Nibali L., Donos N., Patel K., Taddei S., Deanfield J.E., D’Aiuto F., Humphries S.E. (2011), *Oxidative stress, chronic inflammation, and telomere length in patients with periodontitis*, „Free Radic. Biol. Med.” 50(6), 730–735.

⁹⁵ Sullivan J., Mirbahai L., Lord J. M. (2018), *Major trauma and acceleration of the ageing process*, „Ageing Res. Rev.”, 48, 32–39.

⁹⁶ Shenk C.E., Felt J.M., Ram N., O’Donnell K.J., Sliwinski M.J., Pokhvisneva I., Benson L., Meaney M.J., Putnam F.W., Noll J. G. (2022), *Cortisol trajectories measured prospectively across thirty years of female development following exposure to childhood sexual abuse: Moderation by epigenetic age acceleration at midlife*, „Psychoneuroendocrinology” 136, 105606.

⁹⁷ Chodecka A. (2011), *op. cit.*

Tabela 1. Najczęstsze przykłady negatywnych konsekwencji traumy w dorosłości

| Obszar rozwoju | Długotrwałe konsekwencje |
|----------------|---|
| Emocjonalny | <ul style="list-style-type: none"> • PTSD (zespół stresu pourazowego) • zaburzenia lękowe • depresja • zaburzenia związane z nasileniem złości i agresji • zachowania autodestrukcyjne (samookaleczenia, próby samobójcze) • zaburzenia samooceny (poczucie izolacji i alienacji, obniżone poczucie własnej wartości) • zaburzenia własnej osoby • zaburzenia dysocjacyjne i psychozy • retrospekcje afektywne |
| Poznawczy | <ul style="list-style-type: none"> • zaburzenia pamięci • zaburzenia uwagi • zniekształcenia percepcji rzeczywistości • zniekształcenie myślenia dotyczące swojej roli w wykorzystaniu seksualnym i roli sprawcy (tzw. fałszywe przekonania) • zmiana systemu wewnętrznych przekonań co do świata i ludzi na zagrażające i irracjonalne |
| Seksualny | <ul style="list-style-type: none"> • kształtowanie się niewłaściwych postaw wobec własnej seksualności • problematyczne zachowania seksualne (obnażanie się, wulgarnie i nasycone erotycznie słownictwo, prowokacyjny ubiór, gesty, pozy) • przedwczesna inicjacja seksualna, nastoletnie ciążę • dysfunkcje seksualne (np. zaburzenia popędu płciowego, oziębłość seksualna, brak satysfakcji, impotencja, opóźniony wytrysk lub jego brak, dyspareunia, czyli ból w trakcie stosunku płciowego, brak orgazmu) • fobie seksualne • niska samoocena jako partnera seksualnego • prostytutka • różne formy dewiacji seksualnych • zaburzenia identyfikacji płciowej |
| Społeczny | <ul style="list-style-type: none"> • wykształcenie pozabezpiecznego stylu przywiązania zaburzającego sposób funkcjonowania w relacjach międzyludzkich • uzależnienia • wrogość wobec innych, brak zaufania, fobia społeczna • zachowania przestępcze • konflikty z rodzicami • przedwczesne zawarcie małżeństwa • konflikty lub lęki wobec partnerów • trudności w wychowywaniu własnych dzieci • trudności w utrzymaniu stałego miejsca pracy |

| Obszar rozwoju | Długotrwałe konsekwencje |
|----------------|--|
| Biologiczny | <ul style="list-style-type: none"> • zmiany w obrębie ośrodkowego układu nerwowego • zaburzenia układu odpornościowego • zwiększone ryzyko zaburzeń neurorozwojowych • zmiany w obrębie układu pokarmowego (m.in. zwiększone ryzyko zespołu jelita drażliwego) • zwiększone ryzyko chorób fizycznych i psychicznych (poprzez modyfikacje poziomu ekspresji genów) • przyspieszony proces biologicznego starzenia się organizmu (przedwczesna śmierć) • zaburzenia układu hormonalnego • zaburzenia snu • zaburzenia układu mięśniowo-szkieletowego (m.in. bóle głowy, pleców, stawów, w klatce piersiowej, płytki oddech, nieregularna akcja serca, choroba niedokrwienna serca, trwałe napięcie mięśni) • zwiększone ryzyko wystąpienia chorób sercowo-naczyniowych, cukrzycy, otyłości, astmy, artretyzmu, nowotworów • objawy ginekologiczne (m.in. zaburzenia miesiączkowania, przewlekłe bóle miednicy) • choroby psychosomatyczne • retrospekcje somatyczne |

Podsumowując, konsekwencje wykorzystania seksualnego można rozpatrywać w kontekście indywidualnych kosztów. Analizując jednak zjawisko, nie sposób pominąć

aspektu socjologicznego, tzn. społecznych kosztów molestowania dzieci. Szczegółowe informacje na ten temat zostały zamieszczone w rozdz. 2 tej części Raportu.



Spółeczny wymiar konsekwencji wykorzystania seksualnego w Polsce

Koszty WSD są nierozłącznym elementem środowiska kompensacyjnego. Dotychczasowa charakterystyka wiązała się z opisem indywidualnych konsekwencji. Państwowa Komisja w toku pracy zauważyła, że WSD to również zjawisko społeczne, zatem koszty także powinny być opisane w kategoriach socjoekonomicznych. Poniższe dane pokazują, jakie konsekwencje może ponosić społeczeństwo, jeśli występuje w nim zjawisko WSD.

Wykorzystywanie seksualne dzieci jest problemem społecznym o ogromnych rozmiarach i niszczących skutkach zarówno dla osoby skrzywdzonej i jej bliskich, jak też całego społeczeństwa⁹⁸. Pomimo coraz lepszego rozpoznania uwarunkowań WSD niewiele osób zdaje sobie sprawę ze stopnia wpływu wykorzystywania seksualnego na codzienne życie osób pokrzywdzonych i ze skali ponoszonych przez społeczeństwo kosztów. Wykorzystywanie seksualne dzieci ma bezpośrednie lub pośrednie implikacje fiskalne w postaci wydatków na zdrowie, usługi i programy społeczne, policję, sądy, edukację, zatrudnienie, system zabezpieczenia społecznego czy zmiany we wpływach do budżetu z tytułu podatków⁹⁹. Z perspektywy jednostki mówimy o kosztach utraconych możliwości, związa-

nych przykładowo z gorszym zdrowiem, wykształceniem czy karierą zawodową, ale też relacjami społecznymi itp.

Luka publikacyjna związana z analizą kosztów WSD ma dosyć oczywistą przyczynę: brak kluczowych danych niezbędnych do takich wyliczeń. Dostępnych jest relatywnie niewiele oszacowań dotyczących skali WSD. Dużo bardziej problematyczny jest brak polskich rozbudowanych badań wśród osób, które w dzieciństwie doświadczyły wykorzystywania seksualnego, które pozwalałyby na doprecyzowanie zarówno bezpośrednich (do dwóch lat), jak i długofalowych konsekwencji oraz ich rozkładu w badanej populacji. Co więcej, nie ma dostępnych informacji o otrzymywanym przez takie osoby wsparciu.

⁹⁸ Hankivsky O., Draker, D.A. (2003), *The Economic Costs of Child Sexual Abuse in Canada*, „Journal of Health & Social Policy” 17(2), 1–33, DOI: 10.1300/J045v17n02_01, PMID: 18309584; Letourneau E.J., Brown D.S., Fang X., Hassan A., Mercy J.A. (2018), *The economic burden of child sexual abuse in the United States*, „Child Abuse & Neglect” 79, 413–422, <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.02.020> (dostęp: 30.11.2023); Conti G., Pizzo E., Morris S., Melnychuk M. (2021), *The economic costs of child maltreatment in UK*, „Health Econ.” 30(12), 3087–3105, DOI: 10.1002/hec.4409. Epub 2021 Sep 14. PMID: 34523182; Radakin F., Scholes A., Solomon K., Thomas-Lacroix C., Davies A. (2021), *The economic and social cost of contact child sexual abuse*. Report available at *The economic and social cost of contact child sexual abuse*, <https://www.gov.uk/> (dostęp: 11.12.2023); W Polsce: FDDS (2018), *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci*, <https://fdds.pl/co-robimy/raporty-z-badan/2018/ogolnopolska-diagnoza-skali-i-uwarunkowan-krzywdzenia-dzieci-2018.html> (dostęp: 11.12.2023); FDDS (2022), *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*; <https://fdds.pl/co-robimy/raporty-z-badan/2022/dzieci-sie-licza-2022.html> (dostęp: 30.11.2023).

⁹⁹ Hankivsky D. (2003), *op. cit.*; Conti i in. (2021), *op. cit.*; Radakin i in. (2021), *op. cit.*

2.1. Rodzaje kosztów

Koszty wykorzystywania seksualnego są w literaturze mierzone z perspektywy społecznej, obejmują różne kategorie. Można je podzielić na te po stronie osoby skrzywdzonej, czyli koszty wiktyimizacji pierwotnej (stania się „ofiara przestępstwa”) i wtórnej (związanej np. z traumą procesu) oraz te po stronie sprawcy przemocy. Innym podziałem jest segregowanie ich w ramach poszczególnych obszarów, np. opieki zdrowotnej (będące wynikiem problemów fizycznych i psychologicznych w następstwie wykorzystywania seksualnego), utratę produktywności, koszty opieki nad dziećmi, koszty edukacji specjalnej czy koszty śmierci samobójczej. Inna klasyfikacja dzieli koszty na krótko- i długoterminowe (odłożone w czasie). Perspektywa czasowa związana jest z jednej strony ze zmianami w natężeniu występujących następstw, na które nakładają się wydarzenia związane z przebiegiem życia, jak np. wchodzenie w dorosłość, relacje z partnerem/partnerką, z dzieckiem/dziećmi, zaangażowanie edukacyjne i na rynku pracy. Koszty liczone są w różnych ujęciach:

rocznym dla lat fiskalnych, w wzdłużnym – w przebiegu życia osób doświadczających wykorzystywania seksualnego. Wskazywane koszty dzieli się także na jednostkowe/mikro i dla państwa/makro. Ponadto można je podzielić na finansowe (koszty związane z koniecznością podjęcia określonych działań), jak i niefinansowe, niematerialne. Ta ostatnia kategoria odzwierciedla szacowaną szkodę w ujęciu pieniężnym, ale nie stanowi kosztów bezpośrednio ponoszonych przez jeden podmiot na rzecz drugiego. Są to głównie koszty ponoszone przez skrzywdzonych/ocalałych, ich rodziny i przyjaciół. Obejmują one koszty związane z jakością życia (tj. ból, cierpienie, zaburzenia emocjonalne) oraz perspektywy na przyszłość. Przykładowo koszt przedwczesnej śmierci liczony jest na podstawie straty lat życia skorygowanych o jakość (ang. *quality-adjusted life years* – QALY) ze względu na fakt doświadczenia wykorzystywania seksualnego¹⁰⁰. Podsumowanie różnych klasyfikacji kosztów zawiera poniższa tabela.

Tabela 2. Rodzaje kosztów wykorzystywania seksualnego – przykłady*

| Podmiot | osoba skrzywdzona (np. terapia) | sprawca (np. koszty osadzenia w ZK) | nieokreślone (np. koszty profilaktyki) |
|--------------|---|---|---|
| Czas trwania | krótkookresowe (np. badania medyczne osoby zgwałconej) | długookresowe (gorsza sytuacja na rynku pracy) | |
| Skala | mikro (jednostka/gospodarstwo domowe) | makro (populacja/budżet państwa) | |
| Typ | finansowe (np. koszty procesu, terapii) | niefinansowe (np. gorsza jakość życia) | |
| Kategoria | np. zdrowotne, edukacyjne, opieki, terapii itp. | | |

Źródło: Grabowska I., Kubicki P. (2023), *Koszty wykorzystania seksualnego dzieci w Polsce*. Analiza na zlecenie PKDP.

* Czytać wierszami, nie ma powiązania między kolumnami

¹⁰⁰ Letourneau E.J., Brown D.S., Fang X., Hassan A., Mercy J.A. (2018), *op. cit.*; Conti G., Pizzo E., Morris S., Melnychuk M. (2021), *op. cit.*

Istotne koszty generuje zwiększone ryzyko problemów fizycznych i psychologicznych. Problemy te obejmują, ale nie są do nich ograniczone: zachowania samookaleczające¹⁰¹, stres pourazowy¹⁰², depresję¹⁰³, zwiększone ryzyko hospitalizacji psychiatrycznej¹⁰⁴, zaburzenia odżywiania¹⁰⁵, uzależnienia (problemy związane z nadużywaniem sub-

stancji)¹⁰⁶, ryzykowne zachowania seksualne prowadzące do większej skłonności do chorób wenerycznych i HIV/AIDS¹⁰⁷ próby samobójcze¹⁰⁸. Ponadto osoby, które przeżyły, są narażone na niższy poziom wykształcenia i mniejszą aktywność na rynku pracy¹⁰⁹, trudności w funkcjonowaniu w miejscu pracy¹¹⁰, prostytucję¹¹¹, działalność przestępczą¹¹²,

¹⁰¹ Briere J. (1989), *Therapy for Adults Molested as Children: Beyond Survival*, New York, Springer Publishing Company.

¹⁰² Arata C. (1999), *Sexual revictimization of PTSD: An exploratory study*, „Journal of Child Sexual Abuse” 8, 49–65; Widom C.S. (1999), *Post-traumatic stress disorder in abused and neglected children grown up*, „American Journal of Psychiatry” 156, 1223–1229; Rodriguez N. i in. (1997), *Posttraumatic stress disorder in adult female survivors of child sexual abuse: A comparison study*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 65, 53–59; Wolfe D.A., Sas L., Wekerle C. (1994), *Factors associated with the development of posttraumatic stress disorder among child victims of sexual abuse*, „Child Abuse and Neglect” 18, 37–50; Rowan A.B., Foy D.W. (1993), *Post-traumatic stress disorder in child sexual abuse survivors: A literature review*, „Journal of Traumatic Stress” 6, 3–20.

¹⁰³ Cheasty M., Clare A.W., Collins C. (1998), *Relation between sexual abuse in childhood and adult depression: Case control study*, „British Medical Journal” 316, 198–201; Garnefski N., Diekstr R.F.W. (1997), *Child sexual abuse and emotional and behavioral problems in adolescence: Gender differences*, „Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry” 36, 323–329; Mullen P.E., Martin J.L., Anderson J.C., Romans S.E., Herbison G.P. (1993), *Childhood sexual abuse and mental health in adult life*, „British Journal of Psychiatry” 163, 721–732; Kendall-Tackett K., Finkelhor D. (1993), *Impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies*, „Psychological Bulletin” 113, 164–180; Bushnell J.A., Wells J.E., Oakley-Browne M.A. (1992), *Long-term effects of intrafamilial sexual abuse in childhood*, „Acta Psychiatrica Scandinavica” 85, 136–142.

¹⁰⁴ Brown G.R., Anderson, B. (1991), *Psychiatric morbidity in adult inpatients with childhood histories of sexual and physical abuse*, „American Journal of Psychiatry” 148, 55–61; Briere J., Woo R., McRae B., Foltz J., Sitzman R. (1997), *Lifetime victimization history, demographics, and clinical status in female psychiatric emergency room patients*, „Journal of Nervous and Mental Disease” 185, 95–101; Fisher P. (1998), *Women and mental health: The role of trauma*, „Visions: British Columbia’s Mental Health Journal – Special Edition on Women’s Mental Health” 3, 7; Muenzenmaier K., Meyer I., Struening E. i in. (1993), *Childhood abuse and neglect among women outpatients with chronic mental illness*, „Hospital and Community Psychiatry” 44, 666–670.

¹⁰⁵ Deep A.L., Lilienfeld L.R., Plotnicov K.H., Pollice C., Kaye W.H. (1999), *Sexual abuse in eating disorder subtypes and control in women: The role of comorbid substance dependence in bulimia nervosa*, „International Journal of Eating Disorders” 25, 1–10; Brown L., Thornton C., Dunn S. (1997), *Experiences of physical and sexual abuse in Australian general practice attenders and an eating disordered population*, „Australian and New Zealand Journal of Psychiatry” 31, 398–404; Wanderlich S., Wilsnack R. i in. (1996), *Childhood sexual abuse and bulimic behaviour in a nationally representative sample*, „American Journal of Public Health” 86, 1082–1086.

¹⁰⁶ Schafer M., Schnack B., Soyka M. (2000), *Sexual and physical abuse during early childhood or adolescence and later drug addiction*, „Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie” 50, 38–50; Garnefski N., Diekstr R.F.W. (1997), *op. cit.*; Robin R.W., Chester B., Rasmussen J.K., Jaranson J.M., Goldman D. (1997), *Factors influencing utilization of mental health and substance abuse services by American Indian men and women*, „Psychiatric Services” 48, 826–832; Moncrieff J., Drummond D.C., Candy B., Checinski K., Farmer R. (1996), *Sexual abuse in people with alcohol problems. A study of the prevalence of sexual abuse and its relationship to drinking behaviour*, „British Journal of Psychiatry” 169, 355–360.

¹⁰⁷ Mathews F. (1996), *The Invisible Boy: Revisioning the Victimization of Male Children and Teens*, „National Clearinghouse on Family Violence”, „Family Violence Prevention Division”, „Health Canada”; Allers C.T., Benjack K.J., White J., Rousey J.T. (1993), *HIV vulnerability and the adult survivor of childhood sexual abuse*, „Child Abuse and Neglect” 17, 291–298.

¹⁰⁸ Davidson J.R., Hughes D.C., George L.K., Blazer D.G. (1996), *The association of sexual assault and attempted suicide within the community*, „Archives of General Psychiatry” 53, 550–555; Taylor C.J., Kent G.G., Huws R.W. (1994), *A comparison of the backgrounds of first time and repeated overdose patients*, „Journal of Accident and Emergency Medicine” 11, 238–242; Van Egmond M., Garnefski N., Jonker D., Kerhof A. (1993), *The relationship between sexual abuse and female suicidal behavior*, „Crisis” 14, 129–139; Bayatpour M., Wells R.D., Holford S. (1992), *Physical and sexual abuse as predictors of substance use and suicide among pregnant teenagers*, „Journal of Adolescent Health” 13, 128–132.

¹⁰⁹ Hyman B. (1993), *Economic Consequences of Child Sexual Abuse in Women*. Thesis manuscript, Brandeis University, Department of Philosophy; Widom S.P. (1995), *Victims of Childhood Sexual Abuse: Later Criminal Consequences*. Washington, DC, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice.

¹¹⁰ Ponée D. (1989), *Child abuse programming at work*, w: Carver V., Ponée C. (Eds.), *Women, Work, and Wellness*, Toronto, Addiction Research Foundation.

¹¹¹ Widom S.P. (1995), *op. cit.*; Silbert M.H., Pines A.M. (1981), *Sexual child abuse as an antecedent to prostitution*, „Child Abuse and Neglect” 5, 407–411.

¹¹² Cyr C. (1994), *Modèle conceptuel: Programmation de la Violence Familiale dans un Cadre Correctionnel*. Ottawa, Service correctionnel du Canada; Motiuk L.L., Porporino F.J. (1993), *Examen des Antécédents des Agresseurs Sexuels dans les Établissements Correctionnels Fédéraux*. Ottawa, Direction de la Recherche et des Statistiques, Service Correctionnel du Canada; Lake E.S. (1993), *An exploration of the violent victim experiences of female offenders*, „Violence and Victims” 8, 41–51; Shaw M. (1991), *Survey of Federally Sentenced Women: Report of the Task Force on Federally Sentenced Women on the Prison Survey*, Ottawa, Corrections Branch, Solicitor General of Canada; Laurel M.D. (1991), *The Female Offender: What Does the Future Hold?*, Lanham, MD, American Correctional Association.

bezdomność¹¹³, podatność na rewiktyzację (zwiększone ryzyko wykorzystania, napaści seksualnej, gwałtu)¹¹⁴ oraz większą skłonność do stania się sprawcą przemocy wobec dzieci/ wykorzystywania seksualnego dzieci¹¹⁵.

W klasyfikacji kosztów wykorzystywania seksualnego zaproponowanej dla Wielkiej Brytanii¹¹⁶ przyjęto podejście zastosowane w koncepcji ekonomicznych i społecznych kosztów przestępstw¹¹⁷. Szacunek obejmuje następujące kategorie kosztów:

- koszty profilaktyki wykorzystywania seksualnego (wydatki na środki ochronne i zapobiegawcze, takie jak koszty edukacji i szkoleń);
- koszty konsekwencji wykorzystywania seksualnego dzieci (fizyczne i emocjonalne szkody dla osób skrzywdzonych i ocalałych, utracone korzyści ekonomiczne oraz koszty usług zdrowotnych i usług dla osób wykorzystanych seksualnie w dzieciństwie. Koszty te są liczone zwykle z uwzględnieniem przebiegu życia osób skrzywdzonych czynem o charakterze seksualnym lub jego przedwczesnym zakończeniem);
- koszty związane z reakcją na wykorzystywanie seksualne dzieci (koszty poniesione przez policję i system wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych, jak również koszty ochrony osób wykorzystanych seksualnie w dzieciństwie).

2.2. Szacunek kosztów WSD – ujęcie modelowe

Opracowując zagadnienie szacunków kosztów, przeanalizowano rozwiązania z całego świata. Poniżej, jako modelowe, zaprezentowano rozwiązania przyjęte w Wielkiej Brytanii.

Ze względu na brak dostępnych danych w Polsce, należy podkreślić, że jest to bardziej wskazanie potencjalnych źródeł kosztów i wstępne uwagi, a nie pełna analiza kosztowa.

¹¹³ Rotheram-Borus M.J. i in. (1996), *Sexual abuse history and associated multiple risk behavior in adolescent runaways*, „American Journal of Orthopsychiatry” 66, 390–400; Robertson M.J. (1989), *Homeless Youth: An Overview of Recent Literature*, Paper presented at the National Conference on Homeless Children and Youth, Washington, DC; Smart R.G. i in. (1992), *Drifting and Doing: Changes in Drug Use Among Toronto Street Youth*, Toronto, Addiction Research Foundation.

¹¹⁴ Fox K.M., Gilbert B.O. (1994), *The interpersonal and psychological functioning of women who experienced childhood physical abuse, incest, and parental alcoholism*, „Child Abuse and Neglect” 18, 849–858; Wyatt G.E., Guthrie D., Notgrass C.M. (1992), *Differential effects of women's child sexual abuse and subsequent sexual revictimization*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 60, 167–173.

¹¹⁵ Hilton R.R., Mezey G.C. (1986), *Victims and perpetrators of child sexual abuse*, „British Journal of Psychiatry” 189, 11–415; Kaufman J. Zigler E. (1987), *Do abused children become abusive parents?*, „American Journal of Orthopsychiatry” 57, 186–192; Finkelhor D. (1984), *Child Sexual Abuse: New Theory and Research*, New York, Free Press.

¹¹⁶ Radakin F. i in. (2021), *op. cit.*

¹¹⁷ Heeks M., Reed S., Tafsiiri M., Prince S. (2018), *The economic and social costs of crime: Second edition*, London, Home Office.

Tabela 3. Koszty związane z konsekwencjami dla osób, które doświadczyły WSD i ich rodzin (*consequence costs*) wyliczone dla Wielkiej Brytanii (2018/2019)

| Kategoria kosztu | Sposób obliczania kosztów | Koszt (roczny) na osobę skrzywdzoną* | Średni czas ponoszenia kosztu** | Przydatność wyliczeń i dostępność danych dla Polski |
|------------------------------|---|--------------------------------------|---------------------------------|---|
| Koszt fizyczny i emocjonalny | <ul style="list-style-type: none"> Rozumiany jako negatywny procentowy wpływ na jakość życia danej osoby, wynikający z różnych urazów. Koszt urazu opiera się na prawdopodobieństwie poniesienia urazów fizycznych i emocjonalnych (LIKE), pomnożonym przez procentowe obniżenie jakości życia (REDUCEQL), pomnożonym przez czas trwania urazu (DUR) jako ułamek całkowitego roku. Następnie wynik mnoży się przez liczbę lat życia w pełnym zdrowiu (VOLY), aby uzyskać szacunkowy średni koszt związany z wykorzystywaniem seksualnym w dzieciństwie. Kalkulacja opiera się na wzorze: $LIKE \times REDUCEQL \times DUR \times VOLY \times 1,21 =$ $=$ średni koszt fizyczny i emocjonalny | 45 895 funtów, tj. 219 827,05 zł | 7 lat i 2 miesiące | <ul style="list-style-type: none"> Sposób wyliczeń nie jest możliwy do powtórzenia dla Polski ze względu na brak odpowiednich danych w tym obszarze. Chodzi w szczególności o dane indywidualne, pozwalające monitorować sytuację dzieci i ich rodzin w obszarze jakości życia, stanu zdrowia i wydatków na poszczególne kategorie kosztów, które mogą być przypisane osobom doświadczającym WSD w dzieciństwie i ich rodzinom. Kalkulacja dla Polski opiera się na wycenie kosztów składowych szacowanych w oparciu o wycenę poszczególnych usług świadczonych na rzecz osób doświadczających WSD, np. koszt wsparcia psychologicznego, medycznego, edukacyjnego, terapeutycznego, prawnego itp. |
| Opieka medyczna | Szacunek oparty na danych wskazujących na prawdopodobieństwo odniesienia obrażeń. Koszty opieki zdrowotnej dla urazów fizycznych wynikających z wykorzystywania seksualnego zostały ustalone poprzez pomnożenie jednostkowych kosztów leczenia każdego urazu przez szacunkową liczbę urazów występujących w „przeciętnym przypadku” wykorzystywania seksualnego. | 1545 funtów, tj. 2 610,55 zł | 2 lata i 2 miesiące | Możliwe jest wyliczenie kosztów poszczególnych procedur medycznych, np. w oparciu o jednorodne grupy pacjentów czy cenniki placówek ¹¹⁸ , brak jednak danych krajowych na temat liczby urazów w „przeciętnym przypadku” WSD. |

¹¹⁸Patrz np. cennik usług medycznych dla szpitala bielańskiego: <https://www.bielanski.med.pl/cennik-uslug-medycznych/> (dostęp: 30.11.2023).

| Kategoria kosztu | Sposób obliczania kosztów | Koszt (roczny) na osobę skrzywdzoną* | Średni czas ponoszenia kosztu** | Przydatność wyliczeń i dostępność danych dla Polski |
|---|---|--------------------------------------|---------------------------------|--|
| Koszt mniejszej aktywności na rynku pracy | <p>Koszty utraconych korzyści mają na celu oszacowanie zmniejszonych zarobków lub potencjalnych przyszłych zarobków danej osoby ze względu na zwiększone prawdopodobieństwo bezrobocia, którego doświadczają osoby wykorzystywane seksualnie w dzieciństwie. Zakłócona nauka szkolna i szkody emocjonalne będące konsekwencją wykorzystywania seksualnego mogą mieć długotrwały wpływ na prawdopodobieństwo stabilnego zatrudnienia przez całe życie zawodowe osoby skrzywdzonej. Wykorzystywanie seksualne w dzieciństwie wiąże się z wyższym ryzykiem bezrobocia lub brakiem aktywności na rynku pracy, co skutkuje ogólnym zmniejszeniem zaangażowania i osiągnięć edukacyjnych w szkole oraz w szkolnictwie wyższym/dalszym.</p> <p>Kalkulacja kosztów opiera się na wzorze: wynagrodzenie roczne × stopa bezrobocia × wzrost ryzyka bezrobocia z powodu wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie = utrata rocznej produkcji z powodu wykorzystywania seksualnego</p> | 11 550 funtów, tj. 55 324,50 zł | 41 lat i 5 miesięcy | <ul style="list-style-type: none"> • Szacunkowe dane dla Polski opierają się na zaproponowanym wyliczeniu. • Wyliczenie zawiera szacunkowy koszt ponoszony przez osobę skrzywdzoną w toku życia zawodowego, z uwzględnieniem konsekwencji wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie, np. mniejszych osiągnięć edukacyjnych. • Wyliczenie nie uwzględnia kosztów pracodawcy czy wsparcia publicznego. |
| Bezpośrednie wsparcie osób wykorzystywanych seksualnie w dzieciństwie | <p>Koszty usług dla osoby skrzywdzonej to koszty zapewnienia wsparcia osobom wykorzystywanym seksualnie w dzieciństwie, a także wsparcia ich przyjaciół i rodziny. Z perspektywy ekonomicznej, gdyby nie doszło do wykorzystywania seksualnego, zasoby wydane na usługi dla osób skrzywdzonych mogłyby zostać wykorzystane na inne produktywnie działania. Koszty usług dla osób wykorzystywanych seksualnie w dzieciństwie stanowią zatem wydatki ponoszone przez społeczeństwo.</p> | 225 funtów, tj. 1 077,75 zł | 1 rok | Kalkulacja dla Polski opiera się na wycenie poszczególnych kategorii usług. |

Źródło: Radakin F., Scholes A., Soloman K., Thomas-Lacroix C., Davies A. (2021), *The economic and social cost of contact child sexual abuse*. Raport, <https://www.gov.uk/> (dostęp: 11.12.2023). Grabowska I., Kubicki P. (2023), *Koszty wykorzystania seksualnego dzieci w Polsce*. Analiza na zlecenie PKDP.

* Koszty wyrażone w funtach zostały przeliczone na złotówki po kursie NBP z dnia 31.12.2018 w wysokości 1 zł = 4,79 funta szterlinga

** Średni czas ponoszenia kosztu – dotyczy okresu, w którym dany rodzaj kosztu był ponoszony, na podstawie danych zebranych dla Wielkiej Brytanii

2.3 Szacunek kosztów w Polsce

Na zlecenie i w konsultacji merytorycznej z Państwową Komisją zespół ekspertów – dr Iwona Grabowska i dr hab., prof. SGH Paweł Kubicki z Katedry Polityki Społecznej SGH – dokonali wstępnej analizy kosztów, jakie mogą ponosić pokrzywdzony i jego rodzina.

Analiza danych wykonanych przez zespół ekspertów bazuje na założeniu, że im bardziej incydentalne i bezkontaktowe wykorzystanie, tym uśrednione koszty relatywnie niższe oraz że największe dotyczą wielokrotnego wykorzystywania z kontaktem fizycznym. Należy także podkreślić, że dostępne dane nie pozwalają na wyznaczenie prawdopodobieństw wielu wydarzeń, a tym samym dokładne oszacowanie poszczególnych kosztów. Skrajnym przykładem, zarówno jeśli chodzi o konsekwencje, jak i szacowane koszty, jest oszacowanie prawdopodobieństwa zgonu osób wykorzystywanych w dzieciństwie przeprowadzane dla osób w różnym wieku. Należy przypuszczać, że jest ono wyższe niż przeciętnie w populacji ze względu na ryzyko popełnienia samobójstwa oraz inne negatywne konsekwencje zdrowotne.

Do analiz przyjęto trzy trajektorie, czyli zróżnicowane przebiegi życia osób doświadczonych wykorzystaniem seksualnym w dzieciństwie. Trajektorium pierwszą dotyczy osób doświadczających najmniejszych skutków wykorzystania seksualnego w dzieciństwie, które zazwyczaj miało charakter incydentalny. Trajektorium drugą opisuje osoby doświadczające cięższych niż grupa pierwsza skutków wykorzystania seksualnego. Do grupy tej należą osoby, które nie otrzymały odpowiedniego wsparcia po ujawnianiu wykorzystania seksualnego, przez co ich problemy narastały. Do grupy trzeciej należą osoby z najbardziej traumatycznymi doświadczeniami wykorzystania seksualnego, mające problemy z funkcjonowaniem w społeczeństwie i ograniczające swoją aktywność w różnych sferach życia. Osoby te nie otrzymały wsparcia nawet po ujawnieniu wykorzystania seksualnego, a ich problemy, które związane były z przeżytą traumą seksualną, przyczyniły się do kolejnych traumatycznych doświadczeń.

Przyjęte w raporcie trajektorie odzwierciedlają natężenie kluczowych kosztów w trzech wariantach. Łączny koszt

dla danej trajektorii stanowi przybliżony rząd wielkości kosztów uzależnionych od natężenia problemów, z którymi stykają się osoby wykorzystywane seksualnie w dzieciństwie. Szacunek obejmuje przebieg życia osób doświadczających danej trajektorii. W analizach nie uwzględniono przypadków zgonu w wyniku wykorzystywania, w chwili zdarzenia lub w jego bezpośrednim następstwie, ponieważ wymaga to innego podejścia metodologicznego i dostępu do większej liczby danych o osobach skrzywdzonych tego typu zdarzeniami. Warto podkreślić, że w przypadku pełnej analizy kosztów należałoby je uzupełnić o koszty profilaktyki oraz postępowań sądowych i policyjnych będących reakcją na przestępstwa wykorzystywania seksualnego. Do wyliczenia pozostaje także cała pula kosztów ponoszonych przez sprawcę bądź przez niego generowanych, jak koszty pobytu w zakładzie karnym. Warto mieć je jednak na uwadze, bowiem zasługują na oddzielne opracowanie.

Pierwszym etapem analiz było wyszczególnienie wszystkich możliwych kosztów oraz porównanie dostępności do danych polskich, w oparciu o zestawienie kosztów w podobnych badaniach brytyjskich. Wyliczenia dotyczą następujących kosztów:

Koszty profilaktyki:

- programy/kampanie edukacyjne w obszarze wykorzystywania seksualnego dzieci,
- programy dla sprawców przestępstw wykorzystywania seksualnego dzieci.

Koszty konsekwencji wykorzystywania dzieci w przebiegu życia na podstawie trzech uśrednionych trajektorii życiowych:

- koszty problemów fizycznych i psychologicznych (emocjonalnych), w tym koszty depresji, uzależnień, stresu pourazowego, zaburzeń odżywiania,
- koszty opieki zdrowotnej związanej z opieką psychiatryczną, samookaleczaniami, próbami samobójczymi,
- koszty mniejszej aktywności/wydajności na rynku pracy,
- koszty usług świadczonych na rzecz osób, które doświadczyły WSD.

Koszty reakcji na wykorzystywanie seksualne dzieci:

- koszty ponoszone przez policję,
- koszty sądowe,
- koszty pozbawienia wolności sprawców.

W przypadku szacunków dla Polski, koszty w przebiegu życia ponoszone przez osoby skrzywdzone i ich rodziny podzielono na dwie kategorie.

a. Wycena kosztów z perspektywy dziecka doświadczającego wykorzystywania seksualnego i jego rodziny. Do tej kategorii zaliczono:

- bezpośrednie wsparcie psychologiczne i psychiatryczne będące bezpośrednim następstwem aktów wykorzystywania seksualnego,
- bezpośrednie koszty leczenia medycznego będące następstwem wykorzystywania seksualnego (np. ginekologiczne, chorób przenoszonych drogą płciową),
- wsparcie prawne związane z procesem ustalania i karaniami sprawców,
- wsparcie edukacyjne (np. korepetycje – w sytuacji pogorszenia wyników w nauce),
- wsparcie psychologiczne / konsultacje / warsztaty dla rodziny,
- wsparcie terapeutyczne dotyczące obniżonych umiejętności społecznych,
- ograniczenia aktywności zawodowej rodzica w związku z koniecznością wsparcia dziecka, które doświadczyło wykorzystywania seksualnego.

Konsekwencją ponoszenia tych kosztów jest zubożenie rodziny wraz ze skutkami właściwymi dla tego procesu. Środki te rodzina mogłaby przeznaczyć na zaspokojenie innych potrzeb.

b. Wycena kosztów osoby dorosłej doświadczającej wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie.

Do tej kategorii zaliczono:

- leczenie medyczne (konsultacje i leki),
- wsparcie psychologiczne (terapeutyczne),
- trudności w życiu zawodowym,
- uzależnienia.

Z wyceny usunięto konsekwencje wielowymiarowe, gdzie trudno o oszacowanie części składowych i tym samym podanie nawet bardzo przybliżonych kosztów zawierających się częściowo w jednej z wcześniejszych kategorii, np. w trudnościach na rynku pracy czy wsparciu psychologicznym. Chodzi o wycenę problemów w życiu rodzinnym, zaburzonych relacji społecznych i ewentualny niski status społeczny, który może być wypadkową wspomnianej trudnej sytuacji na rynku pracy, ubóstwa czy konfliktów w rodzinie. Należy podkreślić, że wsparcie udzielane w ramach pierwszej kategorii, a więc świadczone jeszcze w dzieciństwie w następstwie wykorzystywania seksualnego, ma duży potencjał zmniejszenia kosztów w dorosłym życiu. Poniżej przedstawiono tabelę z wyceną w ujęciu rocznym obu kategorii kosztów.

Tabela 4. Wycena jednostkowych kosztów doświadczania wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie w ujęciu rocznym dla Polski*

| Rodzaj kosztu | Sposób wyceny | Koszt jednostkowy roczny | Średni czas ponoszenia kosztu** | Łączny koszt w okresie jego ponoszenia |
|--|---|--|---------------------------------|--|
| Wycena kosztów z perspektywy dziecka doświadczającego wykorzystywania seksualnego i jego rodziny | | | | |
| Bezpośrednie wsparcie psychologiczne i psychiatryczne będące bezpośrednim następstwem aktów wykorzystywania seksualnego | 50 godz. terapii psychologicznej w roku 12 wizyt psychiatrycznych Średni koszt 1 godz. terapii psychologa dziecięcego to 300 zł Średni koszt wizyty u psychiatry dziecięcego to 300 zł Założono: 1 sesja psychologiczna trwająca 1 godz. raz w tygodniu, średnio 50 godz. w roku; 12 wizyt u psychiatry, średnio raz na miesiąc | 50 godz. x 300 zł = = 15 000 zł oraz 12 wizyt x 300 zł = = 3600 zł łącznie: 18 600 zł | 2 lata | 37 200 000 zł |

| Rodzaj kosztu | Sposób wyceny | Koszt jednostkowy roczny | Średni czas ponoszenia kosztu** | Łączny koszt w okresie jego ponoszenia |
|--|---|---|---------------------------------|--|
| Warsztaty dla rodziny / grupa wsparcia dla rodziny | 2 razy w miesiącu po 2 godz. przez okres 6 miesięcy Średni koszt 1 spotkania to 300 zł $6 \times 2 \times 300 \text{ zł} = 3600 \text{ zł}$ Założono: 2 dwugodzinne spotkania / warsztat 2 razy w miesiącu (w roku) | $6 \text{ miesięcy} \times 2 \text{ spotkania} \times 300 \text{ zł} = 3600 \text{ zł}$ | 2 lata | 7200 zł |
| Bezpośrednie koszty leczenia medycznego będące następstwem wykorzystywania seksualnego (np. ginekologiczne, chorób przenoszonych drogą płciową) | Szacunki oparto na danych Narodowych Rachunków Transferowych zrealizowanych w ramach projektu POLNTA „Narodowy Rachunek Transferów oraz Narodowy Rachunek Transferów Czasu dla Polski”, sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (UMO-2013/10/M/HS4/00466), oraz w ramach dalszych badań prowadzonych w Instytucie Statystyki i Demografii SGH (kierownik badania prof. A. Chłoń-Domińczak). Zgodnie z tym podejściem średnie roczne wydatki w całej populacji w przeliczeniu na jednego mieszkańca przeznaczone na usługi zdrowotne/medycznie wynoszą ok. 1500 zł (z uwzględnieniem inflacji), natomiast w grupie wiekowej 11–18 lat – ok. 400 zł. Przyjmując, że koszty medyczne WSD w okresie dwóch lat od wystąpienia zdarzenia są intensywne i zawierają koszty leczenia urazów, dodatkowe badania diagnostyczne, aż po koszty leczenia chorób przenoszonych drogą płciową czy związane z prowadzeniem ciąży/aborcją, roczny koszt usług medycznych dla dzieci doświadczających WSD przyjęto na poziomie 2500 zł. Ten poziom kosztów jest zbliżony do kosztów ponoszonych na usługi medyczne osób w wieku 80 lat i więcej, dla których intensywność procedur medycznych jest duża. Dodatkowo przyjęty koszt bezpośredniego wsparcia medycznego w ujęciu rocznym skorygowano o wartość średniego kosztu usług medycznych przypadającego na osobę w grupie wieku 11–18 lat, aby wydzielić koszty medyczne przypisane wyłącznie do WSD. Koszt ostateczny: $2500 \text{ zł} - 400 \text{ zł} = 2100 \text{ zł}$ | 2100 zł | 2 lata | 4200 zł |

| Rodzaj kosztu | Sposób wyceny | Koszt jednostkowy roczny | Średni czas ponoszenia kosztu** | Łączny koszt w okresie jego ponoszenia |
|--|---|-----------------------------------|---------------------------------|--|
| Wsparcie prawne , związane z procesem ustalania i karania sprawców | Brak wiarygodnych dostępnych publicznie danych, przyjęto szacunki uzgodnione w konsultacjach eksperckich, uwzględniając bardzo duży przedział: od kilkuset złotych (stawki urzędowe) ¹¹⁹ do kilkunastu tysięcy złotych i więcej. Należy też podkreślić, że wiele spraw nie jest oficjalnie zgłaszanych. | 3000 zł | 2 lata | 6000 zł |
| Wsparcie edukacyjne (np. korepetycje – w sytuacji pogorszenia wyników w nauce) | 72 godz. w roku Cena za 1 godz. to 100 zł (średnia) Założono 2 godz. tygodniowo w roku szkolnym (śr. 36 tygodni nauki) | 72 godz. x 100 zł = = 7200 zł | 2 lata | 14 400 zł |
| Wsparcie terapeutyczne dotyczące obniżonych umiejętności społecznych | 40 godz. w roku Koszt roczny treningu to 5000 zł Koszty zostały wyliczone w oparciu o wycenę treningu umiejętności społecznych, 40 godz. w roku | 5000 zł | 2 lata | 10 000 zł |
| Ograniczenie aktywności zawodowej rodzica w związku z koniecznością wsparcia dziecka doświadczającego wykorzystywania seksualnego | Ograniczenie dotyczy jednego z rodziców i polega na zmniejszeniu o 33% wynagrodzenia rocznego. Wynagrodzenie roczne średnie (7330 zł x 12 mies. = 87 960 zł) | 87 960 zł x 0,33 = = 29 027 zł | 2 lata | 58 054 zł |
| Wycena kosztów osoby dorosłej doświadczającej w dzieciństwie wykorzystywania seksualnego | | | | |
| Leczenie medyczne ¹²⁰ | W tym wypadku koszt określono w stosunku do kosztu leczenia medycznego następującego w dwa lata po doświadczeniu wykorzystywania seksualnego. Przyjęto, że koszt leczenia medycznego w dorosłym życiu w następstwie wykorzystywania seksualnego wyniesie 60% rocznych kosztów na leczenie w dwa lata po wystąpieniu zdarzenia. 60% x 2500 zł = 1500 zł | 1500 zł | 40 lat | 60 000 zł |

¹¹⁹Por. rozdz. 3 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190000018> (dostęp: 30.11.2023).

¹²⁰Warto podkreślić, że w tym przypadku koszty usług medycznych stanowią mniejszą część wszystkich potencjalnych strat, ponoszonych tylko przez gospodarstwo domowe. Z perspektywy makro główną część kosztów stanowią te wynikające z absencji chorobowych. Patrz np. koszty molestowania seksualnego w pracy – Kalinowska-Sufinowicz B. (2020), *Molestowanie seksualne i jego koszty finansowe dla gospodarki*, Poznań, Uniwersytet Ekonomiczny.

| Rodzaj kosztu | Sposób wyceny | Koszt jednostkowy roczny | Średni czas ponoszenia kosztu** | Łączny koszt w okresie jego ponoszenia |
|-----------------------------|---|---|---|--|
| Wsparcie psychologiczne | 50 godz. terapii psychologicznej w roku Średni koszt 1 godz. terapii psychologa to 300 zł Założono: 1 sesja psychologiczna trwająca 1 godz. raz w tygodniu, średnio 50 godz. w roku | 50 godz. x 300 zł = = 15 000 zł | Cykliczne w powtarzających się okresach Łącznie 10 lat | 150 000 zł |
| Trudności w życiu zawodowym | Wyliczenie zgodne ze wzorem: wynagrodzenie roczne średnie (średnie w 2023 r. 7330 zł x 12 mies. = 87 960 zł) x stopa bezrobocia (średnio w okresie analizy 8%) x wzrost ryzyka bezrobocia z powodu wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie (na podstawie danych z Wielkiej Brytanii o wzroście ryzyka o 25% w stosunku do osób nie doświadczających wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie, dodatkowo nałożono korektę na niższy poziom osiąganego wykształcenia i straty w produktywności wskutek WSD do wysokości 50%) = utrata rocznej produkcji z powodu wykorzystywania seksualnego | 7330 zł x 12 mies. x 0,08 x 1,25 = = 10 555 zł rocznie | 40 lat | 422 200 zł |
| Uzależnienia | Średnio 4 okresy prywatnego stacjonarnego leczenia uzależnień po 4 tyg. w przebiegu życia Koszt 4-tyg. leczenia stacjonarnego to 8000 zł, koszt 4 pobytów: ok. 32 000 zł Terapia indywidualna w trybie poradni 2 razy w tygodniu, koszt 1 godz. to 300 zł (4 razy po 6 mies. w przebiegu życia), 50 godz. (2 razy na tydzień) x 300 zł x 4 = 60 000 zł Terapia grupowa w trybie poradni 1 raz w tygodniu, koszt 1 spotkania to 100 zł (4 razy po 6 mies. w przebiegu życia), 25 godz. (raz w tygodniu) x 100 zł x 4 = 10 000 zł | 2250 zł | 40 lat | 102 000 zł |

Źródło: Grabowska I., Kubicki P. (2023), *Koszty wykorzystania seksualnego dzieci w Polsce*. Analiza na zlecenie PKDP.

* Ceny uwzględniają inflację i dyskonto w przypadku kosztów ponoszonych przez dłuższy czas.

** Średni czas ponoszenia kosztu – dotyczy okresu, w którym szacujemy, że zaistnieje konieczność poniesienia danego rodzaju kosztu.

*** Podstawą przyjęcia szacunków dotyczących czasu / określonej liczby godzin terapii czy kwot były konsultacje Państwowej Komisji z klinicystami, specjalistami psychiatrii, psychologami, psychoterapeutami, nauczycielami, lekarzami oraz analiza rynku w obszarze świadczonych usług.

Na podstawie omówionych i przyjętych powyżej szacunków w tabeli 5 przedstawiono trzy proponowane trajektorie, odzwierciedlające zróżnicowane przebiegi życia

osób doświadczających wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie wraz z przypisaniem im natężenia i wysokości kosztów.

Tabela 5. Opis trajektorii życiowych osób doświadczających WSD wraz z kosztami ponoszonymi z tego powodu

| Nr | Opis | Natężenie kosztów | Roczne koszty |
|--|---|---|---|
| Trajektoria 1, szacunkowy zakres występowania w populacji osób skrzywdzonych WSD – 30–50% ¹²¹ | Osoby doświadczające najmniejszych skutków wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie, które zazwyczaj miało charakter incydentalny Osoby skrzywdzone, które otrzymały odpowiednie wsparcie w dzieciństwie | <ul style="list-style-type: none"> Koszty bezpośrednich usług psychologicznych i psychiatrycznych, edukacyjnych, medycznych, prawnych, terapeutycznych na rzecz osób skrzywdzonych oraz ograniczeń aktywności zawodowej jednego z rodziców przez okres do 2 lat (ponoszone w dzieciństwie) Brak kosztów długotrwałych odczuwanych w dorosłości | <p>Koszty w dzieciństwie</p> <ul style="list-style-type: none"> Całość kosztów: 137 054 zł rocznie przez 2 lata <p>Koszty w dorosłości</p> <ul style="list-style-type: none"> Brak wyliczeń, co nie wyklucza innych dodatkowych kosztów <p>Łączne koszty: 137 054 zł</p> |
| Trajektoria 2, szacunkowy zakres występowania w populacji – 40% | Osoby doświadczające cięższych przypadków wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie lub doświadczające wykorzystywania przez pewien czas Osoby skrzywdzone, które nie otrzymały odpowiedniego wsparcia, przez co ich problemy narastały | <ul style="list-style-type: none"> Koszty bezpośrednich usług psychologicznych i psychiatrycznych, edukacyjnych, medycznych, prawnych, terapeutycznych na rzecz osób skrzywdzonych oraz ograniczeń aktywności zawodowej jednego z rodziców przez okres do 2 lat (ponoszone w dzieciństwie) Koszty związane ze średnim natężeniem fizycznych i psychicznych problemów w dorosłości Koszty opieki zdrowotnej (zwiększone natężenie korzystania w stosunku do reszty populacji) w dorosłości Koszty związane z leczeniem uzależnień (o średnim natężeniu) Koszty związane ze zmniejszoną aktywnością na rynku pracy | <p>Koszty w dzieciństwie</p> <ul style="list-style-type: none"> Całość kosztów to 13 7054 zł rocznie przez 2 lata <p>Koszty w dorosłości</p> <ul style="list-style-type: none"> 50% kosztów ponoszonych w życiu dorosłym, tj. 367 100 zł przez okres dorosłego życia (40 lat) <p>Łączne koszty to 504 154 zł</p> |

¹²¹ Friedrich W.N., Schafer L.C. (1995), *Somatic symptoms in sexually abused children*, „Journal of Pediatric Psychology” 20, 661.

| Nr | Opis | Natężenie kosztów | Roczne koszty |
|---|---|--|--|
| Trajektoria 3, szacunkowy zakres występowania w populacji – 10% | Osoby z najbardziej traumatycznymi doświadczeniami wykorzystywania seksualnego mające problemy z funkcjonowaniem w społeczeństwie i ograniczające swoją aktywność w różnych sferach życia Osoby skrzywdzone, które nie otrzymały wsparcia, a ich problemy przyczyniały się do kolejnych traumatycznych doświadczeń | <ul style="list-style-type: none"> Koszty usług psychologicznych i psychiatrycznych, edukacyjnych, medycznych, prawnych, terapeutycznych na rzecz osób skrzywdzonych oraz ograniczeń aktywności zawodowej jednego z rodziców przez okres do 2 lat (ponoszone w dzieciństwie) Koszty związane z dużym natężeniem fizycznych i psychicznych problemów w dorosłości Koszty opieki zdrowotnej związane ze stałym korzystaniem ze wsparcia i chorobami przewlekłymi w dorosłości Koszty związane z leczeniem uzależnień Koszty związane z niską aktywnością na rynku pracy lub okresowym brakiem takiej aktywności | <p>Koszty w dzieciństwie</p> <ul style="list-style-type: none"> Całość kosztów to 13 7054 zł rocznie przez 2 lata <p>Koszty w dorosłości</p> <ul style="list-style-type: none"> 50% kosztów ponoszonych w życiu dorosłym, tj. 734 200 zł rocznie przez okres dorosłego życia <p>Łączne koszty to 871 254 zł</p> |

Źródło: Grabowska I., Kubicki P. (2023), *Koszty wykorzystania seksualnego dzieci w Polsce*. Analiza na zlecenie PKDP.

2.4 Podsumowanie

Koszty w ramach wyznaczonych trzech trajektorii stanowią przybliżenie zróżnicowania możliwych scenariuszy wariantów kosztowych w przebiegu życia osób doświadczających wykorzystywania seksualnego w dzieciństwie, w zależności od natężenia występowania problemów. Nie stanowią natomiast odwzorowania kosztów poniesionych odnośnie do konkretnego przypadku, ani też kosztów faktycznie ponoszonych przez dane gospodarstwo domowe. W przypadku usług psychologicznych wiele osób boryka się ze swoimi problemami, bo nie stać ich na odpowiednie wsparcie, więc podane koszty są raczej wyceną potencjalnej terapii.

W przypadku pierwszej trajektorii, charakteryzującej się najniższym natężeniem kosztów, w ujęciu rocznym koszt wynosi 68 527 zł. Ponoszony jest on w okresie 2 lat, co daje **137 054 zł**. Dla przypomnienia, mówimy tu

o przypadkach, które zazwyczaj nie są zgłaszane i mają charakter incydentalny oraz bezkontaktowy.

Dla drugiej trajektorii, o średnim natężeniu kosztów, w ujęciu rocznym koszty te wynoszą 68 527 zł w okresie 2 lat oraz 9177,5 zł rocznie w dorosłym życiu – ponoszone przez 40 lat (z różną intensywnością). W sposób upraszczający można tu mówić o 137 054 zł kosztów bezpośrednich (2 lata) oraz 367 100 zł (40 lat) kosztów w dorosłości, czyli łącznie **504 154 zł**. Nadal bierzemy tu pod uwagę wiele spraw, które nigdy nie były zgłaszane, ale mogą mieć charakter powtarzalny oraz może dochodzić do fizycznego kontaktu seksualnego.

W przypadku trzeciej trajektorii mamy do czynienia z dużą intensywnością kosztów w życiu dorosłym. Koszt

roczny wynosi 68 527 zł w okresie 2 lat oraz 18 355 zł rocznie w dorosłym życiu – ponoszone przez 40 lat (z różną intensywnością). Po zastosowaniu tych samych mnożniki co powyżej, daje to kwotę 137 054 zł kosztów bezpośrednich oraz 734 200 długofalowych, łącznie **871 254 zł**. Mówimy tu głównie o sytuacjach wielokrotnego wykorzystywania seksualnego, które często łączą się z przemocą i kontaktem fizycznym.

Dla zobrazowania sytuacji mówimy zatem, w zależności od trajektorii, o rzędach wielkości 140 tys., pół miliona i niemalże 900 tys. zł. Co więcej, w szacunkach nie uwzględniono skrajnej sytuacji, czyli kosztów wcześniejszej śmierci osoby, która doświadczyła WSD, oraz wszystkich bardzo zindywidualizowanych zmian w psychice jednostki i jej rodziny. O ile po części znajdują one odzwierciedlenie w kosztach niższej aktywności na rynku pracy czy wydatkach na terapię, to nie są pełnym rachunkiem potencjalnych krzywd i ich zadośćuczynienia.

Mówiąc o kosztach WSD, mamy na myśli wydarzenie które już się dokonało i często przez dłuższy czas pozostawało niewykryte. Dosyć oczywiste jest, że najlepszą i najbardziej efektywną metodą ograniczenia kosztów jest sprawienie, by do takich sytuacji nie dochodziło lub były natychmiast przedmiotem interwencji oraz odpowiedniego wsparcia. Innymi słowy, **najbardziej opłacalna jest profilaktyka** i to nie tylko nakierowana na większą czujność dzieci oraz ich opiekunów, ale też na leczenie zaburzeń u potencjalnych sprawców.

Drugi wniosek dotyczy różnych typów kosztów, które mogłyby, a nawet powinny być uwzględniane. Jest to jednak utrudnione, a niekiedy wręcz niemożliwe ze względu na brak wiarygodnych danych dla Polski. **Nie istnieją dane pozwalające na precyzyjny szacunek kosztów ponoszonych w związku z WSD, zarówno na poziomie**

indywidualnym (osób doświadczających tego typu zdarzeń i ich rodzin), jak i na poziomie kosztów publicznych (związanych np. z profilaktyką i prewencją w tym obszarze, z procedurami policyjnymi, sądowymi, procedurami stosowanymi wobec sprawców itp.). Na poziomie indywidualnym chodzi o dane pozwalające monitorować w czasie sytuację dzieci i ich rodzin w obszarze jakości życia, stanu zdrowia, korzystania z różnego typu usług i wydatków na poszczególne kategorie kosztów, które mogą być przypisane osobom doświadczającym WSD w dzieciństwie oraz ich rodzinom (prowadzone na podstawie badań panelowych). Ważne jest, aby dane te pozwalały na identyfikację populacji osób doświadczających WSD i porównania z populacją jego niedoświadczającą. Płynie z tego wprost rekomendacja dotycząca potrzeby gromadzenia tego typu danych.

Trzeci wniosek także wskazuje na pewną oczywistość, jaką jest **opłacalność wczesnej, całościowej interwencji obejmującej nie tylko dziecko, ale i jego rodzinę**. Zwłaszcza że taka wczesna interwencja może zabezpieczyć przed ponowieniem krzywdzenia, a ponadto w niektórych przypadkach skrócić okres ponoszenia kosztów, niekiedy z dożywotniego do doraźnego (1–2 lata).

Dla zobrazowania sytuacji mówimy zatem, w zależności od trajektorii, o rzędach wielkości 100 tys., pół miliona i miliona złotych. W szacunkach nie uwzględniono skrajnej sytuacji, czyli kosztów wcześniejszej śmierci osoby skrzywdzonej czynem o charakterze seksualnym oraz wszystkich bardzo zindywidualizowanych zmian w psychice jednostki i jej rodziny. O ile po części znajdują one odzwierciedlenie w kosztach niższej aktywności na rynku pracy czy wydatkach na terapię, to nie są pełnym rachunkiem potencjalnych krzywd i ich zadośćuczynienia.



CZĘŚĆ II

MOŻLIWOŚCI NAPRAWIENIA SZKODY I ZADOŚĆUCZYNIENIA ZA KRZYWDY SPOWODOWANE PRZESTĘPSTWEM – UJĘCIE W POLSKICH PRZEPISACH PRAWNYCH

Rozdział ten ma na celu przedstawienie podstawowych informacji na temat przewidzianych w polskim prawie środków o charakterze kompensacyjnym, o które mogą się ubiegać osoby pokrzywdzone czynem zabronionym, w tym – przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, popełnionym na szkodę osoby małoletniej. Opracowanie może przydać się szczególnie osobom pokrzywdzonym i ich przedstawicielom ustawowym nieposiadającym wystarczającej wiedzy w tym zakresie.

Omówione zostaną trzy możliwe ścieżki prawne dochodzenia przez pokrzywdzonego przestępstwem (czynem zabronionym) naprawienia szkody oraz zadośćuczynienia za doznane krzywdy, a także środki o charakterze kompensacyjnym w każdej z tych ścieżek.

Pierwszą z nich jest ścieżka karnoprawna, po skorzystaniu z której pokrzywdzony może uzyskać środki o charakterze kompensacyjnym w postaci:

- środków kompensacyjnych (obowiązek naprawienia w całości albo w części wyrządzonej przestępstwem szkody, obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę w całości albo w części, nawiązka),
- środków naprawczych (orzekanych przy warunkowym umorzeniu postępowania, warunkowym zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności, warunkowym przedterminowym zwolnieniu z odbycia reszty kary pozbawienia wolności).

Drugą z możliwości jest ścieżka cywilnoprawna, po skorzystaniu z której pokrzywdzony może uzyskać środki o charakterze kompensacyjnym (odszkodowanie, zadośćuczynienie, renta, przeproszenie).

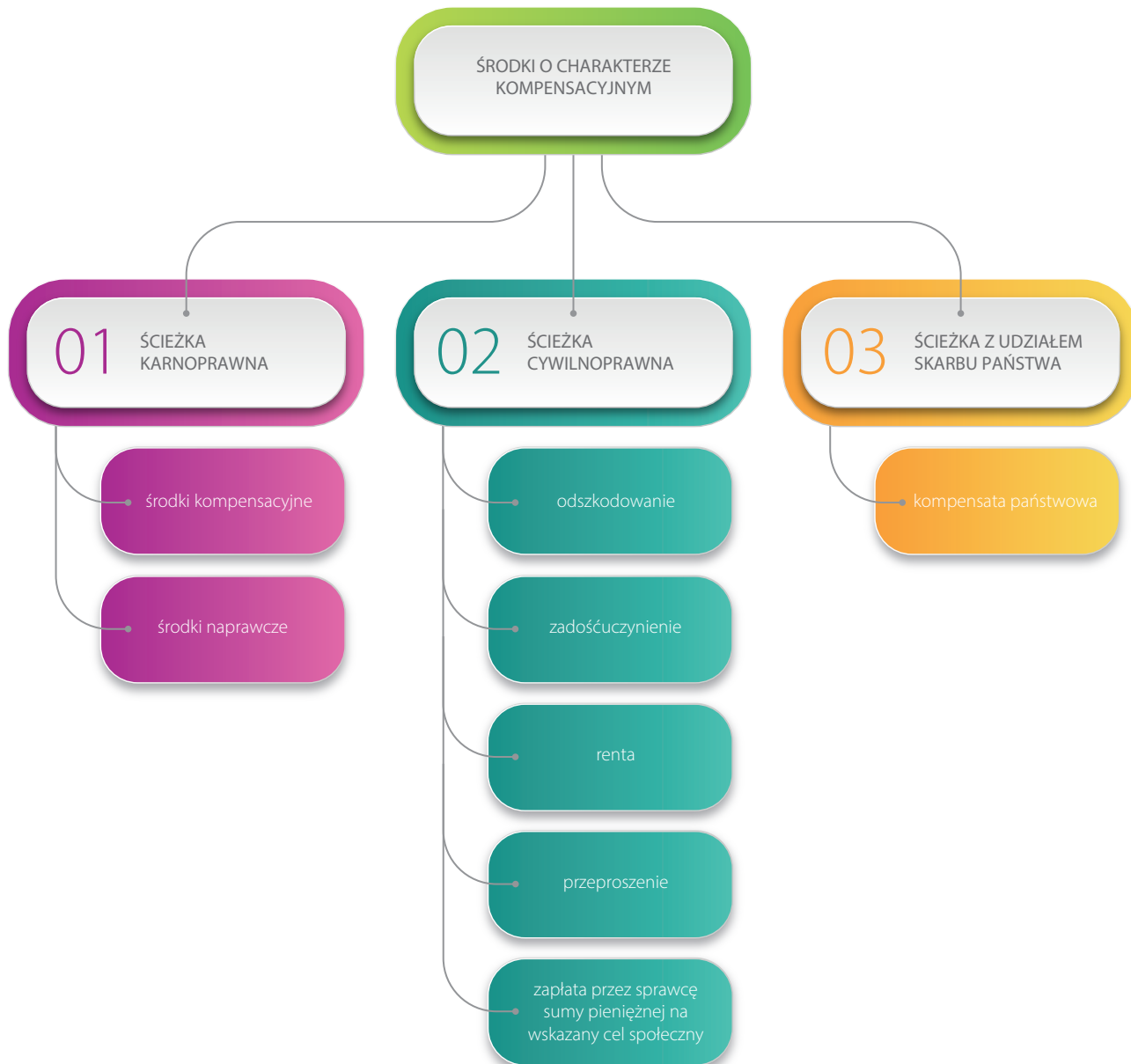
Trzecią możliwością jest ścieżka z udziałem Skarbu Państwa, po skorzystaniu z której pokrzywdzony może uzyskać kompensatę państwową.

Choć środki o charakterze kompensacyjnym w każdej z ww. gałęzi prawa różni terminologia, w rzeczywistości to roszczenia odpowiadające sobie zakresowo, a ich cel jest wspólny – **naprawienie wyrządzonych szkód i zadośćuczynienie doznanej przez pokrzywdzonego w wyniku przestępstwa (czynu zabronionego) krzywdzie.**

Schemat 2. Ścieżki dochodzenia środków o charakterze kompensacyjnym



Schemat 3. Środki o charakterze kompensacyjnym w ramach poszczególnych ścieżek





Ścieżka prawnokarne

Oczekiwania, jakie najczęściej formułowane są wobec prawa karnego, to ochrona dóbr, sprawiedliwe ukaranie sprawcy, przy jednoczesnym zapewnieniu mu możliwości skorzystania z prawa do obrony, prewencja, wychowanie oraz możliwość zrekompensowania pokrzywdzonemu poniesionej straty.

1.1. Uwagi ogólne

Na przestrzeni lat spojrzenie na funkcje prawa karnego zmieniało się. Główną tego przyczyną były dokonujące się przemiany społeczne, wzrost humanizacji prawa i określonych wartości, uznanie praw człowieka jako wartości nadrzędnej oraz inne rozumienie w prawie karnym odpowiedzialności za wyrządzone przez sprawcę zło i dostrzeżenie w tym zakresie potrzeb pokrzywdzonego – zamiana sprawiedliwości karnej¹ na sprawiedliwość naprawczą (zadośćuczynieniową)². Doprowadziło to do różnego od dotychczasowego postrzegania roli prawa karnego w systemie prawnym.

Po wejściu w życie Wielkich Kodyfikacji Karnych³ z 1997 r. ustawodawca jednoznacznie wskazał cztery podstawowe obszary działania prawa karnego. Prawo karne spełnia zatem funkcję ochronną (ochrona dóbr prawnych poprzez

prewencję i represję), gwarancyjną (określone gwarancje procesowe dla sprawcy czynu zabronionego), sprawiedliwościową (sprawiedliwe ukaranie sprawcy poprzez wymierzenie stosownej sankcji) oraz kompensacyjną (naprawienie szkody lub zadośćuczynienie osobie pokrzywdzonej). Podkreślenia wymaga, że funkcja kompensacyjna jest najmłodszą z funkcji prawa karnego (wskazana w literaturze po 1997 r.). Zakłada ona wyrównanie skutków przestępstwa w relacji sprawca – pokrzywdzony. Postępowanie karne nie koncentruje się wyłącznie na odwecie, lecz zmierza do zadośćuczynienia pokrzywdzonemu i społeczności oraz do poprawy sprawcy.

Nadmienić należy, że realizacji idei wszechstronnego naprawienia szkód wynikłych z przestępstwa i zapobiegania powtórnemu popełnieniu przestępstwa dobrze służy in-

¹ W sprawiedliwości karnej głównym punktem zainteresowania są przestępstwo i sprawca. Łamanie prawa wyrównuje się poprzez ukaranie sprawcy.

² W sprawiedliwości naprawczej łamanie prawa wyrównuje się poprzez naprawienie szkody lub zadośćuczynienie, a pokrzywdzony w sposób aktywny uczestniczy w podjęciu decyzji. W centrum uwagi pozostają problemy i potrzeby pokrzywdzonego.

³ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r. nr 88 poz. 556), ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. nr 89 poz. 556), ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 1997 r. nr 90 poz. 557).

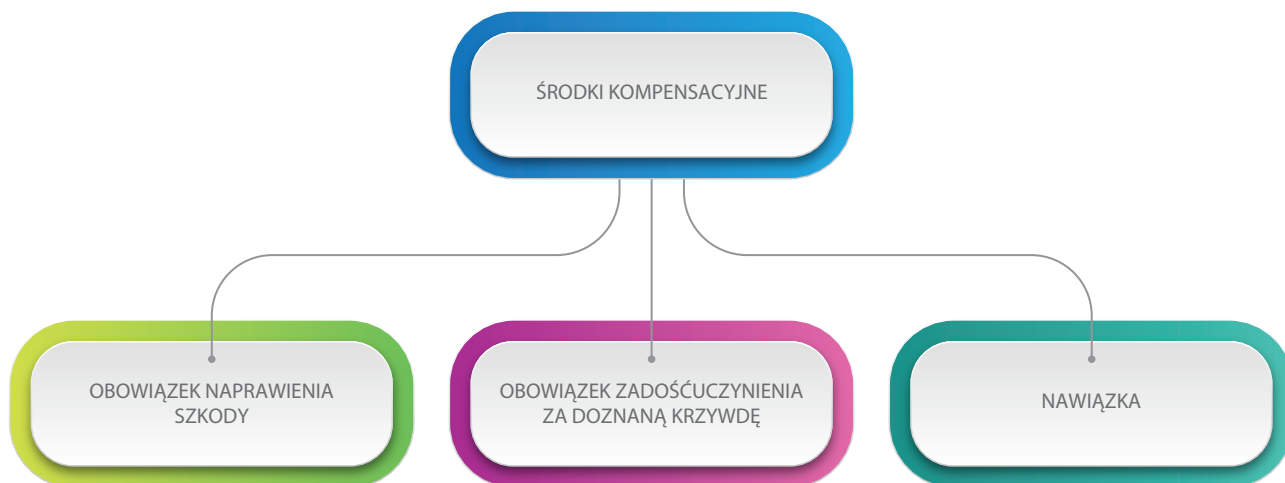
stytucja mediacji⁴. Wprowadzenie mediacji do polskiego prawa karnego wynikało także z dostrzeżonej w procesie karnym potrzeby zadbania o to, by pokrzywdzony był traktowany z szacunkiem i nie ucierpiało jego poczucie wartości. Mediacja wiąże się w dużym stopniu z godnością pokrzywdzonego i jako jedna z form sprawiedliwości naprawczej w Polsce pozwala na odformalizowane zakończenie konfliktu karnego.

Konieczność uwzględniania potrzeb pokrzywdzonego powoduje, że kompensacja odgrywa w prawie karnym coraz większą rolę. Naprawienie wyrządzonej szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę stanowi niezbędny element aktu sprawiedliwości. Dostrzeżenie potrzeb pokrzywdzonego, wspierane rozwojem idei praw człowieka

pociągnęły za sobą zmianę przepisów zarówno materialnoprawnych, jak i proceduralnych w celu zwiększenia ochrony pokrzywdzonego i nadania mu większej liczby uprawnień w postępowaniu karnym. Ustawodawca kolejnymi nowelizacjami poszerzał rozwiązania kompensacyjne, co skutkowało wzrostem pozycji pokrzywdzonego oraz wzmacniało jego podmiotowość w procesie karnym.

Na ścieżce prawnokarnej funkcję kompensacyjną realizują środki kompensacyjne i obowiązki nakładane na sprawcę w ramach warunków probacyjnych. **Środki kompensacyjne to: obowiązek naprawienia szkody, obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązka.**

Schemat 4. Podział środków kompensacyjnych



Oprócz środków kompensacyjnych prawo karne wyróżnia także obowiązki naprawcze nakładane na sprawcę w ramach warunków probacyjnych – tożsame zakresem, a niekiedy nazwą z wymienionymi środkami kompensacyjnymi. Są nimi: **naprawienie szkody, staranie o naprawienie szkody lub pojednanie jako okoliczności wpływające na wymiar kary** (wybór rodzaju i wysokości kary, nadzwyczajne jej załagodzenie albo odstąpienie od wymierzenia). Obowiązek naprawczy w ramach pro-

bacji to także **przeproszenie pokrzywdzonego**. Wśród obowiązków nakładanych na sprawcę w ramach środków związanych z poddaniem sprawcy próbie – najważniejsze powinno być naprawienie szkody i wyrządzonej krzywdy moralnej (zadośćuczynienie) oraz przeproszenie pokrzywdzonego, które związane jest z uświadomieniem sprawcy, że wyrządził komuś szkodę i krzywdę oraz że ta krzywda i szkoda wymagają naprawienia. Kompensacja występuje jako uzupełnienie zasadniczej reakcji karnoprawnej na

⁴ Mediacja to dobrowolne porozumienie pomiędzy pokrzywdzonym i sprawcą w celu naprawienia wyrządzonych szkód materialnych i moralnych przy pomocy bezstronnej i neutralnej osoby, jaką jest mediator. Pozwala pokrzywdzonemu na wyrażenie jego uczuć i odczuć, a także jego oczekiwań i potrzeb. Przestępca zaś pozwala na przyjęcie odpowiedzialności za skutki przestępstwa oraz podjęcie związanych z nią działań. Sprzyja trwałemu zakończeniu konfliktu między stronami lub jego złagodzeniu. Podstawą, na której opiera się postępowanie mediacyjne, jest sprawiedliwość naprawcza – za Rękas A. (2011), *Mediacja w polskim prawie karnym*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza MS, 1.

Schemat 5. Środki naprawcze



przestępstwo albo w sytuacji dobrowolnego działania sprawcy – jako okoliczność, która może mieć wpływ na redukcję kary.

Prawo karne powinno w sposób całościowy zmierzać do zaspokojenia roszczeń pokrzywdzonego wynikłych z popełnienia na jego szkodę przestępstwa. Proces karny rozstrzyga nie tylko o odpowiedzialności sprawcy, ale również jest tym właściwym dla orzekania środków

o charakterze kompensacyjnym, jako środków związanych ściśle z przestępstwem. Droga cywilna w tym przypadku – choć niewykluczona – pozostaje drogą wtórną. Należy podkreślić, że sąd w procesie cywilnym jest związany ustaleniami wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego – co do popełnienia przestępstwa⁵. Ułatwia to niewątpliwie pokrzywdzonemu dochodzenie pozostałej, niezaspokojonej w procedurze karnej części roszczeń w tym postępowaniu.

1.2. Uwagi szczegółowe

Środki kompensacyjne zostały wyodrębnione przez ustawodawcę nowelizacją z 2015 r. w rozdz. Va Kodeksu karnego zatytułowanym *Przepadek i środki kompensacyjne*, w którym obok środków karnych i przepadku znalazły się także obowiązki naprawienia szkody, obowiązki zadośćuczynienia za doznaną krzywdę i nawiązka. Środki kompensacyjne stanowią odrębny od środków karnych rodzaj reakcji na popełnienie przestępstwa. Taki zabieg legislacyjny podkreśla doniosłość potrzeby naprawienia szkody lub wyrównania krzywdy przez sprawcę i pozwala w sposób pełniejszy na urzeczywistnienie prawnokarnej ochrony praw pokrzywdzonych.

Celem ww. zmiany było ułatwienie uzyskania przez pokrzywdzonego pełnego zaspokojenia roszczeń cywilnoprawnych wynikających z popełnionego przestępstwa

już w postępowaniu karnym. Pokrzywdzony już w toku postępowania karnego miałby możliwość uzyskania w wyroku skazującym sprawcę należnego mu naprawienia szkody (dawniej odszkodowania), zadośćuczynienia za doznane krzywdy moralne, bez sięgania do postępowania cywilnego. W ten sposób oszczędzałby czas i pieniądze (dochodzenie roszczeń w postępowaniu karnym jest bezpłatne, w postępowaniu cywilnym – składając powództwo, trzeba wnieść stosowną opłatę; w postępowaniu karnym czynności w interesie pokrzywdzonego prowadzą prokurator lub sąd, w postępowaniu cywilnym to na pokrzywdzonym spoczywałby ciężar udowodnienia roszczeń), a także w jednym postępowaniu (karnym) pokrzywdzony uzyskałby zarówno poczucie sprawiedliwości w wyniku skazania sprawcy, jak i naprawienie szkody i krzywdy. Chodziło o wydanie orzeczenia skazującego

⁵ Art. 11 k.p.c.

i orzeczenie środków kompensacyjnych na podstawie przepisów prawa cywilnego (poza możliwością zasądzenia renty) wraz z obowiązkiem naprawienia w całości lub w części wyrządzonej przestępstwem szkody. Alternatywą dla uzyskania kompensacji tą drogą jest możliwość orzeczenia przez sąd karny, kierujący się w tym przypadku podobną metodą szacowania szkody i krzywdy, jak i sąd cywilny – nawiązki na rzecz pokrzywdzonego, a w razie jego śmierci na rzecz osoby najbliższej⁶.

Wprowadzenie regulacji środków kompensacyjnych zastąpiło funkcjonujące w Kodeksie karnym powództwo adhezyjne⁷, które często było pozostawiane przez sąd

karny bez rozpoznania, zmuszając tym samym pokrzywdzonego do dochodzenia swoich roszczeń w procesie cywilnym⁸. Skutki związane z orzeczeniem środków kompensacyjnych oddziałują na wiele sfer prawa karnego (np. zatarcie skazania czy podjęcie postępowania warunkowo umorzonego).

Środkami kompensacyjnymi są:

- naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem (art. 46 § 1 k.k.),
- zadośćuczynienie za doznane krzywdy (art. 46 § 1 k.k.),
- nawiązka (art. 46 § 2 k.k.).

1.2.1. Naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem i zadośćuczynienie za doznaną krzywdę

Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę są podstawowymi środkami kompensacyjnymi. Występuje tu dualizm regulacji środków kompensacyjnych, ponieważ stanowią o nich zarówno przepisy Kodeksu karnego, jak i przepisy Kodeksu postępowania karnego. Ustawa procesowa uzupełnia regulację materialnoprawną, wskazując m.in. termin złożenia przez pokrzywdzonego stosownego wniosku w tym zakresie⁹.

Wniosek powinien być złożony najpóźniej do zamknięcia przewodu sądowego na rozprawie głównej¹⁰, w formie pisemnej lub ustnie, do protokołu rozprawy. Termin ten ma charakter materialnoprocesowy i nie podlega przywróceniu. Podobnie jest w przypadku uchylenia wyroku sądu I instancji i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania. Wniosek taki można złożyć przy kolejnym rozpatrzeniu sprawy.

⁶ Osoba najbliższa w świetle prawa karnego to: małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu.

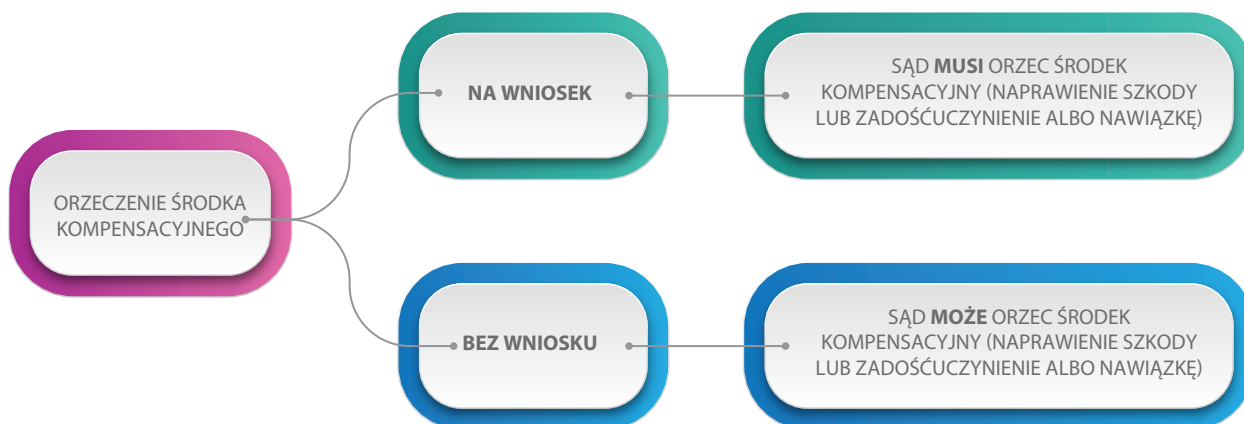
⁷ Powództwo adhezyjne było sposobem dochodzenia roszczeń cywilnych w procesie karnym. Jego głównym celem było umożliwienie pokrzywdzonemu uzyskania odszkodowania w postępowaniu karnym. Powództwo takie pokrzywdzony mógł wytoczyć aż do momentu rozpoczęcia przewodu sądowego (do momentu odczytania przez prokuratora aktu oskarżenia). Powództwo wносиło się na piśmie jako pozew. Musiał on spełniać wymogi formalne pisma procesowego określone w art. 119 k.p.k. oraz rygory przewidziane dla wnoszenia pozwu w postępowaniu cywilnym.

⁸ Szerzej: uzasadnienie Rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, druk nr 2393 – Sejm Rzeczypospolitej Polskiej.

⁹ Art. 49a § 1 k.p.k.

¹⁰ Art. 405 § 1 k.p.k.: Po przeprowadzeniu dowodów dopuszczonych w sprawie przewodniczący zapytuje strony, czy wnoszą o uzupełnienie postępowania dowodowego i w razie odpowiedzi przeczącej – zamyka przewód sądowy.

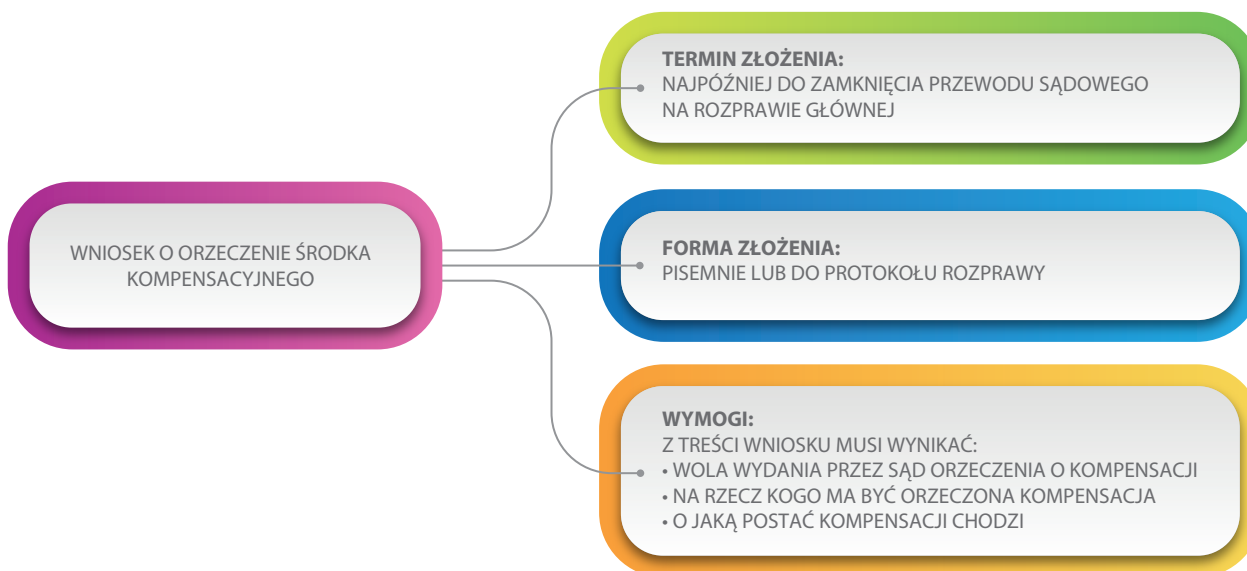
Schemat 6. Orzeczenie środka kompensacyjnego



Wniosek nie podlega rygorowi złożenia go według określonego wzoru. Istotne jest, aby z jego treści wynikała wola wydania przez sąd takiego orzeczenia. Należy wskazać, na rzecz kogo ma być orzeczona kompensacja i o jaką postać kompensacji chodzi. Wniosek pokrzywdzonego (innej osoby uprawnionej¹¹) obliuguje sąd karny do orze-

czenia środka kompensacyjnego wskazanego we wniosku. Sąd ma prawo z urzędu orzec w tym przedmiocie, ale może to zrobić wyłącznie wtedy, gdy pokrzywdzony (inna osoba uprawniona) nie złożył wniosku. Przy braku wniosku pokrzywdzonego (innej osoby) orzeczenie środków kompensacyjnych to kwestia uznaniowa sądu.

Schemat 7. Wniosek o orzeczenie środka kompensacyjnego



¹¹ Osobą uprawnioną do zgłoszenia żądania jest – oprócz osoby pokrzywdzonej – jej pełnomocnik, osoba wykonująca prawa pokrzywdzonego na podstawie art. 49 k.p.k., przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której pieczęcią pozostaje pokrzywdzony (w przypadku małoletności, ubezwłasnowolnienia całkowitego albo częściowego), osoba, pod której pieczęcią pozostaje pokrzywdzony (w sytuacji jego nieporadności) oraz osoba najbliższa lub pozostająca na utrzymaniu pokrzywdzonego (gdy pokrzywdzony zmarł). Inicjatywa złożenia wniosku przez prokuratora nie jest uzależniona od woli samego pokrzywdzonego i stanowi samodzielne uprawnienie oskarżyciela publicznego.

Przepisy wyraźnie określają końcowy czas złożenia wniosku o naprawienie szkody lub zadośćuczynienie¹². Początkowy moment, w którym aktualizuje się uprawnienie do złożenia wniosku, nie został przez ustawodawcę określony. Zatem już z samego zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa może wynikać żądanie przez pokrzywdzonego zarówno ścigania i ukarania sprawcy, jak i naprawienia szkody.

Warunki orzeczenia środków kompensacyjnych przez sąd karny są następujące:

- wystąpienie przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej, tj. zaistnienie szkody lub krzywdy,
- zdarzenie powodujące szkodę lub krzywdę – czyli przestępstwo,
- związek przyczynowy pomiędzy popełnieniem przestępstwa a wyrządzeniem szkody (krzywdy).

Innymi słowy, do orzeczenia środka kompensacyjnego konieczne jest skazanie sprawcy przestępstwa za czyn, w wyniku którego została pokrzywdzonemu wyrządzona szkoda lub krzywda. Ustawodawca nie uzależnił nałożenia na sprawcę środka kompensacyjnego od rodzaju przestępstwa ani od umyślności jego popełnienia. Pomiędzy przestępstwem a wyrządzoną szkodą musi zachodzić związek przyczynowy, co oznacza, że przestępstwo stanowi warunek konieczny¹³ powstania szkody. Szkoda jest typowym, normalnym następstwem przestępstwa. Środki kompensacyjne są więc orzekane w wyroku skazującym obok kary lub środków karnych. W przypadku odstąpienia przez sąd od wymierzenia kary¹⁴ mogą być orzekane wyłącznie przy orzeczeniu środków karnych.

Pojęcie zakresu naprawienia szkody traktowane jest szeroko. Należy przez nie rozumieć poniesiony przez pokrzywdzonego w wyniku przestępstwa rzeczywisty uszczer-

bek w jego majątku (*damnum emergens*)¹⁵, jak i utracone korzyści (*lucrum cessans*)¹⁶, jakie mógłby pokrzywdzony uzyskać, gdyby nie doszło do wyrządzenia szkody. Przez szkodę należy rozumieć poniesione zwykle następstwa zachowania sprawcy¹⁷.

Można orzec obowiązek częściowego lub całościowego naprawienia szkody. Zasadą powinno być orzekanie tego obowiązku w całości, gdyż prawo cywilne, do którego odnosi przepis art. 46 § 1 k.k., wyznacza zasadę pełnej kompensacji szkody. Odstępstwo od zasady pełnej kompensacji uzasadnia przede wszystkim ekonomika procesu karnego, jeżeli okazałoby się konieczne przeprowadzenie długotrwałego postępowania dowodowego. Jedną z naczelnych zasad procesu karnego jest zasada szybkości postępowania. Nie powinna ona jednak dominować przy podejmowaniu decyzji przez sąd w omawianym zakresie. W przypadku trudności w ocenie wysokości szkody sąd karny może orzec odszkodowanie tylko w części. Sąd może orzec także tylko w części zadośćuczynienie za doznaną krzywdę. Nie zamyka to drogi do dochodzenia reszty odszkodowania lub zadośćuczynienia w drodze postępowania cywilnego¹⁸.

Zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, w odniesieniu do obowiązku naprawienia szkody, jest środkiem kompensacyjnym o charakterze uzupełniającym. Orzekane jest w przypadku wyrządzenia szkody niemajątkowej (krzywdy), wyrażającej się w dobrach, które nie mają odniesienia do pieniędzy, a także wyłącznie wtedy, gdy taką możliwość dopuszczają przepisy prawa cywilnego (uszkodzenie ciała, wywołanie rozstroju zdrowia, pozbawienie wolności, skłonienie za pomocą podstępem, gwałtu lub nadużycia stosunku zależności do poddania się czynowi nieuczynowemu¹⁹ oraz naruszenie dobra osobistego²⁰)²¹. Krzywda polega na odczuwaniu cierpień psychicznych

¹² Art. 49a k.p.k.

¹³ *Conditio sine qua non*.

¹⁴ Art. 59, art. 60 § 7 k.k.

¹⁵ Szkoda na mieniu poniesiona przez pokrzywdzonego na skutek zaistnienia czynu niedozwolonego. Jej wysokość ustala się najczęściej przez porównanie majątku sprzed i po zaistnieniu szkody.

¹⁶ Majątek pokrzywdzonego nie wzrósł tak, jakby to się stało, gdyby nie nastąpiło zdarzenie, z którym połączony jest czyn niedozwolony – szerzej w rozdz. 2 tej części Raportu: *Ścieżka cywilnoprawna*.

¹⁷ W granicach wyznaczonych treścią art. 361 k.c.

¹⁸ Art. 46 § 3 k.k.

¹⁹ Art. 445 k.c.

²⁰ Art. 448 k.c.

²¹ Szerzej w rozdz. 2 tej części Raportu: *Ścieżka cywilnoprawna*.

lub fizycznych. Należy odnieść ją indywidualnie do każdego pokrzywdzonego. Środki finansowe przyznane w ramach zadośćuczynienia mogą pomóc w załagodzeniu negatywnych przeżyć pokrzywdzonego związanych z wyrządzoną przestępstwem krzywdą.

Kryteriami rozstrzygającymi o wysokości zadośćuczynienia nie mogą być sytuacja majątkowa i możliwości zarobkowe sprawcy. Nie wpływają one bowiem na rozmiar krzywd pokrzywdzonego. Uwzględnienie tych kryteriów przez sąd karny przy orzekaniu zadośćuczynienia byłoby sprzeczne z istotą tego środka kompensacyjnego.

Przy ustalaniu wysokości zadośćuczynienia sąd uwzględnia winę sprawcy, charakter i rozmiar krzywd, czas trwania cierpień i ich rodzaj (cierpienia fizyczne, cierpienia psychiczne), a także sytuację pokrzywdzonego. Bada w szczególności, czy i w jakim stopniu sytuacje osobista, zawodowa i majątkowa pokrzywdzonego uległy pogorszeniu na skutek przestępstwa. Ma to istotne znaczenie przy przestępstwach wykorzystania seksualnego w odniesieniu do dzieci. Zadośćuczynienie musi przedstawiać odczuwalną wartość ekonomiczną, która odnosi się bezpośrednio do konkretnego przypadku osoby domagającej się zadośćuczynienia. Nie może to być kwota symboliczna. Ustawodawca dopuszcza równoczesne nałożenie przez sąd karny obowiązku naprawienia szkody i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę.

Wyrok, na podstawie którego orzeczono środki kompensacyjne, jest wykonalny z chwilą jego uprawomocnienia²². Na żądanie pokrzywdzonego (albo innej osoby uprawnionej) sąd lub referendarz sądowy nadaje wyrokowi podlegającemu wykonaniu w drodze egzekucji klauzulę wykonalności²³. Składając żądanie nadania klauzuli, pokrzywdzony nie ponosi opłaty. Egzekucji podlegają orzeczenia co do roszczeń majątkowych. Orzeczenie nakładające obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązka orzeczona na rzecz pokrzywdzonego są orzeczeniami co do roszczeń majątko-

wych i nadają się do egzekucji w myśl przepisów Kodeksu postępowania cywilnego.

Odrębnym zagadnieniem, pozostającym poza zakresem naprawienia szkody czy zadośćuczynienia, jest kwestia odsetek. Mają one charakter dodatkowego świadczenia należnego za opóźnienie w spełnieniu świadczenia pieniężnego, którego dotyczą. Zasadą jest, że odsetki należą się od dnia wezwania do zapłaty, które najczęściej jest tożsame z dniem złożenia wniosku o orzeczenie środka kompensacyjnego. Dopuszczalność orzeczenia odsetek wspiera zasadę pełnej kompensacji na gruncie prawa karnego.

W przypadku popełnienia przestępstwa przez więcej niż jednego sprawcę obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę może zostać nałożony w różny sposób. Najbardziej korzystne dla pokrzywdzonego jest solidarne zobowiązanie sprawców do naprawienia szkody, gdyż pokrzywdzony może żądać całości albo części naprawienia szkody od wszystkich sprawców łącznie, od kilku z nich albo od każdego z osobna. Obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia sąd może także nałożyć na sprawców w częściach równych albo w zależności od udziału każdego z nich w powstaniu szkody²⁴.

Naprawienie wyrządzonej przestępstwem szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę mogą być również przedmiotem ugody zawartej między pokrzywdzonym a sprawcą w toku postępowania mediacyjnego²⁵. Sąd lub referendarz sądowy mogą nadać ugodzie mediacyjnej – na żądanie pokrzywdzonego albo innej uprawnionej osoby – klauzulę wykonalności²⁶. Także w tym przypadku pokrzywdzony nie ponosi opłaty od żądania nadania klauzuli. Odmowa nadania klauzuli możliwa jest wyłącznie w przypadkach, gdy ugoda jest sprzeczna z prawem, z zasadami współżycia społecznego albo zmierza do obejścia prawa²⁷. Jeżeli pokrzywdzony nie ma pełnomocnika z wyboru²⁸, może złożyć do organu procesowego,

²² Art. 9 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 127).

²³ Art. 107 § 1 i 2 k.p.k.

²⁴ *Pro rata parte*.

²⁵ Art. 23a k.p.k.

²⁶ Art. 107 § 3 k.p.k.

²⁷ Art. 107 § 4 k.p.k.

²⁸ Art. 88 § 1 k.p.k. (pełnomocnikiem może być także radca Prokuraturii Generalnej, ale tylko w sprawach, w których występuje ona w postępowaniu na prawach strony).

który na tym etapie prowadzi postępowanie (prokurator albo sąd) wniosek o wyznaczenie pełnomocnika w urzędzie. Przyznanie pełnomocnika z urzędu jest związane z koniecznością wykazania przez pokrzywdzonego, że nie jest w stanie ponieść kosztów pełnomocnika bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny²⁹. Pełnomocnika z urzędu wyznacza prezes lub referendarz sądowy sądu właściwego do rozpoznania sprawy karnej. Na zarządzenie o odmowie wyznaczenia pełnomocnika z urzędu przysługuje zażalenie w terminie siedmiu dni od doręczenia pokrzywdzonemu zarządzenia. Na zarządzenie prezesa sądu o odmowie wyznaczenia pełnomocnika przysługuje pokrzywdzonemu zażalenie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy, a na postanowienie sądu o odmowie wyznaczenia pełnomocnika – zażalenie do innego równorzędnego składu tego sądu³⁰. Sąd może cofnąć wyznaczenie pełnomocnika, jeżeli okaże się, że nie istnieją okoliczności, na podstawie których go wyznaczono³¹. Ponowny wniosek o pełnomocnika z urzędu, oparty na tych samych okolicznościach, pozostawia się bez rozpoznania³².

Co ważne, w postępowaniu karnym pełnomocnik (z wyboru albo z urzędu) reprezentuje pokrzywdzonego i podejmuje działania w jego imieniu. W fazie postępowania przygotowawczego pokrzywdzony jest stroną i ma prawo do składania wniosków dowodowych, inicjowania czyn-

ności organu procesowego, a także skarżenia decyzji kończących postępowanie. W postępowaniu sądowym jest nią tylko wtedy, gdy złoży oświadczenie, że będzie działał w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Oświadczenie to można złożyć do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej³³. Jest to termin nieprzekraczalny, nie podlega przywróceniu, jego niezachowanie skutkuje utratą prawa do działania pokrzywdzonego w charakterze oskarżyciela posiłkowego w postępowaniu karnym.

Przepisy wskazują na końcowy termin złożenia oświadczenia w tym zakresie, nie wskazują natomiast od kiedy, w jakiej fazie postępowania jest to możliwe. Należy więc uznać, że nawet w chwili składania zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa pokrzywdzony takie oświadczenie ma prawo złożyć. Wstępując do postępowania jako oskarżyciel posiłkowy, pokrzywdzony staje się stroną postępowania sądowego, obok oskarżyciela publicznego (prokuratora), i przysługują mu wszystkie prawa strony – w szczególności osobisty lub świadczony przez pełnomocnika udział w czynnościach sądu, możliwość zadawania pytań, zgłaszania wniosków dowodowych, skarżenia decyzji sądu w trybie przewidzianym prawem, w tym wyroku i jego uzasadnienia. Oświadczenie o działaniu pokrzywdzonego w charakterze oskarżyciela posiłkowego może w jego imieniu złożyć pełnomocnik.

1.2.1.1. Klauzula antykumulacyjna

W prawie karnym procesowym w zakresie orzekania środków kompensacyjnych występuje tzw. klauzula antykumulacyjna³⁴. Polega ona na zakazie orzeczenia środków kompensacyjnych, jeżeli roszczenie wynikające z popełnienia przestępstwa jest przedmiotem innego postępowania albo o roszczeniu tym prawomocnie orzeczono. Inaczej mówiąc, jeżeli pokrzywdzony (inna osoba uprawniona) wytoczył powództwo o zasądzenie tych roszczeń i sprawa jest w toku przed sądem cywilnym albo roszczenia te zostały już przez sąd cywilny prawomocnie

orzeczone, sąd karny rozpoznający sprawę o popełnienie przestępstwa nie może orzec środków kompensacyjnych (naprawienia szkody, zadośćuczynienia, nawiązki) nawet wtedy, gdy pokrzywdzony złoży wniosek w trybie art. 46 § 1 k.k. Klauzula antykumulacyjna odnosi się do każdego określonego w ustawie wypadku orzekania karnoprawnego obowiązku naprawienia szkody, a więc określonego w art. 46 § 1 k.k. oraz w art. 72 § 2 k.k. – w przypadku warunkowego zawieszenia kary. Jej celem jest zapobiegnięcie rozstrzygnięcia w różnych postępowaniach o tej

²⁹ Art. 88 § 1 w zw. z art. 78 § 1 k.p.k.

³⁰ Art. 88 § 1 w zw. z art. 81 § 1a k.p.k.

³¹ Art. 88 § 1 w zw. z art. 78 § 2 k.p.k.

³² Art. 88 § 1 w zw. z art. 81 § 1b k.p.k.

³³ Art. 54 § 1 k.p.k.

³⁴ Art. 415 § 1 k.p.k.

samej szkodzi, a co za tym idzie – kumulowania tytułów egzekucyjnych wynikających z różnych orzeczeń, skierowanych do tego samego podmiotu (sprawcy).

Przepis ma charakter bezwzględny, co oznacza, że rozstrzygnięcie w przedmiocie tej samej szkody wyrządzonej przez tego samego sprawcę (tożsamość podmiotowo-przedmiotowa roszczenia) w różnych postępowaniach (np. w postępowaniu karnym i cywilnym) jest niedopuszczalne. Orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia krzywdzie albo nawiązki w ramach orzeczenia sądu karnego, nawet jeżeli nie doszło do wyegzekwowania tych kwot ani ich części, jest wyłączone, czyli nie można ich dochodzić na drodze postępowania karnego.

Klauzula antykumulacyjna nie dotyczy orzeczenia obowiązku innego stosownego zachowania się w okresie próby³⁵, które może zapobiec popełnieniu ponownie przestępstwa w przypadku warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności³⁶ w sytuacji, gdy o roszczeniu wynikającym z przestępstwa rozstrzygnięto w innym postępowaniu sądowym. Przepis art. 415 § 1 k.p.k. nie sprzeciwia się zobowiązaniu sprawcy do wy-

konania orzeczenia rozstrzygniętego w innym postępowaniu. Wykonanie zobowiązania przez sprawcę będzie skutkowało *de facto* naprawieniem szkody. W przeciwieństwie jednak do środka naprawczego określonego w art. 72 § 2 k.k. orzeczenie zawierające zobowiązanie do wykonania orzeczenia zasądającego naprawienie szkody (zapadłe prawomocnie w innym postępowaniu) jako zobowiązanie do określonego zachowania nie jest uważane za orzeczenie co do roszczeń majątkowych w rozumieniu art. 107 § 2 k.p.k. i nie podlega egzekucji.

Najbardziej odpowiednie będzie złożenie przez pokrzywdzonego w postępowaniu karnym wniosku o naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę w trybie art. 46 § 1 k.k., a wejście na drogę postępowania cywilnego dopiero w sytuacji, gdy orzeczenie sądu karnego będzie zawierać rozstrzygnięcie tylko co do części zgłoszonych roszczeń.

Ustawodawca liczył się z trudnościami, które mogą wystąpić w zakresie udowodnienia wielkości szkody czy oceny krzywdy, przewidział, że zamiast obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia sąd może orzec nawiązkę.

1.2.2. Nawiązka na rzecz pokrzywdzonego

Nawiązka to środek kompensacyjny polegający na obowiązku zapłacenia pokrzywdzonemu przez sprawcę określonej przez sąd karny kwoty pieniężnej³⁷.

W przypadku wystąpienia uzasadnionych trudności określenia przez sąd karny wysokości szkody lub zadośćuczynienia i złożenia przez pokrzywdzonego wniosku o orze-

czenie środków kompensacyjnych z art. 46 § 1 k.k. sąd może orzec nawiązkę na rzecz pokrzywdzonego. Stanowi ona formę zryczałtowanego odszkodowania lub zadośćuczynienia. Dzięki wprowadzeniu możliwości orzeczenia nawiązki w miejsce obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę pokrzywdzony nie jest pozbawiony ochrony prawnej.

³⁵ Sąd, warunkowo zawieszając wykonanie kary, może zobowiązać skazanego do innego stosownego postępowania na podstawie art. 72 § 1 pkt 8 k.k. Określenie innego stosownego postępowania skazanego w okresie próby jest spowodowane decyzją sądu karnego i ma na celu możliwość zapobiegnięcia popełnieniu ponownie przestępstwa. Nie ma wyznaczonego katalogu postępowania, do którego sąd może zobowiązać sprawcę na podstawie tego przepisu. Wszystko zależy od osoby konkretnego sprawcy i okoliczności z nim związanych. Przykładowo, dopuszczalne jest nałożenie przez sąd obowiązku wykonania orzeczenia sądu cywilnego na podstawie art. 72 § 1 pkt 8 k.k. W takim przypadku nie jest to orzeczenie co do roszczeń majątkowych i w świetle art. 107 § 2 k.p.k., nie może mu być nadana klauzula wykonalności. W efekcie nie podlega ono wykonaniu w drodze przymusowej egzekucji. Inne postępowanie, do którego sąd może zobowiązać sprawcę, np. uregulowanie należności podatkowych czy przestrzeganie przepisów ruchu drogowego. Tego rodzaju zobowiązania, nakazane przepisami prawa, mobilizują skazanego do ich przestrzegania.

³⁶ Art. 72 § 1 pkt 8 k.k.

³⁷ Sąd może orzec albo ma obowiązek orzec nawiązkę w sytuacjach wskazanych w przepisach szczególnych Kodeksu karnego. Nawiązka może być orzeczona na rzecz innych niż pokrzywdzony podmiotów. Nie dotyczy to jednak przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności na szkodę małoletniego, w tym małoletniego poniżej lat 15.

Nawiązka na rzecz pokrzywdzonego, w przeciwieństwie do pozostałych omówionych wyżej środków kompensacyjnych, ma częściowo charakter penalny (represyjny), a częściowo kompensacyjny (charakter mieszany). Stosuje się bowiem do niej generalne dyrektywy wymiaru kary oraz okoliczności związane z wymiarem kary określone w prawie karnym³⁸ (związane z orzekaniem w przedmiocie rodzaju kary i jej wysokości). Z tego względu wysokość nawiązki może przekraczać wartość szkody wyrządzonej przestępstwem. Orzeczenie nawiązki jest możliwe w przypadku szkód materialnych i niematerialnych. Możliwe jest orzeczenie choćby częściowe obowiązku naprawienia szkody i nawiązki, jak i orzeczenie w części zadośćuczynienia i nawiązki. Ustalenie choćby w części kwoty należnego odszkodowania i zadośćuczynienia zobowiązuje sąd do orzeczenia tych środków kompensacyjnych do ustalonej wartości. W takiej sytuacji orzeczenie nawiązki na rzecz pokrzywdzonego jest wykluczone.

Orzeczenie nawiązki jest możliwe, gdy orzeczenie obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia jest znacznie utrudnione. Znaczne trudności w ustaleniu wysokości szkody lub zadośćuczynienia mogą być poddyktowane w szczególności koniecznością prowadzenia postępowania dowodowego, dotyczącego ustalenia wysokości szkody (majątkowej i niemajątkowej). W takiej sytuacji, mając na względzie zasadę ekonomiki procesu karnego, sąd w pierwszej kolejności powinien skorzystać z możliwości orzeczenia nawiązki. Gdyby jej wysokość była w ocenie pokrzywdzonego niewystarczająca, może on wystąpić z powództwem cywilnym na drogę postępowania cywilnego. Orzeczenie obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia albo – w ich miejsce – nawiązki nie stoi na przeszkodzie dochodzenia niezaspokojonej części roszczenia w postępowaniu cywilnym³⁹. Orzeczenie nawiązki jest także możliwe w sytuacji, gdy szkoda nie wystąpiła⁴⁰.

W przypadku nałożenia nawiązki na kilku sprawców przestępstwa każdy z nich uiszcza odpowiednią kwotę w całości i samodzielnie.

Nawiązka z art. 46 § 2 k.k. jest orzekana co do zasady wyłącznie na rzecz pokrzywdzonego. Wyjątkowo można ją orzec na rzecz osoby najbliższej pokrzywdzonemu, której sytuacja życiowa uległa znacznemu pogorszeniu wskutek śmierci pokrzywdzonego poniesionej w wyniku popełnionego na jego szkodę przestępstwa. Jej maksymalna wysokość wynosi 200 000 zł. W przypadku gdy w sprawie występuje więcej niż jeden pokrzywdzony, nawiązki orzeka się na rzecz każdego z nich⁴¹.

Nawiązkę orzeka sąd karny w wyroku skazującym. Możliwe jest jej orzeczenie w przypadku warunkowego umorzenia postępowania w miejsce obowiązku naprawienia szkody w całości albo w części, albo zamiast obowiązku zadośćuczynienia za doznaną krzywdę⁴².

Istotnym zagadnieniem jest wzajemna relacja pomiędzy orzeczeniem środków kompensacyjnych i późniejszym ich wykonaniem a zatarciem skazania. Jeżeli sąd karny orzekł w wyroku skazującym m.in. środek kompensacyjny, zatarcie skazania nie może nastąpić przed jego wykonaniem, darowaniem albo przedawnieniem jego wykonania⁴³. Regulacja ta stanowi dla sprawcy przestępstwa dodatkową motywację do wykonania obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia wyrządzonej krzywdzie czy uiszczenia na rzecz pokrzywdzonego nawiązki. Niewykonanie przez sprawcę środka kompensacyjnego skutkuje niemożnością wykreślenia go z Krajowego Rejestru Karnego, pomimo że upłynęły ustawowe terminy wskazane w prawie karnym od wykonania kary, jej darowania albo przedawnienia wykonania kary.

³⁸ Art. 53 k.k.

³⁹ Art. 46 § 3 k.k., art. 415 § 2 k.p.k.

⁴⁰ Art. 47 k.k.

⁴¹ Art. 46 § 2 k.k. *in fine*.

⁴² Art. 67 § 3 k.k.

⁴³ Art. 107 § 6 k.k.

1.3. Środki naprawcze

Środki naprawcze ściśle wiążą się ze środkami probacyjnymi. Te ostatnie to środki prawa karnego związane z poddaniem sprawcy próbie. Stanowią formę reakcji prawnokarnej na popełnienie przestępstwa opartą na pozytywnej prognozie dotyczącej sprawcy. Forma ta stosowana jest przez sąd karny najczęściej w przypadkach jednorazowego charakteru przestępstwa. Środkami probacyjnymi są: warunkowe umorzenie postępowania karnego, warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności oraz warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności.

Kompensacja – jako środek naprawczy – choć w różnych postaciach, występuje w ramach tych środków probacyjnych. Naprawienie szkody i zadośćuczynienie krzywdzie, oprócz realizowania funkcji kompensacyjnej, w większym stopniu niż ma to miejsce w przypadku orzekania środków kompensacyjnych, pełnią funkcję penalną. Wynika to z faktu, że kształtują one reakcję karnoprawną, modyfikując karę, oraz z konsekwencji prawnych niewykonania przez sprawcę nałożonych na niego obowiązków. W przypadku warunkowego umorzenia postępowania jest to podjęcie postępowania warunkowo umorzonego, w przypadku warunkowego zawieszenia wykonania kary jest to zarządzenie wykonania warunkowo zawieszonyj

kary pozbawienia wolności, w przypadku warunkowego przedterminowego zwolnienia z wykonania reszty kary pozbawienia wolności – odwołanie warunkowego zwolnienia.

Środkami naprawczymi są:

1. przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego:
 - zobowiązanie sprawcy do przeproszenia pokrzywdzonego⁴⁴,
 - obowiązek naprawienia szkody⁴⁵,
 - obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę⁴⁶,
 - nawiązka⁴⁷;
2. przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności:
 - zobowiązanie skazanego do przeproszenia pokrzywdzonego⁴⁸,
 - zobowiązanie do naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody⁴⁹;
3. przy warunkowym przedterminowym zwolnieniu z odbycia reszty kary pozbawienia wolności:
 - zobowiązanie skazanego do przeproszenia pokrzywdzonego⁵⁰,
 - obowiązek naprawienia wyrządzonej przestępstwem szkody⁵¹.

⁴⁴ Art. 67 § 3 k.k.

⁴⁵ *Op. cit.*

⁴⁶ *Op. cit.*

⁴⁷ *Op. cit.*

⁴⁸ Art. 72 § 1 pkt 2 k.k.

⁴⁹ Art. 72 § 2 k.k.

⁵⁰ Art. 159 § 1 k.k.w.

⁵¹ *Op. cit.*

Schemat 8. Możliwość orzeczenia środków naprawczych w ramach wybranych środków probacyjnych



1.3.1. Warunkowe umorzenie postępowania karnego

Warunkowe umorzenie postępowania karnego wiąże się z obligatoryjnym nałożeniem na sprawcę przestępstwa obowiązku naprawienia szkody (w całości albo w części). Pozwala to uniknąć pokrzywdzonemu konieczności wstąpienia na drogę procesu cywilnego. Sąd zobowiązany jest do nałożenia na sprawcę tego obowiązku wyłącznie wtedy, gdy szkoda wystąpiła i trwa w chwili wydawania przez sąd karny orzeczenia. Sąd określa sposób naprawienia szkody (zapłacenie kwoty pieniężnej – odszkodowania albo przywrócenie stanu poprzedniego) oraz termin wykonania obowiązku naprawienia szkody⁵². W miarę możliwości sąd orzeka również obowiązek zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Zamiast nałożenia tych obowiązków sąd orzeka nawiązkę. Może także orzec zobowiązanie sprawcy do przeproszenia pokrzywdzonego⁵³.

Określenie przez sąd sposobu i terminu naprawienia szkody jest o tyle istotne, że dopiero po upływie terminu, w którym sprawca ma wykonać obowiązek, pokrzywdzony może zwrócić się do sądu o nadanie klauzuli wykonalności. Także w tym przypadku pokrzywdzony nie ponosi opłaty od żądania nadania klauzuli. Rozstrzygnięcie sądu co do roszczeń w przypadku warunkowego umorzenia

postępowania stanowi orzeczenie co do roszczeń majątkowych, o których mowa w art. 107 § 2 k.p.k.

Wyznaczenie przez sąd terminu wykonania naprawienia szkody lub zadośćuczynienia oraz nawiązki powinno przypadać na okres próby. Jest to istotne dla zweryfikowania, czy sprawca wywiązał się z nałożonych obowiązków oraz dla podjęcia przez sąd decyzji w przedmiocie ewentualnego podjęcia postępowania karnego warunkowo umorzono⁵⁴. Zasygnalizować należy, że w odniesieniu do nałożenia w wyroku obowiązku zadośćuczynienia za doznaną krzywdę ustawodawca posługuje się sformułowaniem „w miarę możliwości”. Nie chodzi więc o obowiązek sądu karnego orzeczenia tego środka naprawczego. Sąd powinien wziąć pod uwagę możliwości majątkowe i zarobkowe sprawcy oraz zgromadzony w sprawie w tym zakresie materiał dowodowy, z jednoczesnym uwzględnieniem woli samego pokrzywdzonego (dla orzeczenia obowiązku zadośćuczynienia nie jest wymagany wniosek pokrzywdzonego, to decyzja sądu). Przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego możliwe jest równoczesne orzeczenie obowiązku naprawienia szkody (obligatoryjność) oraz zadośćuczynienia (fakultatywność). Zamiast nałożenia tych obowiązków sąd może orzec nawiązkę.

⁵² Art. 67 § 4 w zw. z art. 74 k.k. oraz art. 342 § 2 k.p.k.

⁵³ Art. 67 § 3 k.k.

⁵⁴ Art. 68 § 2 k.k.

Przepisy Kodeksu postępowania karnego przewidują możliwość porozumienia się sprawcy z pokrzywdzonym w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia. Możliwe jest to na podstawie skierowania przez prokuratora (w postępowaniu przygotowawczym) albo sąd (w postępowaniu sądowym) sprawy do postępowania mediacyjnego, gdzie ewentualne spotkanie, rozmowa i zawarcie porozumienia odbywają się w obecności profesjonalnie do tego przygotowanej osoby – mediatora⁵⁵. Sąd może także, przewidując możliwość i celowość porozumienia się sprawcy i pokrzywdzonego w kwestii naprawienia szkody lub zadośćuczynienia, odroczyć posiedzenie, wyznaczając sprawcy i pokrzywdzonemu określony termin na zawarcie porozumienia. Obligatoryjność zarządzenia przerwy lub odroczenia posiedzenia następuje na wniosek pokrzywdzonego i sprawcy, uzasadniony potrzebą dokonania przez nich ustaleń⁵⁶. Sąd bierze pod uwagę wyniki porozumienia pokrzywdzonego ze sprawcą w zakresie kompensacji⁵⁷.

Również w przypadku podejmowania decyzji o warunkowym umorzeniu postępowania, z reguły w przypadku przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, sądy nie korzystają z możliwości kierowania sprawy do postępowania mediacyjnego oraz możliwości porozumienia, z uwagi na specyfikę tego rodzaju czynów zabronionych oraz obawę przed wtórną i ponowną wiktymizacją pokrzywdzonego, a także ryzykiem zmanipulowania procesu mediacji przez sprawcę.

Warunkowe umorzenie postępowania karnego opiera się na przekonaniu sądu, że sprawca będzie w przyszłości

przestrzegać ustalonego porządku prawnego, a w szczególności nie dopuści się ponownie przestępstwa. Dotyczy to więc przekonania sądu o jednorazowości przestępczego działania sprawcy.

Istotne znaczenie ma okres próby, na który sąd warunkowo umarza postępowanie (od roku do trzech lat)⁵⁸ i w trakcie którego sprawca obowiązany jest wykonać nałożone na niego obowiązki oraz przestrzegać prawa. W zależności od naruszonych przez sprawcę powinności w okresie próby sąd ma obowiązek lub uprawnienie do podjęcia warunkowo umorzonego postępowania. I tak, sąd podejmuje umorzone postępowanie w przypadku prawomocnego skazania sprawcy za przestępstwo umyślne popełnione w okresie próby⁵⁹. Kolejną sytuacją obligatoryjnego podjęcia umorzonego postępowania jest rażące naruszenie przez sprawcę porządku prawnego, uchylanie się od dozoru, wykonania nałożonego obowiązku lub orzeczonego środka karnego, środka kompensacyjnego lub przepadku albo niewykonania zawartej z pokrzywdzonym ugody, które zaistnieją w okresie próby po udzieleniu sprawcy pisemnego upomnienia przez kuratora zawodowego, chyba że przemawiają za tym szczególne względy⁶⁰ (spowodowane przyczynami obiektywnymi, niezależnymi od sprawcy).

Podjęcie postępowania warunkowo umorzonego jest możliwe wyłącznie w okresie próby i dalszych sześciu miesięcy od jej zakończenia⁶¹. Podjęcie postępowania może nastąpić na wniosek pokrzywdzonego, prokuratora, sądowego kuratora zawodowego albo z urzędu⁶².

⁵⁵ Art. 23a § 1 k.p.k.

⁵⁶ Art. 341 § 3 k.p.k.

⁵⁷ Art. 341 § 4 k.p.k.

⁵⁸ Art. 67 § 1 k.k.

⁵⁹ Art. 68 § 1 k.k.

⁶⁰ Art. 68 § 2 i 2a k.k.

⁶¹ Art. 68 § 4 k.k.

⁶² Art. 549 k.p.k.

1.3.2. Warunkowe zawieszenie wykonania kary pozbawienia wolności

Warunkowe zawieszenie wykonania kary jest drugim środkiem probacyjnym, z którym wiąże się okres próby⁶³ i w ramach którego sąd może orzec środki o charakterze kompensacyjnym – środki naprawcze. Należą do nich: zobowiązanie do naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem w całości albo w części oraz zobowiązanie sprawcy do przeproszenia pokrzywdzonego. Ustawodawca nie przewidział możliwości zobowiązania sprawcy do zadośćuczynienia pokrzywdzonemu za doznaną krzywdę. Różnicuje to w sposób nieuzasadniony obowiązki nakładane na sprawcę w ramach środków probacyjnych związanych z poddaniem sprawcy próbie warunkowego umorzenia postępowania karnego i warunkowego zawieszenia wykonania kary.

Zobowiązanie do naprawienia szkody z art. 72 § 2 k.k. nie jest tożsame ze środkiem kompensacyjnym z art. 46 § 1 k.k. – obowiązkiem naprawienia szkody, choć oba te środki zmierzają do zaspokojenia roszczeń pokrzywdzonego w zakresie szkody. Zobowiązanie do naprawienia szkody „ma na celu przede wszystkim zweryfikowanie diagnozy dotyczącej postawy sprawcy wobec jego obowiązków wynikających z popełnionego przestępstwa”⁶⁴. Jest to szczególnego rodzaju zobowiązanie sprawcy do określonego zachowania, jakim jest naprawienie szkody, związane ze specyfiką instytucji warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności. Naprawienie szkody to w szczególności wyrównanie straty, którą w wyniku przestępstwa poniósł pokrzywdzony⁶⁵.

Orzeczenie sądu w przedmiocie zobowiązania do naprawienia szkody przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary jest fakultatywne, a więc ustawodawca pozostawił decyzję w tym zakresie do uznania sądu, analogicznie jak orzeczenie o środkach kompensacyjnych z art. 46

§ 1 k.k. w przypadku braku wniosku osoby uprawnionej. Nie jest to rozwiązanie właściwe, jeśli weźmiemy pod uwagę prawidłowe zabezpieczenie interesów pokrzywdzonego i zapewnienie mu kompensacji w postępowaniu karnym. Podkreślenia wymaga, że przepis wyklucza możliwość zobowiązania do naprawienia szkody w przypadku orzeczenia o którymkolwiek ze środków kompensacyjnych z art. 46 § 1 i 2 k.k. Takie rozwiązanie nie sprzyja realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

Obligatoryjne zarządzenie wykonania kary występuje w tożsamej lub podobnej sytuacji, jak przy obligatoryjnym podjęciu postępowania warunkowo umorzonego – skazany w okresie próby ponownie popełnił przestępstwo umyślne, za które został prawomocnie skazany na karę pozbawienia wolności bez warunkowego zawieszenia jej wykonania⁶⁶, a także w okresie próby, po udzieleniu skazanemu pisemnego upomnienia przez sądowego kuratora zawodowego, rażąco narusza porządek prawny, uchyla się od uiszczenia grzywny od dozoru, wykonania nałożonych obowiązków lub orzeczonych środków karnych, środków kompensacyjnych lub przepadku⁶⁷. Przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary obligatoryjność zarządzenia jej wykonania występuje także w sytuacji, gdy sprawca został skazany za przestępstwo popełnione z użyciem przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby najbliższej lub innej osoby małoletniej zamieszkującej wspólnie ze sprawcą, który w okresie próby rażąco naruszył porządek prawny, ponownie używając przemocy lub groźby bezprawnej wobec osoby najbliższej lub innej osoby małoletniej mieszkającej wspólnie ze sprawcą⁶⁸.

Zarządzenie wykonania kary pozbawienia wolności, której wykonanie sąd warunkowo zawiesił, może nastąpić w ciągu roku od zakończenia okresu próby⁶⁹.

⁶³ Co do zasady okres próby wynosi od roku do trzech lat (art. 70 § 1 k.k.). W przypadku zawieszenia wykonania kary wobec sprawcy młodocianego oraz sprawcy, który popełnił przestępstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej, okres próby wynosi od dwóch do pięciu lat (art. 70 § 2 k.k.).

⁶⁴ *Op. cit.* Uzasadnienie projektu ustawy.

⁶⁵ Art. 361 k.c. Szerzej w rozdz. 2 tej części Raportu: *Ścieżka cywilnoprawna*.

⁶⁶ Art. 75 § 1 k.k.

⁶⁷ Art. 75 § 2 i 2a k.k.

⁶⁸ Art. 75 § 1a k.k.

⁶⁹ Art. 75 § 4 k.k.

Zarządzenie wykonania kary nie wpływa na możliwość egzekwowania obowiązku naprawienia szkody określonego w art. 72 § 2 k.k. Po zarządzeniu wykonania kary

środek ten traci charakter probacyjny, pozostaje jednak zobowiązaniem cywilnoprawnym nadającym się do egzekucji.

1.3.2.1. Podsumowanie

Przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary pozbawienia wolności ustawodawca nie przewidział możliwości zobowiązania sprawcy do zadośćuczynienia pokrzywdzonemu za doznaną krzywdę. Różnicowanie środków o charakterze kompensacyjnym przy środkach probacyjnych jest nieuzasadnione. **Należy rozważyć zrównanie obo-**

wiązków nakładanych na sprawcę w ramach środków probacyjnych związanych z poddaniem sprawcy próbie warunkowego umorzenia postępowania karnego i warunkowego zawieszenia wykonania kary, ponieważ ich funkcja kompensacyjna jest zgodna.

Wnioski

Orzekanie z urzędu o środkach kompensacyjnych (obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, zadośćuczynieniu za doznaną krzywdę albo – pomocniczo – nawiązki) **w każdym przypadku wyrządzenia szkody czy krzywdy, bez uzależnienia tego od wniosku pokrzywdzonego (innego uprawnionego podmiotu), wzmocniłoby funkcję kompensacyjną prawa karnego, a także służyłoby lepszemu ochronie pokrzywdzonego w postępowaniu karnym, zwłaszcza dziecka pokrzywdzonego wykorzystaniem seksualnym.**

Złożenie przez pokrzywdzonego wniosku o orzeczenie środków kompensacyjnych może być dla niego zbyt skomplikowane i wtórnie wiktyimizujące. Może temu także towarzyszyć przekonanie czy obawa ze strony sprawcy (np. strach przed odwetem sprawcy za to, że złożenie przez pokrzywdzonego wniosku pogorszy sytuację sprawcy w toczącym się postępowaniu karnym). Wymóg wniosku przy obowiązku orzekania przez sąd karny o środkach kompensacyjnych zmusza pokrzywdzonego do aktywności procesowej w ściśle określonym terminie, do której to aktywności pokrzywdzony może nie być gotowy.

Należałoby także rozważyć **wprowadzenie obligatoryjności orzekania przez sąd karny o środkach kompensacyjnych z art. 46 § 1 k.k. z urzędu, bez konieczności składania przez pokrzywdzonego stosownego wniosku, w szczególności przy przestępstwach z rozdz. XXV Kodeksu karnego popełnionych na szkodę małoletniego pokrzywdzonego.**

Orzeczenie sądu w przedmiocie zobowiązania do naprawienia szkody przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary jest fakultatywne, analogicznie do orzeczenia o środkach kompensacyjnych z art. 46 § 1 k.k. w przypadku braku wniosku osoby uprawnionej. Mając na uwadze prawidłowe zabezpieczenie interesów pokrzywdzonego i zapewnienia mu kompensacji w postępowaniu karnym, trzeba stwierdzić, że rozwiązanie takie nie jest właściwe. Podkreślenia wymaga fakt wykluczenia przez przepis możliwości zobowiązania do naprawienia szkody w przypadku orzeczenia o którymkolwiek ze środków kompensacyjnych z art. 46 § 1 i 2 k.k. Takie rozwiązanie nie sprzyja realizacji kompensacyjnej funkcji prawa karnego.

1.3.3. Warunkowe przedterminowe zwolnienie z odbycia reszty kary pozbawienia wolności

Warunkowe przedterminowe zwolnienie jest trzecim ze środków probacyjnych, w którym ustawodawca umiejscowił środek naprawczy związany z nałożeniem na skazanego odbywającego karę pozbawienia wolności obowiązku naprawienia szkody.

Sąd penitencjarny, wydając postanowienie w przedmiocie warunkowego przedterminowego zwolnienia skazanego z odbycia reszty kary pozbawienia wolności, może zobowiązać skazanego do naprawienia szkody w całości albo w części⁷⁰. Warunkami, które powinny być spełnione przy podejmowaniu decyzji w tym zakresie, są: brak orzeczenia środka kompensacyjnego w postaci naprawienia szkody w wyroku skazującym sprawcę oraz fakt, że szkoda wyrządzona przestępstwem, za które skazany odbywa karę pozbawienia wolności, nie została dotąd naprawiona.

Nałożenie obowiązku naprawienia szkody na tym etapie postępowania karnego ma istotne znaczenie zarówno

dla pokrzywdzonego (jego szkoda może zostać nareszcie naprawiona), jak i sprawcy. W odniesieniu do sprawcy warunkowe zwolnienie daje szansę na szybsze uznanie skazania za niebyłe (wpis o skazaniu usuwa się z rejestru skazanych)⁷¹. Upływ okresu koniecznego do zatarcia skazania liczony jest od odbycia przez skazanego kary pozbawienia wolności. W przypadku warunkowego zwolnienia czas pozostały do odbycia kary stanowi okres próby⁷². Jeżeli w okresie próby i dalszych sześciu miesięcy od jej zakończenia nie odwołano warunkowego przedterminowego zwolnienia, karę uważa się za odbytą z chwilą warunkowego zwolnienia⁷³.

Regulacja prawna dotycząca odwołania warunkowego przedterminowego zwolnienia z odbycia reszty kary pozbawienia wolności jest analogiczna do przypadku podjęcia postępowania warunkowo umorzonego i zarządzenia wykonania kary pozbawienia wolności orzeczonej z warunkowym zawieszeniem jej wykonania⁷⁴.

1.3.3.1. Zobowiązanie do przeproszenia pokrzywdzonego

Zobowiązanie sprawcy do przeproszenia pokrzywdzonego jest środkiem naprawczym związanym zarówno z warunkowym umorzeniem postępowania karnego, warunkowym zawieszeniem wykonania kary pozbawienia wolności, jak i warunkowym zwolnieniem z wykonania reszty kary pozbawienia wolności.

Przeproszenie pokrzywdzonego powinno być aktem skruchy sprawcy, łączyć się ze świadomym procesem myślenia o poniesieniu odpowiedzialności za skrzywdzenie. Powinno stanowić dopełnienie obowiązku naprawienia szkody czy zadośćuczynienia i – jeżeli zawiera cechę szczerości i prawdziwego żalu sprawcy – może mieć dla pokrzywdzonego ogromne znaczenie moralne,

szczególnie przy przestępstwach wykorzystania seksualnego dziecka. W ten sposób pokrzywdzony dowiadyuje się czy utwierdza w przekonaniu, że to, co się stało, nie jest jego winą. Przeproszenie może służyć również jako środek wychowawczy w stosunku do sprawcy, związane jest ze świadomą refleksją nad krzywdą, którą wyrządził swoim działaniem.

Przeproszenie jest aktem jednostronnym, niezależnym od postawy pokrzywdzonego. Traktowane jest przez sąd jako okoliczność łagodząca, mająca wpływ na wymiar kary. W praktyce instytucja ta w toku postępowania karnego może być nadużywana przez sprawcę, traktowana instrumentalnie. **Może być zachowaniem pozornym,**

⁷⁰ Art. 159 § 1 k.k.w. w zw. z art. 72 § 2 k.k.

⁷¹ Art. 106 k.k.

⁷² Art. 80 § 1 k.k.

⁷³ Art. 82 § 1 k.k.

⁷⁴ Art. 160 k.k.w.

za którym nie idzie rzeczywista zmiana sposobu myślenia sprawcy o krzywdzie i szkodzie wyrządzonej przestępstwem. Przeproszenie może zatem nie spełniać celów kompensacji, jakie zakładał ustawodawca.

Sąd, nakładając na sprawcę obowiązek przeproszenia pokrzywdzonego, określa sposób i termin wykonania tego obowiązku⁷⁵. W praktyce, w przypadkach kiedy przestępstwo polega na publicznym działaniu sprawcy albo pokrzywdzony jest osobą publiczną, zasadne będzie określenie wykonania tego obowiązku poprzez ogłoszenie przeprosin w środkach masowego przekazu. Taki sposób przeproszenia pokrzywdzonego może być zgodny z jego oczekiwaniem. Pokrzywdzony może też z takim wnioskiem zwrócić się do sądu.

Niewykonanie przez sprawcę zobowiązania do przeproszenia pokrzywdzonego po udzieleniu pisemnego upomnienia przez sądowego kuratora zawodowego może skutkować podjęciem postępowania warunkowo umorzonych albo zarządzeniem wykonania kary pozbawienia

wolności, którą orzeczono z warunkowym zawieszeniem jej wykonania⁷⁶.

Nakładanie przez sąd w wyroku zobowiązania do przeproszenia pokrzywdzonego wbrew jego woli nie powinno mieć miejsca. Przy przestępstwach wykorzystania seksualnego, w szczególności gdy osobą pokrzywdzoną jest dziecko, środek naprawczy w postaci zobowiązania do przeproszenia nie jest przez sąd stosowany. W takich przypadkach najczęściej do przeproszenia pokrzywdzonego i wyrażenia skruchy przez sprawcę, który przyznał się do popełnienia czynu przestępczego, dochodzi na sali sądowej.

Sąd penitencjarny, wydając postanowienie o warunkowym przedterminowym zwolnieniu z odbycia reszty kary pozbawienia wolności, teoretycznie może zobowiązać skazanego do przeproszenia pokrzywdzonego, określając czas i sposób wykonania zobowiązania. Orzekanie tego rodzaju zobowiązania nie jest jednak praktyką sądów penitencjarnych.

1.4. Zatarcie skazania

Zatarcie skazania jest rodzajem fikcji prawnej – fikcja niekaralności. Oznacza to, że fakt skazania sprawcy z chwilą zatarcia skazania nie rodzi dla niego negatywnych skutków. Zatarcie skazania przywraca sprawcy status osoby niekaranej. Dane sprawcy usuwa się z Krajowego Rejestru Karnego.

Zatarcie skazania może nastąpić z mocy prawa, na podstawie postanowienia sądu albo w wyniku zastosowania przez Prezydenta RP aktu łaski.

Zatarcie skazania jest wyłączone w przypadku skazania sprawcy na karę pozbawienia wolności orzeczoną bez warunkowego zawieszenia jej wykonania (bez-

względna kara pozbawienia wolności) za przestępstwo przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, jeżeli osobą pokrzywdzoną było dziecko poniżej lat 15⁷⁷. Oznacza to, że sprawca figuruje w Rejestrze Karnym do końca życia.

W przypadku orzeczenia wobec sprawcy kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania skazanie ulega zatarciu z mocy prawa z upływem roku od pomyślnego zakończenia próby⁷⁸. Jeżeli wobec skazanego orzeczono grzywnę, środek karny, przepadek lub środek kompensacyjny, zatarcie skazania nie może nastąpić przed ich wykonaniem, darowaniem albo przedawnieniem ich wykonania⁷⁹.

⁷⁵ Art. 74 § 1 k.k.

⁷⁶ Art. 68 § 2a i art. 75 § 2a k.k.

⁷⁷ Art. 106a k.k.

⁷⁸ Art. 76 § 1 k.k.

⁷⁹ Art. 76 § 2 k.k. Dodatkowo, zatarcie skazania nie może nastąpić przed wykonaniem środka zabezpieczającego.

Przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego, po upływie okresu próby i dalszych sześciu miesięcy, sprawcę traktuje się tak, jakby nie toczyło się wobec niego postępowanie karne⁸⁰.

Państwowa Komisja w opracowanym przez siebie Projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz ustawy – Kodeks karny wykonawczy, który przekazała Prezydentowi RP 2 lutego 2021 r., zaproponowała wyłączenie instytucji zatarcia ska-

zania w odniesieniu do każdego rodzaju kary orzeczonej wobec sprawcy (w tym także kary pozbawienia wolności orzeczonej z warunkowym zawieszeniem jej wykonania) oraz wobec każdego małoletniego, niezależnie od wieku. Wyłączenie zatarcia skazania w stosunku do sprawców przestępstw popełnionych przeciwko wolności seksualnej i obyczajności ma na celu uniemożliwienie podjęcia pracy z dziećmi przez osoby, które nie dają gwarancji odpowiedniego wykonywania swoich obowiązków.

1.5. Egzekucja wykonania obowiązku naprawienia szkody, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę i nawiązki

Tytułem wykonawczym będącym podstawą egzekucji jest tytuł egzekucyjny zaopatrzony w klauzulę wykonalności⁸¹. Tytułem egzekucyjnym może być prawomocny wyrok sądu karnego, w którym orzeczono środki kompensacyjne lub środek probacyjny dotyczący naprawienia szkody albo ugoda zawarta między pokrzywdzonym a sprawcą zawierająca roszczenia majątkowe nadające się do egzekucji. Jak wcześniej wskazano, orzeczeniu podlegającemu wykonaniu w drodze egzekucji, w myśl art. 107 § 1 i 2 k.p.k., na żądanie pokrzywdzonego (innej uprawnionej osoby) sąd lub referendarz sądowy nadaje klauzulę wykonalności.

Egzekucje zasądzonych wyrokiem sądu roszczeń cywilnych, w tym obowiązków kompensacyjnych oraz obowiązku probacyjnego z art. 72 § 2 k.k. co do zasady prowadzi się według przepisów Kodeksu postępowania cywilnego⁸². W pierwszej kolejności zaspokojeniu podlegają roszczenia cywilne mające na celu naprawienie szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, a następnie należności sądowe⁸³. Kolejność ta ma istotne znaczenie dla pokrzywdzonego.

Organami właściwymi do prowadzenia egzekucji są sądy rejonowe oraz działający przy nich komornicy sądowi⁸⁴.

⁸⁰ Art. 67 § 1 w zw. z art. 68 § 4 k.k.

⁸¹ Art. 776 k.p.c.

⁸² Art. 25 § 1 k.k.w.

⁸³ Art. 25 § 3 k.k.w.

⁸⁴ Art. 758 k.p.c.

2



Ścieżka cywilnoprawna

2.1. Uwagi ogólne

Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności osoby małoletniej poniżej 15 roku życia wywołują następstwa w różnych sferach życia osoby nimi pokrzywdzonej. Wykorzystanie seksualne to jedna z najbardziej dotkliwych form przemocy stosowanej wobec dzieci. Dotyka ona najintymniejszego obszaru życia człowieka, jakim jest seksualność. Negatywne skutki wykorzystania seksualnego mogą się ujawnić w okresie dzieciństwa, ale również dopiero w dorosłym życiu. Mogą mieć charakter krótkotrwały albo długoterminowy. Osoby dorosłe mogą cierpieć na zaburzenia lękowe, depresję. Często mają zaniżoną samoocenę, przeżywają także szereg trudności w kontaktach interpersonalnych i swoim życiu seksualnym. Doświadczenie wykorzystania powoduje ogromny ból i cierpienie. Niekiedy wymagana jest specjalistyczna pomoc (psychologów, psychiatrów), a nawet wprowadzenie leczenia farmakologicznego. Aby usunąć lub choćby zmniejszyć skutki wykorzystania seksualnego, osoba z doświadczeniem wykorzystania może ubiegać się o naprawienie wyrządzonej jej szkody lub zadośćuczynienie za doznaną krzywdę, poniesioną na skutek czynu zabronionego przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, na drodze postępowania cywilnego. Pieniądze nie mogą zrehabilitować doznanej krzywdy, mogą jednak ją złagodzić, dostarczając poszkodowanemu (to

osoba pokrzywdzonego, która wystąpiła z roszczeniem na drogę procedury cywilnej) środków materialnych, pozwalających mu zaspokoić w pewnej mierze jego potrzeby.

W zależności od rodzaju roszczenia zgłoszonego przez osobę poszkodowaną sprawca wykorzystania może odpowiadać na podstawie przepisów o odpowiedzialności deliktowej (za czyn niedozwolony) oraz przepisów o odpowiedzialności za naruszenie dóbr osobistych.

Osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w ramach odpowiedzialności deliktowej może żądać m.in.: pokrycia kosztów leczenia (jeżeli doznała uszczerbku na zdrowiu skutującego koniecznością leczenia), renty (jeżeli np. na skutek doznanej traumy straciła zdolność do pracy, co spowodowało utratę zarobków), zadośćuczynienia (jeżeli doznała krzywdy).

Na podstawie przepisów o ochronie dóbr osobistych⁸⁵ osoba, której dobro osobiste zostało naruszone, może także uzyskać od sprawcy szkody przeprosiny. Trzeba podkreślić, że roszczenia te nie muszą się wykluczać, a mogą się uzupełniać. Oznacza to, że w ramach jednego pozwu osoba poszkodowana może domagać się odszkodowania, zadośćuczynienia oraz przeprosin.

⁸⁵ Art. 24 §1 k.c.

W prawie cywilnym możliwość dochodzenia roszczenia odszkodowawczego jest zawsze uzależniona od łącznego spełnienia trzech podstawowych przesłanek:

1. wystąpienia zdarzenia powodującego szkodę. Co do zasady człowiek ponosi odpowiedzialność odszkodowawczą tylko za zdarzenia, które sam spowodował albo do których dopuścił przez swoje zaniechanie (co określa się jako odpowiedzialność na zasadzie winy). W niektórych przypadkach prawo pozwala pozwać osobę, kierując przeciwko niej pozew o odszkodowanie za szkodę wywołaną zdarzeniami, na które nie miała wpływu (niezawinionymi przez nią; jest to odpowiedzialność na zasadzie ryzyka oraz odpowiedzialność na zasadzie słuszności);
2. powstania szkody, tzn. uszczerbku w dobrach majątkowych⁸⁶ bądź niemajątkowych. Przez szkodę majątkową należy rozumieć uszczerbek w dobrach i interesach o charakterze majątkowym, dający się wyrazić w pieniądzu (zniszczenie albo uszkodzenie mienia prywatnego, uszczuplenie oszczędności z powodu wydatków na zabiegi operacyjne, leczenie farmakologiczne, psychiatryczne, psychologiczne itd.). Natomiast szkoda niemajątkowa, tzw. krzywda, odnosi się do sfery przeżyć człowieka polegających na cierpieniach fizycznych (ból i inne dolegliwości) i psychicznych (nieprzyjemne uczucia przeżywane w związku z cierpieniami fizycznymi, upokorzeniem, naruszeniem godności, lękiem, wyłączeniem z życia codziennego). Szkoda może przybrać także postać szkody w mieniu oraz szkody na osobie. Zaznaczyć przy tym trzeba, że szkoda na mieniu jest zawsze szkodą majątkową, a szkoda na osobie może przybierać postać zarówno szkody majątkowej, jak i niemajątkowej (tzw. krzywda). Szkoda na osobie obejmuje uszczerbki wynikające z uszkodzenia ciała, rozstroju zdrowia, pozbawienia życia oraz naruszenia innych dóbr osobistych człowieka (np. czci, godności, nietykalności cielesnej, integralności seksualnej);
3. istnienia związku przyczynowego między zdarzeniem a szkodą⁸⁷. W pewnym uproszczeniu można powiedzieć, że sprawca odpowiada tylko za typowe następstwa swojego czynu i tylko takie, które nie miałyby miejsca, gdyby nie zdarzenie wywołane przez tego

sprawcę. Sąd w postępowaniu będzie ustalał, czy wystąpił związek przyczynowy między wieloletnią przemocą seksualną sprawcy wobec poszkodowanego a szkodą, jakiej doznał poszkodowany wskutek działań sprawcy. Uczyni to m.in. w oparciu o opinie biegłych (psychiatry, psychologa), zeznania świadków i poszkodowanego.

Ciężar udowodnienia tych przesłanek spoczywa na powodzie, czyli osobie poszkodowanej, zgodnie z ogólną regułą prawa cywilnego⁸⁸. Dlatego przed złożeniem pozwu należy starannie przygotować się do procesu, zbierając i katalogując niezbędne dowody. Powód powinien zastanowić się, kto (jako świadek) mógłby potwierdzić jego relację, a także na bieżąco zbierać wszelkie dokumenty mające związek z poniesioną szkodą (opinie lekarskie, rachunki za leczenie, zaświadczenia od pracodawcy itd.). Jeżeli poszkodowanym jest dziecko, to rodzice jako przedstawiciele ustawowi powinni zadbać o zebranie materiału dowodowego. Zbieranie dowodów będzie utrudnione, choć nie niemożliwe, nawet jeżeli osoba poszkodowana zacznie myśleć o procesie wiele lat po zdarzeniu. Przykładowo, dokumenty dotyczące stanu zdrowia poszkodowany może uzyskać nawet wiele lat po wizycie u lekarza, ponieważ podmioty lecznicze mają ustawowy obowiązek przechowywania dokumentacji medycznej przez 20 lat.

Przedawnienie. Roszczenia dochodzone na ścieżce cywilnoprawnej ulegają przedawnieniu. Wyjątkiem jest roszczenie o usunięcie skutków naruszenia dobra osobistego (np. roszczenie o przeproszenie), które nie przedawnia się, ponieważ ma charakter niemajątkowy. Instytucja przedawnienia polega na tym, że osoba, przeciwko której kieruje się roszczenie, może po upływie określonego terminu uchylić się od jego spełnienia (zgłosić zarzut przedawnienia). W praktyce oznacza to, że jeśli sąd uzna taki zarzut za zasadny (upłynie termin przedawnienia), oddali powództwo.

Roszczenie o naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem przeciwko wolności seksualnej i obyczajności przedawnia się z upływem 20 lat od dnia popełnienia przestępstwa. Roszczenie o naprawienie szkody na oso-

⁸⁶ Szkoda majątkowa może polegać także na utracie potencjalnych korzyści, które poszkodowany uzyskałby, gdyby nie czyn sprawcy, np. utrata możliwości zarobkowania albo konieczność zmiany pracy na gorzej płatną.

⁸⁷ Zob. Dubis W. (2008), w: Gniewek E. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa, s. 694.

⁸⁸ Art. 6 k.c.

bie (tzn. dotyczące osoby, a nie mienia osoby poszkodowanej) przedawnia się z upływem trzech lat od dnia, w którym osoba poszkodowana dowiedziała się o szkodzie i o osobie zobowiązanej do jej naprawienia⁸⁹. W wypadku przestępstw popełnionych w czasie dłuższym niż jeden dzień 20-letni termin przedawnienia roszczenia rozpoczyna się z upływem ostatniego dnia, w którym sprawca wypełnił znamiona przestępstwa⁹⁰. Ze szczególną sytuacją mamy do czynienia wtedy, gdy adresatami roszczenia odškodowawczego z tytułu odpowiedzialności deliktowej przysługującego dziecku są jego rodzice. Wówczas bieg przedawnienia nie rozpoczyna się, a rozpoczęty ulega zawieszeniu przez czas trwania władzy rodzicielskiej⁹¹.

Sąd nie uwzględnia przedawnienia roszczenia z urzędu, dlatego, żeby z niego skorzystać, pozwany (sprawca) musi w toku procesu podnieść zarzut przedawnienia⁹². Sąd może nie uwzględnić zarzutu przedawnienia (i zasądzić dochodzone roszczenie mimo tego, że jest przedawnione), jeśli uzna go za niezgodny z zasadami współżycia społecznego.

Pozew. Dochodzenie roszczeń o naprawienie szkody w procesie cywilnym jest inicjowane przez złożenie pozwu. Stronami postępowania cywilnego są powód (osoba poszkodowana) i pozwany. Przed złożeniem pozwu albo w pozwie poszkodowany może złożyć wniosek o zwolnienie od kosztów sądowych oraz ustanowienie pełnomocnika z urzędu. Do wniosku powinno być dołączone oświadczenie obejmujące szczegółowe dane o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania osoby ubiegającej się o zwolnienie od kosztów. Rozpoznając wniosek, sąd analizuje stan majątkowy oraz stan rodzinny poszkodowanego i ustala, czy poszkodowany jest w stanie pokryć koszty sądowe i koszty wynagrodzenia pełnomocnika. Ponadto sąd bada, czy udział adwokata lub radcy prawnego w sprawie jest potrzebny. Można wnieść

zażalenie na postanowienie sądu o odmowie ustanowienia pełnomocnika z urzędu albo o odmowie zwolnienia od kosztów sądowych w całości lub części. Jeżeli postanowienie wydał referendarz sądowy, strona może wnieść skargę.

Pozew należy złożyć do sądu właściwego ze względu na miejsce zamieszkania pozwanego (czyli sprawcy). Poszkodowany może także złożyć pozew do sądu, w którego okręgu miało miejsce przestępstwo przeciwko wolności seksualnej i obyczajności. Wraz z pozwem można złożyć wniosek o zwolnienie od kosztów sądowych oraz ustanowienie pełnomocnika z urzędu.

W pozwie⁹³ należy dokładnie określić żądanie i na uzasadnienie tego żądania przytoczyć okoliczności faktyczne. Poszkodowany wskazuje, czego się domaga, w jakiej wysokości i od kogo. Bardzo ważne jest wskazanie dowodów na poparcie twierdzeń.

Jeżeli pozew nie będzie zawierał wymaganych przepisami prawa elementów⁹⁴, to osoba go składająca (powód) zostanie wezwana do poprawienia lub uzupełnienia pozwu⁹⁵. W sytuacji gdy powód nie wykona wezwania w terminie lub zrobi to w sposób nieprawidłowy, niepełny, pozew zostanie mu zwrócony⁹⁶. Oznacza to, że pozew nie wywoła żadnych skutków prawnych (uważa się go za niezłożony). Zwrot pozwu nie pozbawia powoda możliwości jego ponownego złożenia. Jednak jeżeli wniesienie pozwu ma być skuteczne – najpierw należy go odpowiednio poprawić lub uzupełnić. Z kolei jeśli powód nie zgadza się z rozstrzygnięciem o zwrocie pozwu, może je zaskarżyć. Rozstrzygnięcie to przybiera postać zarządzenia przewodniczącego lub referendarza sądowego i może być zaskarżone – odpowiednio – zażaleniem lub skargą.

Właściwość sądu. W sprawach o roszczenia oparte na odpowiedzialności deliktowej, jeżeli wartość roszcze-

⁸⁹ Art. 442¹ k.c. Czarnecki P. (2023), *Przedawnienie i zatarcie skazania przestępstw przeciwko wolności seksualnej – między surowym ukaraniem sprawcy a ochroną interesów małoletniego pokrzywdzonego*, „Dziecko Krzywdzone”, 22(2), 152–184.

⁹⁰ Art. 101 § 3a k.k. i art. 442¹ § 2 k.c.

⁹¹ Art. 121 pkt 1 k.c.

⁹² Fras M., Habdas M., Zakrzewski P. (2019), Komentarz do art. 117, teza/uwaga 32, w: Fras M., Habdas M., Zakrzewski P., *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 117-125*, LEX/el.

⁹³ Pozew powinien spełniać ogólne warunki pisma procesowego, które zostały określone w art. 126 k.p.c., a ponadto czynić zadość wymaganiom wskazanym w art. 187 § 1 k.p.c.

⁹⁴ Art. 126 i art. 187 § 1 k.p.c.

⁹⁵ Art. 130 § 1 k.p.c.

⁹⁶ Art. 130 § 2 k.p.c.

nia nie przekracza 100 000 zł, właściwy do rozpoznania sprawy jest sąd rejonowy⁹⁷, a jeśli przekracza tę kwotę – to sąd okręgowy⁹⁸. Sprawy o ochronę dóbr osobistych (o roszczenia niemajątkowe, np. przeprosiny) co do zasady należą do właściwości sądów okręgowych nawet wówczas, gdy łącznie z nimi dochodzone są roszczenia majątkowe (np. o odszkodowanie, zadośćuczynienie czy zapłatę odpowiedniej sumy pieniężnej na cel społeczny) – niezależnie od wartości przedmiotu sporu. Wyjątkowo, gdy w sprawie o ochronę dóbr osobistych dochodzone jest wyłącznie roszczenie o charakterze majątkowym (w kwocie nieprzekraczającej 100 000 zł), właściwy do rozpoznania sprawy jest sąd rejonowy.

Zaskarżenie wyroku. Sąd po rozpoznaniu sprawy wydaje wyrok. Poszkodowany może zaskarżyć rozstrzygnięcie,

jeśli go nie satysfakcjonuje. Jeśli w pierwszej instancji orzekł sąd rejonowy, to jego wyrok można zaskarżyć do sądu okręgowego, a jeśli sąd okręgowy – to do sądu apelacyjnego. Przed zaskarżeniem wyroku sądu pierwszej instancji trzeba złożyć do tego sądu wniosek o sporządzenie pisemnego uzasadnienia wyroku i o doręczenie odpisu wyroku wraz z uzasadnieniem. Wniosek należy zgłosić w terminie tygodnia od dnia ogłoszenia wyroku, jeżeli odbyło się to na rozprawie albo od dnia doręczenia wyroku stronie, jeżeli wyrok zapadł na posiedzeniu niejawnym⁹⁹. Przy składaniu wniosku należy uiścić opłatę w wysokości 100 zł¹⁰⁰ albo złożyć wniosek o zwolnienie z tej opłaty – o ile poszkodowany (powód) nie został uprzednio zwolniony z kosztów sądowych w całości. Po otrzymaniu z sądu wyroku wraz z pisemnym uzasadnieniem możliwe jest wniesienie apelacji do sądu drugiej

Schemat 9. Zaskarżenie wyroku



⁹⁷ Art. 16 § 1 k.p.c.

⁹⁸ Art. 17 pkt 4 k.p.c.

⁹⁹ Art. 328 k.p.c.

¹⁰⁰ Art. 25b ust. 1 u.k.s.c. Opłata od wniosku jest zaliczana na poczet opłaty od apelacji (art. 25b ust. 3 u.k.s.c.).

instancji. Apelację wnosi się do sądu, który wydał zaskarżony wyrok, w terminie dwutygodniowym od dnia doręczenia odpisu wyroku z jego pisemnym uzasadnieniem¹⁰¹. Od apelacji wnosi się opłatę, której wysokość jest uzależniona od wartości przedmiotu zaskarżenia¹⁰².

Jeśli wartość przedmiotu zaskarżenia wynosi co najmniej 50 000 zł, od wyroku sądu drugiej instancji można złożyć skargę kasacyjną do Sądu Najwyższego. Skargę wnosi się w terminie dwóch miesięcy od doręczenia odpisu wyroku sądu drugiej instancji wraz z jego uzasadnieniem. Przed wniesieniem skargi kasacyjnej należy wystąpić do sądu drugiej instancji z wnioskiem o sporządzenie uzasadnienia wyroku tego sądu. Wniosek o sporządzenie uzasadnienia należy złożyć w terminie tygodnia od dnia ogłoszenia wyroku, chyba że ogłoszenia nie było – wtedy orzeczenie z uzasadnieniem doręcza się stronom z urzędu¹⁰³. Strona nie może wnieść skargi kasacyjnej samodzielnie, musi ją sporządzić w jej imieniu profesjonalny pełnomocnik: adwokat lub radca prawny¹⁰⁴.

Koszty procesu. Od pozwu, o ile poszkodowany nie został zwolniony od kosztów sądowych w całości lub części, należy uiścić opłatę. Wysokość opłaty sądowej od pozwu wynika z ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych. Jest ona liczona od wartości przedmiotu sporu (w uproszczeniu – od wysokości roszczenia, z jakim powód występuje przeciwko pozwanemu) i wynosi od 30 do 1000 zł przy wartości przedmiotu sporu do 20 000 zł (opłata stała)¹⁰⁵, a w przypadku wartości przedmiotu sporu przekraczającej 20 000 zł pobierana jest opłata wynosząca 5% tej wartości, nie więcej jednak niż 200 000 złotych (opłata stosunkowa)¹⁰⁶. Jeśli strona zgłosiła w pozwie także roszczenie niemajątkowe (np. zażądała

od pozwanego przeprosin), to powinna zapłacić od tego roszczenia dodatkowo opłatę stałą w wysokości 600 zł¹⁰⁷.

Do niezbędnych kosztów procesu cywilnego, poza opłatą od pozwu, zalicza się:

- opłaty sądowe (np. opłata od zażalenia) i kancelaryjne (za wydanie odpisu, wypisu, zaświadczenia, wyciągu, innego dokumentu lub kopii z akt);
- wydatki poniesione tymczasowo przez Skarb Państwa w trakcie procesu (zwrot świadkom kosztów podróży, noclegu i utrzymania, a także zarobku utraconego z powodu stawiennictwa na wezwanie sądu; wynagrodzenie biegłych i tłumaczy, a także zwrot uzasadnionych wydatków poniesionych przez biegłych i tłumaczy koniecznych dla sporządzenia opinii lub tłumaczenia);
- koszty wynagrodzenia pełnomocnika strony będącego adwokatem lub radcą prawnym, wydatki jednego adwokata oraz koszty nakazanego przez sąd osobistego stawiennictwa strony. Jeśli strona nie ma profesjonalnego pełnomocnika, do kosztów procesu zalicza się koszty przejazdów tej strony oraz jej pełnomocnika do sądu oraz równowartość utraconego wskutek stawienia się w sądzie zarobku strony. Równowartość utraconego zarobku nie może przekraczać wynagrodzenia jednego adwokata wykonującego zawód w siedzibie sądu prowadzącego postępowanie¹⁰⁸;
- koszty mediacji¹⁰⁹.

Strona może domagać się zasądzenia zwrotu poniesionych kosztów. Żądanie zasądzenia kosztów procesu należy zgłosić przed zamknięciem rozprawy, w piśmie procesowym lub ustnie do protokołu rozprawy (najlepiej żądanie takie zgłosić już w pozwie). Sąd co do zasady rozstrzyga o kosztach procesu w orzeczeniu kończącym

¹⁰¹ Art. 369 k.p.c. W sytuacji gdy sąd skorzystał z przedłużonego terminu sporządzenia pisemnego uzasadnienia, apelację można złożyć w terminie 3-tygodniowym. O terminie tym sąd zawiadamia stronę, doręczając jej odpis wyroku z uzasadnieniem. UWAGA: Warto wiedzieć, że terminy na złożenie apelacji uważa się za zachowane także wtedy, gdy przed ich upływem strona wniosła apelację do sądu II instancji.

¹⁰² Art. 13 u.k.s.c.

¹⁰³ Art. 387 § 3 k.p.c.

¹⁰⁴ Art. 87¹ k.p.c.

¹⁰⁵ Art. 13 ust. 1 u.k.s.c.

¹⁰⁶ Art. 13 ust. 2 u.k.s.c.

¹⁰⁷ Art. 26 ust. 1 pkt 3 u.k.s.c.

¹⁰⁸ Art. 98 § 2 k.p.c.

¹⁰⁹ Art. 98, art. 98¹ k.p.c. i art. 183⁵ k.p.c.

postępowanie w sprawie. Z reguły koszty procesu ponosi strona, która przegrała sprawę¹¹⁰.

Istnieją jednak pewne ograniczenia – strona przegrywająca pokrywa koszty wynagrodzenia pełnomocnika strony będącego adwokatem lub radcą prawnym jedynie w granicach określonych w rozporządzeniach Ministra Sprawiedliwości¹¹¹. W omawianym typie spraw należy się liczyć z możliwością zasądzenia kosztów wynagrodzenia w wysokości nieprzekraczającej sześciokrotności stawki minimalnej określonej we wskazanych przepisach. Wysokość stawki minimalnej jest uzależniona od wartości przedmiotu sporu, z jakim powód występuje przeciwko pozwanemu.

Sąd może zasądzić zwrot kosztów zastępstwa procesowego w wysokości wyższej niż stawka minimalna, ale

nieprzekraczającej sześciokrotności tej stawki. Trzeba jednak podkreślić, że sądy rzadko zasądzą koszty zastępstwa procesowego w maksymalnej wysokości. Ustalając wysokość należnych kosztów, sąd uwzględnia nie tylko wartość przedmiotu sprawy, ale również m.in. zawilóść sprawy, czas poświęcony przez pełnomocnika na przygotowanie się do prowadzenia sprawy, liczbę stawiennictw w sądzie, wkład pracy pełnomocnika, przyczynienie się do wyjaśnienia okoliczności faktycznych istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy. Samo zwolnienie od kosztów sądowych (np. od opłaty od pozwu) nie zwalnia strony od obowiązku zwrotu kosztów procesu drugiej stronie. W wypadkach szczególnie uzasadnionych (np. sytuacją majątkową lub życiową strony) sąd może zasądzić od strony przegrywającej tylko część kosztów albo w ogóle nie obciążać jej kosztami procesu.

2.2. Uwagi szczegółowe

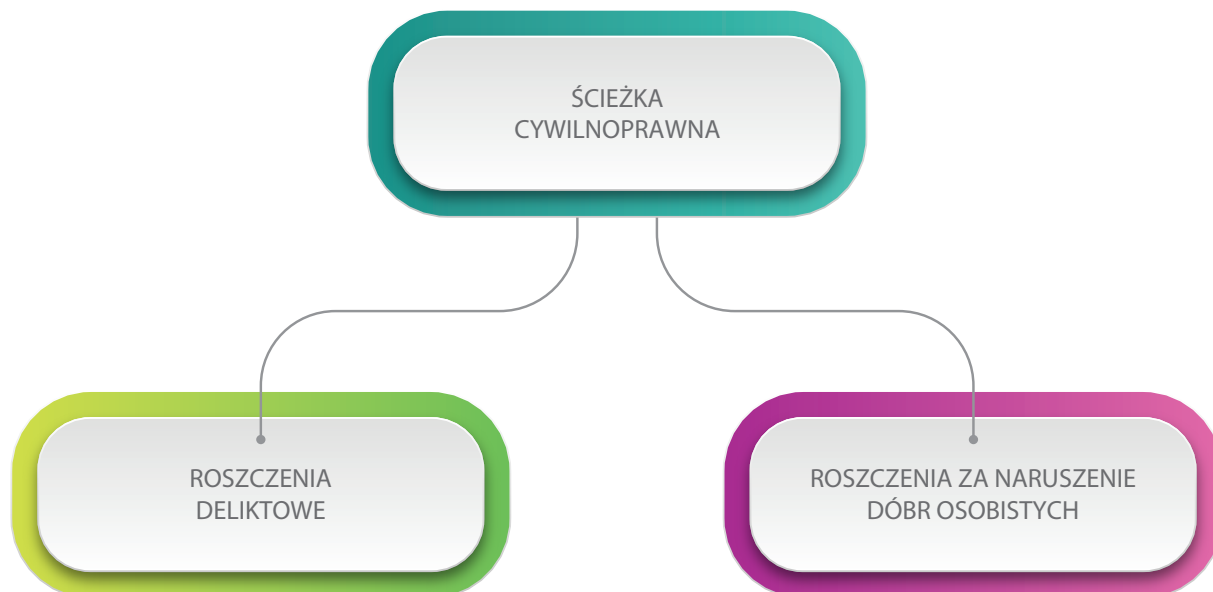
W zależności od rodzaju roszczenia zgłoszonego przez osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego sprawca tego czynu może odpowiadać na podstawie przepisów o odpowiedzialności deliktowej oraz przepi-

sów o odpowiedzialności za naruszenie dóbr osobistych. W tej części zostaną omówione poszczególne roszczenia, z jakimi może wystąpić osoba poszkodowana.

¹¹⁰ Art. 98 § 1 k.p.c. Przegrywa sprawę powód, którego żądanie nie zostało uwzględnione, lub pozwany, którego obrona okazała się nieskuteczna. Strona może przegrać sprawę w całości albo w części (gdy powództwo zostanie uwzględnione jedynie w części). Jeśli strona przegra sprawę w części, to sąd, kierując się zasadą odpowiedzialności za wynik procesu, może zasądzić od niej koszty procesu odpowiednio do stosunku, w jakim przegrała sprawę. Inne zasady ponoszenia kosztów procesu (zasadę stosunkowego rozdzielenia kosztów, zasadę słuszności, zasadę zawinienia) przewidziano w przepisach art. 100–103 k.p.c.

¹¹¹ Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z: 3 października 2016 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz.U. z 2019 r. poz. 18); 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie (Dz.U. poz. 1800 ze zm.); 3 października 2016 r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego ustanowionego z urzędu (Dz.U. z 2019 r. poz. 68); 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych (Dz.U. z 2018 r. poz. 265).

Schemat 10. Roszczenia w ramach ścieżki cywilnoprawnej

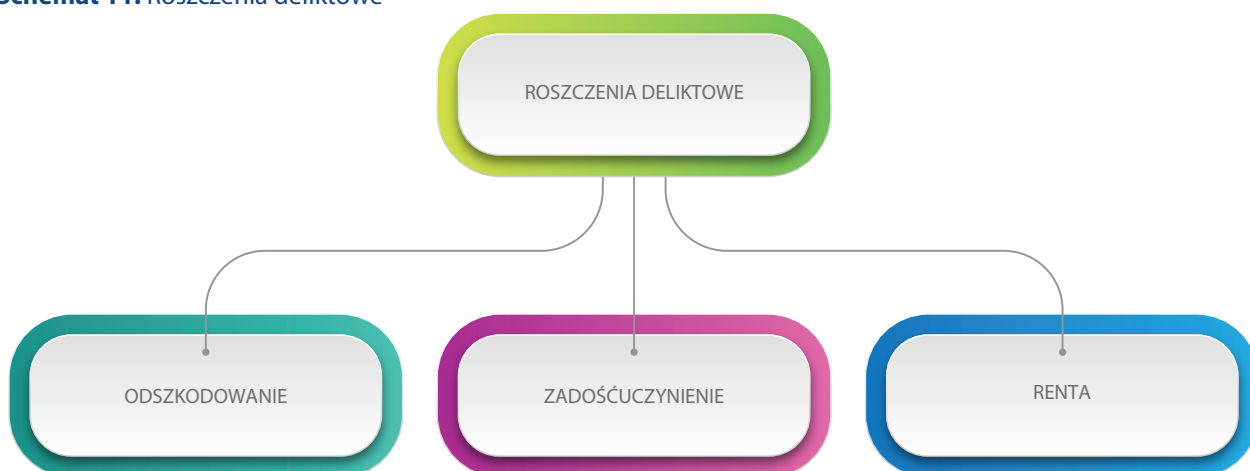


2.2.1. Odpowiedzialność deliktowa

W ramach odpowiedzialności deliktowej poszkodowany może dochodzić:

- odszkodowania¹¹² – jednorazowego świadczenia pieniężnego za wynikłe z przestępstwa szkody majątkowe;
- zadośćuczynienia¹¹³ – jednorazowego świadczenia pieniężnego za wynikłe z przestępstwa szkody niemajątkowe;
- renty¹¹⁴ – cyklicznie wypłacanego świadczenia pieniężnego za całkowitą lub częściową utratę zdolności do pracy zarobkowej, ewentualnie za zwiększone potrzeby lub zmniejszone widoki powodzenia na przyszłość¹¹⁵.

Schemat 11. Roszczenia deliktowe



¹¹² Możliwość przyznania odszkodowania przewidziano np. w art. 444 § 1 k.c.

¹¹³ Możliwość przyznania zadośćuczynienia przewidziano np. w art. 445 k.c.

¹¹⁴ Możliwość przyznania renty przewidziano np. w art. 444 § 2 i 3 k.c.

¹¹⁵ W prawie cywilnym istnieje jeszcze czwarta forma rekompensaty, niemająca pieniężnego charakteru, polegająca na przywróceniu stanu poprzedniego (*restitutio in integrum*), która z oczywistych względów nie ma zastosowania do „ofiar czynów zabronionych przeciwko wolności seksualnej i obyczajności”. Zob. art. 24 § 2 k.c.

Przepisy nie określają dolnej ani górnej granicy powyższych świadczeń. Świadczenia te pełnią przede wszystkim funkcję kompensacyjną, co oznacza, że mają one na celu wyrównanie uszczerbku majątkowego i niemajątkowego (zarówno cierpienie fizycznych, jak i psychicznych) poniesionego przez poszkodowanego. Rekompensaty w prawie cywilnym zasadniczo nie pełnią funkcji represyjnej, co oznacza, że nie służą one dodatkowemu ukaraniu sprawcy. Sporządzając pozew, trzeba przedstawić w miarę precyzyjną kalkulację pokazującą, z jakich konkretnie uszczerbków poniesionych przez powoda wynika żądana kwota. Ogólnikowe powoływanie się w pozwie na poniesione szkody i cierpienie nie będzie przekonujące dla sądu. Przekonujące dla sądu będą przykładowo faktury potwierdzające koszty leczenia, opinie lekarzy psychiatrów wskazujące na poważne cierpienia psychiczne poszkodowanego (depresję, nerwicę, zespół stresu pourazowego itd. będące skutkiem przestępstwa), a także zeznania świadków wskazujące m.in. na utratę przez pokrzywdzonego możliwości zarobkowania w dotychczasowej pracy.

W praktyce orzeczniczej można jednak dostrzec ewolucję poglądów sądów na temat charakteru zadośćuczynienia. Coraz częściej sądy dostrzegają nie tylko kompensacyjny, ale także represyjny i prewencyjny (odstrasżający) wymiar zadośćuczynienia.

Przykładem sprawy, w której uwzględniono represyjny i prewencyjny charakter zadośćuczynienia, jest sprawa o odszkodowanie i zadośćuczynienie za szkodę i za krzywdę spowodowaną wielokrotnym wykorzystaniem seksualnym powódki w dzieciństwie przez duchownego. Powódce przyznano prawomocnie milion złotych zadośćuczynienia wraz z odsetkami ustawowymi za opóźnienie oraz rentę¹¹⁶. W uzasadnieniu wyroku utrzymującego w mocy wyrok Sądu Apelacyjnego Sąd Najwyższy stwierdził, że sądy obu instancji prawidłowo wyeksponowały funkcję kompensacyjną i represyjną zasądzonego zadośćuczynienia. Funkcję represyjną zadośćuczynienia połączono z faktem, że zarówno bezpośredni sprawca, jak i pozwani nie podjęli

działań zmierzających do wynagrodzenia powódce wyrządzonych jej szkód. Sąd Najwyższy zwrócił także uwagę na prewencyjny aspekt zasądzonego zadośćuczynienia, „mający na celu ochronę dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym ze strony duchownych oraz zwrócenie na te zjawiska uwagi kościelnych osób prawnych, dysponujących potencjałem intelektualnym, organizacyjnym i materialnym, pozwalającym na przeciwdziałanie tym niepożądanym zjawiskom”¹¹⁷.

Wyrok Sądu Najwyższego może świadczyć o kształtowaniu się linii orzeczniczej, w której sądy akceptują nie tylko kompensacyjny, ale także represyjny i prewencyjny aspekt zadośćuczynienia.

Bezpośredni sprawca czynu zabronionego przeciwko wolności seksualnej i obyczajności odpowiada odszkodowawczo na zasadzie winy¹¹⁸. Pojęcie winy w prawie cywilnym jest rozumiane nieco inaczej niż w języku potocznym. W prawie cywilnym przyjmuje się, że sprawca jest winny, jeśli działał:

- z naruszeniem przepisów prawa – niezgodne z prawem są wszelkie czynności seksualne z osobą poniżej 15 roku życia (niezależnie od zgody małoletniego);
- w złym zamiarze – tj. umyślnie, celowo dążył do wyrządzenia szkody lub ewentualnie liczył się z tym, że taką szkodę wyrządzi¹¹⁹;
- w stanie poczytalności – osoba, która z jakichkolwiek powodów znajduje się w stanie wyłączającym świadome albo swobodne powzięcie decyzji i wyrażenie woli, nie jest odpowiedzialna za szkodę w tym stanie wyrządzoną. Jednakże kto uległ zakłóceniu czynności psychicznych wskutek użycia napojów odurzających albo innych podobnych środków, ten obowiązany jest do naprawienia szkody, chyba że stan zakłócenia został wywołany bez jego winy¹²⁰;
- mając ukończone co najmniej 13 lat¹²¹.

Dla dochodzenia odpowiedzialności cywilnoprawnej sprawcy nie jest konieczne jego uprzednie skazanie

¹¹⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSNC 2021/1/4.

¹¹⁷ Uzasadnienie Wyroku Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSNC 2021/1/4.

¹¹⁸ Art. 415 k.c.

¹¹⁹ Winą w prawie cywilnym będzie też niedbalstwo, jednakże ta postać winy nie dotyczy sprawców przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, które z oczywistych względów są zawsze umyślne.

¹²⁰ Art. 425 k.c.

¹²¹ Art. 426 k.c. Jeżeli sprawcy szkody z powodu jego wieku nie można przypisać winy, to za wyrządzoną przez niego szkodę może w pewnych warunkach odpowiadać osoba zobowiązana do nadzoru nad sprawcą szkody. Por. art. 427 k.c.

w procesie karnym. Jeśli jednak sprawca nie został skazany, to pokrzywdzony przestępstwem, wytaczając mu proces cywilny, musi przedstawić dowody jego winy¹²². W sytuacji gdy sprawca został prawomocnie skazany, sąd w postępowaniu cywilnym jest związany ustaleniami wydanego wyroku karnego¹²³. Wzrost wiążący posiadają tylko zawarte w sentencji wyroku karnego skazującego ustalenia okoliczności dotyczące osoby sprawcy, czynu przypisanego oskarżonemu i przedmiotu przestępstwa. Nie są wiążące inne ustalenia faktyczne sądu karnego, dotyczące okoliczności ubocznych, wykraczające poza elementy stanu faktycznego przestępstwa (nawet jeśli zawarte są w sentencji wyroku karnego) i zawarte w uzasadnieniu wyroku¹²⁴.

Dochodzenie roszczeń przeciwko osobom ukrywającym czyny sprawcy. Pokrzywdzony przestępstwem może pozwać na podstawie art. 415 k.c. także pracodawcę lub innego rodzaju zwierzchnika sprawcy (np. dowódcę wojskowego, komendanta policji, biskupa, dyrektora szkoły, kierownika podmiotu leczniczego) za tuszowanie przestępstw seksualnych tego ostatniego. Zwierzchnik odpowiada na zasadzie winy, a więc pokrzywdzony musi udowodnić, że ten wiedział o czynie sprawcy, ukrywał ślady i dowody lub w jakikolwiek inny sposób pomagał mu uniknąć odpowiedzialności¹²⁵.

Odpowiedzialność zwierzchnika. Odrębną podstawą odpowiedzialności szeroko pojętego zwierzchnika¹²⁶ za szkody wyrządzone przez podwładnego przy wykonywaniu powierzonych czynności służbowych jest art. 430 k.c. W tym przypadku zwierzchnik odpowiada na zasadzie ryzyka, co oznacza, że poszkodowany nie musi udowodniać, że zwierzchnik wiedział o czynie sprawcy i że pomagał mu w ukrywaniu śladów (poszkodowany musi udowodnić winę sprawcy szkody). Zwierzchnik odpowiada za szkody wyrządzone przez podwładnego nawet wówczas, gdy podwładny nie stosował się do jego wskazówek i poleceń¹²⁷.

Pozwanie zwierzchnika sprawcy zwiększa szanse na zaspokojenie roszczenia osoby poszkodowanej w sytuacji, gdy majątek samego sprawcy nie pozwala na zaspokojenie roszczenia. Należy jednak podkreślić, że aby przypisać zwierzchnikowi odpowiedzialność za szkody wyrządzone przez sprawcę, należy najpierw wykazać, że zostały spełnione przesłanki warunkujące jego odpowiedzialność – co może nastęrczać trudności. Więcej i szczegółowo na ten temat w rozdz. 4 tej części Raportu.

2.2.2. Odpowiedzialność za naruszenie dóbr osobistych

Osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego może domagać się ochrony swoich dóbr osobistych. Definicja dóbr osobistych nie została zawarta w Kodeksie cywilnym. Nie jest możliwe przedstawienie precyzyjnej listy dóbr osobistych z uwagi na ich otwarty katalog¹²⁸. Są one wartościami o charakterze niemajątkowym, wiążącymi się z osobowością

człowieka. Dobrami osobistymi są np. zdrowie, nietykalność cielesna, integralność seksualna, godność, cześć¹²⁹.

W ramach ochrony dóbr osobistych osoba z doświadczeniem wykorzystania może domagać się:

- usunięcia skutków naruszenia dobra osobistego¹³⁰

¹²² Art. 6 k.c. i art. 232 k.p.c.

¹²³ Art. 11 k.p.c.

¹²⁴ Ereciński T. (2023), Komentrz do art. 11, w: Grzegorzczak P., Gudowski J., Pietrkowski H., Weitz K., Ereciński T., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1–124*, wyd. VI, Warszawa, Wolters Kluwer, 271.

¹²⁵ Szerzej: Wilk A. (2021), *Odpowiedzialność odszkodowawcza z tytułu szkód wyrządzonych przez cudze czyny zabronione o charakterze seksualnym*, Warszawa, C.H. Beck, 590–596.

¹²⁶ Oprócz zwierzchnika za szkodę odpowiadają: pomocnik i podżegacz (art. 422 k.c.), osoba sprawująca nadzór (art. 427 k.c.), osoba, która powierzyła czynność (art. 429 k.c.).

¹²⁷ Wałachowska M. (2018), Komentarz do art. 430, uw. 4, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, red. Fras M., Habdas M., Warszawa, LEX.

¹²⁸ Art. 23 k.c.

¹²⁹ Nazaruk P. (2023), Komentarz do art. 23, w: *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, Ciszewski J., (red.) LEX/el.; Księżak P. (2014), Komentarz do art. 23, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna*, wyd. II, Pyziak-Szafnicka M. (red.), Warszawa, LEX.

¹³⁰ Art. 24 § 1 k.c.

- prawo nie precyzuje, na czym ma ono polegać, dlatego forma tego usunięcia zależy od konkretnych okoliczności sprawy i od życzeń powoda. Najczęstszą formą usunięcia skutków naruszenia dóbr osobistych są przeprosiny;
- zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę¹³¹;

- zapłaty przez sprawcę sumy pieniężnej na wskazany przez osobę z doświadczeniem wykorzystania cel społeczny¹³², np. na Polski Czerwony Krzyż, Caritas;
- odszkodowania za szkodę majątkową – może być dochodzone tylko wtedy, gdy skutek naruszenia dobra osobistego powstała szkoda majątkowa¹³³.

Schemat 12. Roszczenia za naruszenie dóbr osobistych



Podstawową przesłanką odpowiedzialności za naruszenie dobra osobistego jest bezprawność zachowania osoby, która dopuszcza się naruszenia dobra osobistego. W przepisie art. 24 § 1 k.c. przyjęto domniemanie bezprawności, co oznacza, że osoba dochodząca ochrony dobra osobistego nie musi jej wykazywać.

Ochrona dóbr osobistych przysługuje osobie z doświadczeniem wykorzystania niezależnie od winy naruszonego. Konieczność wykazania winy zachodzi dopiero wówczas, gdy powód występuje z roszczeniem majątkowym – o zadośćuczynienie pieniężne za krzywdę, o zapłatę określonej sumy na cel społeczny lub o zapłatę odszkodowania. Roszczenia te bowiem przysługują „na zasadach przewidzianych w kodeksie”, a więc w reżimie odpowiedzialności deliktowej¹³⁴.

Roszczenie o usunięcie skutków naruszenia dobra osobistego (np. o przeprosiny) można skierować tylko przeciwko osobie, której zachowanie jest źródłem naruszenia dobra osobistego. W odniesieniu do roszczeń majątkowych zakres podmiotowy odpowiedzialności jest wyznaczany przez przepisy o czynach niedozwolonych (co pozwala na pozwanie o zadośćuczynienie np. zwierzchnika sprawcy)¹³⁵.

Poszkodowany – żądając przeprosin – powinien w sposób precyzyjny określić formę, treść oraz sposób i miejsce publikacji przeprosin (powinien sformułować konkretną treść przeprosin, których oczekuje od pozwanego i wskazać, w jaki sposób ma dojść do jej publikacji). Niewystarczające jest samo żądanie przeprosin – bez określenia wyżej wskazanych informacji. Z reguły trzeba zachować adekwatność formy przeprosin do tej, w jakiej doszło

¹³¹ *Ibidem.*

¹³² *Ibidem.*

¹³³ Jeśli naruszenie dobra osobistego spowodowało szkodę majątkową, to poszkodowany może dochodzić zapłaty odszkodowania na zasadach ogólnych, tj. na podstawie przepisów o odpowiedzialności deliktowej – zasady zostały opisane w rozdziale o odpowiedzialności deliktowej.

¹³⁴ Sylwestrzak A. (2023), Komentarz do art. 24, w: *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, Balwicka-Szczyrba M. (red.), LEX/el.

¹³⁵ Por. uzasadnienie Wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 grudnia 2016 roku, VI ACa 925/15, LEX, nr 2268931.

do naruszenia dobra osobistego. Przykładowo, można żądać przeprosin w formie listu. Nieadekwatne byłoby domaganie się przeproszenia w prasie, jeśli naruszenie zostało dokonane niepublicznie. Możliwe wydaje się

jednak pominięcie tej reguły i domaganie się przeprosin w prasie w przypadku naruszenia nietykalności cielesnej człowieka¹³⁶.

2.3. Podsumowanie

Dochodzenie roszczeń o naprawienie wynikłych z przestępstwa szkód i krzywd na ścieżce cywilnoprawnej ma charakter uzupełniający (dodatkowy) w odniesieniu do ścieżki karnoprawnej. Naturalne wydaje się bowiem, że w pierwszej kolejności osoba pokrzywdzona przestępstwem złoży o nim zawiadomienie i sprawa trafi na drogę postępowania karnego. Na mocy wydanego w postępowaniu karnym orzeczenia pokrzywdzony powinien uzyskać naprawienie krzywd i szkód, które poniósł na skutek przestępstwa. Racjonalne wydaje się więc rozwiązanie, w którym poszkodowany wystąpiłby na drogę postępowania cywilnego dopiero po prawomocnym zakończeniu sprawy karnej, w sytuacji gdyby sąd nie zasądził obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia albo przyznał je w kwocie niższej niż żądana.

Porównując ścieżkę karnoprawną ze ścieżką cywilnoprawną, należy wskazać, że w postępowaniu cywilnym sąd co do zasady nie podejmuje czynności, w tym dowodowych z urzędu. W postępowaniu karnym czynności procesowe są z zasady przeprowadzane z urzędu; sąd może także – działając z urzędu – przyznać pokrzywdzonemu odszkodowanie, zadośćuczynienie albo nawiązkę mimo braku wniosku o ich zasądzenie. W imieniu pokrzywdzonego wniosek o przyznanie kompensaty może złożyć proku-

rator. Prokurator może także zgłosić wnioski dowodowe służące wykazaniu zasadności i wysokości roszczeń pokrzywdzonego.

Istotny jest również aspekt finansowy, gdyż co do zasady w postępowaniu cywilnym poszkodowany – o ile nie zostanie zwolniony z kosztów sądowych w całości lub w części – musi liczyć się z koniecznością poniesienia kosztów sądowych, m.in. opłaty od pozwu oraz wydatków na opinie biegłych.

Biorąc pod uwagę aspekt czasowy, wybór ścieżki karnoprawnej jest o tyle korzystniejszy, że w ramach jednego postępowania osoba pokrzywdzona przestępstwem uzyska zarówno satysfakcję ze skazania sprawcy, jak i z naprawienia szkody oraz krzywdy.

Należy również zwrócić uwagę na wpływ wyroku skazującego na postępowanie cywilne. Sąd w postępowaniu cywilnym jest związany ustaleniami wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego. Zaleca się więc z wielu względów, by oczekiwać ze skierowaniem sprawy na drogę postępowania cywilnego do czasu uzyskania wyroku skazującego w procesie karnym.

¹³⁶ Sylwestrzak A. (2023), Komentarz do art. 24, teza/uwaga 9, w: *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, Balwicka-Szczyrba M. (red.), LEX/el.



Kompensata państwowa – ścieżka z udziałem Skarbu Państwa

Kompensata państwowa jest w Polsce mało znaną instytucją. Z pewnością właśnie dlatego nieczęsto wykorzystywana jest przez osoby pokrzywdzone czynem zabronionym, w tym przestępstwem wykorzystania seksualnego.

3.1. Uwagi ogólne

W wielu państwach Europy Zachodniej już w latach 60. i 70. XX wieku funkcjonowały państwowe fundusze kompensacyjne¹³⁷. Nie miały one za zadanie zastąpienia sprawcy przestępstwa w zrealizowaniu obowiązku naprawienia szkód i krzywd wynikających z faktu popełnienia przestępstwa. Państwowe mechanizmy kompensacyjne pomyślane były jako mechanizmy o charakterze subsydiarnym, które powinny zostać wykorzystane jedynie w ostateczności oraz tylko w przypadku pokrzywdzenia najpoważniejszymi czynami przestępczymi. Z reguły przyznawane były pokrzywdzonym przestępstwem z użyciem przemocy. W 1983 r. państwa te podpisały Europejską konwencję o kompensacji dla „ofiar przestępstw” popełnionych z użyciem przemocy. W Konwencji wskazano minimalne warunki dla utworzenia systemu kompensacyjnego. Problem zagwarantowania kompensaty ze strony

państwa został uznany na tyle ważny, że w połowie lat 70. XX wieku zajęła się nim także Rada Europy. Celem prac było ujednoczenie sytuacji w tym zakresie w poszczególnych państwach członkowskich. Prace zaowocowały przyjęciem 29 kwietnia 2004 r. Dyrektywy Rady 2004/80/WE odnoszącej się do kompensaty dla „ofiar przestępstw”¹³⁸.

Dyrektywa określiła zasady współpracy między państwami Unii Europejskiej w zakresie kompensowania „ofiar przestępstwa” w sytuacjach transgranicznych, tj. gdy przestępstwo zostało popełnione w innym państwie członkowskim niż to, w którym zamieszkuje „jego ofiara”¹³⁹. W konsekwencji Dyrektywa zobowiązywała te państwa Unii Europejskiej, które nie posiadały krajowych systemów kompensacyjnych, aby utworzyły je do 1 lipca 2005 r.

¹³⁷ Anglia, Szkocja i Walia – 1964 r., Irlandia Północna – 1968 r., Szwecja – 1971 r., Austria 1972 r., Finlandia – 1973 r., Irlandia – 1974 r., Norwegia i Holandia – 1975 r., RFN i Dania – 1976 r., Francja – 1977 r., Luksemburg – 1984 r., Belgia – 1985 r.

¹³⁸ Dz.Urz. UE L 261 z 6.08.2004.

¹³⁹ Pkt 7 Preambuły: Dyrektywa ustanawia system współpracy w celu ułatwienia ofiarom przestępstw dostępu do kompensaty w sytuacjach transgranicznych, który powinien działać na podstawie systemów Państw Członkowskich dotyczących kompensaty dla ofiar umyślnych przestępstw z użyciem przemocy, popełnionych na ich odpowiednich terytoriach. Dlatego też mechanizm kompensaty powinien istnieć we wszystkich Państwach Członkowskich; Pkt 8 Preambuły: Większość Państw Członkowskich ustanowiła już takie systemy kompensaty, część z nich ustanowiła je, na mocy Europejskiej konwencji o kompensacji dla ofiar przestępstw z użyciem przemocy z dnia 28 listopada 1983 r.

W Polsce podjęto konkretne działania zmierzające do stworzenia przynajmniej namiastki państwowego funduszu kompensacyjnego dla „ofiar przestępstw”¹⁴⁰, nie spełniało to jednak warunków Dyrektywy. Polska należała do tej grupy państw, które w porządku krajowym nie posiadały systemów kompensacyjnych.

Polska – wstępując do Unii Europejskiej – musiała stworzyć zarówno wewnętrzny system kompensacyjny, jak i wprowadzić w życie zalecenia Dyrektywy w zakresie

współpracy międzynarodowej. Polska nie podpisała i nie ratyfikowała Dyrektywy. Wejście Polski do Unii Europejskiej wymusiło implementację Dyrektywy do polskiego porządku prawnego. Spowodowała to ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej „ofiaram niektórych czynów zabronionych”¹⁴¹, dalej – Ustawa. Ustawa stwarza zarówno wewnętrzny system kompensacyjny, jak i wprowadza w życie zalecenia Dyrektywy w odniesieniu do współpracy międzynarodowej¹⁴².

3.2. Uwagi szczegółowe

Kompensata państwowa jest świadczeniem pieniężnym, które przysługuje uprawnionemu w sytuacji, gdy nie może on uzyskać naprawienia wyrządzonej czynem zabronionym szkody w inny sposób (bezpośrednio od sprawcy/sprawców czynu zabronionego, z tytułu ubezpieczenia lub ze środków pomocy społecznej¹⁴³). Niemożność uzyskania rekompensaty bezpośrednio od sprawcy zachodzi, gdy sprawca nie żyje, jest niewypłacalny albo w ogóle nie został wykryty. Niemożność uzyskania wsparcia ze środków pomocy społecznej oznacza brak podstaw do uzyskania zasiłku celowego od gminy na wypadek zdarzeń losowych i sytuacji kryzysowych¹⁴⁴.

Omawiane rozwiązanie powstało przede wszystkim z myślą o poszkodowanych przestępstwami przeciwko życiu i zdrowiu, których sprawców nie wykryto lub których sprawcy okazali się niewypłacalni. Z możliwości tej mogą skorzystać także małoletni pokrzywdzeni wykorzystaniem seksualnym.

Zgodnie z Ustawą kompensatę państwową można otrzymać wyłącznie na pokrycie kosztów związanych z leczeniem i rehabilitacją, kosztów pogrzebu, utraconych zarobków lub innych środków utrzymania, będących skutkiem śmierci, ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia trwającego dłużej niż siedem dni.

¹⁴⁰ 1. Nieobowiązujące rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 maja 1974 r. w sprawie pomocy postpenitencjarnej (Dz.U. nr 21 poz. 126 z późn. zm.), § 15 ust. 1: „Ze środków przeznaczonych na cele pomocy postpenitencjarnej oraz na zapobieganie przestępczości może być udzielana w razie potrzeby pomoc dla osób pokrzywdzonych przestępstwem i ich rodzin”.

2. Fundusz Pomocy Ofiarom Przestępstw jako quasi-państwowy fundusz kompensacyjny, powołany do życia przez Wydawnictwo Prawnicze pod koniec 1985 r. Obsługę funduszu od samego początku do przełomu lat 80. i 90. XX wieku zapewniało Ministerstwo Sprawiedliwości.

3. Fundusz pomocy postpenitencjarnej – art. 43§ 1 *in fine* Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. nr 90 poz. 557): „W wyjątkowych wypadkach z funduszu można udzielić pomocy również osobom pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom”. W miejsce Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej utworzono od 2012 r. Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, w 2017 r. został on przekształcony w Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej zwany Funduszem Sprawiedliwości.

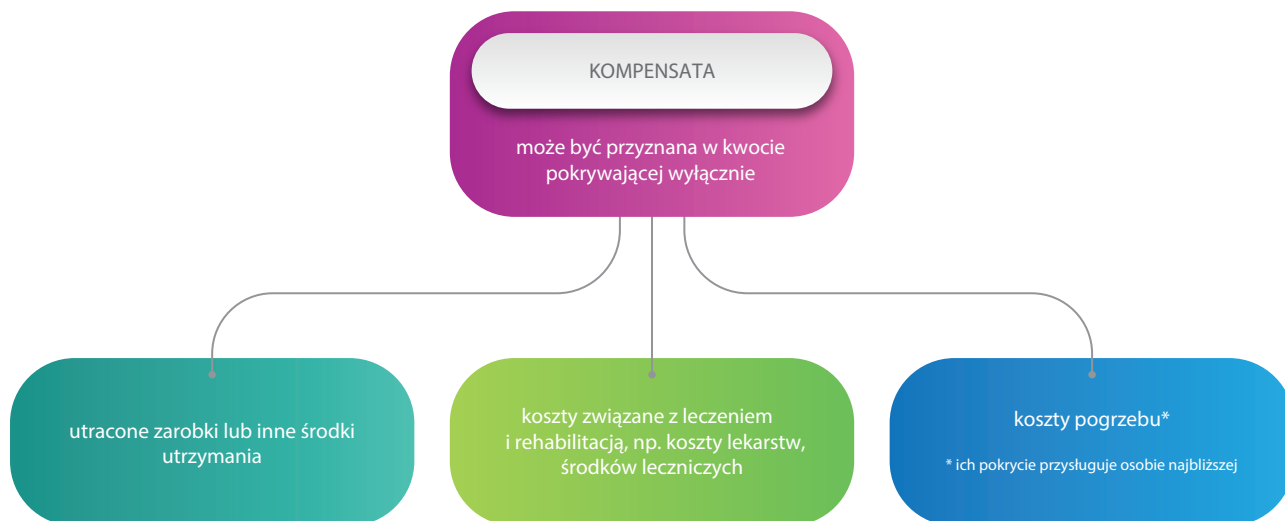
¹⁴¹ Dz.U. z 2020 r. poz. 1619.

¹⁴² Termin, w jakim powinien być wprowadzony w życie system krajowy, nie został dotrzymany przez polskiego ustawodawcę. Było to powodem pierwszej nowelizacji ustawy (Ustawa z dnia 11 kwietnia 2008 r. o zmianie ustawy o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw umyślnych, Dz.U. nr 96 poz. 608). W obecnym brzmieniu ustawa obowiązuje od 11 czerwca 2009 r. (Ustawa z dnia 3 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw umyślnych, Dz.U. nr 79 poz. 665).

¹⁴³ Art. 5 Ustawy.

¹⁴⁴ Zasiłek celowy jest świadczeniem pieniężnym, przysługuje niezależnie od dochodu, jak też może nie podlegać zwrotowi. Zob. art. 7 pkt 14, art. 17 ust. 1 pkt 6 i art. 40 Ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej.

Schemat 13. Katalog kosztów podlegających kompensacji



Ustawa posługuje się pojęciem „czyn zabroniony”¹⁴⁵. W języku prawnym pojęcie to ma szersze znaczenie od „przestępstwa”. Czynem zabronionym jest każdy czyn zakazany przez Ustawę pod groźbą kary, czyli odpowiadający opisowi zachowania określonego w ustawie karnej. Jest on niezależny od okoliczności i czasu jego popełnienia oraz od poczytalności sprawcy. Czyn zabroniony jest jednym z czterech podstawowych komponentów przestępstwa (lub wykroczenia). Pozostałymi są: bezprawność, wina i społeczna szkodliwość. Oznacza to, że **każde przestępstwo (wykroczenie) jest czynem zabronionym, natomiast nie każdy czyn zabroniony stanowi przestępstwo (wykroczenie) – nie jest nim, gdy zabraknie któregokolwiek z pozostałych elementów definicji przestępstwa (wykroczenia).**

Zgodnie z Ustawą kompensatę państwową przyznaje się, jeżeli czyn zabroniony został popełniony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na szkodę osoby mającej miejsce stałego pobytu na tym terytorium lub na terytorium

innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej¹⁴⁶. Nie ma ograniczenia co do rodzaju czynu zabronionego. Dotyczy każdego czynu¹⁴⁷, którego skutkiem jest śmierć pokrzywdzonego albo doznanie przez pokrzywdzonego ciężkiego uszczerbku na zdrowiu¹⁴⁸ albo naruszenie czynności narządu ciała, lub rozstrój zdrowia – trwające dłużej niż siedem dni¹⁴⁹. Za ciężki uszczerbek na zdrowiu uznaje się nie tylko uszczerbki fizyczne, takie jak kalectwo, ale również m.in. trwałą chorobę psychiczną – niekoniecznie nieuleczalną, za to łączącą się z urojeniami, omamami, zaburzeniami świadomości, silnymi zaburzeniami emocji i nastroju¹⁵⁰. W tej kategorii mieści się np. depresja czy zespół stresu pourazowego.

Kompensatę państwową można przyznać niezależnie od tego, czy sprawca/sprawcy czynu zabronionego zostali ustaleni oraz czy postępowanie karne jest w toku, czy też zostało zakończone prawomocnym wyrokiem¹⁵¹. Nie może ona przekraczać 25 000 zł, a gdy pokrzywdzony poniósł śmierć – 60 000 zł¹⁵².

¹⁴⁵ Art. 2 pkt 1 Ustawy.

¹⁴⁶ Art. 4 Ustawy.

¹⁴⁷ Art. 3 w zw. z art. 2 pkt 1 Ustawy.

¹⁴⁸ Ciężki uszczerbek na zdrowiu definiuje art. 156 k.k. To pozbawienie człowieka wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia, spowodowanie innego ciężkiego kalectwa, ciężkiej choroby nieuleczalnej lub długotrwałej, choroby realnie zagrażającej życiu, trwałej choroby psychicznej, całkowitej albo znacznie trwalej niezdolności do pracy w zawodzie lub trwałego, istotnego zeszpecenia lub zniekształcenia ciała, a także wycięcie, infibulacja lub inne trwałe i istotne okaleczenie żeńskiego narządu płciowego.

¹⁴⁹ Tzw. średni uszczerbek na zdrowiu. Definiuje go art. 157 § 1 k.k. To naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia niebędący ciężkim uszkodzeniem ciała, ale naruszający czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia na okres powyżej siedmiu dni.

¹⁵⁰ Gierowski J.K., Paprzycki L.K. (2015), *Źródła zakłócenia czynności psychicznych*, w: *System Prawa Karnego*, t. 7, Paprzycki L.K., (red.), Warszawa, C.H. Beck, 15.

¹⁵¹ Art. 5 in fine Ustawy.

¹⁵² Art. 6 ust. 1 Ustawy.

Kompensaty państwowej nie przyznaje się lub przyznaje się ją w mniejszej wysokości, proporcjonalnie do stopnia

przyczynienia się pokrzywdzonego do popełnienia czynu zabronionego¹⁵³.

Schemat 14. Warunki ubiegania się o kompensatę państwową



Kompensatę państwową przyznaje się na wniosek osoby uprawnionej lub prokuratora¹⁵⁴. Osobą uprawnioną¹⁵⁵ jest pokrzywdzony, w przypadku jego śmierci na skutek czynu zabronionego uprawnienie to przysługuje osobie najbliższej¹⁵⁶.

zastosowania w przypadku przestępstw popełnionych przed 1 lipca 2005 r.¹⁵⁹ Za czyny popełnione przed tą datą kompensata od Skarbu Państwa nie przysługuje, nawet jeśli osoba pokrzywdzona doznała szkód rozciągniętych w czasie, które trwają po upływie tej daty.

Wniosek o przyznanie kompensaty państwowej składa się na odpowiednim formularzu¹⁵⁷ do sądu w terminie trzech lat od dnia ujawnienia się skutków czynu zabronionego, nie później jednak niż w terminie pięciu lat od dnia jego popełnienia. Skutkiem niezachowania terminu do złożenia wniosku o kompensatę jest wygaśnięcie uprawnienia do żądania kompensaty¹⁵⁸. Oznacza to, że w przypadku upływu ww. terminów pokrzywdzony (albo inna osoba uprawniona) traci prawo do skutecznego starania się o przyznanie kompensaty państwowej. Ustawa nie ma

W trakcie postępowania sądowego o przyznanie kompensaty państwowej i przed jego zakończeniem sąd może – na wniosek pokrzywdzonego – wydać postanowienie zabezpieczające, polegające na wydaniu decyzji o zapłacie jednorazowo albo okresowo określonej sumy pieniężnej (zaliczki na poczet przyznania kompensaty państwowej) na pokrycie niezbędnych kosztów leczenia, rehabilitacji lub pogrzebu¹⁶⁰. Postanowienie to sąd może wydać na posiedzeniu niejawnym¹⁶¹, bez konieczności przeprowadzenia wcześniej rozprawy.

¹⁵³ Art. 7a ust. 1 Ustawy.

¹⁵⁴ Art. 8 ust. 4 Ustawy.

¹⁵⁵ Art. 2 ust. 2 Ustawy.

¹⁵⁶ Osoba najbliższa to: małżonek, osoba pozostająca z pokrzywdzonym we wspólnym pożyciu (konkubent), wstępny pokrzywdzonego (rodzic, dziadek, babcia), zstępny pokrzywdzonego (syn, córka, wnuk, wnuczka), osoba pozostająca z pokrzywdzonym w stosunku przysposobienia (rodzic adoptujący, adoptowany).

¹⁵⁷ Wzór formularza wniosku o przyznanie kompensaty państwowej określa Załącznik do rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 września 2005 r. w sprawie wniosku o przyznanie kompensaty (Dz.U. nr 177 poz. 1476).

¹⁵⁸ Art. 8 ust. 5 Ustawy.

¹⁵⁹ Art. 23 Ustawy.

¹⁶⁰ Art. 753¹ k.p.c.

¹⁶¹ Nie wymaga wezwania ani obecności stron postępowania. W praktyce odbywa się często w zaciszu gabinetu sędziego.

Do wniosku o przyznanie kompensaty państwowej należy dołączyć¹⁶²: odpis zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, odpisy orzeczeń wydanych w postępowaniu karnym, odpisy zaświadczeń lekarskich lub opinii biegłych dotyczących doznanego przez pokrzywdzonego uszczerbku na zdrowiu oraz inne dokumenty potwierdzające informacje zawarte we wniosku. Jeżeli o kompensatę państwową ubiega się inna osoba niż pokrzywdzony, do wniosku należy dołączyć dokumenty potwierdzające fakt pozostawania osobą najbliższą dla pokrzywdzonego. W przypadku pozostawania z pokrzywdzonym we wspólnym pożyciu dokumenty zastępuje oświadczenie w tym zakresie, złożone pod rygorem odpowiedzialności karnej¹⁶³.

Koszty postępowania sądowego ponosi Skarb Państwa. Osoba uprawniona nie ponosi także opłaty stałej od złożonego wniosku o przyznanie kompensaty¹⁶⁴.

W zasadzie przyznanie kompensaty państwowej opiera się na przedstawionych przez pokrzywdzonego dowodach poniesionych lub przyszłych kosztów leczenia, rehabilitacji lub pogrzebu. Dlatego tak ważne jest gromadzenie przez pokrzywdzonego wszelkich rachunków, dowodów wydatkowanych środków finansowych związanych ze skutkami czynu zabronionego. O wysokości kompensaty decyduje rozmiar poniesionego uszczerbku, którego udowodnienie należy do osoby pokrzywdzonej. Osoba uprawniona powinna zatem wszystko udokumentować. Z uwagi na cywilnoprawny charakter omawianego roszczenia wymagane jest spełnienie ogólnych przesłanek odpowiedzialności odszkodowawczej, tj. wykazanie zaistnienia zdarzenia, szkody i adekwatnego związku przyczynowego między tym zdarzeniem a szkodą.

Ustawa dopuszcza możliwość zasądzenia przez sąd – w ramach wskazanych kwot 25 000 i 60 000 zł – odpowiedniej sumy, dokonanej według oceny własnej sądu, który rozważył wszystkie okoliczności sprawy. Uprawienie to przysługuje sądowi w przypadku uznania, że ścisłe udowodnienie wysokości żądania jest niemożliwe lub niezmiernie utrudnione¹⁶⁵.

Co do zasady¹⁶⁶ organem właściwym w sprawach o przyznanie kompensaty jest sąd rejonowy właściwy ze względu na miejsce stałego pobytu osoby uprawnionej w postępowaniu nieprocesowym. Rozpoznając wniosek, sąd stosuje przepisy Kodeksu postępowania cywilnego. Uczestnikami postępowania są osoba uprawniona i prokurator¹⁶⁷. Sąd rejonowy rozstrzyga o przyznaniu bądź odmowie przyznania kompensaty państwowej w drodze postanowienia, o którym zawiadamiani są uczestnicy postępowania – wnioskodawca, którym jest pokrzywdzony (albo inna osoba uprawniona) i prokurator. Czynności w sprawach o przyznanie kompensaty może wykonywać referendarz sądowy. Na postanowienie referendarza sądowego przysługuje skarga do tego samego sądu w terminie tygodnia od dnia jego doręczenia¹⁶⁸. W przypadku zaskarżenia sprawę od początku rozpoznaje sąd rejonowy jako sąd I instancji. Postanowienie sądu, który rozpoznał wniosek, można zaskarżyć, składając apelację. Apelację wnosi się do sądu okręgowego jako sądu II instancji w terminie dwóch tygodni od dnia doręczenia postanowienia sądu I instancji wraz z uzasadnieniem¹⁶⁹. Wniesienie apelacji poprzedza złożenie wniosku o sporządzenie uzasadnienia postanowienia (w terminie tygodnia od ogłoszenia/doręczenia postanowienia przez sąd I instancji)¹⁷⁰. W przypadku uwzględnienia apelacji sąd II instancji może zaskarżone orzeczenie uchylić i przekazać sprawę sądowi I instancji do ponownego rozpoznania albo zaskarżone orzeczenie zmienić.

¹⁶² Art. 9 ust. 2, 3 i 4 Ustawy.

¹⁶³ Art. 233 § 1 k.k.: „Kto, składając zeznanie mające służyć za dowód w postępowaniu sądowym lub w innym postępowaniu prowadzonym na podstawie ustawy, zeznaje nieprawdę lub zataja prawdę, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”.

¹⁶⁴ Art. 96 ust. 1 pkt 13 u.k.s.c.

¹⁶⁵ Art. 6 ust. 2 Ustawy.

¹⁶⁶ Wyjątki: 1. sąd, w którego okręgu popełniono czyn zabroniony – jeżeli nie można ustalić miejsca stałego pobytu osoby uprawnionej lub osoba ta ma stałe miejsce pobytu na terytorium innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej; 2. sąd właściwy dla dzielnicy Śródmieście miasta stołecznego Warszawy – jeżeli nie można ustalić właściwości miejscowej sądu.

¹⁶⁷ Art. 8 ust. 6 Ustawy.

¹⁶⁸ Art. 398²² § 2 i art. 518¹ § 1¹ k.p.c. w zw. z art. 8 ust. 1 Ustawy.

¹⁶⁹ Art. 369 § 1 i art. 518 k.p.c. w zw. z art. 8 ust. 1 Ustawy.

¹⁷⁰ Art. 328 § 1 i art. 518 k.p.c. w zw. z art. 8 ust. 1 Ustawy.

Postanowienie sądu II instancji jest prawomocne i niezaskarżalne. Niedopuszczalne jest wniesienie od niego skargi kasacyjnej do Sądu Najwyższego¹⁷¹.

Przyznana kompensata państwowa wypłacana jest przez sąd rejonowy, który wydał orzeczenie o przyznaniu kompensaty. Wypłata następuje ze środków Skarbu Państwa w terminie miesiąca od dnia uprawomocnienia się orzeczenia¹⁷².

Schemat 15. Proces uzyskania kompensaty na ścieżce z udziałem Skarbu Państwa



Organem pomagającym pokrzywdzonemu w sprawie uzyskania kompensaty¹⁷³ jest prokurator prowadzący postępowanie przygotowawcze w sprawie o czyn zabroniony¹⁷⁴. Zadaniem prokuratora jest udzielenie pokrzywdzonemu niezbędnych informacji w zakresie możliwości i warunków ubiegania się o kompensatę państwową, udostępnienie wzoru formularza wniosku o przyznanie kompensaty oraz udzielenie ogólnej pomocy i informacji co do sposobu wypełnienia wniosku¹⁷⁵.

Przepisy Ustawy nie precyzują, czy pokrzywdzonemu przysługuje prawo do ww. pomocy prawnej prokuratora w sytuacji, gdy żaden prokurator nie prowadzi postępowania przygotowawczego w sprawie tego czynu zabronionego. Mając na uwadze zasadę pomocniczości prokuratora w sprawach osób ubiegających się o przyznanie kompensaty przez organy orzekające w innych państwach członkowskich, gdy czyn zabroniony został popełniony na ich terytorium, można wysnuć przypusz-

¹⁷¹ Art. 11 Ustawy.

¹⁷² Art. 12 Ustawy.

¹⁷³ Ustawa przewiduje pewne wyjątki od tej reguły związane z miejscem popełnienia czynu na terenie innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej – art. 10 ust. 2 Ustawy.

¹⁷⁴ Art. 10 ust. 1 Ustawy.

¹⁷⁵ Art. 10 ust. 3 Ustawy.

czenie, że prokurator powinien udzielić pomocy w tym przedmiocie¹⁷⁶.

W przypadku przyznania osobie uprawnionej kompensaty państwowej Skarb Państwa ma roszczenie zwrotne

wobec sprawcy/sprawców przestępstwa, na skutek którego pokrzywdzony poniósł śmierć albo doznał ciężkiego uszczerbku na zdrowiu, albo naruszenia czynności narządu ciała lub rozstroju zdrowia¹⁷⁷.

3.3. Zbieg roszczeń o naprawienie szkody a przyznanie kompensaty państwowej

Należy zasygnalizować temat ewentualnego zbiegu roszczeń o naprawienie szkody (jako środka kompensacyjnego z art. 46 § 1 k.k. oraz środka probacyjnego z art. 72 § 2 k.k.) oraz przyznania kompensaty państwowej i jej wypłaty pokrzywdzonemu. Obserwowane są dwa odmienne poglądy co do oceny, czy w przypadku przyznania kompensaty państwowej ma zastosowanie klauzula antykumulacyjna z art. 415 § 1 k.p.k. czy też nie.

Według pierwszego z poglądów klauzula antykumulacyjna dotyczy także prawomocnych orzeczeń zasądających kompensatę państwową lub sytuacji, gdy takie postępowanie o przyznanie kompensaty się toczy. Należy jednak mieć na uwadze przedmiotowe ograniczenie roszczenia o przyznanie wypłaty kompensaty państwowej¹⁷⁸. W zakresie naprawienia szkody koszty pokrywane przez kompensatę to wyłącznie koszty leczenia i rehabilitacji pokrzywdzonego oraz koszty jego pogrzebu. Koszty te nie obejmują zatem wszystkich strat i kosztów, które składają się na szkodę wynikłą z czynu zabronionego. W związku z tym pokrzywdzony przestępstwem (osoba najbliższa) może w postępowaniu karnym żądać obowiązku naprawienia szkody w zakresie niepokrytym kompensatą państwową, a także zadośćuczynienia za doznaną krzywdę wyrządzoną czynem zabronionym – czy to o charakterze środka kompensacyjnego, czy obowiązku probacyjnego. Sąd karny, zgodnie z orzecznictwem do art. 415 § 1 k.p.k., przed orzeczeniem środków kompensacyjnych (i odpowiadającym im zakresowo obowiązków probacyjnych) ma obowiązek ustalić, czy doszło do prawomocnego orzecz-

nia (odszkodowania) omawianej kompensaty państwowej w tym samym zakresie, z tego samego tytułu i uwzględnić to w swoim orzeczeniu karnym. W konsekwencji sąd karny powinien uznać roszczenie za bezprzedmiotowe lub je odpowiednio ograniczyć, orzekając w zakresie nieobjętym wydanym wcześniej orzeczeniem dotyczącym kompensaty państwowej. Klauzula antykumulacyjna ma nie dopuścić do tego, aby w obrocie prawnym znalazły się dwa tytuły wykonawcze tożsame przedmiotowo, zwrócone przeciwko temu samemu podmiotowi oraz żeby pokrzywdzony nie wzbogacił się bezpodstawnie, a sprawca – z uwagi na roszczenie regresowe związane z przyznaniem i wypłatą kompensaty państwowej – nie odpowiadał za to samo dwa razy.

Według drugiego z poglądów to uznanie, że w przypadku przyznania kompensaty państwowej nie ma zastosowania klauzula antykumulacyjna, gdyż w zbiegu roszczeń z tytułu środków o charakterze kompensacyjnym w postaci naprawienia szkody oraz kompensaty państwowej nie występuje tożsamość podmiotowa (jest tylko przedmiotowa). Aby mogła znaleźć zastosowanie określona w art. 415 § 5 *in fine* k.p.k. klauzula antykumulacyjna, musi zaistnieć zarówno podmiotowa, jak i przedmiotowa tożsamość rozstrzygnięcia o roszczeniu. Wskazana tożsamość jest swoistym ograniczeniem klauzuli antykumulacyjnej zawartej w tym przepisie, pozwalającym na jej stosowanie, a więc na wyłączenie możliwości nałożenia obowiązku naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązki jedynie w takich sytuacjach,

¹⁷⁶ Taki wniosek można wyprowadzić także z systemowej wykładni art. 10 ust. 1 i art. 8 ust. 4 Ustawy. Skoro każdy prokurator jest uprawniony do samodzielnego złożenia wniosku o zasądzenie kompensaty dla „ofiary czynu zabronionego”, niezależnie od tego, czy prowadzi postępowanie przygotowawcze w sprawie, czy też nie, to tym bardziej osoba pokrzywdzona ma prawo oczekiwać, że prokurator pomoże jej sporządzić i wnieść taki wniosek samodzielnie (*argumentum a maiori ad minus*).

¹⁷⁷ Art. 14 ust. 1 Ustawy.

¹⁷⁸ Art. 3 pkt 2 Ustawy.

kiedy doszło już do prawomocnego rozstrzygnięcia w przedmiocie roszczenia bądź toczy się związane z nim postępowanie, ale pomiędzy tymi samymi stronami, tj. pomiędzy oskarżonym i pokrzywdzonym. Postępowanie kompensacyjne to „roszczenie” skierowane do Skarbu Państwa. Klauzula antykumulacyjna ma jedynie wyeliminować różnorodne tytuły egzekucyjne skierowane do tego samego podmiotu¹⁷⁹. W przypadku przyznania kompensaty państwowej przy przyjęciu powyższej argumentacji nie ma zastosowania klauzula antykumulacyjna z art. 415 § 1 k.p.k.

Stosownie do brzmienia art. 415 § 1 zd. 2 k.p.k., przeszkodą do nałożenia obowiązku naprawienia szkody jest wyłącznie tożsamość roszczenia będącego przedmiotem orzeczenia cywilnego z roszczeniem wynikającym z przestępstwa. Stąd każdorazowo orzekający sąd ma obowiązek przeanalizować zakres i treść tych roszczeń, po to, by potwierdzić ich tożsamość bądź im zaprzeczyć. Nie ulega wątpliwości, że – w wypadku gdy orzeczenie sądu cywilnego wydane zostało na rzecz pokrzywdzonego bezpośrednio przeciwko sprawcy przestępstwa – ko-

nieczne będzie ustalenie tożsamości osoby zobowiązanej do wykonania roszczenia cywilnoprawnego i roszczenia wynikającego z przestępstwa¹⁸⁰.

Uzyskanie kompensaty państwowej nie zamyka drogi do dochodzenia roszczenia naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, chyba że kompensata pokryła całość szkody, a jeżeli pokryła tylko część szkody wyrządzonej przestępstwem, działanie klauzuli antykumulacyjnej rozciąga się jedynie na tę część i nie stoi na przeszkodzie orzekaniu w postępowaniu karnym o obowiązku naprawienia szkody w pozostałej części.

W orzecznictwie zarówno Sądu Najwyższego, jak i sądów powszechnych brak orzeczeń, które wprost odnosiłyby się do kompensaty państwowej¹⁸¹. Z komentarzy do Ustawy wynika, że przyznanie kompensaty z budżetu państwa co do zasady nie zwalnia sprawcy przestępstwa z obowiązku naprawienia szkody ani nie ogranicza prawa dochodzenia odszkodowania przez osoby uprawnione od sprawcy przestępstwa na drodze postępowania sądowego.

3.4. Podsumowanie

Informacja o możliwości otrzymania kompensaty państwowej znajduje się w Ustawie o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych, a także w art. 300 § 2 k.p.k., zawierającym pouczenie o uprawnieniach pokrzywdzonego jako strony procesowej w postępowaniu przygotowawczym, oraz w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 września 2020 r. w sprawie określenia wzoru poucze-

nia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym¹⁸². Liczba przyznanych kompensat jest jeszcze niewielka. Choć kompensata państwowa w polskim porządku prawnym istnieje już prawie od 20 lat, wiedza o tej instytucji jest niewystarczająca. Dane Wydziału Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości dowodzą, że w praktyce spraw kompensacyjnych jest niewiele.

Obecnie można pokusić się o twierdzenie, że ustawa

¹⁷⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2014 r., IV KK 129/14, LEX nr 1552151.

¹⁸⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 2018 r., IV KK 234/17, OSNKW 2018, nr 4 poz. 32.

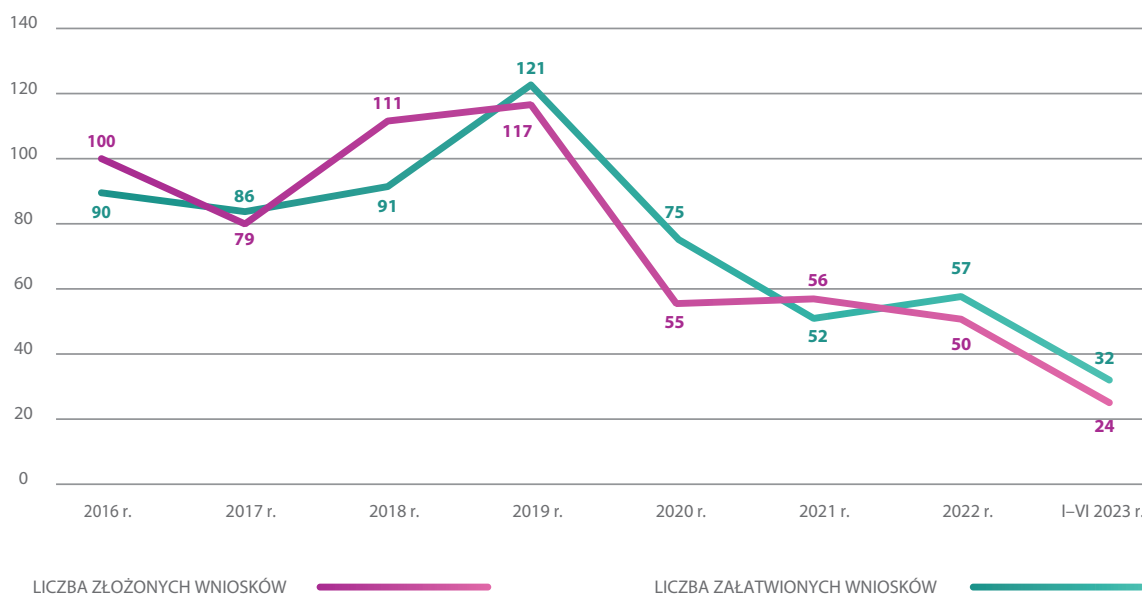
¹⁸¹ Orzeczenia, które wydaje się, że można byłoby odnieść *per analogia* również do kompensaty państwowej: dotyczące naprawienia szkody: „obowiązek naprawienia szkody dotyczy tylko szkody, której nie naprawiono, a sąd orzekając na podstawie art. 46 § 1 k.k. uwzględnić musi rozmiar już naprawionej szkody. Zobowiązanie do naprawienia szkody nie może bowiem zmierzać do przysporzenia w majątku pokrzywdzonego” (tak: Wyrok Sądu Najwyższego w sprawie III KK 128/18). „Oznacza to, że sąd musi uwzględnić rozmiar szkody już pokrytej, w szczególności zaś wartość mienia odzyskanego uprzednio w stanie nie pogorszonym” (tak: wyrok Sądu Najwyższego w sprawach: II KK 171/15, KZS 2016/5/15, III KK 392/10, LEX nr 794161). W postanowieniu Sądu Najwyższego w sprawie II KK 327/13, LEX nr 1532738, wskazano, że „jeżeli prawomocne orzeczenie, o którym mowa w art. 415 § 5 *in fine* k.p.k., nie obejmuje całości wyrządzonej szkody z powodu dochodzenia w innym postępowaniu tylko jej części, to możliwe jest orzeczenie w postępowaniu karnym, np. na podstawie art. 72 § 2 k.k. obowiązku naprawienia szkody w pozostałej części”. „Skoro szkoda została w części naprawiona, oczywistym jest, że obowiązek orzekany na podstawie art. 46 § 1 k.k. może dotyczyć tylko tej jej części, która naprawiona nie została, gdyż regulacja ta ma na celu odtworzenie stanu sprzed powstania szkody i nie może prowadzić do bezpodstawnego wzbogacenia pokrzywdzonego” (Wyrok Sądu Najwyższego z 25 czerwca 2015 r., II KK 171/15, LEX nr 1750143).

¹⁸² Dz.U. z 2020 r. poz. 1619.

dotycząca kompensaty państwowej jest ustawą marta
twą. Od chwili wejścia w życie tej Ustawy odnotowano spadek liczby składanych wniosków i przyznanych kompensat. Dane Wydziału Statystyk Ministerstwa Sprawiedliwości¹⁸³ wskazują, że przez pierwszy pięć lat obowiązywania ustawy o kompensacie państwowej do sądów cywilnych wpłynęły łącznie 1053 wnioski o przyznanie kompensaty. Średnio rocznie było ich ok. 200. W okresie tym sądy rozpoznały 988 wniosków, w tym w 223 przypadkach wnioski uwzględniono w całości lub częściowo. Do 2007 r. wpłynęło łącznie 580 wniosków, natomiast

w latach 2008–2010 – 473. Dane statystyczne za ostatnie lata wskazują, że spadek liczby wniosków o przyznanie kompensaty państwowej jest jeszcze większy. I tak, w latach 2016–2022 do sądów wpłynęło łącznie 568¹⁸⁴ wniosków o przyznanie kompensaty, załatwiono 572¹⁸⁵ wnioski, kompensatę państwową przyznano w 173¹⁸⁶ sprawach¹⁸⁷. Średnia wysokość przyznanej kompensaty państwowej to 11 764 zł¹⁸⁸. W I półroczu 2023 r. do sądów rejonowych wpłynęły 24 wnioski, załatwiono 32 sprawy, kompensatę państwową przyznano w 12 sprawach. Średnia wysokość kompensaty to 18 675 zł.

Schemat 16. Stosunek liczby złożonych wniosków do liczby załatwionych wniosków o przyznanie kompensaty państwowej w poszczególnych latach



Trudno wyjaśnić, dlaczego nastąpił spadek liczby złożonych do sądów wniosków o przyznanie kompensaty państwowej. Można jedynie przypuszczać, że w początkowym okresie, gdy o pojawieniu się możliwości uzyskania kompensaty finansowanej przez Skarb Państwa z tytułu

szkod i krzywd będących wynikiem przestępstwa więcej się mówiło, pisało, były składane także wnioski, które dotyczyły przypadków niespełniających kryteriów wymaganych przez ustawę. Od wielu lat o instytucji kompensaty państwowej nie mówi się dużo albo w ogóle się milczy.

¹⁸³ Dane statystyczne z MS-S 1, Sprawozdanie w sprawach cywilnych i według rodzajów spraw i właściwości rzeczowej w sądach rejonowych/ Sprawozdanie w sprawach cywilnych.

¹⁸⁴ 2016 r. – 100 wniosków, 2017 r. – 79 wniosków, 2018 r. – 111 wniosków, 2019 r. – 117 wniosków, 2020 r. – 55 wniosków, 2021 r. – 56 wniosków, 2022 r. – 50 wniosków.

¹⁸⁵ 2016 r. – 90 spraw, 2017 r. – 86 spraw, 2018 r. – 91 spraw, 2019 r. – 121 spraw; 2020 r. – 75 spraw; 2021 r. – 52 sprawy; 2022 r. – 57 spraw.

¹⁸⁶ 2016 r. – 28 sprawach, 2017 r. – 27 sprawach, 2018 r. – 34 sprawach, 2019 r. – 25 sprawach, 2020 r. – 21 sprawach, 2021 r. – 21 sprawach, 2022 r. – 17 sprawach.

¹⁸⁷ Sprawozdanie statystyczne MS-S1. Sprawozdanie w sprawach cywilnych: Ewidencja spraw cywilnych dotyczących przyznania kompensaty w sądach rejonowych w latach 2016 – I półroczu 2023. Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej, Departament Strategii i Funduszy Europejskich Ministerstwa Sprawiedliwości.

¹⁸⁸ Średnia kwota przyznanej kompensaty państwowej w latach 2016–2022: 2016 r. – 7036 zł, 2017 r. – 13 692 zł, 2018 r. – 9762 zł, 2019 r. – 15 157 zł; 2020 r. – 11 619 zł, 2021 r. – 13 519 zł; 2022 r. – 11 560 zł.

Ustawa o kompensacie jest mało znana i nie wykorzystywana przez osoby uprawnione. Wydaje się, że nie tylko pokrzywdzeni nie są w sposób właściwy informowani o obowiązujących w tym zakresie przepisach, ale i nie znają ustawy także organy ścigania oraz szeroko rozumiany wymiar sprawiedliwości, instytucje, które powinny ustawę o kompensacie państwowej rozumieć, stosować, a przede wszystkim o niej informować w sposób zrozumiały dla dziecka pokrzywdzonego wykorzystaniem seksualnym i jego rodziców/opiekunów. Przyczyny takiego stanu rzeczy można by również upatrywać w trybie ubiegania się o kompensatę państwową. Procedura ubiegania się o kompensatę państwową oparta jest na postępowaniu w sądzie cywilnym, które rządzi się określonymi sformalizowanymi procedurami. Do procedury tej dołączono prokuratora, który zgodnie z ustawą o kompensacie państwowej ma wieloraką rolę: jest organem informującym pokrzywdzonego, jest quasi-rzecznikiem pokrzywdzonego, reprezentuje w postępowaniu Skarb Państwa, a także występuje z roszczeniem do sprawcy przestępstwa. Występuje także ryzyko wtórnej wiktyimizacji pokrzywdzonego¹⁸⁹.

Fundacja Pomocy Ofiarom Przestępstw od dawna postuluje przeniesienie procedury dochodzenia kompensaty państwowej do postępowania administracyjnego, które opiera się wyłącznie na dokumentach złożonych przez wnioskodawcę. Wydaje się uzasadnione twierdzenie, że tryb administracyjny, w którym rozpoznawany byłby wniosek o kompensatę państwową, jest procedurą szybszą, prostszą i bardziej zrozumiałą niż postępowanie przed sądem powszechnym. Należy jednak brać pod uwagę następujące ryzyko – w przypadku uznania przez sąd administracyjny, że ściśle udowodnienie wysokości żądania jest niemożliwe lub niezmiernie utrudnione, sąd ten nie ma możliwości uznaniowego zasądzenia odpowiedniej sumy według swojej oceny, dokonanej po rozważeniu wszystkich okoliczności sprawy.

W przypadku przestępstw wykorzystania seksualnego dzieci poniżej 15 roku życia **warto rozważyć wprowadzenie możliwości uruchomienia procedury dochodzenia kompensaty państwowej z urzędu**. Organ prowadzący postępowanie przygotowawcze powinien być zobligowany we wczesnej fazie tego postępowania do złożenia wniosku do sądu cywilnego o przyznanie kompensaty państwowej. Wówczas jeszcze w trakcie postępowania przygotowawczego małoletni pokrzywdzony mógłby skorzystać z przyznanych mu przez sąd cywilny środków finansowych na pokrycie kosztów leczenia i rehabilitacji, w tym pomocy psychologa, psychiatry czy kosztów terapii. Kwota przyznanej kompensaty państwowej w orzeczeniu kończącym postępowanie karne podlegałaby rozliczeniu. Skarb Państwa miałby regres wobec sprawcy co do przyznanej kompensaty państwowej. Wskazana propozycja łączy się niewątpliwie z koniecznością dokonania zmian w Ustawie.

Konieczne wydaje się również **wyjaśnienie wątpliwości, jakie rodzą się w sytuacji zbiegu roszczeń o naprawienie szkody (jako środka kompensacyjnego z art. 46 § 1 k.k. oraz środka probacyjnego z art. 72 § 2 k.k.) oraz przyznania kompensaty państwowej i jej wypłaty pokrzywdzonemu**. W praktyce mogą bowiem wystąpić różne treści orzeczeń sądów w tym zakresie.

Niniejszy Raport daje szansę zapoznania się z tematyką kompensaty ze strony Skarbu Państwa. Niewątpliwie przyczyni się do upowszechnienia informacji i poszerzenia świadomości społecznej o dodatkowej możliwości naprawienia szkód wyrządzonych przestępstwem wykorzystania seksualnego dziecka oraz szybkiego zadośćuczynienia za doznane krzywdy, wsparcia i pomocy pokrzywdzonym dzieciom w uporaniu się z traumatycznymi przeżyciami.

¹⁸⁹ Więcej: Mazowiecka L. (2012), *Państwowa kompensata dla ofiar przestępstw*, Warszawa, Wolters Kluwer.

4



Przykład odpowiedzialności instytucji organizacji lub zwierzchnika sprawcy za przestępstwo wykorzystania seksualnego dziecka

Zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w medialnych doniesieniach spotkać się możemy coraz częściej z sytuacjami, w których to proces cywilny o odszkodowanie za przestępstwo wykorzystania seksualnego w dzieciństwie toczy się nie przeciwko sprawcy, ale instytucji lub organizacji odpowiadającej za pracę osoby, której udo-

wodniono przestępstwo. Poniżej przedstawione zostaną przykłady podobnych zdarzeń, wskazujące jednocześnie na możliwości osoby poszkodowanej, która może podjąć kroki prawne nie tylko przeciwko sprawcy, ale także np. nadzorującemu jego pracę przełożonemu.

4.1. Dochodzenie roszczeń przeciwko osobom ukrywającym czyny sprawcy

Już na wstępie trzeba podkreślić, że pokrzywdzony przestępstwem może pozwać na podstawie art. 415 k.c. (odpowiedzialność na zasadzie winy) także pracodawcę lub innego rodzaju zwierzchnika sprawcy (np. dowódcę wojskowego, komendanta policji, biskupa, dyrektora szkoły, kierownika podmiotu leczniczego). Działanie takie można podjąć w przypadku tuszowania przestępstw seksualnych tego ostatniego (podwładnego, pracownika itd.). Zwierzchnik odpowiada na zasadzie winy, a więc pokrzywdzony musi udowodnić, że ten wiedział o czynie sprawcy, ukrywał ślady i dowody lub w jakikolwiek inny sposób pomógł mu uniknąć odpowiedzialności¹⁹⁰.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę, jak wygląda proces dochodzenia roszczeń przeciwko zwierzchnikowi sprawcy¹⁹¹. Artykuł 430 k.c. (szkoda wyrządzona przez podwładnego) jest odrębną podstawą odpowiedzialności szeroko pojętego zwierzchnika za szkody wyrządzone przez podwładnego przy wykonywaniu powierzonych czynności służbowych. W tym przypadku zwierzchnik odpowiada na zasadzie ryzyka, co oznacza, że poszkodowany nie musi udowodniać, że zwierzchnik wiedział o czynie sprawcy i że pomógł mu w ukrywaniu śladów (poszkodowany musi udowodnić winę sprawcy szkody). Zwierzchnik odpowiada za szkody wyrządzone przez podwładnego

¹⁹⁰ Szerzej: Wilk A. (2021), *op. cit.*

¹⁹¹ Oprócz zwierzchnika za szkodę odpowiadają: pomocnik i podzégacz (art. 422 k.c.), osoba sprawująca nadzór (art. 427 k.c.), osoba, która powierzyła czynność (art. 429 k.c.).

nawet wówczas, gdy podwładny nie stosował się do jego wskazówek i poleceń¹⁹². **Pozwanie zwierzchnika sprawy zwiększa szanse na zaspokojenie roszczenia osoby poszkodowanej w sytuacji, gdy majątek samego sprawcy nie pozwala na zaspokojenie roszczenia.**

Należy się zastanowić, dlaczego wprowadzono do prawa tak szeroki i tak surowy dla zwierzchnika model odpowiedzialności. W ramach tego modelu musi on zapłacić za szkody wyrządzone przez podwładnego nawet wtedy, gdy on sam (zwierzchnik) żadnej winy nie ponosi. Przy-

jęte rozwiązanie opiera się na założeniu, że zwierzchnik, przyjmując kogoś do pracy, powinien upewnić się, że podwładny jest osobą godną zaufania, a potem czuwać, by praca została wykonana należycie. Z uwagi na autorytet, jakim zwierzchnik cieszy się w oczach podwładnych, którzy wypełniają jego polecenia, prawo przyjmuje domniemanie, że to właśnie on ponosi odpowiedzialność za szkody wyrządzone przez podwładnych¹⁹³.

Konieczne jest wyjaśnienie, co rozumiemy pod szeroko interpretowanymi pojęciami „zwierzchnik” i „podwładny”.

4.2. Pojęcie zwierzchnika

Zwierzchnikiem jest ten, kto sprawuje kierownictwo nad inną osobą, rozumiane jako prawo wydawania jej poleceń. Takie prawo może wynikać:

- z ustawy (gdy jest to np. dowódca wojskowy),
- z umowy (gdy jest to pracodawca, ewentualnie zleceniodawca, choć to drugie rzadziej się wiąże z podporządkowaniem zleceniobiorcy),
- ze stosunku faktycznego (gdy jest to zakonnik ślubujący posłuszeństwo względem władz zakonu lub ksiądz

zobowiązujący się do posłuszeństwa względem biskupa konkretnej diecezji)¹⁹⁴.

W roli zwierzchnika najczęściej występują osoby prawne lub inne jednostki organizacyjne zatrudniające sprawcę (spółka prawa handlowego, szkoła, organ administracji publicznej, diecezja, zgromadzenie zakonne). Nie musi to być zatem np. bezpośredni przełożony sprawcy (za czyn nauczyciela szkoły publicznej niekoniecznie więc musi odpowiadać dyrektor szkoły, a może to być np. gmina)¹⁹⁵.

4.3. Pojęcie podwładnego

Podwładnym jest ten, kto podlega kierownictwu zwierzchnika i ma obowiązek stosowania się do jego poleceń. Nie ma znaczenia, czy podwładny otrzymuje wynagrodzenie od zwierzchnika – nieodpłatny stosunek pracy też może zostać uznany za relację zwierzchnictwa aktywującą od-

powiedzialność zwierzchnika z art. 430 k.c.¹⁹⁶ Podwładnym może być więc nie tylko pracownik etatowy, ale także osoba wykonująca czynności powierzone na podstawie umowy zlecenia, jeśli ze specyfiki danego stosunku wynika, że zleceniodawca wydaje polecenia zleceniobiorcy

¹⁹² Wałachowska M. (2018), Komentarz do art. 430, uw. 4, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, red. Fras M., Habdas M., Warszawa, LEX.

¹⁹³ Zob. także: Rembieliński A. (1971), *Odpowiedzialność cywilna za szkodę wyrządzoną przez podwładnego*, Warszawa, Wydawnictwo Prawnicze, 53.

¹⁹⁴ Por. Karaszewski G. (2022), Komentarz do art. 430, uw. 3, w: *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, red. Ciszewski J., Nazaruk P., Warszawa; Wałachowska M. (2018), Komentarz do art. 430, uw. 16–17, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, red. Fras M., Habdas M., Warszawa, Wolters Kluwers; Gudowski J., Bieniek G. (2018), Komentarz do art. 430, uw. 16, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, red. Gudowski J., (red.), Warszawa, Wolters Kluwer; Rembieliński A. (1971), *op. cit.*, 99; Zob. także: Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 28 listopada 2013 r., I ACa 524/13; Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 19 maja 2011 r., I ACa 225/11; Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 sierpnia 2014 r., III SK 80/13.

¹⁹⁵ Zob. Szpunar A. (1994), *Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez podwładnego*, w: *Rozprawy z polskiego i europejskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Józefowi Skąpskiemu*, red. Mączyński A., Pazdan M., Szpunar A., Kraków, Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, 467.

¹⁹⁶ Wałachowska M. (2018), Komentarz do art. 430, uw. 6, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, red. Fras M., Habdas M., Warszawa, LEX.

co do sposobu wykonywania czynności¹⁹⁷. W pewnych przypadkach podwładnymi mogą być nawet osoby wykonujące wolne zawody, np. lekarze¹⁹⁸, trenerzy¹⁹⁹, zawodnicy sportowi²⁰⁰, dziennikarze²⁰¹, architekci²⁰², a nawet – jak już wspomniano – duchowni²⁰³. W takiej sytuacji za szkody przez nich wyrządzone przy wykonywaniu czynności

zawodowych można pozwać na podstawie art. 430 k.c., odpowiednio, zakład leczniczy zatrudniający lekarza, klub sportowy zatrudniający trenera i zawodników, wydawcę danej gazety, radia, telewizji czy portalu internetowego, spółkę zatrudniającą architekta albo zakon, do którego należy zakonnik.

4.4. Przesłanki odpowiedzialności zwierzchnika

Dla przyjęcia odpowiedzialności zwierzchnika pierwszą przesłanką, która musi wystąpić jest zaistnienie szkody wyrządzonej przez podwładnego przy wykonywaniu powierzonych mu czynności zawodowych.

Artykuł 430 k.c. przewiduje jednak istotne ograniczenie odpowiedzialności zwierzchnika. Nie odpowiada on za wszystkie szkody wyrządzone przez podwładnego, a jedynie za te, które zostały wyrządzone przy wykonywaniu powierzonych mu przez zwierzchnika czynności.

Długo w orzecznictwie tę przesłankę interpretowano ściśle, przyjmując, że zwierzchnik odpowiada wyłącznie za szkody pozostające w bezpośrednim związku z czynnościami służbowymi, co oznacza, że działanie wyrządzające szkodę musiało znajdować się w zakresie czynności powierzonych przez zwierzchnika. Z tej perspektywy zwierzchnik nie odpowiada za szkody wyrządzone „przy okazji wykonywania powierzonych czynności”²⁰⁴. Zwolennicy tej linii orzeczniczej podkreślają, że zwierzchnik

odpowiada za czyny podwładnego tylko wówczas, gdy zwinione działanie lub zaniechanie sprawcy było związane z realizacją celu wynikającego z powierzonej mu czynności, chociażby było ono nawet wynikiem nieudolności lub przekroczenia instrukcji służbowej²⁰⁵.

Można odnieść się w tym miejscu do przykładu podlegającego władzy kościelnej sprawcy, który był osobą duchowną. W wyroku z 31 marca 2020 r. Sąd Najwyższy przyjął szerokie rozumienie działania przy wykonywaniu powierzonych czynności. Uznał, że szkoda jest wyrządzona przy wykonywaniu powierzonych czynności także wtedy, gdy podwładny, popełniając czyn zabroniony, korzysta z wpływów i autorytetu, jakimi dysponuje dzięki pełnieniu funkcji w danej organizacji, co ma przykładowo miejsce w przypadku kapłana – członka katolickiego zgromadzenia zakonnego²⁰⁶.

Dzięki takiej wykładni przesłanki „przy wykonywaniu powierzonych czynności”, stosowanej także w odniesieniu do księży diecezjalnych, kościelne osoby prawne (np. zakony,

¹⁹⁷ Taką możliwość dopuszcza Sąd Najwyższy – zob. np. wyroki Sądu Najwyższego z 26 stycznia 2011 r., IV CSK 308/10 oraz z 28 czerwca 2011 r., II PK 9/11.

¹⁹⁸ Tak np. Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 14 kwietnia 2014 r., I ACa 1316/13; Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 17 października 2013 r., I ACa 594/13; Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 18 stycznia 2012 r., I ACa 930/11; Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 2011 r., IV CSK 308/10.

¹⁹⁹ Wyroki Sądu Najwyższego z 25 kwietnia 1973 r., I CR 306/73 oraz z 3 czerwca 2011 r., I CSK 314/10.

²⁰⁰ Wyroki Sądu Najwyższego z: 8 lipca 1968 r., II CR 216/68; 24 listopada 1969 r., III CRN 7/69; 22 listopada 1976 r., III CRN 252/76.

²⁰¹ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 września 1972 r., I CR 374/72.

²⁰² Wałachowska M. (2018), Komentarz do art. 430, uw. 19, w: *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, red. Fras M., Habdas M., LEX, Warszawa.

²⁰³ Różne zależności obowiązują w danej wspólnocie religijnej. W Kościele katolickim duchownych można podzielić na dwie kategorie: zakonników, związanych wieczystymi ślubami posłuszeństwa względem przełożonych zakonnych i papieża (ale już nie wobec biskupa diecezji) oraz księży diecezjalnych, zobowiązanych do posłuszeństwa względem biskupa diecezjalnego (zobowiązanie jest słabszą formą podporządkowania niż ślub zakonny); Por. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19 dotyczący relacji między zakonikiem a zakonem.

²⁰⁴ Wyroki Sądu Najwyższego z: 13 lutego 1960 r., I CR 929/59; 27 stycznia 1970 r., III CRN 535/69; 25 listopada 2005 r., V CK 396/05; Zob. także: Uchwała Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 15 lutego 1971 r., III CZP 33/70.

²⁰⁵ Zob. szerzej: Kondek J. (2019), *W sprawie wykładni pojęcia „przy wykonywaniu czynności” na gruncie art. 430 k.c.*, „Forum Prawnicze”, 1(51), 17–37.

²⁰⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19.

parafie i diecezje) mogą odpowiadać za popełnione przez podlegające im osoby przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (ojcowie i bracia zakonnicy) na podstawie art. 430 k.c. na zasadzie ryzyka. **Sądy uznają bowiem, że jeśli ksiądz – czy to diecezjalny, czy zakonny – nawiązuje kontakt z pokrzywdzonym dzięki wykonywaniu funkcji religijnych (np. podczas katechezy albo przy spowiedzi) oraz zdobywa jej zaufanie, korzystając z autorytetu, jakim cieszą się osoby duchowne w Polsce, to zachodzi wówczas wymagany przez prawo związek pomiędzy szkodą a wykonywaniem czynności kapłańskich lub zakonnych powierzonych danemu duchownemu przez instytucję kościelną.**

Podobne poglądy są formułowane w literaturze prawniczej, w której wskazywano, że „zachodzi przesłanka wyrządzenia szkody w ramach »powierzonych czynności«, gdy służyły one jako środek niezbędny do wyrządzenia szkody, gdy sprawca wykorzystuje ułatwienia, jakie się łączą ze sprawowaną funkcją, gdy wykorzystuje zaufanie, jakie budzi jego funkcja (misja), gdy niewłaściwie wykorzystuje margines swobody pozostawionej mu przy sprawowaniu funkcji, gdy chodzi o czyny, których sprawca nie mógłby się dopuścić, gdyby nie powierzono mu funkcji”²⁰⁷. **To oznacza, że pokrzywdzony przestępstwem może skutecznie dochodzić odszkodowania, pozywając kościelną osobę prawną, nawet jeśli ta nie wiedziała o występku swojego podwładnego, nie próbowała ich tuszować ani przenosić tego duchownego z parafii do parafii.** Krótko mówiąc, kościelna osoba prawna odpowiada za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności popełnione przez swoich duchownych nawet wtedy, gdy sama w niczym nie zawiniła. Stanowisko Sądu Najwyższego można odnieść też do działania innych niż Kościół instytucji, które również cieszą się autorytetem w społeczeństwie (np. pozarządowa organizacja dobroczynna, szkoła, policja, Wojsko Polskie itd.).

Drugą przesłanką do przyjęcia odpowiedzialności zwierzchnika jest ustalenie winy sprawcy.

Należy podkreślić, że osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego musi udowodnić – oprócz przesłanek ogólnych (zdarzenia, szkody i związku przyczynowego) – że działanie sprawcy było zawinione. Najlepszym dowodem jest wyrok sądu skazujący sprawcę za przestępstwo, z którego pokrzywdzony wywodzi swoje roszczenie odszkodowawcze²⁰⁸. Taka sytuacja miała miejsce w opisanym poniżej przypadku kobiety molestowanej w dzieciństwie przez księdza – jego wina została potwierdzona prawomocnym wyrokiem skazującym w postępowaniu karnym, którym sądy cywilne są związane. Poszkodowana skierowała pozew o zadośćuczynienie przeciwko zgromadzeniu, do którego należał duchowny i dom zakonny tego zgromadzenia. W trakcie procesu cywilnego pozwani nie mogli podważać faktu, że będący członkiem zgromadzenia zakonnik popełnił na jej szkodę przestępstwo, bo sąd był związany prawomocnym wyrokiem skazującym w tej sprawie.

Poszkodowana jako nastoletnia dziewczynka była wielokrotnie wykorzystywana seksualnie przez duchownego należącego do zgromadzenia zakonnego. Z kolei jako osoba już dorosła pozwała o zasądzenie roszczenia nie tego duchownego, a zgromadzenie, którego był on członkiem oraz dom zakonny tego zgromadzenia. Duchowny w zakonie wykonywał zadania związane z posługą wikariusza parafii, katechety w szkole, organizatora pielgrzymek i rekolekcji. Mężczyzna nawiązał z dziewczynką kontakt w szkole podstawowej, w której uczył religii:

- zbliżył się do niej pod pretekstem pomocy w trudnej sytuacji rodzinnej (rodzice nadużywali alkoholu),
- zaoferował korepetycje z matematyki,
- zapraszał na pielgrzymki i rekolekcje,
- zabierał na własny koszt do lekarza (dziewczynka chorowała na astmę),
- załatwił jej też miejsce w katolickim gimnazjum poza miejscem jej zamieszkania.

Od tego czasu dziewczynka mieszkała razem z duchownym w jego pokoju na plebanii, potem w jego prywatnym

²⁰⁷ Łętowska E. (2015), *Odpowiedzialność Kościoła za szkody wyrządzone przez księży*, „Państwo i Prawo” 3, 6–20; Zob. także: Borecki P. (2020), *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za czyny pedofilskie duchownego – wyrok na miarę precedensu. Uwagi w sprawie wyroku Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., sygn. II CSK 124/19*, „Studia Prawa Publicznego” 3, 7–20; Zob. także: Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu dnia 2 października 2018 r., I ACa 539/18.

²⁰⁸ Zob. także: Lis W. (2022), *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za czyny niedozwolone popełnione przez członków duchowieństwa, w: (Nie)odpowiedzialność cywilnoprawna kościelnych osób prawnych za czyny niedozwolone*, Sobczyk P. (red.), Warszawa, Wydawnictwo Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, 11–33.

mieszkań, przez pewien czas miała swój pokój w domu zakonnym. Podczas wspólnych wyjazdów, gdy zatrzymywali się w jakimś hotelu, zawsze zajmowali wspólny pokój. Jak ustaliły sądy w tej sprawie (karne i cywilne) niemal za każdym razem dochodziło do zbliżeń seksualnych pomiędzy nim a dziewczynką, przy czym były to różne formy obcowania płciowego, w tym także pełne stosunki seksualne. Jak wynika z dostępnych opisów sprawy, mężczyzna ten nie zważał na to, czy dziewczynka odczuwa ból. Gdy dziewczynka nie chciała współżyć, straszył, że odeśle ją do domu, do rodziców alkoholików. Zdarzało się, że używał wobec dziecka przemocy, krzyczał, szarpał je, uderzał (np. gdy za późno wróciło ze szkoły). Groził, że opowie wszystkim, że to dziewczynka chciała z nim być, że nikt jej nie będzie wierzył. Duchowny przejął całkowicie kontrolę nad życiem dziewczynki, decydował o wszystkich jej sprawach, zabraniał jej mieć kolegów, kontrolował wszystkie jej poczynania. Dziewczynka bała się „księdza” coraz bardziej, płakała po jego wizytach. Była wyczerpana psychicznie i fizycznie jego wizytami i relacją z nim, cierpiała na bezsenność, była nerwowa i rozdrażniona. Podjęła nieudolną próbę samobójczą. Z powodu kłopotów w nauce dziewczynka została przeniesiona do szkoły w rodzinnej miejscowości, dzięki czemu wróciła do domu rodziców. W końcu o sprawie dowiedziała się dyrektorka szkoły, która złożyła zawiadomienie do prokuratury. Duchowny został aresztowany. Krótco potem dziewczynka trafiła do domu dziecka na skutek orzeczenia sądu ograniczającego władzę rodzicielską jej rodziców, którzy z uwagi na niekończące się awantury i problemy z alkoholem nie byli w stanie zapewnić jej należytego wsparcia.

Po ujawnieniu przestępstwa pozwani w żaden sposób nie interesowali się losem dziewczynki, nie zaproponowali jakiegokolwiek formy pomocy. Natomiast sprawca wykorzystania seksualnego dziecka był regularnie odwiedzany przez przełożonych w areszcie śledczym.

W 2009 r. sąd rejonowy uznał duchownego za winnego tego, że w okresie od 2006 r. do początku lipca 2007 r. co najmniej kilkadziesiąt razy, nadużywając zaufania wynikającego z pełnionej funkcji kapłana katolickiego, obcował płciowo z małoletnią i zmuszał ją do podejmowania innych czynności seksualnych. Sąd skazał go na karę ośmiu lat pozbawienia wolności i pięciu lat zakazu wykonywania zawodów związanych z nauczaniem małoletnich. W ostatecznym rozrachunku jednak, na skutek

apelacji oskarżonego duchownego, w 2010 r. sąd okręgowy zmniejszył mu wymiar kary do czterech lat pozbawienia wolności, uznając, że nie ma dowodów na to, iż nadużywał on zaufania wynikającego z pełnionej funkcji kapłana katolickiego.

W 2016 r., mając już 22 lata, kobieta wniosła do sądu okręgowego pozew przeciwko zgromadzeniu, do którego należał duchowny i przeciwko domowi zakonnemu tego zgromadzenia o zapłatę 3 mln zł zadośćuczynienia oraz rentę miesięczną w wysokości 800 zł płatną do 10 dnia każdego miesiąca. Sądy ustaliły, że duchowny nie ma żadnego majątku, nie osiąga dochodów, nie ma żadnych realnych możliwości zadośćuczynienia finansowego powódce. Nie odpowiedział na wezwanie do zapłaty skierowane przez pełnomocnika powódki. Nigdy powódki nie przeprosił.

Zarówno Sąd Okręgowy, jak i Sąd Apelacyjny oraz Sąd Najwyższy nie zgodziły się z orzeczeniem sądu karnego w tej sprawie, wedle którego nie doszło ze strony duchownego do nadużycia stosunku zaufania wynikającego z pełnienia funkcji kapłana katolickiego. Było to ustalenie kluczowe dla rozstrzygnięcia sprawy, bowiem uznając, że duchowny dopuścił się przestępstw na szkodę powódki dzięki pełnieniu funkcji kapłana katolickiego, sądy mogły pociągnąć do odpowiedzialności cywilnoprawnej katolickie zgromadzenie zakonne, do którego należał sprawca, na podstawie art. 430 k.c. Funkcję kapłana katolickiego powierzyło duchownemu pozwane przez powódkę zgromadzenie zakonne.

Wszystkie okoliczności sprawy doprowadziły sądy do przekonania, że pozwane zgromadzenie zakonne było zwierzchnikiem duchownego i powierzyło mu wykonywanie funkcji kapłańskich, którym zawdzięczał swój autorytet pozwalający na nawiązanie relacji z powódką. Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności zostały w tym kontekście uznane za popełnione „przy wykonywaniu powierzonych czynności” w rozumieniu art. 430 k.c.

W komentarzu do tej sprawy podkreślono, że „[w] niniejszej sprawie do wykorzystania seksualnego, czyli wyrządzenia szkody, doszło w miejscach i w czasie wykonywania przez sprawcę takich czynności, których *de facto* nikt mu nie powierzał. Nie stoi to jednak na przeszkodzie

przyjęciu, że szkoda została wyrządzona »przy wykonywaniu« tego, co faktycznie zostało sprawcy powierzone, a więc katechezy. Nie jest bowiem konieczne, aby szkoda została wyrządzona w miejscu i podczas katechezy (np. w szkole, w której odbywają się lekcje religii), gdyż za wystarczający należy uznać związek instrumentalny, polegający na tym, że to właśnie wykonywanie funkcji katechety umożliwiło sprawcy szkody pozyskanie zaufania i wykorzystanie seksualne małoletniej, do którego by nie doszło, gdyby nie jej uczestnictwo w tejże katechezie. Warto także zauważyć, że katecheza sama w sobie jest

dosyć specyficznym przedmiotem nauczania, obejmującym także osobisty przykład katechety w kształtowaniu u uczniów pożądaných postaw moralnych (np. pomoc wychowankom w potrzebie, zainteresowanie ich problemami) oraz troskę nie tylko o ich postępy w nauce, lecz także o szeroko pojęte życie wewnętrzne (kierownictwo duchowe) – w tym sensie czynności sprawcy można było traktować jako swoiste »przedłużenie« czy »uzupełnienie« katechezy, służące oczywiście jako pretekst do zbliżenia się do pokrzywdzonej²⁰⁹.

²⁰⁹ Wilk A. (2020), *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za szkody wyrządzone wskutek przestępstw seksualnych popełnionych przez duchownych. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 10, 60–61; Zob. także: Wilk A. (2022), *Prawne i kryminologiczne aspekty przestępczości seksualnej duchownych*, „Problemy Prawa Karnego” 6(1), 1–26.



CZĘŚĆ III

POMOC OSOBOM DOŚWIADCZONYM WYKORZYSTANIEM SEKSUALNYM W POLSCE – ROZEZNANIE ZJAWISKA

Naprawienie szkody będącej skutkiem pokrzywdzenia czynem przeciwko wolności seksualnej i obyczajności może nastąpić przez zapłatę środków kompensacyjnych (w szczególności zadośćuczynienie lub odszkodowanie) na zasadach wskazanych w części II tego Raportu. Osoba małoletnia pokrzywdzona takim czynem może także otrzymać doraźną pomoc ze środków Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości. Fundusz udziela pomocy za pośrednictwem realizujących jego zadania ośrodków (okręgowych ośrodków pomocy osobom pokrzywdzonym oraz lokalnych punktów pomocy pokrzywdzonym przestępstwem). W regulujących działanie Funduszu przepisach prawa przewidziano różnorodne formy pomocy psychologicznej, prawnej i materialnej. Pomoc jest udzielana na wniosek osoby pokrzywdzonej, na wniosek organu postępowania karnego oraz z własnej inicjatywy podmiotu, który jest powołany do udzielenia pomocy.



Pomoc udzielana pokrzywdzonym w ramach Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej

W celu zbadania zjawiska wykorzystywania seksualnego małoletnich poniżej lat 15 Państwowa Komisja skierowała w listopadzie 2021 r. zapytanie do Ministra Sprawiedliwości dotyczące podziału środków z Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości. Z otrzymanej odpowiedzi wynika,

że pomoc udzielana jest wszystkim osobom, które zostały pokrzywdzone przestępstwem niezależnie od kwalifikacji prawnej czynu. Wsparcie obejmuje w szczególności udzielanie pomocy prawnej, psychologicznej i materialnej (patrz **tabela 6**).

Tabela 6. Pomoc udzielana w ramach Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej

| | 2018 r. | 2019 r. | 2020 r. | 2021 r. (1 połowa) |
|---|------------------|-----------------|------------------|-----------------------|
| Liczba osób, które skorzystały z pomocy | 17 103 | 29 972 | 37 058 | 19 659 |
| Liczba godzin świadczonej pomocy prawnej | 36 681,6 | 73 967 | 103 080 | 58 228,5 |
| Liczba godzin świadczonej pomocy psychologicznej | 50 578,75 | 68 596,6 | 98 238,85 | 53 593,17 |
| Wartość udzielonej pomocy materialnej | 3 525 302, 53 zł | 9 609 759,82 zł | 11 662 878,96 zł | 4 385 863,07 zł |

Źródło: Odpowiedź Ministerstwa Sprawiedliwości na zapytanie Państwowej Komisji.

Szczegółowe zadania, na które przeznaczane są środki Funduszu Sprawiedliwości zostały określone w § 36 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości. Przepisy tego rozporządzenia stanowią, że „pomocy osobom pokrzywdzonym przestępstwem oraz osobom im najbliższym udziela się w szczególności przez:

1. organizowanie i finansowanie pomocy prawnej, w tym alternatywnych metod rozwiązywania konfliktów;
2. organizowanie i finansowanie pomocy tłumacza w celu udzielenia pomocy prawnej osobie uprawnionej, jeżeli nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim, do czasu wszczęcia postępowania przygotowawczego;
3. organizowanie i finansowanie pomocy tłumacza języka migowego lub tłumacza-przewodnika w celu udzielenia pomocy prawnej;
4. pokrywanie kosztów związanych z psychoterapią, pomocą psychiatryczną lub psychologiczną;
5. organizowanie i finansowanie pomocy udzielanej przez osobę pierwszego kontaktu;

6. pokrywanie kosztów świadczeń zdrowotnych, lekarstw – w zakresie, w którym lek nie podlegałby refundacji lub w części, w której nie jest refundowany, wyrobów medycznych, w tym materiałów opatrunkowych, przedmiotów ortopedycznych oraz środków pomocniczych – w zakresie niezbędnym w procesie leczniczym doznanego uszczerbku na zdrowiu, wynikającym z przestępstwa lub jego następstw;
7. pokrywanie kosztów związanych z kształceniem w szkołach i przedszkolach publicznych, w tym w ramach indywidualnego nauczania, odpowiednio do wieku i potrzeb edukacyjnych osób uprawnionych;
8. pokrywanie kosztów związanych z opieką nad dziećmi w żłobkach i klubach dziecięcych prowadzonych przez gminy w oparciu o przepisy Ustawy z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 (Dz.U. z 2019 r. poz. 409);
9. organizowanie i finansowanie szkoleń oraz kursów podnoszących kwalifikacje zawodowe oraz pokrywanie kosztów egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe;
10. pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania lub udzielania schronienia;
11. finansowanie okresowych dopłat do bieżących zobowiązań czynszowych i opłat za energię ciepłą, energię elektryczną, gaz, wodę, opał, odbiór nieczystości stałych i płynnych za lokal mieszkalny lub dom jednorodzinny, do którego osoba uprawniona posiada tytuł prawny, proporcjonalnie do liczby osób stale zamieszkujących w tym lokalu lub domu;
12. usługę dostosowania lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego do potrzeb osoby pokrzywdzonej przestępstwem w przypadku, gdy utrata sprawności fizycznej nastąpiła w wyniku przestępstwa;
13. finansowanie przejazdów środkami komunikacji publicznej lub pokrywanie kosztów transportu związanych z uzyskiwaniem świadczeń i regulowaniem spraw określonych w pkt 1–10;
14. pokrywanie kosztów żywności lub bonów żywnościowych;
15. pokrywanie kosztów zakupu odzieży, bielizny, obuwia, środków czystości i higieny osobistej;
16. finansowanie kosztów zorganizowanego wyjazdu uprawnionego małoletniego;
17. finansowanie kosztów wyjazdu:
 - a) osoby uprawnionej wraz z małoletnim, nad którym sprawuje pieczę,
 - b) uprawnionego małoletniego wraz z osobą, pod której pieczę pozostaje, podczas którego udzielana będzie pomoc, o której mowa w pkt 4;
18. finansowanie robót budowlanych, o których mowa w Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane, w tym również przygotowania do realizacji robót budowlanych, w szczególności kosztów opracowania dokumentacji projektowej, przygotowania gruntu pod budowę, ekspertyz, świadectw, operatów, prac geologicznych, niezbędnych do realizacji celów wynikających z ustawy;
- 18a. zakup nieruchomości niezbędnych do realizacji celów wynikających z ustawy;
19. zakup urządzeń i wyposażenia;
20. zakup wartości niematerialnych i prawnych".

Pomoc jest udzielana przez ośrodki wyłonione w otwartych konkursach ofert. Z uwagi na to, że ośrodki te nie mają obowiązku sprawozdawczego wobec Ministerstwa Sprawiedliwości w zakresie uszczegółowionych danych zawierających dokładne kwalifikacje prawne czynu, jakim beneficjenci pomocy zostali pokrzywdzeni, Państwowa Komisja zwróciła się z prośbą o podanie szczegółowych informacji bezpośrednio do tych właśnie ośrodków (zobacz rozdział następny).

Schemat 17. Wybrane formy wsparcia w ramach Funduszu Sprawiedliwości osób pokrzywdzonych oraz osób im najbliższych





Pomoc udzielana osobom z doświadczeniem wykorzystania seksualnego przez ośrodki realizujące zadania Funduszu Sprawiedliwości

2.1. Uwagi ogólne

Pomoc udzielana przez państwo osobom pokrzywdzonym oraz skazanym i ich rodzinom zapoczątkowało utworzenie w 1997 r. Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej¹. Głównym celem Funduszu było udzielenie pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom. Przepisy przewidywały możliwość udzielenia pomocy również osobom pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom, ale tylko w wyjątkowych wypadkach. Na mocy rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości² możliwość udzielenia pomocy osobom pokrzywdzonym i ich rodzinom ograniczono do wyjątkowych wypadków, rozumianych jako sytuacje, gdy osoby te znajdowały się w trudnej sytuacji życiowej lub materialnej³, w szczególności gdy skutkiem przestępstwa były śmierć, trwałe kalectwo lub konieczność specjalistycznego leczenia. Możliwość skorzystania z pomocy Funduszu dotyczyła zwłaszcza sytuacji, w których otrzymanie od sprawcy przestępstwa odszkodowania było niemożliwe

lub znacznie utrudnione. Środki Funduszu pochodziły przede wszystkim z potrąceń z wynagrodzenia za pracę (10%)⁴ osób skazanych na karę pozbawienia wolności, a także z dotacji, darowizn, zapisów, zbiórek i innych źródeł. Stowarzyszenia, fundacje, organizacje / instytucje, których celem działania była w szczególności pomoc skazanym w społecznej readaptacji, jak również Kościoły i inne związki wyznaniowe mogły otrzymać z Funduszu środki na udzielenie pomocy, w tym na zapewnienie czasowego zakwaterowania osobom zwolnionym z zakładu karnego lub aresztu śledczego.

Od 2005 r.⁵ Fundusz stał się państwowym funduszem celowym, a jego dysponentem został Minister Sprawiedliwości. Kolejna nowelizacja Kodeksu karnego wykonawczego nie zmieniła sytuacji pokrzywdzonych i ich rodzin w tym zakresie. Ustawodawca utrzymywał regulację wyjątkowego udzielania tym osobom pomocy ze środków Fundu-

¹ Art. 43 Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 1007 r. nr 90 poz. 557).

² Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 września 1998 r. w sprawie zasad i trybu udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom, a także pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom, jak również szczególnych zasad trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz przeznaczenia środków z tego funduszu na taką pomoc (Dz.U. z 1998 r. nr 124 poz. 823).

³ W odniesieniu do osób pokrzywdzonych i ich rodzin regulacje w zakresie pomocy potwierdziło rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 listopada 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz udzielania pomocy z tego funduszu (Dz.U. z 2004 r. nr 257 poz. 2578).

⁴ Nowelizacjami ustawy – Kodeks karny wykonawczy zmieniono wysokość potrąceń z wynagrodzenia za pracę osób skazanych: w 2003 r. – 20%; w 2011 r. – 10%; w 2017 r. – 7%.

⁵ Ustawa z dnia 25 listopada 2004 r. o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. z 2004 r. nr 273 poz. 2703).

szu⁶. Dopiero nowelizacja z 2012 r.⁷ zmieniła tę sytuację. Pokrzywdzonych i ich rodziny uznano za beneficjentów o takich samych prawach jak osoby pozbawione wolności, zwalniane z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz członkowie ich rodzin (pomoc osobom pokrzywdzonym i ich rodzinom wskazano jako pierwszy cel wydatkowania środków Funduszu, przed wymienieniem innych celów⁸). Ustawodawca wymienił również przykładowe rodzaje pomocy: medyczną, psychologiczną, rehabilitacyjną, prawną oraz materialną, udzielaną przez jednostki niezaliczane do sektora finansów publicznych i nie działające w celu osiągnięcia zysku, w tym stowarzyszenia, fundacje, organizacje i instytucje. Obok pomocy udzielanej skazanym oraz członkom ich rodzin przepisy przewidywały wspieranie i rozwój systemu pomocy pokrzywdzonym przestępstwem oraz wspieranie pomocy postpenitencjarnej. Od tego czasu powierzenie realizacji zadań odbywa się w trybie otwartego konkursu ofert. Zmieniono także nazwę Funduszu na Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej⁹. Zdecydowano także, że środki pieniężne Funduszu, oprócz z dotychczasowych źródeł, będą przede wszystkim pochodziły z orzeczonych przez sądy nawiązek oraz świadczeń pieniężnych. Środki pochodzące z nawiązek i świadczeń pieniężnych miały być przeznaczone wyłącznie na świadczenie pomocy rzeczowej pokrzywdzonym i członkom ich rodzin oraz na działalność dysponenta Funduszu (Ministra Sprawiedliwości), ale w wysokości do 20% ogólnej sumy nawiązek i świadczeń.

Nowelizacja z 2015 r.¹⁰ wprowadziła istotną zmianę co do kręgu osób mogących skorzystać z pomocy Funduszu, ale po raz pierwszy odbyła się ona kosztem pokrzywdzonych. Pomoc rodzinom pokrzywdzonych zmieniono na pomoc osobom im najbliższym¹¹. Skutkowało to w praktyce zmniejszeniem kręgu osób uprawnionych do

pomocy z Funduszu¹². Do celów wydatkowania środków Funduszu dodano także pomoc prawną i psychologiczną świadkom oraz osobom im najbliższym przez podmioty nienależące do sektora finansów publicznych. Środki uzyskane z nawiązek i świadczeń pieniężnych można było nadal przeznaczyć na finansowanie pomocy rzeczowej dla pokrzywdzonych. Pozostawiono także ograniczenie przeznaczenia do 20% ogólnej sumy nawiązek i świadczeń pieniężnych na działalność dysponenta Funduszu.

Na podmiot, który otrzymał dotację w celu świadczenia pomocy psychologicznej osobom pokrzywdzonym przestępstwem lub świadkom nałożono obowiązek udzielenia takiej pomocy na wezwanie odpowiedniego organu albo sądu w terminie co do zasady 14 dni od wezwania.

W 2017 r. znowelizowano¹³ przepisy dotyczące Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej, zmieniając jego nazwę poprzez dodanie do nazwy obowiązującej wyrazów – Fundusz Sprawiedliwości. Zmiana nazwy wskazuje na poszerzenie obszarów finansowania, nie tylko na pomoc dla osób pokrzywdzonych, świadków, skazanych (i ich najbliższych), ale także działania, które mogą zostać objęte szeroko rozumianą sprawiedliwością. Wskazano, że jest on funduszem celowym ukierunkowanym na pomoc pokrzywdzonym i świadkom, przeciwdziałanie przestępczości oraz pomoc postpenitencjarnej. Znacznie poszerzono katalog zadań Funduszu. Najistotniejszą zmianą było wprowadzenie możliwości udzielenia pomocy osobom pokrzywdzonym oraz osobom im najbliższym przez jednostki sektora finansów publicznych. Zdecydowano także o możliwości przeznaczenia środków Funduszu, m.in. na szkolenia dla organów prowadzących postępowanie karne i ich pracowników podnoszące kompetencje w zakresie postępowania z osobami pokrzywdzonymi przestępstwem i świadkami

⁶ Ustawa z dnia 3 lutego 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011 r. nr 39 poz. 202).

⁷ Ustawa z dnia 12 lutego 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2010 r. nr 40 poz. 227).

⁸ Art. 43 § 8 pkt 1 k.k.w.

⁹ Dokonana art. 21 Ustawy z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz.U. z 2015 r. poz. 21).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Art. 115 § 11 k.k.

¹² Osoba najbliższa w rozumieniu art. 115 § 11 k.k. jest pojęciem węższym niż rodzina.

¹³ Art. 3 Ustawy z dnia 12 lipca 2017 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2017 r. poz. 1452).

oraz propagowania alternatywnych metod rozwiązywania konfliktów, w szczególności mediacji w sprawach rodzinnych, nieletnich i karnych. Dopuszczono możliwość finansowania prowadzonych działań przez jednostki sektora finansów publicznych związanych z ochroną interesów osób pokrzywdzonych przestępstwem i świadków, a także wykrywaniem i zapobieganiem przestępczości oraz likwidacją skutków pokrzywdzenia przestępstwem. Przepisy przewidywały również możliwość przekazywania środków Funduszu na edukację z zakresu przeciwdziałania przemocy i przestępczości – w szczególności edukację funkcjonariuszy policji i pracowników jednostek oświatowych oraz ochrony zdrowia. Nowelizacja wprowadziła także zasadę pokrywania kosztów obsługi Funduszu ze środków tego Funduszu¹⁴. Jako cel Funduszu wskazano przeciwdziałanie przestępczości. Cel ten nie został przez ustawodawcę doprecyzowany, jest realizowany z nawiązek i świadczeń, które do czasu nowelizacji przeznaczone były wyłącznie dla pokrzywdzonych. Istotną zmianą było zniesienie pułapu 20% wykorzystania pieniędzy z nawiązek i świadczeń pieniężnych dla dysponenta Funduszu. Co ważne, jednostki sektora finansów publicznych jako beneficjenci Funduszu uzyskały uprzywilejowaną pozycję w dostępie do środków Funduszu. Nie biorą one udziału w otwartym konkursie ofert wykonywania określonych zadań. Jest to nierówne traktowanie podmiotów wykonujących zadania w ramach Funduszu, gdyż podmioty niezaliczane do sektora finansów publicznych dla uzyskania środków z Funduszu muszą brać udział w konkursie ofert. Podmioty z sektora finansów publicznych mogą też zawrzeć umowę z dysponentem Funduszu o powierzenie zadania, które nie jest objęte programem lub naborem wniosków.

Kolejny raz zmieniono zasady działania Funduszu Sprawiedliwości w 2022 r. Zmiana ta dokonana została na poziomie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości¹⁵, wprowadzono możliwość udzielenia pomocy osobom pokrzywdzonym przestępstwem oraz ich najbliższym przez zakup nieruchomości niezbędnych do realizacji celów wynikających z ustawy. Przepisy zezwalają dysponentowi na zakup nieruchomości z pieniędzy pochodzących z nawiązek i świadczeń pieniężnych. Nieruchomość można zakupić zarówno z części Funduszu przeznaczonej dla pokrzywdzonych, świadków oraz osób im najbliższych, jak również z części przeznaczonej na pozostałe zadania finansowe Funduszu. Przepisy pozwalają więc na zakup nieruchomości nie tylko w celu wsparcia i rozwoju systemu pomocy pokrzywdzonym i świadkom oraz pomocy postpenitencjarnej, ale także w celu przeciwdziałania przyczynom przestępczości. Do form pomocy przewidzianych dla pokrzywdzonych przestępstwem i ich najbliższych osób dodano pokrywanie kosztów związanych z kształceniem w szkołach i przedszkolach publicznych, w tym w ramach indywidualnego nauczania, oraz zakup nieruchomości niezbędnych do realizacji celów wynikających z ustawy. Poszerzono także uprawnienia dysponenta Funduszu, dając mu możliwość unieważnienia konkursu z każdej przyjętej przez niego przyczyny. Jedynym warunkiem jest jej podanie przez Ministra Sprawiedliwości. Dysponent może także odmówić przyznania dotacji albo zmienić kwotę dotacji zaproponowaną przez komisję w otwartym konkursie ofert. Oba te przepisy dają pełną dowolność dysponentowi Funduszu w zakresie przyznania dotacji na wykonanie zadania z Funduszu.

¹⁴ Art. 43 § 18a k.k.w.

¹⁵ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 marca 2022 r. z mieniające rozporządzenie w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. z 2022 r. poz. 748).

Schemat 18. Uwarunkowania prawne pomocy państwa dla osób pokrzywdzonych przestępstwem



Regulujący obecnie funkcjonowanie Funduszu przepis art. 43 Kodeksu karnego wykonawczego oraz przepisy Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz

Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości¹⁶ dają teoretycznie nieograniczone możliwości wsparcia pokrzywdzonych – od zakupu bonów żywnościowych po zakup nieruchomości. Trzeba jednak zasygnalizować, że

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. z 2019 r. poz. 683).

część Funduszu przeznaczona na finansowanie pomocy i wsparcia dla osób pokrzywdzonych i ich najbliższych (świadków i ich najbliższych) została znacznie ograniczona. Pieniądze przekazane z nawiązek i świadczeń pieniężnych do Funduszu w okresie do 2017 r. były przeznaczone wyłącznie na udzielanie pomocy pokrzywdzonym i ich rodzinom (ich rodzinom / osobom im najbliższym), a tylko do progu 20% dla dysponenta Funduszu na różnego rodzaju działalność związaną z pokrzywdzonym. Kolejne nowelizacje zarówno ustawy, jak i rozporządzeń Ministra Sprawiedliwości zmieniły ten stan rzeczy na niekorzyść pokrzywdzonych. Obecnie próg został zniesiony, a z części Funduszu przeznaczonej na wyłączne potrzeby pomocowe i wsparcie pokrzywdzonych środki finansowe mogą być rozdysponowane również na realizację innych zadań Funduszu, a także wydatkowane na inne cele, np. na rzecz kół gospodyń wiejskich, kół sportowych czy ochotniczych straży pożarnych. Dowolność dysponowania Funduszem przez Ministra Sprawiedliwości – dysponenta Funduszu – może pociągać za sobą arbitralność decyzji i ryzyko niedostatecznego zaopiekowania się pokrzywdzonymi i ich najbliższymi, bez możliwości odwołania się od decyzji.

Przedstawiona ewolucja uregulowań prawnych dotyczących Funduszu Sprawiedliwości pozwala na stwierdzenie, że od czasu wejścia w życie przepisów Kodeksu karnego wykonawczego w 1997 r. możliwość uzyskania przez osobę pokrzywdzoną przestępstwem pomocy ze środków Funduszu istotnie się zwiększyła. Pomoc, do której uzyskania jest uprawniona osoba pokrzywdzona przestępstwem, nie ma już charakteru wyjątkowego. Regulacje prawne Funduszu Sprawiedliwości wymagają jednak ingerencji prawodawcy. Konieczny jest powrót do rzeczywistego celu utworzenia Funduszu, jakim była przede wszystkim pomoc osobom pokrzywdzonym, świadkom i skazanym, tym ostatnim w readaptacji społecznej, a także zrównanie podmiotów niebędących jednostkami sektora publicznego – stowarzyszeń, fundacji, organizacji i instytucji – z jednostkami sektora finansów publicznych w zakresie korzystania z Funduszu. Konieczne jest także zniesienie dowolności dysponenta Funduszu poprzez wprowadzenie transparentności jego działań w Funduszu.

Fundusz powinien przejąć funkcję podmiotu zastępującego odpowiedzialność materialną sprawcy za

poczynione pokrzywdzonemu zło i umożliwić natychmiastową pomoc finansową w dostępie do psychologa, psychiatry, seksuologa czy innego specjalisty, a także odpowiedniej do potrzeb pokrzywdzonego terapii, w szczególności w sytuacji pokrzywdzenia wykorzystaniem seksualnym dziecka. Fundusz powinien mieć regres do sprawcy czynu.

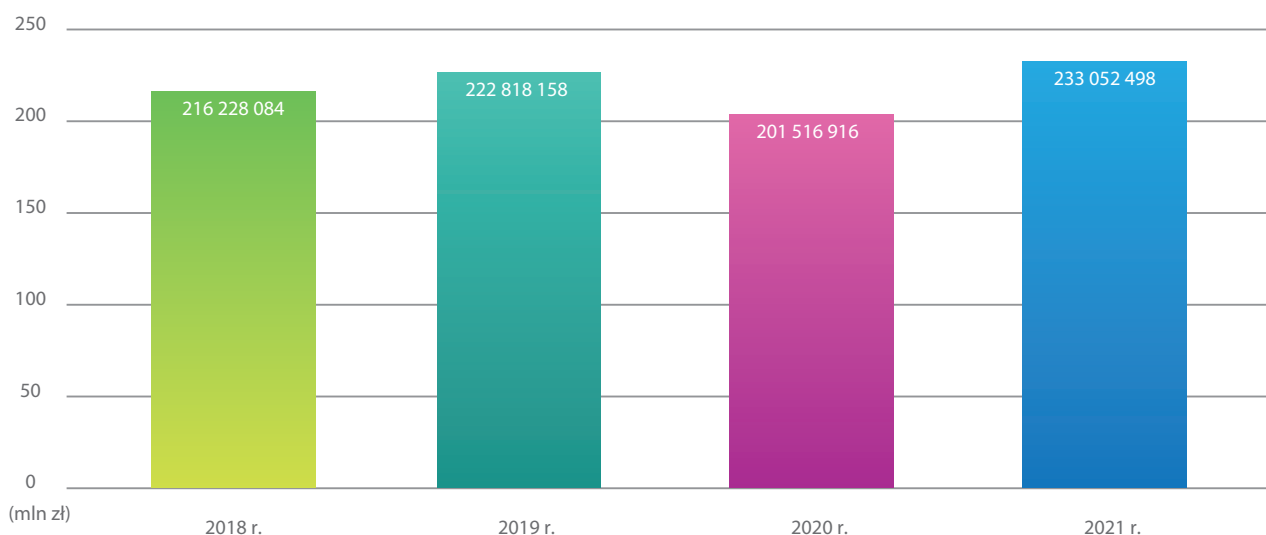
Z Funduszu Sprawiedliwości finansowana jest Sieć Pomocy Pokrzywdzonym Przystępstwem (Sieć Pomocy). Obecnie na terenie Polski istnieje 305 miejsc świadczenia pomocy pokrzywdzonym, są to Okręgowe Ośrodki Pomocy Pokrzywdzonym Przystępstwem i podległe im Lokalne Punkty Pomocy Pokrzywdzonym Przystępstwem. Pokrzywdzony w ramach Sieci Pomocy może ubiegać się o pomoc wskazaną w przepisach, poza zakupem nieruchomości. Nieruchomości ze środków Funduszu mogą kupić wyłącznie jednostki z sektora finansów publicznych.

Państwowa Komisja podjęła próbę oszacowania wysokości środków finansowych przeznaczonych na pomoc dzieciom pokrzywdzonym przestępstwem wykorzystania seksualnego. W tym celu zwróciła się do Ministra Sprawiedliwości z prośbą o informację dotyczącą przeznaczenia środków finansowych w latach 2018–2021 na pomoc dzieciom wykorzystanym seksualnie i ich rodzinom, ze szczególnym uwzględnieniem charakteru pomocy, długości udzielonych świadczeń (pojedyncze porady vs. systematyczne konsultacje; terapia indywidualna vs. terapia grupowa) oraz podanie wysokości środków finansowych przeznaczonych na każdą z tych pomocy. W odpowiedzi Minister Sprawiedliwości powiadomił, że nie są zbierane takie dane statystyczne, które pozwolą wskazać skalę niesionej pomocy dzieciom wykorzystanym seksualnie. Przesłano natomiast dane ogólne niepozwalające na właściwe rozeznanie skali pomocy dzieciom wykorzystanym seksualnie. W związku z tym wysłano zapytania do Ośrodków Pomocy Funduszu Sprawiedliwości. Także one nie udzieliły odpowiedzi dającej możliwość oceny skali pomocy finansowej pokrzywdzonym dzieciom. W 2023 r. Państwowa Komisja ponownie zwróciła się do Ministra Sprawiedliwości o udzielenie szczegółowych informacji na temat skali pomocy z Funduszu Sprawiedliwości dzieciom pokrzywdzonym przestępstwem seksualnym. W odpowiedzi z dnia 13 grudnia 2023 r. Minister Sprawiedliwości wskazuje, że w latach 2019–2021 nie były prowadzone szczegółowe bazy pozwalające na ocenę skali. Przysta-

no dane dotyczące przemocy seksualnej wobec osób do 18 roku życia. W 2022 r. z Funduszu Sprawiedliwości zapewniono 25 godzin pomocy prawnej i 304 godzin psychologicznej, w rezultacie udzielono pomocy jedynie 60 zgwałconym osobom do 18 roku życia. W przypadku innych przestępstw o charakterze seksualnym osoby do 18 roku życia uzyskały jedynie 52,5 godziny pomocy prawnej i tylko 1132 godziny pomocy psychologicznej w skali całego kraju. W 2023 r. nie odnotowano znaczących różnic względem roku poprzedniego. W dalszym ciągu Państwowa Komisja nie wie, jaka pomoc trafia z Funduszu Sprawiedliwości do dzieci wykorzystanych seksualnie poniżej 15 roku życia. **Skala realnej pomocy skierowanej do osób do 18 roku życia skrzywdzo-**

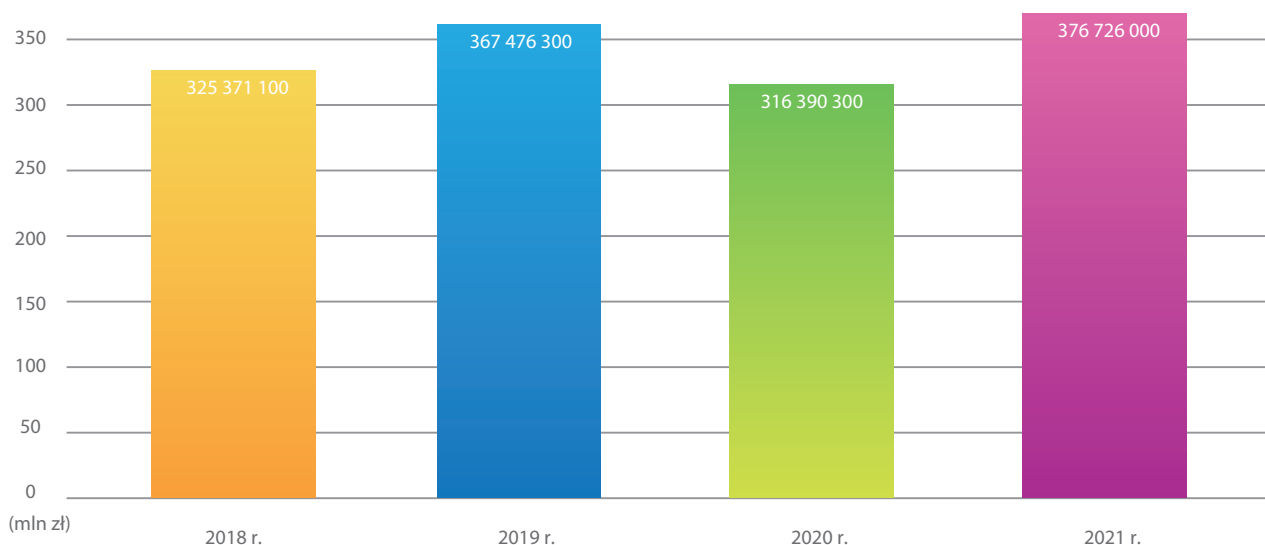
nym przestępstwem seksualnym jest bardzo niska względem potrzeb i konsekwencji, z jakimi muszą się mierzyć wykorzystane seksualnie dzieci i ich rodziny oraz do możliwości, jakie Fundusz Sprawiedliwości posiada. Analiza wpływów środków finansowych do Funduszu Sprawiedliwości za lata 2018–2021 wskazuje, że potencjał możliwej pomocy jest ogromny. W ocenie Państwowej Komisji Fundusz utworzony w celu pomocy przede wszystkim osobom pokrzywdzonym, skazanym i ich rodzinom powinien być transparentny i ukierunkowany na pomoc właśnie tym osobom. Szczegółowe dane na temat kwot wpływających na konto Funduszu prezentują poniższe schematy.

Schemat 19. Kwota wpływu środków finansowych do Funduszu Sprawiedliwości w latach 2018–2021 wg opracowania Departamentu Budżetu i Efektywności Finansowej Ministerstwa Sprawiedliwości



Źródło: za: Ostaszewski P., (2023), *Ściągłość świadczeń pieniężnych i nawiązek orzekanych na rzecz Funduszu Sprawiedliwości*, „Prawo w Działaniu. Srawy Karne” 55, 145.

Schemat 20. Kwota wpływu środków finansowych do Funduszu Sprawiedliwości w latach 2018–2021 na podstawie wyników kontroli Najwyższa Izba Kontroli dotyczących wykonania budżetu Państwa



Źródło: Raporty Najwyższej Izby Kontroli z wykonania budżetu Państwa za lata 2018, 2019, 2020, 2021 w części 37 – *Sprawiedliwość*.

Należy zwrócić uwagę na różnice w wysokości środków finansowych wpływających do Funduszu Sprawiedliwości w zależności od źródła pochodzenia tych danych.

Państwowa Komisja podjęła wiele prób (m.in. pismo do Ministra Sprawiedliwości, pisma do ośrodków pomocy Funduszu Sprawiedliwości, analiza raportu NIK, przegląd dostępnej literatury) uzyskania informacji dotyczących

wysokości kwot, jakie zostały przeznaczone na pomoc dzieciom pokrzywdzonym przestępstwem wykorzystania seksualnego. Już na etapie określenia skali wpływu środków finansowych Państwowa Komisja spotkała się z rozbieżnymi danymi. Nie było również możliwe określenie, jaki procent z setek milionów złotych jest przeznaczany na pomoc dzieciom wykorzystanym seksualnie.

2.2. Uwagi szczegółowe

Temat pomocy udzielanej osobom z doświadczeniem wykorzystania seksualnego nie doczekał się wielu opracowań. Państwowa Komisja, chcąc zbadać tę kwestię, w 2022 r. wystąpiła do ośrodków realizujących zadania Funduszu Sprawiedliwości z prośbą o udzielenie następujących informacji:

1. ile osób pokrzywdzonych w dzieciństwie (do 15 roku życia) przestępstwem wykorzystania seksualnego zgłosiło się do ośrodka z prośbą o pomoc;
2. jakiego rodzaju przestępstwem z rozdz. XXV Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny osoby wskazane w pkt 1 zostały pokrzywdzone;
3. jakiego rodzaju pomoc została udzielona pokrzywdzonym, a w przypadku udzielenia pomocy w formie terapii także jaka była liczba przeprowadzonych sesji i jaki był okres objęcia pomocą;
4. wskazanie obszarów trudności, na jakie napotykają pracownicy ośrodka;
5. wskazanie istotnych potrzeb ośrodka, których zaspokojenie umożliwi zarówno optymalne funkcjonowanie ośrodka, jak i zapewnienie wystarczającej pomocy potrzebującym dzieciom i ich najbliższym.

Z informacji uzyskanych z ośrodków wynika, że osobom z doświadczeniem wykorzystania seksualnego udzielono różnorodnej pomocy. Pomoc ta polegała na prowadzeniu z pokrzywdzonymi terapii indywidualnej lub terapii grupowej. Ośrodki udzielały także pomocy prawnej, finansowej i socjalnej w formie zakupu bonów żywnościowych, towarowych, zakupu sprzętu i wyjazdu kolonijnego. Większość odpowiedzi nie zawierała informacji o liczbie godzin ani wysokości pomocy w każdej z kategorii. Z tego względu niemożliwe jest w sposób odpowiedzialny wskazanie liczby godzin pomocy udzielonej w formie terapii czy przeprowadzonych sesji (indywidualnych i grupowych) oraz okresów objęcia pomocą.

Większość odpowiedzi nie zawierała również informacji o liczbie osób pokrzywdzonych wykorzystaniem seksualnym, które zwróciły się o pomoc. Nadesłane informacje w większości nie zawierały danych dotyczących liczby pokrzywdzonych dzieci, którym w ośrodku udzielono pomocy, oraz ich wieku. Z reguły dotyczyły osób pokrzywdzonych przestępstwem seksualnym bez wyodrębnienia przedmiotowej grupy pokrzywdzonych dzieci. To samo dotyczy rodzaju przestępstw popełnionych wobec pokrzywdzonych, którzy zgłosili się do ośrodków. Tylko niektóre z ośrodków przekazały informacje dotyczące pokrzywdzenia przestępstwem z rozdz. XXV Kodeksu karnego oraz podały wiek osób pokrzywdzonych, którym została udzielona pomoc. Tak więc niemożliwe jest dokonanie oceny tego, jaka jest skala udzielonej pomocy dzieciom poniżej 15 roku życia pokrzywdzonym przestępstwem wykorzystania seksualnego. Niektóre z ośrodków nie udzieliły żadnej odpowiedzi na pytania skierowane do nich przez Państwową Komisję, zaś kilka wskazało, że posiadają odpowiednie zaplecze osobowe i techniczne dla udzielenia pomocy dzieciom wykorzystanym seksualnie, ale takie osoby się nie zgłosiły.

Analiza sytuacji związanej z ośrodkami pomocy wskazuje, że brakuje w bazie teleadresowej umieszczonej na stronie Funduszu Sprawiedliwości precyzyjnych informacji dotyczących godzin funkcjonowania danego ośrodka. Jest to szczególnie ważne dla osób, które chciałyby skorzystać z pomocy.

Ośrodki realizujące zadania Funduszu Sprawiedliwości zgłosiły następujące trudności w udzielaniu pomocy osobom z doświadczeniem wykorzystania:

1. utrudnienia natury organizacyjnej w pracy zawodowej:
 - braki lokalowe (brak wystarczającej liczby gabinetów dla obecnie zatrudnionych specjalistów oraz miejsca do realizowania działań stałych);
 - braki kadrowe, w szczególności deficyt psychologów dziecięcych mających doświadczenie w pracy z osobami z doświadczeniem wykorzystania seksualnego;
 - brak wystarczającego dostępu do specjalistów w zakresie psychiatrii dziecięcej;
 - niewystarczający poziom wiedzy osób, które mają w tych instytucjach pierwszy kontakt z osobami z doświadczeniem wykorzystania seksualnego;
2. utrudnienia w pracy zawodowej dotyczące kontaktów z osobami z doświadczeniem wykorzystania seksualnego:
 - problemy w komunikacji z osobą zgłaszającą się po pomoc, co jest związane z trudnością w dzieleniu się życiową traumą z osobą zupełnie obcą;
3. utrudnienia w pracy zawodowej tkwiące w otoczeniu zewnętrznym:
 - brak na rynku odpowiednich szkoleń dla pracowników ośrodków udzielających pomocy osobom z doświadczeniem wykorzystania seksualnego;
 - brak standardów pomocy, a tym samym uznaniowość niejasna dla beneficjentów;
4. utrudnienia wynikające ze specyfiki Funduszu Sprawiedliwości:
 - brak stabilności w finansowaniu pomocy dla osób z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, a tym samym brak poczucia bezpieczeństwa u beneficjentów wymagających pomocy w dłuższej perspektywie;
 - brak elastyczności w dotowanych projektach (np. odgórne określanie liczby godzin i stawek godzinowych wspólne dla wszystkich miejsc w Polsce, bez uwzględnienia skali i lokalizacji działań);
 - ograniczone możliwości przesuwania środków (w ramach przyznanego budżetu) pomiędzy różnymi formami wsparcia i pomocy;
 - nadmierna biurokracja, która pochłania czas i energię specjalistów i koordynatorów projektów.

W zakresie istotnych potrzeb ośrodków realizujących zadania Funduszu Sprawiedliwości, których zaspokojenie pozwoli na optymalne funkcjonowanie i zapewnienie

wystarczającej pomocy wszystkim potrzebującym dzieciom dotkniętym wykorzystaniem seksualnym i ich najbliższym wskazano:

- większą samodzielność ośrodków w wykorzystywaniu puli środków na poszczególne formy wsparcia beneficjentów;
- uproszczenie sprawozdawczości i dokumentacji;
- wsparcie ośrodków w stabilnym zatrudnianiu specjalistów (umowy o pracę);
- potrzebę przeprowadzenia szkoleń dla pracowników ośrodków oraz dla ich rodzin, a także dla prokuratorów i policjantów;
- potrzebę wymiany doświadczeń z innymi ośrodkami;
- potrzebę stworzenia mapy pomocowej na terenie Polski, gdzie świadczona jest specjalistyczna pomoc osobom pokrzywdzonym w dzieciństwie przestępstwem wykorzystania seksualnego;
- potrzebę zorganizowania kampanii informacyjnej;
- potrzeby lokalowe, w tym konieczność utworzenia specjalnego pokoju przyjaznego dziecku oraz wystarczającej liczby gabinetów;
- potrzebę przydzielenia większej liczby godzin pomocy psychoterapeutycznej dla osób pokrzywdzonych w dzieciństwie przestępstwem wykorzystania seksualnego;
- większe wsparcie finansowe.

2.3. Podsumowanie

Ośrodki realizujące zadania Funduszu Sprawiedliwości oferują małoletnim pokrzywdzonym przestępstwami przeciwko wolności seksualnej zróżnicowaną pomoc. Najczęściej jest to pomoc psychologiczna, prawna oraz socjalna i finansowa.

Z realizujących zadania Funduszu Sprawiedliwości ośrodków otrzymano informacje o ich istotnych potrzebach, których zaspokojenie umożliwi optymalne funkcjonowanie i zapewni wystarczającą pomoc wszystkim pokrzywdzonym przestępstwem wykorzystania seksualnego dzieciom i ich najbliższym. Na podstawie pozyskanych informacji trudno ocenić, ilu dzieciom poniżej 15 roku życia pokrzywdzonym przestępstwem (w szczególności przestępstwem wykorzystania seksualnego) udzielono pomocy, gdyż realizujące zadania Funduszu ośrodki nie prowadzą statystyk, choć zadanie to powinno być zasadą

i praktyką. Dane statystyczne powinny być gromadzone zwłaszcza w sprawach dotyczących dzieci wykorzystanych seksualnie.

Niewątpliwie środki realizujące zadania Funduszu Sprawiedliwości powinny być przede wszystkim wsparciem dla osób pokrzywdzonych przestępstwem, dlatego konieczne jest podjęcie prac legislacyjnych nad zmianą przepisów regulujących Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Fundusz Sprawiedliwości w celu stworzenia szerszych możliwości skorzystania ze środków finansowych Funduszu na pomoc osobom pokrzywdzonym przestępstwem, w szczególności wszechstronną pomoc dzieciom skrzywdzonym wykorzystaniem seksualnym, oraz aby pomoc ta była natychmiastowa, rzeczywista i skuteczna.



CZĘŚĆ IV

SYTUACJA OSOBY Z DOŚWIADCZENIEM WSD W PROCESIE UZYSKANIA ŚRODKÓW KOMPENSACYJNYCH – BADANIA WŁASNE

1



Uzasadnienie badania oraz obszary badawcze

Zjawisko wykorzystywania seksualnego dzieci jest trudnym i znaczącym problemem społecznym. W istotny sposób wpływa zarówno na aktualne życie dziecka, jak i na jego przyszłość. Pomimo że obecnie wykorzystanie seksualne dzieci jest przedmiotem licznych badań naukowych¹, wciąż wiele obszarów problemu jest mało rozpoznanych.

¹ Zobacz np. Pierwszy Raport Państwowej Komisji (2021), Drugi Raport Państwowej Komisji (2022), Beisert M., Izdebska A. (2012), *Wykorzystanie seksualne dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 2(39), 48–66; Friedrich W.N. (2012), *Bezpośrednie konsekwencje wykorzystywania seksualnego dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 4(41), 41–49; Kusz E. (2015), *Wykorzystanie seksualne małoletnich przez osoby duchowne – analiza zjawiska*, „Dziecko Krzywdzone” 14(1), 30–49; Wojnicz P. (2020), *Penalizacja czynów seksualnych wobec małoletnich – rozważania na tle prawa kanonicznego i polskiego prawa karnego*, „Civitas et Lex” 2(26), 59–72; Malinowska-Bizon A. (2021), *Odpowiedzialność sprawców wykorzystywania seksualnego małoletnich poniżej lat 15 w kontekście znamion przestępstwa z artykułu 197 Kodeksu karnego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 25(3), 87–110; Dacka M. (2021), *Molestowanie seksualne dzieci – problematyka i działania prewencyjne*, „Prace Psychologiczne” 23/2022, 5–22; Kamińska-Nawrot A. (2022), *Grooming – uwodzenie w Internecie. Wybrane aspekty prawnokarne*, „Zeszyty Naukowe Pro Publico Bono” 1(1), 107–118; Kmieciak B. (2023), *Wykorzystanie seksualne dzieci z niepełnosprawnością – między ciszą statystyk a krzykiem osób skrzywdzonych*, „Dziecko Krzywdzone” 22(2), 81–103.

Jednym z ważnych zagadnień związanych z tym zjawiskiem są odszkodowania zasądzone na rzecz osób, które doświadczyły w dzieciństwie wykorzystania seksualnego. W swoim Pierwszym Raporcie Państwowa Komisja opublikowała wyniki badań ilościowych, w których analizie zostało poddanych 345 przypadków z 245 spraw karnych prawomocnie zakończonych w latach 2017–2020. W 83% przypadków sąd nie zawyrokował o żadnym środku kompensacyjnym. Jedynie w przypadku 20 dzieci zasądzono zadośćuczynienie, co stanowi około 8% wszystkich zbadanych przypadków². Dotychczas zagadnienie naprawienia szkód wyrządzonych przestępstwami przeciwko wolności seksualnej dziecka nie zostało zbadane ani omówione w literaturze naukowej w sposób pełny. Doświadczenie kliniczne oraz wiedza na temat krótko- i długoterminowych konsekwencji WSD wskazuje na ogromne koszty związane z powrotem do zdrowia nie tylko dziecka wykorzystanego seksualnie, ale i jego najbliższych osób, dlatego Państwowa Komisja postanowiła w sposób kompleksowy (najpierw sprawy karne, obecnie sprawy cywilne) sprawdzić, jak wygląda proces uzyskiwania zadośćuczynienia za poniesione krzywdy wynikające z molestowania seksualnego w dzieciństwie. Uzyskane środki pieniężne mogą odgrywać kluczową rolę w dostępie do szybkiej opieki psychiatrycznej, psychoterapeutycznej, a niekiedy internistycznej. Z literatury wiemy, że im więcej zasobów, tym szanse na powrót do zdrowia są większe. Środki kompensacyjne mogą stanowić taki zasób.

Osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w dzieciństwie podczas spotkań z członkami Państwo-

wej Komisji wielokrotnie informowały o zmaganiu się z trudnościami wynikającymi z braku środków finansowych koniecznych do poradzenia sobie z konsekwencjami wykorzystania seksualnego, np. potrzebnych do opłacenia terapii psychologicznej lub leczenia psychiatrycznego.

W celu zbadania zjawiska odszkodowania i zadośćuczynienia Państwowa Komisja sformułowała obszary badawcze (patrz niżej) oraz przesłała prośbę do wszystkich sądów rejonowych i sądów okręgowych w Polsce o udostępnienie akt spraw z postępowań cywilnych o zadośćuczynienie i odszkodowanie w związku z wykorzystaniem seksualnym małoletnich, rozpoczętych i prawomocnie zakończonych w latach 2015–2020. W odpowiedzi otrzymano akta jedynie 16 spraw.

Badanie omówione w tym Raporcie realizuje cel Państwowej Komisji, jakim jest poprawa sytuacji osoby z doświadczeniem wykorzystania – poprzez eksplorację niniejszych obszarów badawczych.

Obszary badawcze dotyczyły:

- charakterystyki wykorzystania seksualnego dziecka (WSD),
- skutków WSD,
- charakterystyki systemu rodzinnego lub opiekuńczego pokrzywdzonego,
- charakterystyki pozwanego,
- wybranych aspektów postępowania cywilnego,
- identyfikacji barier, na jakie natrafia pokrzywdzony przed wszczęciem postępowania cywilnego i w jego trakcie.



Zespół

Prace przeprowadził interdyscyplinarny zespół składający się z psychologów, lekarza psychiatry, seksuologa, psychoterapeutów, prawników, pedagoga. Wśród członków zespołu były osoby z doświadczeniem w pracy klinicznej oraz w prowadzeniu badań naukowych, w tym także z wykorzystaniem niżej opisanej metodyki.

Pytania badawcze zostały sformułowane w czasie spotkań zespołu w drodze dyskusji, w oparciu o specjalistyczną wiedzę poszczególnych członków zespołu, analizę literatury przedmiotu (ang. *pre-searching*) oraz analizę wyników badań zamieszczonych w Pierwszym Raporcie Państwowej Komisji.

² Pierwszy Raport PKDP (2021), https://pkdp.gov.pl/wp-content/uploads/2021/08/Raport_PKDP.pdf (dostęp: 11.12.2023).



Metodologia badań

W tym rozdziale zostanie opisany sposób oraz kontekst prowadzenia własnych badań empirycznych. Zostanie też przedstawiony schemat postępowania badawczego podzielonego na następujące po sobie etapy stanowiące zamkniętą całość.

3.1. Metody

Opisanie sytuacji osób pokrzywdzonych ubiegających się o przyznanie zadośćuczynienia za doświadczone krzywdy wymaga w procesie badawczym kompleksowego i pogłębionego podejścia, można to osiągnąć, wykorzystując metody jakościowo-ilościowe. Dzięki połączeniu tych dwóch podejść mogliśmy określić cechy badanego zjawiska oraz skategoryzować je.

Badania ilościowe koncentrują się na liczbowym opisie rzeczywistości, zwracają uwagę na częstotliwość występowania określonych danych. Dzięki temu mogliśmy

przedstawić podstawowe cechy spraw cywilnych zakwalifikowanych do próby. Uzyskane dane analizowaliśmy poprzez wskaźniki takie jak procenty i średnie.

Badania jakościowe koncentrują się na pogłębionym opisie rzeczywistości, zwracają uwagę na różnorodność danego zjawiska. Dzięki temu mogliśmy analizować materiał na wielu płaszczyznach, przyjrzeć się indywidualnym zachowaniom, motywom, emocjom, barierom, co pozwoliło z kolei pogłębić nasze rozumienie sytuacji osób pokrzywdzonych.

3.1.1. Metoda ilościowa

W celu zbadania częstotliwości występowania określonych zmiennych zespół badawczy przygotował ankietę, za pomocą której uporządkowano dane, które następnie zostały opracowane z wykorzystaniem statystyki opisowej. Wyodrębnienia danych ilościowych z akt spraw dokonały dwie niezależne osoby (sędziowie kompetentni). Ocena taka pozwala zwiększyć obiektywność i wiarygodność,

a tym samym jakość późniejszego materiału, gdyż eliminuje lub przynajmniej minimalizuje wpływ subiektywnych opinii poszczególnych badaczy. W przypadku różnic w ocenach między dwoma badaczami konsensus uzyskiwano po dyskusji, w razie potrzeby korzystano z oceny trzeciej, niezależnej osoby. Analizowane zmienne ilościowe przedstawia **schemat 21**.

Schemat 21. Zmienne ilościowe



3.1.2. Metoda jakościowa

Wykorzystanie metod jakościowych pozwoliło zinterpretować dane w odniesieniu do indywidualnych przypadków, skoncentrować się na postrzeganiu i doświadczeniach uczestników spraw oraz zrozumieć nie jeden, ale wiele wymiarów procesów zachodzących w procedurze oraz konsekwencji wykorzystania seksualnego dziecka.

Ze względu na liczbę spraw zakwalifikowanych do badania zastosowano metodę analizy treści (ang. *content analysis*). Metoda ta polega na badaniu komunikatów tekstowych (w naszym przypadku treści tekstowej akt spraw cywilnych) w celu zrozumienia ukrytych wzorców, znaczeń i kontekstu.

Proces badawczy został podzielony na kilka poniższych etapów.

1. **Przygotowanie materiału** – szczegółowo opisany w rozdziale 4 tej części Raportu – *Kwestie etyczne*.

2. **Kodowanie**, czyli przekształcanie surowych danych na dane w postaci standaryzowanej, które umożliwiają analizę treści. Proces kodowania zawiera się w trzech następujących po sobie stadiach:

a. szczegółowe zdefiniowanie określonych kategorii i kodów (ang. *codes*), które pozwoliły na identyfikację czynników występujących w badanych tekstach.

Kody ustalano po wcześniejszym przeglądzie badań dotyczących analizowanej tematyki (podejście indukcyjne) zestawionej z interdyscyplinarną wiedzą specjalistyczną i doświadczeniem zawodowym członków zespołu badawczego. Dodatkowo w trakcie treningu koderów (tj. osób kodujących materiały) rozszerzano powstałe w trakcie tego procesu nowe kody (podejście dedukcyjne);

- b. ustalenie klucza kategoryzacyjnego (książki kodów, drzewa kodowego) według standardów prowadzenia badań jakościowych;
- c. kodowanie (ang. *coding*), czyli przypisanie kodów do analizowanego fragmentu pochodzącego z akt spraw cywilnych. Dla zapewnienia pewności danych (ang. *reliability*) proces kodowania odbywał się w oparciu o ocenę dwóch członków zespołu. Takie podejście pozwoliło ograniczyć wpływ subiektywnych ocen badaczy. Przed właściwym kodowaniem, w okresie od kwietnia do maja 2022 r., przeprowadzono serię dziewięciu treningów koderów, w czasie których każdy członek zespołu kodował treść wybranych akt. Po każdym treningu omawiano niezgodności w przypisywanych kodach. W drodze dyskusji ustalano ostateczną treść kodu oraz – gdy było to konieczne – aktualizowano książkę kodów. W związku z brakiem jednoznacznych wytycznych określających minimalną wymaganą zgodność między koderami (ang. *inter-rater agreement*) ustalono wartość na 70%. Serie treningów (w trakcie których również część materiału oceniono powtórnie) pomogły zwiększyć stabilność i odtwarzalność oceny, tj. zwiększyć szansę, że analizowany fragment za każdym razem oznaczony będzie tymi samymi kategoriami. Proces kodowania to praca, która wymaga czasu, dlatego po osiągnięciu minimalnej zgodności między koderami podzielono zespół koderów na dwuosobowe podzespoły, aby zoptymalizować proces kodowania całego materiału. Podział na podzespoły oparto o wyniki zgodności pomiędzy poszczególnymi kodującymi.

Kodujących z najwyższą zgodnością w parze rozdzielono do różnych podzespołów. Zespół uzupełniono o kodującego z najniższą zgodnością w parze. Pozwoliło to stworzyć warunki, w których wyniki kodowania materiału w podzespołach będą porównywalne. Kodowanie spraw odbywało się od maja do września 2022 r.

3. **Analiza częstości występowania kategorii i kodów** pozwalająca na identyfikację czynników i tematów najczęściej występujących w analizowanym tekście. Jest to główny etap analizy, w którym dokładnie analizowano zebrane w formie macierzy (ang. *matrix*) zakodowane fragmenty, szukano powtarzających się tematów, wzorców, słów kluczowych lub elementów tekstu, które były istotne dla badanego zagadnienia. Określano również częstotliwość ich występowania. Kodowanie oraz analizy przeprowadzono z użyciem powszechnie stosowanego programu MAXQDA Standard 2022 Network, do którego wprowadzono uprzednio zanonimizowane skany akt.
4. **Interpretacja i wnioski** – na tym etapie interpretowano znalezione wzorce i tematy, starając się zrozumieć, co odkryte treści mówią o badanym zjawisku.
5. **Prezentacja wyników.** Ostatecznie wyniki analizy treści zaprezentowano w rozdziale 5 tej części Raportu. Opisano, jakie tematy i wzorce zostały zidentyfikowane, jakie wnioski można wyciągnąć i jakie implikacje ma to dla badanego zagadnienia (patrz część V Raportu – *Wskazówki dla osób z doświadczeniem WSD oraz ich najbliższego otoczenia*).

3.2. Materiał badawczy

Członkowie zespołu zawnioskowali o akta spraw z sądów okręgowych i rejonowych rozpoczętych i zakończonych w okresie między 1 stycznia 2015 r. a 31 grudnia 2020 r., dotyczących zapłaty odszkodowania lub zadośćuczynienia pokrzywdzonym przestępstwami z art. 197 § 3 pkt 2, art. 199 § 2, art. 199 § 3, art. 200, art. 200a, art. 200b, art. 202 § 3, art. 202 § 4, art. 202 § 4a, art. 202 § 4b,

art. 202 § 4c oraz art. 204 § 3 Kodeksu karnego. W odpowiedzi na pismo Państwowa Komisja uzyskała informację, że sądy najczęściej nie dysponowały w referatach sprawami spełniającymi kryteria włączenia. Dodatkowo prezesi sądów w odpowiedzi na prośbę Państwowej Komisji przeprowadzili rozpytanie w swoich jednostkach – tak, by mieć pewność co do formułowanych odpowiedzi.

Ze względu na brak rejestrów pozwalających na precyzyjne wyekstrahowanie spraw spełniających kryteria był to jedyny sposób na dostęp do badanej próby. W dwóch przypadkach zespół objął badaniem akta spraw, których wyrok i pozew wykraczały datami poza badany okres. Zmiany tej dokonano z uwagi na wyjątkowy charakter tych spraw, który wzbogacił materiał badawczy – uwiędzenie dziecka przez nauczyciela oraz sprawa, w której ojciec nie tylko wykorzystywał seksualnie dziecko, ale też stosował wobec niego przemoc fizyczną i psychiczną.

Akta każdej z udostępnionych spraw zostały zeskanowane, a uprzednio zanonimizowane przy użyciu specjalistycznego programu.

Początkowo poddano analizie 16 spraw, na podstawie uzyskanych wniosków wyeksplikowano 8 najbardziej reprezentacyjnych spraw z wydziałów cywilnych sądów (5 rejonowych i 3 okręgowych), w których wyroki uprawomocniły się w okresie 2015–2021. W badanym okresie sądy okręgowe rozpatrywały sprawy, w których wartość przedmiotu sporu przekraczała 75 tys. zł³. Przestępstw przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, w związku z którymi dochodzą zadośćuczynienia za doznane krzywdy, dokonano w latach 2002–2018.

W siedmiu sprawach zadośćuczynienie zostało w całości przyznane na mocy wyroku sądu. W jednej ze spraw, w której osoba pokrzywdzona otrzymała środki finansowe od sprawcy przed rozpoczęciem postępowania cywilnego, zadośćuczynienie zostało zasądzone w części. We

wszystkich sprawach pozwani wnieśli apelację od wyroków sądów I instancji. W trzech sprawach apelacja została odrzucona z powodu braku wniesienia opłaty. Tylko w jednej sprawie powód wniósł apelację od wyroku sądu I instancji.

W każdej ze spraw przed postępowaniem cywilnym wydano wyrok skazujący w sprawie karnej.

W wyniku dyskusji zespołu, w oparciu o zawartość materiału, który można zakwalifikować do kodowania (patrz niżej), wyselekcjonowano z akt spraw część dokumentów, np. wykluczono dokumenty administracyjne (tj. zarządzenie o wyznaczeniu rozprawy, elektroniczne potwierdzenie odbioru, wezwanie do zapłaty należności sądowych, zlecenie egzekucyjne i informacja o terminie przesłania / odesłania akt), informacje nieistotne dla prezentowanego badania.

Dodatkowo, na podstawie doświadczenia klinicznego członków zespołu oraz przeglądu literatury wyróżniono zmienne grupujące, mające znaczenie w poprawie funkcjonowania systemu ochrony dzieci przed wykorzystaniem seksualnym (patrz **schemat 22**). Z uwagi na znaczną objętość materiału badawczego oraz ograniczone zasoby czasowe i ludzkie zespołu badawczego spośród 16 spraw na podstawie wcześniej zdefiniowanych zmiennych wyselekcjonowano próbę 8 spraw reprezentującą poszczególne zmienne. Zgodnie z przyjętą metodologią badań jakościowych do analizy nie włączano spraw, które wносиły te same bądź podobne informacje ze spraw poprzednich.

³ W stanie prawnym, który obowiązywał przy rozpoznaniu tych spraw, wartość przedmiotu sporu dla SR wynosiła do 75 tys. zł, aktualna wartość określona po nowelizacji przepisów jest zgodna z art. 17 pkt 4 k.p.c. (brzmienie od 1.07.2023).

Schemat 22. Lista zmiennych grupujących



W jednej ze zbadanych spraw stwierdzono u pokrzywdzonego dziecka niepełnosprawność intelektualną. Natomiast w żadnej z nich nie opisano niepełnosprawności

ruchowej, traumatyzacji ciała dziecka, nie stwierdzono poronienia ani terminacji ciąży.

Tabela 7. Zmienne grupujące zastosowane do doboru próby badanych spraw

| Cecha | n |
|---|------------------------------------|
| Wiek [lata]* | dzieci były w wieku od 4 do 14 lat |
| Płeć dziecka | |
| • dziewczynka | 7 |
| • chłopiec | 1 |
| Obecność przemocy w trakcie czynu (na podstawie kwalifikacji) | 1 |
| Powtarzalność zdarzenia** | |
| • jeden raz | 1 |
| • więcej niż raz | 7 |

*Podano wartość modalną oraz wartości minimalną i maksymalną

**Może obejmować różne czyny z rozdz. XXV Kodeksu karnego

4



Kwestie etyczne

Dla zachowania poufności i prywatności osób uczestniczących w postępowaniach wprowadzono procedurę anonimizacji. Obejmowała ona następujące etapy:

- **Digitalizacja danych.** Zajmowały się nią, zgodnie z wcześniej wprowadzoną procedurą, jedynie uprawnione osoby.
- **Usunięcie danych identyfikacyjnych.** Wszelkie informacje identyfikujące uczestnika postępowania, takie jak imię, nazwisko, adres czy numer telefonu, usunięto z materiałów badawczych.
- **Zamazanie identyczności pochodzenia.** Przy podawaniu źródła cytatu użyto dwóch zmiennych: „rodzaj dokumentu” (np. opinia biegłego, wyrok, pozew) oraz „autor wypowiedzi” (np. sąd, pełnomocnik, biegły). Autorzy zrezygnowali ze zmiennej „sygnatura sprawy”, aby uniemożliwić identyfikację sprawy, oraz z nadawania specyficznych nazw sprawom, aby uniemożliwić skojarzenie kilku różnych cytatów z jednej sprawy.
- **Zachowanie anonimowości w opisach.** Podczas tworzenia opisów używano ogólnych określeń, unikając konkretnych danych lub faktów, które mogłyby pozwolić na identyfikację uczestników.
- **Bezpieczne przechowywanie danych.** Wszystkie dane przechowywano w bezpieczny sposób, z ograniczonym dostępem tylko dla osób zaangażowanych w badanie.
- **Utrzymanie anonimowości przez badaczy.** Badacze biorący udział w zbieraniu i analizie danych byli w pełni świadomi znaczenia anonimizacji i zobowiązani do zachowania poufności danych.
- **Odesłanie materiałów wraz z aktami do sądów.** Po zakończeniu badania wszystkie materiały zawierające dane uczestników zostały odesłane wraz z aktami do sądu, z którego zostały wypożyczone.
- **Konsultacja z ekspertami z zakresu ochrony danych osobowych,** którzy zapoznali się ze wstępną wersją opisu badania oraz weryfikowali poprawność przeprowadzonej anonimizacji.
- **Wielokrotna weryfikacja treści.** Na każdym etapie badania materiał był wielokrotnie sprawdzany przez członków zespołu pod kątem treści identyfikujących uczestników procesu.

5



Ograniczenia badania

Badanie ma pewne istotne limitacje, które należy uwzględnić:

- **Ochrona tożsamości.** W badaniu zdecydowano się wyeliminować wszelkie informacje, które mogą wskazywać na tożsamość osób. Brak takich informacji może ograniczać pełne zrozumienie kontekstu cytowanych treści.
- **Ograniczenie do nadesłanych przez sądy spraw.** Nie ma innego źródła informacji na temat ogólnej liczby spraw cywilnych, które mogłyby spełniać kryteria do badania.
- **Ograniczenie do spraw cywilnych.** Badanie opierało się wyłącznie na analizie spraw cywilnych. W przeciwieństwie do sędziów, którzy mieli dostęp do pełnego materiału z postępowań karnych, badacze mieli ograniczony zakres danych. To może wpływać na ogólną reprezentatywność badania i uniemożliwia analizę pewnych aspektów związanych z postępowaniem karnym.
- **Brak sygnatur spraw.** W celu uniknięcia powiązań między cytacjami badacze zdecydowali się nie podawać sygnatur spraw. W rezultacie wszystkie cytaty mogą być traktowane jako całość. Ta masowość może utrudniać czytelnikowi dokładną analizę lub odwołanie się do konkretnych przypadków w badaniu.
- **Bariery,** na jakie natrafia pokrzywdzony przed wszczęciem postępowania cywilnego i w jego trakcie, zidentyfikowano jedynie wśród osób, które przewyciężyły te ograniczenia i o nich wspomniały. Właściwszym źródłem danych w takim obszarze byłyby wywiady z osobami, które nie rozpoczęły postępowań.
- **Skupienie się na skutkach WSD do czasu postępowania.** Występujące skutki WSD obejmują tylko te „do czasu postępowania”, a nie – długofalowe, które mogłyby się ujawnić w badaniu podłużnym, z wieloletnią obserwacją.



Przedstawienie wyników

6.1. Opis wyników

Opis wyników przeprowadzonych badań obejmował cztery kryteria: charakter czynu, profil osoby pozwanej, sylwetkę poszkodowanego, a także wynik postępowania cywilnego. Wyniki analizy przestępstw seksualnych popełnianych wobec małoletnich poniżej 15 roku życia wykazują, że sprawcy często powtarzali swoje czyny, a ich charakter był różnorodny i złożony. Analiza profilu osób poszkodowanych zwraca uwagę na zróżnicowane

cechy, takie jak wiek, płeć i relacje ze sprawcą. Zauważono, że niektórzy sprawcy byli blisko związani z dziećmi, co dodatkowo wskazuje na złożoność tych spraw. Opisu- jąc pozwanego, uwzględniono kwestie związane z jego wcześniejszą karalnością oraz sytuacją socjoekonomiczną. W zakresie kryterium dotyczącego wyniku postępowania cywilnego zauważono, że istnieje istotne zróżnicowanie w zakresie zasądzonych kwot zadośćuczynienia.

6.2. Charakterystyka spraw na podstawie danych ilościowych

6.2.1 Ogólna charakterystyka czynu

W siedmiu sprawach (88%) sprawca dopuszczał się czynności seksualnych wobec małoletniego więcej niż raz. W sześciu sprawach zachowanie sprawcy polegające na kilkukrotnym dopuszczeniu się czynności seksualnych wobec małoletniego zakwalifikowano jako czyn ciągły. W czterech sprawach czyn przeciwko wolności seksualnej wobec małoletniego wyczerpywał znamiona dwóch lub więcej przepisów ustawy karnej (art. 11 § 1 i 2 k.k.). Średni czas działania sprawcy wynosił ok. półtora roku (najkrótszy – trzy dni, a najdłuższy – ok. pięciu lat). W dwóch przypadkach (25%) wykorzystanie miało cha-

rakter zastępczy, zaś w jednym (13%) – preferencyjny. W pięciu sprawach (63%) nie podano danych na ten temat.

W jednej ze spraw (13%) jest duże prawdopodobieństwo, że pokrzywdzony mógł być pod wpływem alkoholu w trakcie wykorzystania seksualnego, świadczy o tym treść złożonych przez pokrzywdzonego zeznań oraz fakt skazania pozwanego (oskarżonego w postępowaniu karnym), tym samym wyrokiem co za wykorzystanie seksualne, za rozpijanie małoletniej pokrzywdzonej.

6.2.2. Kwalifikacja prawna czynu

W każdej ze spraw (n = 8; 100%) przed postępowaniem cywilnym wydano wyrok w sprawie karnej. Czyny przeciwko wolności seksualnej osoby małoletniej zakwalifikowano na podstawie czterech różnych artykułów Kodeksu karnego. W badanych sprawach wystąpiły także inne karalne zachowania sprawców, za które zostali oni

skazani. Żadne z nich nie zostało zakwalifikowane jako czyn pozostający w zbiegu z czynem przeciwko wolności seksualnej i obyczajności (art. 11 § 2 k.k.). Żadne też nie zostało zakwalifikowane jako czyn ciągły (art. 12 k.k.; **tabele 8 i 9**).

Tabela 8. Kwalifikacja prawna czynu

| Numer przepisu | Treść przepisu | n (%) (N = 8) |
|--|---|------------------|
| Dotyczące bezpośrednio WSD | | |
| Art. 197 § 1 k.k. (wg klasyfikacji zamieszczonej w aktach sprawy) | Doprowadzenie innej osoby przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem do obcowania płciowego | 1 (13%) |
| Art. 199 § 2 k.k. | Doprowadzenie małoletniego do obcowania płciowego lub do poddania się innej czynności seksualnej albo do wykonania takiej czynności przez nadużycie stosunku zależności lub wykorzystanie jego krytycznego położenia | 2 (25%) |
| Art. 200 § 1 k.k. | Obcowanie płciowe z małoletnim poniżej lat 15 lub dopuszczenie się wobec niego innej czynności seksualnej lub doprowadzenie go do poddania się takim czynnościom albo do ich wykonania | 8 (100%) |
| Art. 202 § 2 (aktualnie uchylony) k.k. | Prezentacja małoletniemu poniżej lat 15 treści pornograficznych lub udostępnianie mu przedmiotów mających taki charakter albo rozpowszechnianie treści pornograficznych w sposób umożliwiający małoletniemu zapoznanie się z nimi | 1 (13%) |
| Art. 202 § 4 k.k. | Utrwalanie treści pornograficznych z udziałem małoletniego | 1 (13%) |
| Inne karne | | |
| Art. 18 § 2 w zw. z art. 233 § 1 k.k. | Podżeganie do składania fałszywych zeznań | 1 (13%) |
| Art. 207 § 1 k.k. | Znęcanie się fizyczne lub psychiczne nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności | 1 (13%) |
| Art. 208 k.k. | Rozpijanie małoletniego | 1 (13%) |

Tabela 9. Kwalifikacja prawna czynu w poszczególnych sprawach

| | Art. 197 § 1 k.k. | Art. 199 § 2 k.k. | Art. 200 § 1 k.k. | Art. 202 § 2 (uchylony) k.k. | Art. 202 § 4 k.k. | Art. 18 § 2 k.k. | Art. 157 § 2 k.k. | Art. 207 § 1 k.k. | Art. 208 k.k. | Art. 233 § 1 k.k. |
|---|-------------------|-------------------|-------------------|------------------------------|-------------------|------------------|-------------------|-------------------|---------------|-------------------|
| 1 | | | | | | | | | | |
| 2 | | | | | | | | | | |
| 3 | | | | | | | | | | |
| 4 | | | | | | | | | | |
| 5 | | | | | | | | | | |
| 6 | | | | | | | | | | |
| 7 | | | | | | | | | | |
| 8 | | | | | | | | | | |

Kolorem pomarańczowym zaznaczono kwalifikację prawną czynu w danej sprawie.

W czterech sprawach czyn przeciwko wolności seksualnej wobec małoletniego poniżej 15 roku życia wyczerpywał znamiona dwóch lub więcej przepisów ustawy karnej (art. 11 § 1 i 2 k.k.). W trzech sprawach pozwany popełnił więcej niż jeden czyn.

Podstawę prawną roszczenia o zadośćuczynienie w badanych sprawach stanowiły artykuły 444, 445 i 448 w związku z art. 23 i 24 k.c.

6.2.3. Charakterystyka poszkodowanego

W siedmiu sprawach osobami poszkodowanymi były dziewczynki, a w jednej sprawie chłopiec. W badanej próbie najmłodsze dziecko, które zostało wykorzystane seksualnie, miało 4 lata, a najstarsze 14 lat. Tylko w jednej ze spraw osoba poszkodowana nie знаła sprawcy, w dwóch sprawach sprawca był biologicznym ojcem osoby poszkodowanej, w jednej – rodzicem zastępczym, a w pozostałych czterech sprawach sprawca był osobą dobrze znaną dziecku.

W trakcie trwania postępowania sądowego trzy osoby poszkodowane były już pełnoletnie.

W sześciu sprawach powód był reprezentowany przez profesjonalnego pełnomocnika (adwokata lub radcę

prawnego z wyboru albo z urzędu). W dwóch pozostałych w imieniu powoda działał prokurator albo kurator. W trzech sprawach w toku procesu cywilnego poszkodowany, będący już pełnoletnią osobą, został przesłuchany oraz zbadany przez biegłego psychologa. W jednej sprawie badanie przez biegłego dotyczyło poszkodowanego mającego w czasie badania skończone 16 lat.

Należy zwrócić uwagę, że uczestnictwo powoda w sprawie naraża go na ponowne zranienie, ponieważ w toku postępowania może usłyszeć o sobie w zeznaniach świadków oraz opiniach biegłych zwroty oceniające, dewaluujące, zmniejszające znaczenie doświadczonej krzywdy.

6.2.4. Charakterystyka pozwanego

W badaniu uwzględniono, czy pozwany był skazany za WSD lub inne czyny zabronione wcześniejszym lub tym samym wyrokiem karnym obejmującym wielu pokrzywdzonych. Pod uwagę brano karalność oskarżonego (obecnie pozwanego), która wystąpiła przed wydaniem prawomocnego wyroku skazującego za przestępstwo na szkodę pokrzywdzonego (obecnie powoda), w związku z którym dochodzą zadośćuczynienia w badanych sprawach cywilnych. Dodatkowo brano pod uwagę karalność oskarżonego (obecnie pozwanego), który został skazany za WSD lub inne czyny zabronione wobec innych pokrzywdzonych tym samym wyrokiem karnym co wyrok skazujący za przestępstwo na szkodę pokrzywdzonego (obecnie powoda). Choć w żadnym przypadku nie zidentyfikowano wcześniejszej karalności za przestępstwa, o których mowa w rozdz. XXV Kodeksu karnego, to w dwóch sprawach pozwani tym samym wyrokiem ska-

zującym za przestępstwo z rozdz. XXV Kodeksu karnego zostali skazani za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności innej osoby małoletniej popełnione w tym samym okresie lub wcześniej co przestępstwo popełnione na szkodę pokrzywdzonego (obecnie powoda). W jednej ze spraw pozwany był wcześniej karany na podstawie Kodeksu karnego za inne przestępstwa, a w trzech sprawach pozwani nie byli w ogóle karani. W dwóch przypadkach nie było informacji na ten temat.

Analiza wykazała, że w pięciu sprawach pozwani posiadali stałe dochody, których wielkość wynosiła średnio 1480,67 zł (od 548,22 do 2324,46 zł). Średnia wartość majątku (nieruchomości, ruchomości oraz zgromadzonych środków finansowych) pozwanych, którzy złożyli oświadczenie o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania, wynosiła 189 825 zł⁴.

6.2.5. Wynik postępowania

W jednym przypadku doszło do próby rekompensaty krzywdy poza postępowaniem (cywilnym oraz karnym). Osoba pokrzywdzona przed procesem przyjęła 15 tys. zł oraz zrzekła się wszelkich roszczeń. Nie zamknęło jej to drogi do dalszej walki o swoje prawa. Poza jedną sprawą, w której pokrzywdzona otrzymała przed rozpoczęciem postępowania cywilnego środki finansowe tytułem zadośćuczynienia, w pozostałych sprawach zadośćuczynienie zostało w całości przyznane na mocy wyroku sądu. Dodatkowo w dwóch sprawach małoletni pokrzywdzeni otrzymali już wcześniej częściowe zadośćuczynienie za krzywdę, przyznane w postępowaniu karnym (po

10 tys. zł). W jednej sprawie pozwany przed wytoczeniem przeciwko niemu powództwa zapłacił pokrzywdzonej 15 tys. zł wskutek rozmów rozpoczętych przez samą pokrzywdzoną wiele lat po wykorzystaniu seksualnym w dzieciństwie.

W dwóch postępowaniach cywilnych kwota zasądzzonego zadośćuczynienia nie przekroczyła 50 tys. zł. W czterech sprawach kwota ta mieściła się w przedziale 50–100 tys. zł, zaś w dwóch przekraczała 100 tys. zł, nie licząc zasądzonych jednocześnie odsetek.

⁴ W sprawach, w których wskazywane przez pozwanych w oświadczeniu o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania składniki majątku objęte były małżeńską wspólnością majątkową, dla uproszczenia przyjmowano ½ ich szacunkowej wartości.

6.3. Przedstawienie wyników analizy jakościowej

6.3.1. Przedstawienie dziecka przed WSD

Na podstawie wybranego do analizy materiału z akt spraw nie można wyodrębnić jednoznacznego profilu dziecka, które mogło doświadczyć wykorzystania seksualnego. Przedstawiona charakterystyka małoletniego obejmuje

jego stan psychiczny, funkcjonowanie w szkole i grupie rówieśniczej, a także przeszłe doświadczenia, w tym przeżyte traumy.

6.3.1.1. Zewnętrzne postrzeżenie dziecka

W dokumentach znajdujących się w aktach sprawy dziecko opisywane jest poprzez swoje pozytywne cechy osobowości (cyt. 176a), uczuciowość (cyt. 228), temperament (cyt. 206, 212), jak również przez opisy sugerujące, że sprawia problemy („skryte i wybuchowe”; cyt. 176).

„Postrzegana była jako dziewczynka grzeczna, spokojna, pogodna, śmiała, uczynna, lubiana przez rówieśników, angażująca się w pracę na rzecz klasy i szkoły” (cyt. 176a; biegły, opinia psychologiczna).

„Z informacji uzyskanych od matki (...) wiadomo, że do czasu zdarzenia z dnia (...) jedenastoletnia wówczas

dziewczynka, była wrażliwa i uczuciowa” (cyt. 228; biegły, opinia psychologiczna).

„Przed nawiązaniem relacji z nauczycielem w ocenie matki była dziewczynką pełną energii i optymizmu, ambitną” (cyt. 213; biegły, opinia psychologiczna).

„Przed tym zdarzeniem powódka była beztroskim, szczęśliwym i energicznym dzieckiem” (cyt. 212; pełnomocnik powoda, pozew o zapłatę).

„Była dzieckiem – osobą bezbronną, zagubioną społecznie” (cyt. 176; sąd, uzasadnienie wyroku).

6.3.1.2. Funkcjonowanie społeczne

Niektóre dzieci przed wykorzystaniem seksualnym miały swoje pasje i zainteresowania (cyt. 183), chętnie udzielały się społecznie (cyt. 206a).

„Kocha śpiew i dlatego znalazła sobie w chórach odskocznnię od samotności” (cyt. 183; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

„Chętnie udziela się w życiu publicznym szkoły, samorządu uczniowskiego oraz chóru” (cyt. 206a; biegły, opinia psychologiczna).

Pod względem relacji z innymi opisywano dzieci na kontinuum od towarzyskości – przypadki, w których nawiązywanie kontaktów z innymi nie sprawiało problemów (cyt. 212a) i cechowało się ufnością (cyt. 235),

otwartością (cyt. 237), do takich, w których dominowała introwertyczność (cyt. 227a).

„Miała również bardzo dobre kontakty z innymi dziećmi – lubiła się bawić i spędzać czas z rówieśnikami” (cyt. 212a; pełnomocnik powoda, pozew o zapłatę).

„Była ufna wobec dorosłych, którzy ją otaczali i wierzyła w ich dobre intencje” (cyt. 235; pełnomocnik powoda, pozew o zapłatę).

„Była (...) towarzyską, przebojową, pełną inicjatyw społecznych, otwartą wobec ludzi” (cyt. 237; biegły, opinia psychologiczna).

„Jest dziewczynką o silnie zaznaczających się rysach introwertycznych” (cyt. 227a; sąd, uzasadnienie wyroku).

6.3.1.3. Obserwowane trudności

W części przypadków dzieci przed wykorzystaniem seksualnym wykazywały trudności adaptacyjne w szkole, w grupie rówieśniczej i w obszarze rodzinnym (cyt. 192).

„Nie stosuje się do zakazów i nakazów matki, palenie papierosów, kontakty ze starszymi mężczyznami, groźby samookaleczenia czy popełnienia samobójstwa, nieprzygotowania do lekcji, na lekcjach rozmawia, gwizdże, rzuca drobnymi przedmiotami, nieprzyjemna, arogancka, ucie-

ka z lekcji” (cyt. 192; lekarz, karta informacyjna z poradni zdrowia psychicznego).

W jednym przypadku u dziecka przed doznaniem wykorzystania seksualnego występowały zachowania autodestrukcyjne (cyt. 239).

„Przyznała mi się, że przed kilku laty okaleczyła się, gdy miała problemy i brakowało jej wsparcia rodziców” (cyt. 239; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

6.3.1.4. Osiągnięcia szkolne

Dostrzeżono różne wyniki, jakie dzieci osiągały w nauce – od poniżej średniej (cyt. 222), przez średnią, aż do powyżej średniej (cyt. 220).

„Dostawała jedynki. Nie nadążała z tempem nauki. Miała nauczanie indywidualne od III klasy szkoły podstawowej” (cyt. 222; świadek, protokół z rozprawy).

„Osiągała bardzo dobre wyniki w nauce. Była ona również chórzystką” (cyt. 220; sąd, uzasadnienie wyroku).

6.3.1.5. Trudności rozwojowe

W jednej ze spraw u dziecka wykorzystanego seksualnie w przeszłości zdiagnozowano niepełnosprawność intelektualną w stopniu lekkim (cyt. 209). W pozostałych przypadkach nie zdiagnozowano żadnych innych trudności w procesie rozwoju.

„Prezentuje obniżoną sprawność intelektualną w dolnych granicach normy lub upośledzenia intelektualnego w stopniu lekkim” (cyt. 209; sąd, uzasadnienie wyroku).

6.3.1.6. Multiwiktyimizacja

Niektóre dzieci w swojej historii doświadczały już traumatycznych wydarzeń przed wykorzystaniem – innego wykorzystania seksualnego (cyt. 185) albo utraty relacji z bliską osobą (cyt. 188).

„Przed opisanymi zdarzeniami powódka (...) także była ofiarą przestępstwa seksualnego” (cyt. 185; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Sytuacje te to dwukrotne zerwanie przynależności uczuciowej z osobami znaczącymi: (...) wielokrotne zachorowania i hospitalizacje (...), zmiany środowiska opiekuńczo-wychowawczego, zmiany miejsca zamieszkania i konieczność dostosowania się do nowych środowisk” (cyt. 188; biegły, opinia psychologiczno-pedagogiczna).

6.3.2. Przedstawienie pozwanego

Analiza materiału pozwoliła na opis sprawcy WSD pod względem: postawy prezentowanej przed sądem, stanu jego zdrowia, sieci społecznej i jakości relacji z innymi

osobami. Przeanalizowano, jakimi sposobami posługiwał się podczas dokonywania czynu oraz jak się zachowywał po jego ujawnieniu.

6.3.2.1. Wizerunek pozwanego prezentowany przed sądem

W większości przypadków pozwani przedstawiają pozytywny wizerunek siebie w swoich środowiskach, podając konkretne argumenty na poparcie takiego obrazu (cyt. 247, 242), również świadkowie potwierdzają takie opisy (cyt. 248).

„Całe swoje życie byłem człowiekiem, który pomagał innym. (...) Wiem, że byłem (...) wzorem do naśladowania” (cyt. 247; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

„Nauczycielki miały o mnie same dobre opinie” (cyt. 242; pozwany, protokół z rozprawy).

„Świadkowie ci zaprzeczyli, aby oskarżony nadużywał alkoholu, wywoływał awantury lub molestował swoje dziecko, przeciwnie twierdzili, iż w sposób wyjątkowy dbał o swoją rodzinę i pracował rzetelnie na jej utrzymanie” (cyt. 248; sąd, uzasadnienie wyroku).

Oprócz przedstawiania swojego pozytywnego wizerunku pozwani prezentowali swój obraz jako osoby skrzywdzonej np. przez otoczenie, wymiar sprawiedliwości (cyt. 251), problemy rodzinne (cyt. 253), materialne (cyt. 253a), niekorzystną swoją sytuację procesową (cyt. 252) oraz jako osoby będącej ofiarą szantażu (cyt. 295), zemsty (cyt. 297) lub mającej ponieść kolejną karę za to samo przestępstwo (cyt. 300).

„Jestem obecnie człowiekiem, który stracił prawie wszystko” (cyt. 251; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

„Pozwany uważa się za człowieka niewinnego, który cierpi za sprawą byłej żony (...) to ona przekazuje sądowi same

kłamstwa na temat pozwanego” (cyt. 253; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Na dzisiejszą chwilę jestem kolosalnie zadłużony, mam dwóch komorników” (cyt. 253a; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

„Brak wiedzy prawniczej również działa na moją niekorzyść, więc z góry stoję na straconej pozycji, która nie daje mi żadnych szans i czyni mnie przegranym” (cyt. 252; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

„(...) byłem szantażowany przez te SMS-y (...), uświadomiłem sobie groźby wysuwane przeciwko mnie (...). Byłem wyzywany od pedofili” (cyt. 295; pozwany, protokół z rozprawy).

„(...) pozwany kwestionuje również wysokość roszczenia powoda wskazując, że w jego opinii żądanie zmierza do dodatkowego ukarania jego osoby. (...) za swoje czyny został skazany wyrokiem tutejszego sądu” (cyt. 300; pełnomocnik pozwanego, pismo przygotowawcze pozwanego).

„Wytoczenie powództwa w niniejszej sprawie było, zdaniem pozwanego, motywowane chęcią osobistej zemsty na nim (...), a także chęcią wzbogacenia się jego kosztem” (cyt. 297; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Pozwany mówił, że jest chory, że zrobił to nieświadomie, że chorych ludzi nie wolno oskarżać” (cyt. 283; powód, protokół z rozprawy).

6.3.2.2. Relacje intymne pozwanego

Analiza materiału wskazuje, że część sprawców pozostawała w relacjach partnerskich z dorosłymi partnerami w okresie wykorzystania seksualnego dziecka. W jednej z analizowanych spraw, w której sprawcę opiniowali dodatkowo biegli seksuolodzy, stwierdzono zaburzenia preferencji seksualnych o charakterze pedofilii (cyt. 272a), w pozostałych zaś wykluczono zaburzenia parafilne (cyt. 272)⁵.

„U badanego (...) rozpoznajemy zaburzenia preferencji seksualnych pod postacią pedofilii” (cyt. 272a; biegły, opinia sądowo-seksuologiczna).

„(...) z opinii biegłego seksuologa wynika, iż oskarżony (...) nie zdradza zaburzeń preferencji seksualnych w tym pedofilii, a jego popęd seksualny mieści się w granicach normy” (cyt. 272; sąd, uzasadnienie wyroku).

6.3.2.3. Zdrowie psychiczne pozwanego

W aktach niektórych ze spraw opisywano różne problemy zdrowia psychicznego pozwanych. Wskazywano na zmiany organiczne w układzie nerwowym (cyt. 256, 277), problemy z używaniem alkoholu (cyt. 262), wynikające z tego zachowania agresywne i awanturnicze (cyt. 262, 264) oraz zaburzenia osobowości (cyt. 267). W jednej ze spraw opisano obniżone funkcjonowanie intelektualne sprawcy, przy czym w opinii biegłego nie wpływało to na rozpoznanie znaczenia czynu i kontrolę swojego zachowania (cyt. 278).

„U oskarżonego (...) stwierdzono uszkodzenie ośrodkowego układu nerwowego oraz obniżenie uczuciowości wyższej” (cyt. 256; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Dopuszczony w toku śledztwa dowód z opinii biegłego psychologa wykazał, iż rozwój umysłowy, sprawność funkcji intelektualnych (...) mieści się w granicach normy wiekowej na poziomie przeciętnym” (cyt. 277; pełnomocnik powódki, pismo procesowe powódki).

„Nadużywając alkoholu, pod jego wpływem stawał się agresywny, wywoływał awantury w rodzinie, znęcał się nad żoną (...) i córką (...) psychicznie i fizycznie” (cyt. 262; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Znęcał się fizycznie i psychicznie nad swoimi małoletnimi córkami (...), pod wpływem alkoholu wszczynał awantury domowe, podczas których wyzywał je słowami powszech-

nie uznany za wulgarne i obelżywe, zakłócał spoczynek” (cyt. 264; sąd, uzasadnienie wyroku).

„W opinii sądowo-psychiatryczno-psychologiczno-seksuologicznej (...) biegli rozpoznali: mieszane zaburzenia osobowości (cechy osobowości niedojrzałej emocjonalnie oraz cechy osobowości histrionicznej) oraz zaburzenia adaptacyjne depresyjne” (cyt. 267; biegły, opinia psychologiczna).

„(...) Również biegła psycholog stwierdziła u oskarżonego wybiórcze obniżenie sprawności funkcji poznawczych oraz zmiany w sferze funkcjonowania emocjonalno-osobowościowego na podłożu organicznym” (cyt. 278; sąd, uzasadnienie wyroku).

Z analizy spraw wynika, że sprawcy tego typu czynów nie zawsze preferują seksualnie dzieci, a i tak tych czynów dopuszczają się np. w sytuacjach kryzysów psychicznych, używania alkoholu w sposób problemowy, są to tzw. zastępcy (cyt. 265, 266).

„Nie byliśmy już razem, tak byliśmy w separacji i moja żona wyjechała (...) i ja się wtedy załamałem psychicznie i się rozpiłem” (cyt. 265; pozwany, protokół z rozprawy).

„W okresie objętym zarzutem »miałem załamanie«. Podaje, że zdarzyły się wówczas trudne dla niego sytuacje” (cyt. 266; biegły, opinia psychiatryczna).

⁵ W opiniowaniu przez biegłego sądowego kliniczną pedofilię definiuje się jako sytuację, w której dorosła osoba odczuwa popęd seksualny wyłącznie do dziecka.

6.3.2.4. Sposób działania sprawcy

W części spraw sprawcy w celu wykorzystania seksualnego starali się zbudować pozytywną relację z dzieckiem. Opierali ją na wsparciu finansowym (cyt. 88), trosce, opiece (cyt. 314) oraz zaangażowaniu emocjonalnym (cyt. 315).

„Od pozwanego otrzymywała dobre jedzenie, drobne pieniądze, mogła spędzić czas w schludnym, ciepłym domu” (cyt. 88; sąd, uzasadnienie wyroku).

„(...) pozwany był dla nas miły, zrobił nam jedzenie, zabierał na wycieczki, bawiliśmy się z nim” (cyt. 314; powód, protokół z rozprawy).

„Z upływem czasu relacje między [osobą z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] a pedagogiem szkolnym (...) zacieśniały się. [Pozwany] poznał sytuację rodzinną małoletniego, zaproponował zastąpienie mu ojca i przyjaźń (...), spędzał z [nim] dużo czasu, poświęcając go na (...) rozmowy, wyjścia do kina, na basen” (cyt. 315; sąd, uzasadnienie wyroku).

Sprawcy doprowadzali do wykorzystania seksualnego dziecka, stosując całe spektrum sposobów – od namawiania (cyt. 331), przez próby przekupienia (cyt. 332), zastraszanie (cyt. 330), aż do porwania (cyt. 20).

„Ponieważ oskarżony nalegał pokrzywdzona ostatecznie uległa i wykonywała jego polecenia” (cyt. 331; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Często przed stosunkiem [pozwany] poił ją alkoholem, dawał słodczyce, sporadycznie dostawała pieniądze” (cyt. 332; lekarz, karta informacyjna z poradni).

„(...) przemocą oraz wykorzystując fakt zastraszania, doprowadził ją do obcowania płciowego, odbywając z nią stosunek oralny” (cyt. 330; sąd, uzasadnienie wyroku).

„(...) pozbawił wolności małoletnią (...) w ten sposób, że wbrew jej woli wciągnął do pojazdu (...) i wywiózł do lasu przy drodze (...), gdzie następnie przemocą oraz wykorzystując fakt zastraszania, doprowadzili ją do obcowania płciowego, odbywając z nią stosunki” (cyt. 20; sąd, wyrok).

Niektóre czynności podejmowane przez sprawców były starannie zaplanowane w taki sposób, aby w przyszłości uniknąć odpowiedzialności. Niektórzy sprawcy wykorzystywali seksualnie dziecko, dbając o to, by w pobliżu nie znaleźli się potencjalni świadkowie (cyt. 326). Część pozwanych starała się uniknąć załodnienia, kontrolując dni płodne (cyt. 319), stosując prezerwatywy (cyt. 101). Z analizy spraw wynika, że niektórzy pozwani w celu uniknięcia odpowiedzialności nakłaniali dzieci do milczenia (cyt. 311) albo je zastraszali (cyt. 304). Inną strategią uniknięcia odpowiedzialności karnej stosowaną przez część sprawców było tuszowanie śladów wykorzystania seksualnego (cyt. 311a, 312, 313).

„Do kontaktów dochodziło zazwyczaj wieczorami, gdy inni domownicy zajęci byli swoimi sprawami lub też przebywali poza domem. Wtedy [pozwany] mówił pokrzywdzonej, aby przyszła do jego pokoju, zamknęła za sobą drzwi na klucz, usiadła na łóżku, rozebrała się (cyt. 326; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Kontrolował bowiem, kiedy pokrzywdzona ma krwawienia i starał się, aby do stosunków dochodziło w dni niepłodne” (cyt. 19; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Na dalszym etapie związku [osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] wyraziła chęć odbycia pełnego stosunku dopochwowego. Pozwany zgodził się na to, zabezpieczając się prezerwatywą” (cyt. 101; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Po wszystkich pozwany powiedział powódce, żeby nikomu tego nie mówiła” (cyt. 311; pełnomocnik pozwanego, pozew o zapłatę).

„Później się dowiedziałam, że była zastraszana, że jak wyjdzie na jaw, bo miał ją utopić w lesie” (cyt. 304; świadek, protokół z rozprawy).

„Poszedł do łazienki, po czym wrócił z papierem, którym wytarł krew, która wypłynęła z pochwy powódki” (cyt. 311a; pełnomocnik pozwanego, pozew o zapłatę).

„Odwiedzali się w domach i kontaktowali się ze sobą, pisząc wiadomości SMS, przy czym [pозwany] zalecał małoletniemu usuwanie tej korespondencji” (cyt. 312; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Pamiętaj (...), zabij mój zapach [perfumami]” (cyt. 313; biegły, opinia psychologiczna).

6.3.2.5. Zachowanie pozwanego po ujawnieniu WSD

Z analizy materiału wynika, że część sprawców, aby uniknąć odpowiedzialności albo złagodzić możliwy wymiar kary, podejmowała różne działania, np. oferowała pieniądze (cyt. 282), deklarowała gotowość do utrzymania małoletniej (cyt. 286). W niektórych sprawach sprawcy podczas postępowania podjęli próby pojednania (cyt. 284), przeproszali pokrzywdzonych i wyrażali skruchę (cyt. 285).

„(...) oskarżony, kupując jej [opiekunowi dziecka z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] prezenty przed aresztowaniem, prosił ją o wycofanie tej sprawy, obiecując, że się zmieni” (cyt. 282; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Na korzyść oskarżonego przemawia również przyznanie się przez niego do winy, wyrażenie skruchy, przeproszenie rodziców małoletniej pokrzywdzonej, a także wyrażenie gotowości wzięcia w przyszłości odpowiedzialności za utrzymanie małoletniej pokrzywdzonej” (cyt. 286; sąd, uzasadnienie wyroku).

„W toku postępowania karnego pozwanego pojednał się z powódką, przeprosił ją” (cyt. 284; pełnomocnik pozwanego, odpowiedź na pozew).

„Oskarżony oświadczył, że żałuje tego, co zrobił, że zda je sobie sprawę z tego, że skrzywdził (...), oświadczył, iż przeprosza rodziców” (cyt. 285; sąd, uzasadnienie wyroku).

W części spraw pozwani w celu uniknięcia wypłacania odszkodowania przedstawiali różne argumentacje dotyczące osoby poszkodowanej, narażając ją tym samym na powtórne skrzywdzenie. Twierdzili, że zasądzenie zadośćuczynienia w toku postępowania

sądowego spowoduje u niej pogorszenie zdrowia (cyt. 303) albo jest niewystarczające do „naprawienia krzywdy” (cyt. 288). Bagatelizowali wpływ wykorzystania seksualnego na sytuację materialną, osobistą albo życie rodzinne poszkodowanych (cyt. 287a). W jednej sprawie linia obrony oparta była na przerzuceniu odpowiedzialności za WSD na bliskich osoby małoletniej (cyt. 287b).

„Biorąc pod uwagę (...) stan zdrowia powódki, uważam, że bardzo ryzykowną decyzją jest konieczność przeprowadzenia postępowania sądowego (...). Mam również nadzieję, że nie przyczyni się to do pogorszenia jej stanu zdrowia” (cyt. 303; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

„Nie mogę natomiast zgodzić się (...), że złożenie tegoż pozwu stało się konieczne ze względu na konieczność zobowiązania mnie do naprawienia krzywdy, którą wyrządziłem, gdyż krzywdy tej nie da się naprawić w żaden znany mi sposób” (cyt. 288; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

„(...) zdaniem pozwanego [osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] na przestrzeni ostatnich lat funkcjonuje prawidłowo – założyła rodzinę, pracuje zawodowo. Nie zgłaszała roszczeń ani nie informowała otoczenia o swoich trudnościach natury psychicznej” (cyt. 287a; biegły, opinia psychologiczna).

„Wnioskowanie sądu I instancji, że kwota 100 tys. zł zasądzona od pozwanego ma zrekompensować krzywdę powoda, jest – w ustalonym stanie faktycznym – nieuprawnione, skoro obojętność i bierność najbliższych do tej krzywdy doprowadziła” (cyt. 287b); pełnomocnik pozwanego, apelacja).

6.3.3. Wykorzystanie seksualne jako czyn wyrządzający szkody

Z analizy treści spraw zauważyć można trzy główne wzory opisu wpływu wykorzystania seksualnego małoletniego na jego życie jako szkodliwego czynu: przez jego inwazyjność, charakterystykę oraz wykorzystanie relacji zależności.

W aktach spraw przedstawiano wykorzystanie seksualne małoletniego jako ogólnie szkodliwy czyn, który może wpływać na całe życie małoletniego, a także szczegółowo go charakteryzowano. Opisywano także WSD w kontekście zależności między małoletnim a pozwanym.

6.3.3.1. Inwazyjność WSD

Z materiału wynika, że pokrzywdzone dzieci przeżywały wykorzystanie seksualne jako znaczące przekroczenie granic cielesności oraz intymności (cyt. 1, 3, 4).

„W pewnym momencie pozwany zdjął jej spodnie i bieleznię, po czym włożył swoje prącie w pochwę powódki. Doszło do stosunku płciowego pozwanego z ośmioletnią powódką. Po jego zakończeniu pozwany kazał powódce się nie ruszać” (cyt. 1; pełnomocnik powódki, pozew o zapłatę).

„(...) krzywda przez niego wywołana naznaczyła powódkę na całe życie. Można tylko przypuszczać, jak wielki wstyd i jak wielki strach odczuwała (...) dziewczynka, skoro nikomu przez wiele lat o zdarzeniu nie powiedziała” (cyt. 3; sąd, uzasadnienie wyroku).

„(...) dokonany przez pozwanego czyn wobec powódki, polegający na obcowaniu płciowym z siedmioletnią wówczas powódką, głęboko wpłynął na psychikę powódki i całe jej dalsze życie” (cyt. 4; pełnomocnik powódki, apelacja powódki).

6.3.3.2. Charakterystyka WSD

W aktach spraw opisywano szczegółowo różne aspekty WSD, tj. miejsce, okoliczności, czas trwania i charakter czynu.

Z większości analizowanych spraw wynika, że wykorzystania seksualnego dokonywano w odosobnionych miejscach, np. w lesie, pokoju na piętrze, w piwnicy (cyt. 10, 11).

„Pamiętać należy, iż do czynów niedozwolonych, jakich dopuścił się pozwany wobec powódki, w większości dochodzi w zaciszu gospodarstwa domowego, w ukryciu przed światem zewnętrznym. Osoby postronne nieświadome są dramatów, jakie mają miejsce w ich sąsiedztwie. Świadcami tych zdarzeń często są tylko sami pokrzywdzeni, domownicy” (cyt. 10; kurator, pismo kuratora).

„(...) została sam na sam z pozwanym i doszło do tego zdarzenia. (...) była sytuacja, że wprowadzała razem z [pozwany] rowery do piwnicy i proponował jej takie rzeczy intymne” (cyt. 11; świadek, protokół z rozprawy).

W większości spraw wykorzystywano poszkodowanych wielokrotnie „przy różnych okolicznościach”, w dłuższym okresie trwającym miesiące, a nawet lata (cyt. 16, 18).

„Jako powód wizyty podaje wykorzystanie seksualne (...). Początkowo przez okres ok. trzech lat (od 14 roku życia) [pozwany] dotykał ją w miejsca intymne. Działo się to przy różnych okolicznościach” (cyt. 16; świadek, karta informacyjna z poradni zdrowia psychicznego).

„[Pozwany] wielokrotnie doprowadzał małoletnią (...) mającą wówczas poniżej 15 roku życia do poddania się innym czynnościom seksualnym (...) w okresie siedmiu miesięcy” (cyt. 18; sąd, uzasadnienie wyroku).

W jednym przypadku dziecko wykorzystano seksualnie jeden raz. Miało to miejsce w trakcie porwania małoletniego przez obcego sprawcę.

Z materiału wynika, że wykorzystanie obejmowało różne czynności seksualne, w tym stosunek oralny i douchowy (cyt. 30). Pozwany dotykał dziecko w miejsca intymne (cyt. 40), doszło również do penetracji palcami (cyt. 46). Część pozwanych nakłaniało lub zmuszało dzieci do dotykania genitaliów pozwanego (cyt. 43, 48, 49). W jednym przypadku pozwany przed ukończeniem przez małoletniego 15 roku życia ograniczał się do innych czynności seksualnych, by po przekroczeniu tej granicy wieku doprowadzać do pełnych stosunków seksualnych (cyt. 41).

„Co najmniej trzykrotnie doprowadził małoletnią (...) do obcowania płciowego w postaci odbycia stosunków douchowych zabezpieczonych prezerwatywą, w tym zakończonych wytryskiem nasienia” (cyt. 30; sąd, wyrok).

„(...) kilkakrotnie dopuścił się wobec niej innych czynności seksualnych w postaci pocałunków po całym ciele, dotykania piersi i okolicy krocza, a także doprowadził małoletnią do wykonania innych czynności seksualnych w postaci dotykania ręką oraz językiem jego penisa” (cyt. 40; sąd, wyrok).

„Nadmienić należy, iż [osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego], mając poniżej 15 lat, została doprowadzona do poddania innym czynnościom seksualnym polegającym na wkładaniu jej palców do pochwy, wsuwaniu ręki pod bluzkę i dotykania rękoma narządów płciowych i piersi ww. małoletniej” (cyt. 46; pełnomocnik powoda, pozew o zapłatę).

„Pozwany bawił się również w chowanego z dziewczynkami. Powódka zawsze była znajdowana przez pozwanego pierwsza. Pozwany brał wtedy rękę powódki i dotykał się nią po swoich genitaliach” (cyt. 43; pełnomocnik powoda, pozew o zapłatę).

„Nadto oskarżony wielokrotnie chodził po mieszkaniu nago w obecności innych domowników, w tym małoletniej (...), potem wołał ją do siebie do łóżka i kazał się przytulać i dotykać w miejsca intymne rękami, jednak ona nie chciała tego robić. Oskarżony również dotykał ją swoim penisem po brzuchu, pozostawiając na nim ślady spermy, które dla małoletniej »śmierdziały« i szła zaraz się myć” (cyt. 48; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Chwytał ją za miejsca intymne, dotykał członkiem jej ciała, wkładał jej palce do odbytu, a następnie do ust oraz zmuszał ją do dotykania jego narządów płciowych” (cyt. 49; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Od ok. 13 roku życia powódki pozwany miał dotykać jej ciała, także piersi, pośladków i krocza, a po ukończeniu przez nią 15 roku życia doprowadzić do (...) stosunków” (cyt. 41; świadek, opinia psychologiczna).

Wśród innych form wykorzystania seksualnego zaobserwowaliśmy też obnażanie się pozwanego przed dzieckiem (cyt. 50).

„Przebywając z powódką w piwnicy, pozwany zdjął spodnie i spytał się powódki, czy weźmie jego prącie do buzi” (cyt. 50; pełnomocnik powoda, pozew o zapłatę).

W sprawach opisywano przebieg oraz okoliczności wykorzystywania seksualnego wraz z towarzyszącymi im innymi czynami zabronionymi, np. uprowadzeniem dziecka i zmuszaniem innego dziecka do nagrywania wykorzystywania, samodzielnego nagrywania WSD (cyt. 31), groźbą bezprawną pozbawienia życia, stosowaniem przemocy fizycznej, znęcaniem się psychicznym nad dzieckiem (cyt. 61 i 65), rozpiciem małoletniego (cyt. 67) oraz pokazywaniem dziecku treści pornograficznych (cyt. 36).

„(...) w trakcie odbywania z małoletnimi (...) stosunków płciowych, utrwałał ich przebieg za pomocą kamery zainstalowanej w telefonie komórkowym” (cyt. 31; sąd, wyrok).

„(...) uderzył pięścią małoletnią (...) w okolice intymne” (cyt. 61; sąd, wyrok).

„Opowiadała, jak bardzo się bała, że ten mężczyzna ją zabije, gdy ją dusił, ogarnęło ją przerażenie. Czuła, jakby

wszystko miało się skończyć” (cyt. 65; biegły, opinia psychologiczna).

„W okresie objętym wyrokiem karnym pozwany, podczas pobytu powódki w jego domu, wielokrotnie częstował ją alkoholem i sam spożywał z nią alkohol. Zdarzało się, że [osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] upijała się u pozwanego niemal do nieprzytomności” (cyt. 67; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Nadto prezentował małoletniej, działając w celu zaspokojenia seksualnego, filmy o treści pornograficznej” (cyt. 36; prokurator, akt oskarżenia).

Pozwany nakłaniał dziecko do przesyłania swoich nagich zdjęć (cyt. 39) oraz filmował siebie i dziecko w trakcie czynności seksualnych (cyt. 38).

„(...) w trakcie odbywania z małoletnią (...) stosunku płciowego utrwał jego przebieg za pomocą kamery zainstalowanej w telefonie komórkowym” (cyt. 38; sąd, wyrok).

„Poprosiłem (...), aby przesała mi jakieś swoje zdjęcie lub filmik. Wieczorem tego samego dnia (...) przesała mi filmik, na którym stała w wannie (...). Stopniowo pokazywała mi swoją twarz, piersi i swoje łono” (cyt. 39; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

W większości przypadków dziecko samo ujawniało fakt wykorzystania seksualnego. Małoletni, który w pierwszej kolejności nie zdecydował się ujawnić doświadczenia opiekunom, zwierzył się innym osobom

(cyt. 566), np. rodzeństwu, dalszej rodzinie czy przyjaciółom (cyt. 565, 569), a także w jednym przypadku pielęgniarce (cyt. 572). Jedna z osób utrzymywała w tajemnicy cierpienie związane z wykorzystaniem seksualnym przez wiele lat i dopiero jako dorosła ujawniła fakt doświadczenia seksualnego partnerowi (cyt. 570).

„Powódka była osamotniona w przeżywaniu swoich cierpień. Wstydziła się komukolwiek opowiadać o tym, co zrobił jej pozwany. Na zwierzenie się z całego problemu przyjaciółce zdecydowała się dopiero po wielu latach, choć nie przyszło jej to z łatwością” (cyt. 566; pełnomocnik powódki, apelacja powódki).

„Powódka z zachowań pozwanego zwierzała się młodszej siostrze, mamie nic nie mówiła, gdyż się bała i nie rozumiała powagi sytuacji” (cyt. 565; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Zwierzała się z tych zdarzeń babci i przyjaciółce” (cyt. 569; świadek, protokół z rozprawy).

„Stała się ona apatyczna, smutna, zamyślona, przygnębiona, co zostało zauważone przez jej wychowawczynię w szkole. (...) często też przychodziła do gabinetu szkolnej pielęgniarki” (cyt. 572; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Po kilku miesiącach powiedziała mi o sytuacji. (...) powiedziała, co się stało w tym mieszkaniu. Byłem wtedy w szoku” (cyt. 570; świadek, protokół z rozprawy).

6.3.3.3. Charakter relacji małoletniego i pozwanego w kontekście WSD

Niektóre z dzieci pozostawały w stosunku zależności od sprawcy, w szczególności pod jego pieczę. Była to zależność pomiędzy dzieckiem a rodzicem biologicznym, dzieckiem a rodzicem zastępczym, dzieckiem a krewnym, uczniem a nauczycielem, uczniem a pedagogiem. Zależność dawała pozwanemu możliwość wywierania określonego wpływu bezpośredniego lub pośredniego na losy i położenie dziecka. W niektórych sprawach pozwany jako nauczyciel lub pedagog miał pozycję autorytetu: zależały od niego oceny małolet-

niej (cyt. 83), udzielał dziecku prywatnych korepetycji, organizował dodatkowe zajęcia (cyt. 82). W jednej ze spraw wskazywano na odbierany przez dziecko nobilitujący charakter relacji ucznia z pedagogiem (cyt. 84).

„Poszukiwała bliskości, zależności, opieki oraz akceptacji. Nawiązana relacja z pozwanym miała charakter niesymetryczny z uwagi na wiek powódki, brak doświadczenia, zależność pozycji nauczyciela i ocen w szkole (...). Początkowo spostrzegala pozwanego jako osobę szczególnie

zaufaną, mentora i autorytet, a także w roli wspierającej i opiekuńczego »rodzica« (cyt. 83; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Matka (...) zdecydowała się skorzystać z oferty pedagoga szkolnego (...), który zobowiązał się pomóc jej [dziecku z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] w nauce i rozwiązaniu problemów szkolnych. (...) darzyła pedagoga szkolnego zaufaniem z racji pełnionej przez niego funkcji i dobrej opinii, którą cieszył się w szkole” (cyt. 82; sąd, uzasadnienie wyroku).

„(...) pozwany wykorzystał to, że był dla niej autorytetem, który zbudował jako nauczyciel. Mamy tu do czynienia z uwiedzeniem dziewczynki przez dojrzałego mężczyznę (...). Pozwany zmanipulował powódkę, której imponowało, że jest w relacji z nauczycielem” (cyt. 84; pełnomocnik powódki, pozew o zapłatę).

W jednym przypadku, w związku z trudnościami ekonomicznymi w rodzinie poszkodowanego, można było zaobserwować zależność finansową między dzieckiem a sprawcą. Pozwany wykorzystał trudną sytuację bytową dziecka (cyt. 88). Dodatkowo sprawca zaoferował matce poszkodowanego pracę, przez co mogła ona zaspokoić podstawowe potrzeby życiowe swoich dzieci (cyt. 85).

„Powódka jako dziecko chodziła często do [pozwanego] na jego prośby. Tam pomagała w drobnych bieżących pracach. Od pozwanego otrzymywała dobre jedzenie, drobne pieniądze, mogła spędzić czas w schludnym, ciepłym domu” (cyt. 88; sąd, uzasadnienie wyroku).

„(...) matka opiniowanej była uzależniona od [pozwanego] finansowo, poprzez umożliwienie jej zarobkowania, przekazywanie jedzenia, umożliwienie córkom korzystania z wygód” (cyt. 85; sąd, uzasadnienie wyroku).

W związku z tym, że rodzice nie poświęcali dziecku dostatecznie wiele uwagi, sprawca podejmował próby zastępowania opiekunów w zaspokojeniu potrzeb emocjonalnych dziecka, przez co uzależnił je od siebie (cyt. 104, 105).

„Waloryzowała nauczyciela i nawiązała z nim szczególną więź: »ta relacja na początku była tak jakby ojciec–córka.

Tak, jakby pan (...) mi zastępował ojca«” (cyt. 104; biegły, opinia psychologiczna).

„Z upływem czasu relacje między [osobą z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] a pedagogiem szkolnym (...) zacieśniały się. (...) poznał sytuację rodzinną małoletniego, zaproponował zastąpienie mu ojca i przyjaźń” (cyt. 105; sąd, uzasadnienie wyroku).

W dwóch sprawach między dzieckiem a pozwanym budowało się zaufanie i rodzina sympatia (cyt. 95). W jednym przypadku ich relacja rozwinęła się w zaurczenie (cyt. 97).

„Pozwany bawił się z dziewczynkami, robił im przekąski oraz zabierał na wycieczki. Powódka bardzo polubiła pozwanego i ufała mu. Pozwany zawsze był wobec powódki bardzo miły i uśmiechnięty” (cyt. 95; pełnomocnik powoda, pozew o zapłatę).

„(...) relacja stron rozwijała się, utrzymywały one kontakt telefoniczny i osobisty, pozwany zaczął zwierzać się powódcie z własnych problemów, starając się jednocześnie wesprzeć małoletnią powódkę w przeżywanych przez nią trudnościach w sprawach rodzinnych. W pewnym momencie pozwany zorientował się, że nie chce stracić kontaktu z [osobą z doświadczeniem wykorzystania seksualnego]. (...) Pozwany stale zapewniał (...), że będzie przy niej tak długo, jak to będzie możliwe” (cyt. 97; sąd, uzasadnienie wyroku).

W jednej sprawie relacja, która początkowo miała charakter wyłącznie opiekuńczy, przybrała postać seksualną (cyt. 107).

„Gdy zmieniła się płaszczyzna kontaktu z opiekuńczej na seksualną, odczuwała wewnętrzny chaos, nie wiedziała, co ma o [pozwany] myśleć” (cyt. 107; sąd, uzasadnienie wyroku).

W zróżnicowany sposób dzieci opisywały relacje z pozwanymi: jako nacechowane przemocą, w tym także groźbami wyrządzenia sobie krzywdy (cyt. 79), lękiem, nienawiścią (cyt. 71, 73), oparte na zbudowanym pozytywnym obrazie sprawcy (cyt. 75, 76).

„Natomiast to pozwany jeszcze manipulował małoletnią powódką, zagrażając, że sobie coś zrobi, jeśli zakończą

łączącą ich relację. To pozwany wykorzystał łączący go z małoletnią stosunek zależności. Biegła stwierdziła, że »małoletnia była stroną realnie podporządkowaną interesom, oczekiwaniom i sugestiom osoby dorosłej w wielu różnych obszarach« (cyt. 79; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Mówiła (...), że nienawidzi ojca, że ojciec bije matkę, że już nie może wytrzymać kłótni, że najlepiej, żeby ojciec się wyprowadził” (cyt. 71; sąd, uzasadnienie wyroku).

6.3.4. Konsekwencje WSD

W aktach spraw przedstawiano głęboki, negatywny i długotrwały, niekiedy wieloletni wpływ wykorzystania seksualnego na różne płaszczyzny życia – społecznego, moralnego i seksualnego (cyt. 6, 341, 363).

„(...) uwzględniając przy tym, iż traumatyczne doświadczenia z dzieciństwa będące jej udziałem, w wyniku przestępczego działania pozwanego w istotny i negatywny sposób oddziaływały, wciąż – mimo upływu niespełna 10 lat od chwili zdarzenia – oddziałują i z pewnością oddziaływać będą na jej dalsze życie, w tym stan jej zdrowia psychicznego” (cyt. 341; sąd, uzasadnienie wyroku).

„(...) dokonane na jej szkodę czyny pozwanego przyczyniły się istotnie do jej nieprawidłowego dorastania, nieprawidłowego rozwoju i ukształtowania osobowości i związanego z tym niewłaściwego funkcjonowania w życiu społecznym i rodzinnym, co trwa do tej pory” (cyt. 363; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Działanie pozwanego bez wątpienia naruszyło również dobra osobiste powódki w postaci m.in. zdrowia, godności, prawa do spokojnego dzieciństwa, prawo do wolności seksualnej, prawo do nienaruszalności ciała, wolności wyboru partnera seksualnego. Wobec powyższego działanie powoda należy zakwalifikować również jako naruszenie art. 448 k.c. w zw. z art. 23 i 24 k.c.” (cyt. 6; pełnomocnik powódki, pozew o zapłatę).

Niektórzy sędziowie w uzasadnieniach wyroku podkreślali, że szkody będące konsekwencją wykorzystania seksualnego mogą być nieodwracalne i długoletnie, nawet dożywotnie.

„Małoletnia (...) bała się oskarżonego, gdy miał wrócić z (...), to płakała, aby jej nie zostawiać z nim samą. Dlatego też wstawała wcześniej rano, aby razem z matką iść do jej zakładu pracy” (cyt. 73; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Coraz częściej kiedy spotykałyśmy, to pozwany był bardzo dla nas miły, robił nam jedzenie, zabierał na wycieczki, bawiliśmy się z nim” (cyt. 75; powód, protokół z rozprawy).

„Krzywda wynikająca z naruszenia integralności cielesnej przy podstępny nadużyciu zaufania dziecka spotkała dziecko w wieku tylko kilku lat, [dziecko,] które nie było jeszcze w stanie zrozumieć zaistniałej sytuacji. Wszystko to prowadzi do dużego rozmiaru krzywdy trwającej i przeżywanej przez powódkę przez wiele lat, której ślady pozostaną w psychice do końca życia” (cyt. 7; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Przeprowadzone w sprawie postępowanie dowodowe jednoznacznie potwierdziło zatem prawdziwość twierdzeń podniesionych w pozwie wskazujących na to, że pozwany wyrządził powodowi znaczną krzywdę, która wpłynęła na jego rozwój fizyczny, psychiczny, moralny i społeczny, przekładającą się na trudności w codziennym funkcjonowaniu, z którymi **powód będzie musiał się nieustannie zmagać w dorosłym życiu**” (cyt. 8; sąd, uzasadnienie wyroku).

W aktach spraw zaobserwowano, że konsekwencją wykorzystania seksualnego są trudności w funkcjonowaniu w społeczeństwie, które doprowadziły do łamania prawa i w konsekwencji do pobytu w zakładzie poprawczym (cyt. 380b). Wszystko to w mniejszym lub większym stopniu prowadzi do zmiany linii życiowej (cyt. 378, 379).

„Przedmiotowe zdarzenie miało wpływ na stosowanie używek, czyny kryminalne, ucieczkę z ośrodka wychowawczego” (cyt. 380b; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Małoletnia nie jest w stanie nawiązać prawidłowych i satysfakcjonujących relacji z innymi ludźmi, opartych na

zaufaniu i zaangażowaniu emocjonalnym. (...) na skutek działań podejmowanych przez pozwanego względem niej zaszła w ciążę w wieku niespełna piętnastu lat. Fakt ten stanowczo zbyt wcześnie pozbawił małoletnią dzieciństwa” (cyt. 378; pełnomocnik powódki, pozew).

„(...) czyny seksualne oraz związane z nimi czyny dotyczące rozpijania małoletniej, popełnione przez pozwanego wobec powódki, spowodowały w jej życiu olbrzymią krzywdę. Były źródłem trwającego do dwóch lat od ustania czynów zespołu stresu pourazowego, miały istotny wpływ na nieprawidłowe ukształtowanie osobowości powódki oraz istotnie przyczyniły się do tego, że pomimo upływu lat i »ulożenia sobie życia« jest osobą głęboko strauumatyzowaną” (cyt. 379; sąd, uzasadnienie wyroku).

W jednym przypadku pokrzywdzona jako dorosła opisywała, że proces uświadamiania sobie krzywdy, jakiej doznała, zajął jej wiele lat (cyt. 344, 342, 343).

„Miałam osiem lat, nie byłam świadoma, nie wiedziałam, czy to jest dobre, czy złe, czułam się z tym dziwnie, ale nie wiedziałam” (cyt. 344; powódka, protokół z rozprawy).

„U powódki doszło do przedwczesnego naruszenia sfery intymności, w wyniku czego całkowicie zaburzony został jej proces dojrzewania. Powyższe wiązało się z traumatycznymi przeżyciami narastającymi wraz ze wzrostem świadomości zaistnienia tych zdarzeń” (cyt. 342; pełnomocnik powódki, pismo procesowe powódki).

„W szkole na lekcjach z wychowania do życia w rodzinie [osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] zaczęła rozumieć, co tak naprawdę się wydarzyło.” (cyt. 343; sąd, uzasadnienie wyroku).

6.3.4.1. Sposoby radzenia sobie z WSD

Z analizy materiału wynika, że dzieci w początkowych okresach po wykorzystaniu radziły sobie z trudną sytuacją poprzez mechanizm „odcięcie się”, które miało uchronić przed odczuwaniem trudnych emocji (cyt. 368).

„Aktualny stan psychiczny małoletniej charakteryzuje się obecnością symptomu odrętwienia, czyli uruchomienia

W części spraw opisywano szkody cielesne – wyróżniano uszkodzenia bezpośrednio związane z wykorzystaniem (cyt. 356) oraz długotrwałe skutki, np. bóle brzucha, infekcje intymne, obniżenie apetytu (cyt. 354, 416).

„Poszedł do łazienki, po czym wrócił z papierem, którym wytarł krew, która wypłynęła z pochwy powódki” (cyt. 356; pełnomocnik powódki, pozew).

„(...) przeszła traumę i wystąpiły u niej symptomy dziecka wykorzystywanego seksualnie – izolacja społeczna, infantylnizacja, poczucie naznaczenia, moczenia nocne, bóle brzucha, trudności w koncentracji uwagi” (cyt. 354; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Nie chce jeść, odmawia jedzenia” (cyt. 416; psycholog, dokumentacja z PPP).

Opisywano trudności w nauce, przejawiające się w następstwie wykorzystania jako problemy, np. z zapamiętywaniem czy pogorszeniem koncentracji (cyt. 365), a także w jednym przypadku rozwinięciem fobii szkolnej, która skutkowałą absencją (cyt. 367).

„W sferze poznawczej: reagowała zaburzeniami uwagi, rozkojarzeniem myślenia, trudnościami z pamięcią i uczeniem się (gorsze oceny cząstkowe, wyższy wkład pracy, aby utrzymać dawny poziom ocen), obniżonym krytycyzmem w ocenie własnych stanów emocjonalnych i doświadczeń” (cyt. 365; biegły, opinia psychologiczna).

„Kontynuował naukę w liceum, ale czuł się tam osamotniony, powróciła u niego fobia szkolna, zaczął opuszczać zajęcia. Ostatecznie nie został dopuszczony do matury” (cyt. 367; sąd, uzasadnienie wyroku).

psychologicznych mechanizmów służących do nieodczuwania lęku, bólu, cierpienia złości. Dziewczynka odcinała się w swoim dotychczasowym życiu, jak i w aktualnej sytuacji od większości doznań, uczuć, nie dopuszczała do ich przeżywania” (cyt. 368; biegły, opinia psychologiczna).

Dzieci w różny sposób odreagowały emocje związane z wykorzystaniem. Niektóre zadreślały się nieadekwatnym poczuciem winy, wstydu i upokorzenia (cyt. 374, 372). Część z nich reagowała autoagresją – od poobgryzanych paznokci do krwi (cyt. 422), przez samookaleczenia (cyt. 435), aż do myśli i prób samobójczych (cyt. 433).

„Dziewczynka wstydzi się, ma poczucie winy, brzydzi się sobą. Długo jeszcze czasu zajmie nim będzie mogła pozbyć się tych uczuć. Czuje się pokalana, brudna” (cyt. 374; pełnomocnik powódki, pozew).

„[Osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] obwinia się za zaistniałą sytuację, zmagają się z poczuciem własnej bezradności, winy i lęku. Odczuwa wstyd i głębokie upokorzenie” (cyt. 372; biegły, opinia psychologiczna).

„Miała do krwi poobgryzane paznokcie” (cyt. 422; biegły, opinia psychologiczna).

„Z wywiadu z matką małoletniej wynika, że od ok. 15 roku życia okalecza się (liczne nacięcia skóry)” (cyt. 435; biegły, opinia psychologiczna).

„W okresie adolescencji doświadczała myśli samobójczych. Podejmowała dwukrotnie próby samobójcze przez zażycie leków” (cyt. 433; biegły, opinia psychologiczna).

W innych przypadkach dochodziło do zachowań agresywnych dziecka wobec otoczenia. Głębsze zrozumienie tych zachowań pojawiło się w jednej sprawie, w której wskazywano na stan „emocjonalnego pogubienia” – swoje emocje wobec sprawcy poszkodowany nieświadomie przenosi na bliskich, wspierających,

niezagrożających (cyt. 424). Potrzeba sprawiedliwości może być również zaspakajana poprzez zachowania agresywne wobec otoczenia (cyt. 452, 453).

„(...) jak rozmawialiśmy o tym, to widać było, że jest pogubiona, stała się agresywna w stosunku do matki i do siostry, ja widziałam to, że ona jest agresywna, to było widać po niej, że jest źle” (cyt. 424); świadek, protokół z rozprawy).

„Odczuwa potrzebę krzywdzenia innych – swoistej formy rewanżu za to, co ją spotkało” (cyt. 452; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Prezentuje również tendencje do zachowań przestępczych oraz stosowania przemocy (inni mają poczucie to samo, co ona czuła [...], myśli o zabiciu sprawcy)” (cyt. 453; sąd, uzasadnienie wyroku).

W dwóch sprawach dzieci po wykorzystaniu zaczęły stosować substancje psychoaktywne, stosowały dostępne w domu kosmetyki (cyt. 435) oraz zażywały alkohol i narkotyki (cyt. 436, 437).

„Z wywiadu z matką małoletniej wynika, że od ok. 15 roku życia (...) odurza się (wdycha lakier do paznokci, zmywacz)” (cyt. 435; biegły, opinia psychologiczna).

„(...) uważa, że bliskość nie jest możliwa na trzeźwo, tylko alkohol i narkotyki pozwalają zapomnieć o tym, co się stało” (cyt. 436; biegły, opinia psychologiczna).

„(...) wracają przykre wspomnienia, występuje potrzeba spożywania alkoholu oraz przyjmowania narkotyków dla zagłuszenia wspomnień” (cyt. 437; sąd, uzasadnienie wyroku).

6.3.4.2. Wpływ WSD na przeżywanie dziecka

Analiza materiału pokazała, że osoba pokrzywdzona doświadcza żalu w związku z utratą szansy na pierwsze prawidłowe doświadczenia seksualne (cyt. 386, 388).

„(...) reagowała załamaniem psychicznym na utratę marzeń o trwałym związku z mężczyzną” (cyt. 386; biegły, opinia psychologiczna).

„Została również całkowicie pozbawiona możliwości wyboru mężczyzny, z którym przeżyje swój pierwszy raz. Nie dane jej było przeżyć tej wyjątkowej chwili z osobą, którą sama sobie wybrała” (cyt. 388; pełnomocnik powódki, pozew).

W części akt wskazano na zmiany w emocjonalności dzieci, które wystąpiły po wykorzystaniu, podkreślano, że „wcześniej takie nie było”. Dostrzegano u nich nieadekwatne do wielkości bodźca wahania nastroju, zarówno apatię i przygnębienie, jak również wybuchy złości i gniewu (cyt. 390, 425, 427).

„W wyniku popełnionych (...) przestępstw stała się ona apatyczna, smutna, zamyślona, przygnębiona” (cyt. 390; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Cierpiała na wybuchy nastrojów, przejawiała agresję wobec siebie i otoczenia” (cyt. 425; sąd, uzasadnienie wyroku).

„[Małoletnia] ujawniała (...) ambiwalencję emocjonalną, zaburzenia nastroju (stany apatii, smutku, przygnębienia, drażliwości, wybuchy złości i gniewu), obniżenie kontroli emocji, płaczliwość, reakcje emocjonalne nieadekwatne do wielkości bodźca” (cyt. 427; sąd, uzasadnienie wyroku).

Wykorzystanie dziecka przez znane mu osoby powodowało uczucie pomieszania, trudności w rozeznaniu, komu można ufać oraz wewnętrznego konfliktu pomiędzy chronieniem siebie a lojalnością wobec sprawcy (cyt. 392, 394).

„W momencie, gdy zmieniała się płaszczyzna kontaktu z opiekuńczej na seksualną, odczuwała wewnętrzny chaos, nie wiedziała, co ma [o pozwanym] myśleć” (cyt. 392; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Cały czas żałuje, że nie może cofnąć czasu i spróbować uciec z tamtego mieszkania. Czuje sięw związku z tym bezsilna i bezradna” (cyt. 394; pełnomocnik powódki, pozew).

W jednej sprawie zarówno wspomnienie wykorzystania, jak i wstyd powodowały u dziecka cierpienie, samotność i opuszczenie (cyt. 395, 396). To paraliżujące uczucie wstydu i lęku uniemożliwiało dziecku zwierzenie się również rodzicom, niezależnie od tego, czy opiekunowie byli gotowi do wysłuchania dziecka i zapewnienia mu przestrzeni do rozmów w zaufaniu (cyt. 525, 519).

„Powodem cierpienia były zarówno wspomnienia tamtego zdarzenia, jak i wewnętrzna blokada przed wyjawieniem

tej tajemnicy światu. Powódka czuła się niezwykle samotna i opuszczona” (cyt. 395; pełnomocnik powódki, pozew).

„Powódka była osamotniona w przeżywaniu swoich cierpień. Wstydziła się komukolwiek opowiadać o tym, co zrobił jej pozwany” (cyt. 396; pełnomocnik powódki, apelacja powódki).

„Nie mówiła o tym nikomu. Nie powiedziała również rodzicom, bo się wstydziła” (cyt. 519; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Powódce wciąż towarzyszy poczucie wstydu, na co wskazuje choćby fakt, że wciąż o tym dramatycznym zdarzeniu nie powiedziała rodzicom” (cyt. 525; pełnomocnik powódki, apelacja powódki).

Po wykorzystaniu dzieci doświadczały różnych problemów psychicznych (cyt. 410). W szczególności w aktach opisywano problemy związane ze snem (cyt. 411, 412, 413).

„Powódka musiała korzystać z pomocy psychologów, ma stany lękowe, panicznie boi się ciemności, budzi się w nocy, żyje z poczuciem skrzywdzenia, prześladowają ją sceny z dzieciństwa. Powódka doznaje poczucia lęku, wstydu, ma zaniżoną samoocenę, odczuwa zarówno nadmierne pobudzenie, jak i niepokój, odrzę, poczucie obrzydzenia, ma głębokie urazy psychiczne, cierpi na zaburzenia osobowości połączone ze stanami lękowymi i depresyjnymi” (cyt. 410; pełnomocnik powódki, pozew).

„Powódka wciąż miewa koszmary w nocy, nawiązujące swoją treścią do czynu dokonanego przez pozwanego. Powódka ma również problemy z zasypianiem, kiedy tylko przypomni sobie doznaną krzywdę” (cyt. 411; pełnomocnik powódki, pozew).

„W nocy budziła się, krzyczała, miała drgawki, nie chciała spać bez zapalonego światła, przez całą noc musiała się palić lampka” (cyt. 412; biegły, opinia psychologiczna).

„Podaje, że widzi duchy – ciemne postaci, (...) te odczucia ma głównie w nocy lub wieczorem, boi się zasypiać. Przyznaje, że takie dolegliwości są każdej nocy. Ma też koszmary nocne, [boi się,] że ktoś ją zabije, że coś jej zrobi” (cyt. 413; psycholog, dokumentacja z PPP).

W jednej sprawie opisano przypadek uwiedzenia. Pozwany doprowadził do takiego natężenia uczuć dziecka, że reagowało ono nie tylko złością wobec matki za ujawnienie sprawy wykorzystania i rozpad relacji z pozwanym, ale i lękiem o życie pozwanego, który straszył samobójstwem (cyt. 397).

„Ujawniała silne cierpienie psychiczne związane z utratą więzi emocjonalnej z pozwanym, reakcjami żałoby po utracie obiektu uczuć, lęk i obawy o targnięcie na życie przez mężczyznę, ambiwalencję emocjonalną, zaburzenia nastroju, stany apatii, smutku, przygnębienia, drażliwości, wybuchy złości i gniewu” (cyt. 397; sąd, uzasadnienie wyroku).

W niektórych sprawach biegli zwrócili uwagę, że dziecko doznawało sprzecznych uczuć – zarówno złości, jak i współczucia wobec sprawcy (cyt. 409), a w przypadku uwiedzenia także nieadekwatnej współodpowiedzialności za WSD (cyt. 408).

„Równolegle ma w sobie poczucie winy i wdzięczności oraz współczucie wobec pozwanego” (cyt. 409; biegły, opinia psychologiczno-seksuologiczno-psychotraumatologiczna).

„Mam tą świadomość, że on będzie ukarany za to, co robiliśmy oboje” (cyt. 408; biegły, opinia psychologiczna).

Wśród innych problemów psychicznych u dzieci obserwowano całe spektrum związane z lękiem – od paraliżującej blokady (cyt. 439), ataków paniki (cyt. 440), przez lęki społeczne (cyt. 442), aż do lęku przed cierpieniem (cyt. 438).

„Nie była w stanie opowiadać, co tam się stało, tak ja ja teraz, tylko 5–10 minut i już nie mogła, była sparaliżowana strachem, coś się z nią działo, blokada” (cyt. 439; świadek, protokół z rozprawy).

„Powódkę ogarnia paraliż i atak paniki, kiedy tylko widzi pozwanego” (cyt. 440; pełnomocnik powódki, pozew).

„Występuje u niej (...) lęk przed odrzuceniem społecznym oraz utratą nowych znajomych” (cyt. 442; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Zgłasza głównie objawy lękowe, trudności z zasypianiem, strach przed ciemnością, halucynacje (w treści poczucie zagrożenia, śledzące ją postaci, ktoś skrada się z nożem, chce zrobić jej krzywdę)” (cyt. 438; biegły, opinia psychologiczna).

W niektórych przypadkach opis stanów psychicznych poszkodowanego po wykorzystaniu kategoryzowany był jako kliniczny zespół stresu pourazowego (z ang. PTSD; cyt. 448, 449).

„Powód wskutek popełnienia przez pozwanego przestępstwa na tle seksualnym doznał urazu psychicznego i do chwili obecnej rozpoznaje się u niego zespół przewlekłego stresu pourazowego” (cyt. 448; sąd, uzasadnienie wyroku).

„W trakcie doświadczania nadużyć seksualnych ze strony [pozwanego] i w okresie następującym bezpośrednio po ich ujawnieniu powódka była osobą masywnie strauumatyzowaną, z objawami charakterystycznymi dla zespołu stresu pourazowego. Objawy te miały nasilenie umiarkowane do wysokiego” (cyt. 449; sąd, uzasadnienie wyroku).

6.3.4.3. Konsekwencje rozwojowe

Wykorzystanie seksualne doprowadziło do zachwiania, a nawet do zaburzenia procesu rozwoju seksualności (cyt. 399). Ponadto doszło do zakłócania poczucia bezpieczeństwa, co utrudniało nawiązywanie bliskich relacji oraz odebrało poczucie niewinności (cyt. 388).

„Pozbawił powódkę naturalnego rozwoju seksualności, a wskutek ciąży w bardzo młodym wieku również dzieciństwa” (cyt. 399; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Niewinność została powódce odebrana przez pozwanego w najgorszy sposób, jaki można sobie wyobrazić” (cyt. 388; pełnomocnik powódki, pozew).

W niektórych sprawach wskazywano, że dziecko doświadcza kilku rodzajów lęku dotyczących przyszłości: przed odrzuceniem przez ważne osoby (cyt. 401), o swoich bliskich, a także o wpływ na pełnienie roli rodzica (cyt. 402, 580).

„Deklarowała obawy, że przez całe życie będzie towarzyszył jej lęk przed odrzuceniem, przekonanie, że ktoś, na kim będzie jej zależało, »dowie się« o sprawie” (cyt. 401; biegły, opinia psychologiczna).

„Myśląc o przyszłości, jest przekonana, że traumatyczne wydarzenie z dzieciństwa i związane z tym emocje będą wracać. Jako przyszła matka będzie się bała o swoje dzieci, poczucie lęku o rodzinę jej nie opuści, co według niej może doprowadzić do kłótni” (cyt. 402; biegły, opinia psychologiczna).

„Doznaje szkód społeczno-moralnych w postaci (...) odczuwanego przez nią niepokoju o przyszłość jej i jej dzieci” (cyt. 580; pełnomocnik powódki, pozew).

W sprawach wskazywano, że wykorzystanie seksualne „zakłóciło proces dojrzewania [dziecka] i realizowanie zadań rozwojowych charakterystycznych i typowych dla adolescencji” (cyt. 360, 361). W jednym przypadku wpłynęło ono na seksualizację kontaktów z rówieśnikami, a także utrudniło budowanie trwałych prawidłowych relacji (cyt. 461).

„Ocena się także, że akty przemocy seksualnej, których opiniowana doświadczała ze strony [pозwanego], zakłóciły jej proces dojrzewania i realizowania zadań rozwojowych charakterystycznych i typowych dla adolescencji” (cyt. 360; biegły, opinia psychologiczna).

„(...) w celu zaspokojenia seksualnego swymi czynami doprowadził [osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] do ogromnych cierpień psychicznych, ale też fizycznych. Pozbawił ją normalnego dzieciństwa i normalnego okresu dojrzewania” (cyt. 361; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Podjęła nieadekwatną do wieku rozwojowego aktywność seksualną z partnerem dorosłym, w innym okresie rozwoju psychoseksualnego, przedwczesną inicjację oraz rozmaite praktyki seksualne nieadekwatnie dla I fazy ad-

olescencji z uwagi na własną niestabilność emocjonalną oraz wysoką niedojrzałość psychiczną. Ujawnia seksualizację zachowania (sekssting, instrumentalizacja potrzeb seksualnych), oddalając się od nawiązywania prawidłowych dla wieku relacji intymnych z rówieśnikami” (cyt. 461; sąd, uzasadnienie wyroku).

Dodatkowo wskazano na występujące w późniejszym życiu trudności w sferze seksualnej – przejawiające się „trudnością w inicjacji seksualnej” (cyt. 419), w braku „czerpania przyjemności ze stosunków płciowych” (cyt. 418) czy w dewaluacji własnych potrzeb seksualnych (cyt. 420).

„Cierpi na dysfunkcję seksualną przejawiającą się trudnością w inicjacji seksualnej” (cyt. 419; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Powódka do tej pory nie czerpie przyjemności ze stosunków płciowych, stara się ograniczać swoje pożycie seksualne” (cyt. 418; pełnomocni powódki, apelacja powódki).

„Zmiany dotyczące funkcjonowania we własnej seksualności, blokada na potrzeby seksualne, unikanie wchodzenia w związki” (cyt. 420; pełnomocnik powódki, pismo procesowe powódki).

W jednej ze spraw w wyniku wykorzystania dziewczynka zaszła w ciążę i urodziła dziecko (cyt. 575). Ciąża i poród w połączeniu z młodym wiekiem i nieprzygotowanym fizycznie nie w pełni rozwiniętym anatomicznie ciałem stanowiły silny stres oraz musiały nieodwracalną zmianę kierunku naturalnego rozwoju – z okresu dzieciństwa do dorosłości, z pominięciem okresu adolescencji (cyt. 576).

„W wyniku obcowania płciowego pozwanego z małoletnią (...) zostało poczęte dziecko. Jak oświadczyła [osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] – pozwany jest ojcem jej dziecka, utrzymywał z nią kontakty seksualne już od kilku lat” (cyt. 575; pełnomocnik powódki, pozew).

„Doznała silnego stresu związanego z przebiegiem ciąży i porodu. (...) Na skutek młodego wieku nie była przygotowana zarówno psychicznie, jak i fizycznie na ciążę, jak i poród. W wyniku tego, iż (...) nie była w pełni rozwinięta

anatomicznie, poród musiał zostać rozwiązany metodą cesarskiego cięcia” (cyt. 576; pełnomocnik powódki, pozew).

Pominięcie okresu adolescencji wiązało się z rezygnacją z potrzeb tego okresu rozwojowego (cyt. 578) oraz godzeniem roli uczennicy i roli matki (cyt. 464). Stała opieka, pielęgnacja, wychowanie dziecka, a także troska o jego przyszłość przerastała możliwości małej, która sama jeszcze wymagała opieki (cyt. 578).

„Fakt ten stanowczo zbyt wcześnie pozbawił małą dzieciństwa i zmusił do podjęcia roli matki. Tym samym

(...) zmuszona została w dużym stopniu do rezygnacji z naturalnych dla jej okresu rozwojowego potrzeb, takich jak m.in. zabawa, relacje z rówieśnikami, swoboda w kontynuowaniu nauki. Przedwczesne macierzyństwo wymusiło (...) konieczność sprawowania ról, które nie są adekwatne do jej wieku rozwojowego i przerastają jej możliwości, tj. stała opieka, pielęgnacja i wychowanie dziecka oraz troska o jego przyszłość” (cyt. 578; pełnomocnik powódki, pozew).

„Stan po porodzie, opieka nad noworodkiem uniemożliwiają uczennicy godzenie roli uczennicy z rolą matki” (cyt. 464; psycholog, dokumentacja z PPP).

6.3.4.4. Konsekwencje relacyjne

Z analizy materiału wynika, że samo wykorzystanie seksualne i jego społeczny odbiór wpłynęło na relacje z drugim człowiekiem. U dziecka, pomimo naturalnie występującej potrzeby kształtowania relacji z innymi ludźmi, wykorzystanie seksualne utrudniało albo nawet odebrało możliwość jej zaspokajania (cyt. 462).

„Funkcjonowanie powódki nosi cechy bezradności, podporządkowania, braku umiejętności buntu, przeciwstawiania się, samostanowienia, artykułowania swojej woli, niezależności, trudności odróżniania własnych potrzeb od innych. Kompetencje społeczne powódki są bardzo upośledzone, nie potrafi nawiązać bliskich relacji uczuciowych” (cyt. 462; sąd, uzasadnienie wyroku).

W aktach spraw funkcjonowanie społeczne w relacjach partnerskich przedstawiano jako pełnienie typowych ról damskich albo męskich oraz w kontekście relacji heteroseksualnych. W kilku sprawach w związku z lękiem przed odrzuceniem oraz obawą, że inni dowiedzą się o wykorzystaniu, poszkodowani unikali nawiązywania nowych bliskich relacji (cyt. 467, 443).

„Po tym zdarzeniu zmieniły się moje relacje z mężczyznami, ludźmi. Ja nie chciałam chodzić na randki, co mnie bolało, bo widziałam dziewczyny, które miały z kim pogadać, iść do kina. Ja po pierwszym spotkaniu unikałam dalszych kontaktów” (cyt. 467; powódka, protokół z rozprawy).

„Mimo znacznego upływu czasu (ponad sześć lat) u powoda nadal utrzymują się stany lękowe uniemożliwiające

poprawne funkcjonowanie w społeczeństwie, w szczególności budowanie bliskiej i intymnej relacji z kobietą” (cyt. 443; sąd, uzasadnienie wyroku).

Z akt badanych spraw wynika, że osobom poszkodowanym po WSD towarzyszyły poczucie braku bezpieczeństwa, lęk, także złość oraz utrata zaufania do innych ludzi (cyt. 471b). To utrudniało nawiązywanie nowych relacji, utrzymanie dotychczasowych albo zaspokajanie potrzeby bliskości w relacjach romantycznych (cyt. 471, 405). Podobne doświadczenie może mieć również odzwierciedlenie w kontaktach intymnych (cyt. 443, 471a). W jednym przypadku poszkodowana wskazała, że „dziwnie się czuje, jak dotyka ją chłopak i uważa, że bliskość nie jest możliwa na trzeźwo” (cyt. 473).

„Powód w wyniku manipulacji ze strony oskarżonego uległ zniewoleniu emocjonalnemu, zaufał mu bezgranicznie. Przez dwie porażki (...) powodowi mężczyzna kojarzy się z osobą, której nie można zaufać” (cyt. 471b; biegły, protokół z rozprawy).

„Nie było łatwo mi się zbliżyć do niej [osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego], żeby częściej się z nią spotkać. Chciałam częściej się spotykać. Tego nie da się opisać do końca. Potrafiła być wystraszona, przestraszona, przerażona” (cyt. 471; świadek, protokół z rozprawy).

„Wskutek wykorzystania go [małoletniego] seksualnie przez [pозwanego] wystąpiły u niego [osoby z doświad-

zeniem wykorzystania seksualnego] (...) zaburzenia w kontaktach interpersonalnych (lęk przed nawiązywaniem pogłębionych relacji emocjonalnych, nieufność, obawa przed zdradą i odrzuceniem)” (cyt. 405; sąd, uzasadnienie wyroku).

„U powoda nadal utrzymują się stany lękowe uniemożliwiające poprawne funkcjonowanie w społeczeństwie, w szczególności budowanie bliskiej i intymnej relacji z kobietą” (cyt. 443; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Opiniowany boi się odrzucenia przez kobietę, ośmieszenia, uznania go za osobę o zaburzonej orientacji seksualnej. Obawia się wejść w bliską relację uczuciową z kobietą i podjęcia kontaktów intymnych. Posiada zaburzony obraz swojej seksualności i czuje się niepewnie w roli męskiej” (cyt. 471a; biegły, opinia psychologiczna).

„Określa, że dziwnie się czuje, jak dotyka ją chłopak i uważa, że bliskość nie jest możliwa na trzeźwo, tylko alkohol i narkotyki pozwalają zapomnieć o tym, co się stało” (cyt. 473; biegły, opinia psychologiczna).

6.3.4.5. Konsekwencje dotyczące postaw społecznych

W jednym przypadku wskazano na niespecyficzną reakcję pokrzywdzonego, tzn. ujawnienie niechęci czy wręcz pogardy, uprzedzenia wobec całej grupy społecznej, z której pochodzi sprawca” (cyt. 473a, 473b, 473c).

„W związku z doznaną traumą powód ma nadto uprzedzenia do grup społecznych, które kojarzą mu się z pozwanym: pedagogów, motocyklistów i księży, przejawiające się w kontestowaniu moralności tych grup i ich poszczególnych jednostek” (cyt. 473a; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Urazowe przeżycia doświadczonej przemocy seksualnej spowodowały także jego negatywny stosunek do homoseksualistów i brak tolerancji dla »inności« seksualnych” (cyt. 473b; biegły, opinia psychologiczna).

„Będąc skrzywdzonym i wykorzystanym seksualnie przez mężczyznę, którego darzył uczuciem i zaufaniem jak zastępczego ojca, ma awersję do osób o orientacji homoseksualnej i pedofilii” (cyt. 473c; biegły, opinia psychologiczna).

6.3.5. Dziecko a system rodzinny

Dzieci wychowywały się w różnych systemach rodzinnych, zarówno pod względem poziomu samowystarczalności, jak również struktury. Wśród struktur modeli rodzin zidentyfikowaliśmy **rodzinę pełną (z obojgiem rodziców) oraz niepełną, a wśród nich: 1) z „bardzo troskliwą opieką matki i dziadków” (cyt. 198), 2) z fizyczną nieobecnością jednego z rodziców związaną z założeniem nowej rodziny (cyt. 131), 3) w jednym przypadku dziecko przebywało w rodzinie zastępczej.**

W związku z nieobecnością jednego z rodziców lub braku zainteresowania z jego strony sprawami dziecka (cyt. 126) w czterech sprawach biegli wskazywali na różne deficyty w opiece w zakresie np. uczuć, wzorców ról (cyt. 118, 121, 170), „kryzys odrzucenia” (cyt. 120). W związku z tym jeden z rodziców podejmował próby zastąpienia nieobecnego rodzica w formie nadopie-

kuńczych zachowań nieadekwatnych do wieku dziecka (cyt. 127).

„Ojciec opiniowanej był postacią nieobecną, niezainteresowaną życiem rodzinnym, być może niebezpieczną” (cyt. 124; biegły, opinia psychologiczno-seksuologiczna).

„Ojciec (...) zawarł nowy związek małżeński, wychowuje syna” (cyt. 131; biegły, opinia psychologiczna).

„(...) matka małoletnich funkcjonowała w sposób niestabilny. Nie wykazywała zainteresowania sprawami dzieci, również podczas ich pobytu w domu rodzinnym. Kurator sprawujący nadzór nad rodziną obserwował zaangażowanie jedynie ze strony ojca. Matka małoletnich z kolei koncentrowała się na własnych potrzebach, często przebywała poza domem, utrzymując bliskie kontakty

z innymi mężczyznami” (cyt. 126; biegły, opinia psychologiczno-pedagogiczna).

„W sprawach małoletnich zorientowana powierzchownie [osoba z doświadczeniem wykorzystania], bez jakiegokolwiek wglądu w ich aktualną sytuację, zwłaszcza małoletniej. Bez empatii, umiejętności wsparcia i udzielenia pomocy, skupiona na sobie” (cyt. 170; biegły, opinia psychologiczno-pedagogiczna).

„W ocenie biegłej pozwany wykorzystał jej deficyty związane z brakiem ojca w rodzinie” (cyt. 118; pełnomocnik powoda, pismo procesowe powoda).

„Brak udziału w wychowaniu [osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] ojca biologicznego i związane z tym poczucie odrzucenia uczuciowego skutkowało deficytem uczuć ojcowskich i brakiem naturalnego wzorca ról męskich” (cyt. 121; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Powódka (...) przed nawiązaniem relacji intymnej z pozwanym doświadczała kryzysu odrzucenia przez ojca (...), niskiego autorytetu rodziców, braku zaufania do matki skupionej na swoim związku, frustracji potrzeb: wsparcia, pomocy, otrzymywania porad i wskazówek co do swego działania, dążenia do zaspokojenia potrzeby osiągnięć szkolnych” (cyt. 120; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Pani (...) była dla [osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego] matką, która w pełni zaspokajała jej potrzeby bytowe. Realizowała praktycznie wszystkie zachcianki (...), rozpieszczając ją. Nie potrafiła jednak zrekompensować (...) braku ojcowskiego zainteresowania i miłości” (cyt. 127; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

„(...) od najmłodszych lat wychowywał się w rodzinie niepełnej – pozbawiony opieki ojca, otoczony jednocześnie bardzo troskliwą opieką matki i dziadków macierzystych” (cyt. 198; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Ojciec był postacią nieobecną w jej życiu, matka zaś jako osoba o obniżonej zaradności nie realizowała prawidłowej opieki nad córkami” (cyt. 201; pełnomocnik pozwanego, apelacja pozwanego).

Analiza materiału wykazała, że część rodzin zmagala się z trudnościami w zaspokojeniu podstawowych potrzeb

dziecka (cyt. 132). Niektórzy z rodziców w tym zakresie zwracali się o pomoc instytucjonalną (cyt. 136). Wśród przyczyn trudności w sprawowaniu opieki zauważono m.in. uzależnienie rodzica od hazardu (cyt. 141), złą sytuację materialną, która uniemożliwiała zaspokajanie nawet podstawowych potrzeb psychiczno-bytowych (cyt. 139, 132, 134), obniżoną zaradność (cyt. 132a) czy brak umiejętności wychowawczych (cyt. 158).

„Opiniowana jako dziecko i adolescentka pozostawała często zaniedbana, dorastała w warunkach niestabilnych, chaotycznych, na niskim poziomie życia, aż do frustracji podstawowych potrzeb (ciepła, żywienia, adekwatnej opieki zdrowotnej itp.)” (cyt. 132; biegły, opinia psychologiczno-seksuologiczna).

„Była w złych warunkach materialnych, (...) dostawała pomoc socjalną z urzędu gminy i tam przychodziła pani z pomocy” (cyt. 136; świadek, protokół z rozprawy).

„W okresie dzieciństwa opiniowanej (i do dzisiaj) jej matka zbierała w domu śmieci, stale panował brzydki zapach, duża liczba much. W lodówce niewyrzucane zepsute jedzenie. (...) Jej matka jest uzależniona od hazardu” (cyt. 141; biegły, opinia psychologiczno-seksuologiczna).

„Rodzina (...) borykała się z trudnościami finansowymi – dom urządzony był skromnie, był niedograny, dzieci w życiu codziennym pozbawione były smakołyków czy pieniędzy na drobne wydatki” (cyt. 139; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Matka opiniowanej o obniżonej zaradności, niskim wglądzie w siebie i swoją sytuację” (cyt. 132a; biegły, opinia psychologiczno-seksuologiczna)

„Nie jest on w stanie sprostać obowiązkowi rodzicielskiemu, bowiem jest on niewydolny wychowawczo. W swoich postawach wychowawczych jest on mało konsekwentny i nieskuteczny, brak mu umiejętności intencjonalnych oddziaływać wychowawczych” (cyt. 158; biegły, opinia psychologiczno-pedagogiczna).

W niektórych sprawach wskazywano, że nieadekwatne do sytuacji stawianie granic dzieciom przez rodziców (zarówno nadmierna kontrola, jak i jej całkowity brak) nie sprzyjało ich rozwojowi (cyt. 142, 144).

„Brak udziału w wychowaniu (...) ojca biologicznego (...) przy nadopiekuńczej postawie matki sprzyjały kształtowaniu się takich cech jego osobowości (...), jak nadwrażliwość emocjonalna, mała samodzielność, niska odporność na stres” (cyt. 142; sąd, uzasadnienie wyroku).

„(...) przy matce piła i paliła (...). Matka też przecież była przy tym i widziała to” (cyt. 144; pozwany, protokół z rozprawy).

W innych sprawach opisano rodziny, w których opiekunowie starali się zaspokoić potrzeby dziecka (cyt. 121, 151).

„Otoczony (...) bardzo troskliwą opieką matki i dziadków macierzystych” (cyt. 121; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Pani (...) była dla [osoby z doświadczeniem wykorzystania] matką, która w pełni zaspokajała jej potrzeby bytowe, realizowała praktycznie wszystkie zachcianki (...), rozpieszczając ją” (cyt. 151; pozwany, pismo procesowe pozwanego).

6.3.6. Reakcja otoczenia na fakt WSD

W analizowanych sprawach uwidaczniała się negatywna reakcja środowiska wobec wykorzystanego seksualnie dziecka. Małoletni doświadczali upubliczniania faktu i opisu wykorzystania także w mediach. To zmuszało ich do życia ze świadomością, że ich traumatyczne przeżycia są przedmiotem rozmów ich rówieśników oraz innych członków lokalnej społeczności. Przez to ciągle konfrontują się z traumatycznym wydarzeniem oraz ponownym, powtarzalnym doświadczaniem zawstydzania, upokarzania, wpędzania w poczucie winy, bezsilności i braku wyjścia (cyt. 454, 455, 496).

„Okresowo straciła kontakty z rówieśnikami, doświadczyła symptomów odrzucenia oraz ostracyzmu rówieśników, nauczycieli, pogorszenia kontaktów z najbliższymi koleżankami oraz zainteresowania medialnego (artykuły prasowe, memy w internecie, komentarze internautów)” (cyt. 454; biegły psycholog, opinia psychologiczna).

„Trudno mi ocenić, czy to rozeszło się w środowisku, ale było to w telewizji w wiadomościach” (cyt. 455; świadek, protokół z rozprawy).

Analiza materiału wskazuje, że część rodziców naruszała poczucie bezpieczeństwa dzieci, stosując wobec nich groźby, wyzwiska, przekleństwa (cyt. 167) oraz wprowadzając do relacji z nimi „impulsywność, niecierpliwość i krzykliwość” (cyt. 169).

„Brutalnych kar fizycznych nie stosowała – groziła biciem, wyzywała, przeklinała. Opiniowana ma poczucie, że nigdy nie mogła zwierzać się mamie, bo ta nie dotrzymywała tajemnic” (cyt. 167; biegły, opinia psychologiczno-seksuologiczna).

„Matka małych z kolei koncentrowała się na własnych potrzebach, często przebywała poza domem, utrzymując bliskie kontakty z innymi mężczyznami. W bezpośrednich relacjach z dziećmi kurator obserwował natomiast jej zachowania cechujące się impulsywnością, niecierpliwością i krzykliwością” (cyt. 169; biegły, opinia psychologiczno-pedagogiczna).

„Po ujawnieniu sprawy córka stała się obiektem drwin w sieci (memy internetowe), bohaterką artykułów (...) oraz wulgarnych komentarzy internautów (»dziwka«). W odosobnieniu w szkole często reagowała płaczem wobec agresji rówieśników. Czowała się stygmatyzowana, hejtowana w sieci” (cyt. 496; biegły psycholog, opinia psychologiczna).

Pokrzywdzone dzieci ze strony otoczenia, w tym też od członków rodziny (cyt. 497, 574) wielokrotnie doświadczają spektrum przemocowych zachowań – od „jakoś dziwnie patrzą”, podśmiewania, do wprost doświadczanej agresji słownej, np. „dziwka” (cyt. 496a).

„(...) że one same chcą faceta, że one są prostytutkami, tak część rodziny tak je nazywała” (cyt. 497; świadek, protokół z rozprawy).

„Większość członków z jej rodziny jej nie uwierzyła w to, co się wydarzyło, aktualnie są przeciwko niej” (cyt. 574; psycholog, dokumentacja PPP).

„Po ujawnieniu sprawy córka stała się obiektem (...) wulgarnych komentarzy internautów (»dziwka«)” (cyt. 496a; biegły psycholog, opinia psychologiczna).

Przemoc ze strony otoczenia przybierała również formę wykluczenia społecznego ze strony rodziny, przyjaciół, nauczycieli (cyt. 499, 487, 486).

„Pewne jest to, że rodzina się odwróciła ode mnie, ciocie, wujkowie odwrócili się ode mnie” (cyt. 499; powódka, protokół z rozprawy).

„Najlepsza koleżanka (...) ograniczyła z nią spotkania, a inne koleżanki zerwały z nią kontakty” (cyt. 487; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Okresowo powódka straciła kontakty z rówieśnikami, doświadczyła symptomów odrzucenia oraz ostracyzmu rówieśników, nauczycieli, pogorszenia kontaktów z najbliższymi koleżankami” (cyt. 486; sąd, uzasadnienie wyroku).

Z analizy materiału wynika, że dzieci doświadczone wykorzystaniem seksualnym wykazywały tendencje do izolowania się od rówieśników, tj. rzadziej wychodziły z domu, spędzały więcej czasu samotnie w swoim pokoju, unikały zajęć w szkole, rezygnowały z dyskotek i wycieczek szkolnych (cyt. 480, 483, 485).

„Obecnie najchętniej spędza czas sama w domu. Zawsze dążyła do tego, żeby mieć własny pokój, przebywać sama w mieszkaniu, izolować się od otoczenia” (cyt. 480; biegły psycholog, opinia psychologiczna).

„Po zdarzeniu małoletnia powódka nie chciała chodzić do szkoły, a nawet wychodzić z domu” (cyt. 483; pełnomocnik powódki, pozew).

„Nie uczestniczyła w życiu szkoły, nie chodziła na szkolne dyskoteki, nie jeździła na wycieczki szkolne. Nie chciała wychodzić z domu” (cyt. 485; sąd, uzasadnienie wyroku).

Przez to, że w niektórych sprawach dzieci nie doświadczyły w domu bliskości, poczucia bezpieczeństwa, wzajemnego zaufania i uwagi albo były odrzucone, opuszczone przez rodzica, nie miały one przestrzeni do zwierzenia się opiekunom i utrzymywały swoje

doświadczenie wykorzystania w tajemnicy (cyt. 519, 521, 523).

„Nie mówiła o tym nikomu. Nie powiedziała również rodzicom, bo się wstydziła” (cyt. 519; sąd, uzasadnienie wyroku).

„[Matka] nie potrafi nawiązać [z dziećmi] relacji opartych na bliskim kontakcie, wzajemnym zaufaniu i poczuciu bezpieczeństwa” (cyt. 521; biegły psycholog, opinia psychologiczna).

„Małoletnia (...) przed nawiązaniem relacji intymnej z pozwanym (...) doświadczyła kryzysu odrzucenia przez ojca (...), niskiego autorytetu rodziców, braku zaufania matki skupionej na swoim związku, frustracji potrzeb: wsparcia, pomocy, otrzymywania porad i wskazówek co do swego działania” (cyt. 523; biegły psycholog, opinia psychologiczna).

Z analizy materiału wynika, że część opiekunów nie wsparła dziecka w okresie po wykorzystaniu, traktowała negatywne doświadczenie dziecka powierzchownie i nieadekwatnie (cyt. 549). Dochodziło do pogorszenia relacji pomiędzy opiekunem a dzieckiem i do pojawienia się złości, konfliktów, osłabienia wzajemnego zaufania (cyt. 531) lub eskalacji zachowań agresywnych (cyt. 424). W jednym przypadku ojciec, który wcześniej opuścił rodzinę, „obwinił córkę za zaistniałą sytuację [wykorzystania] w równym stopniu jak mężczyznę”.

„Aktualnie trudną i obciążającą sytuację, w jakiej znalazła się małoletnia córka, traktuje bardzo powierzchownie i nieadekwatnie, nie stanowi dla niej wsparcia” (cyt. 549; biegły psycholog, opinia psychologiczna).

„W sferze rodzinnej: wystąpił kryzys w rodzinie, nasilenie konfliktów z matką, utrata zaufania rodziców wobec niej” (cyt. 531; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Jak rozmawialiśmy o tym, to widać było, że jest pogubiona, stała się agresywna w stosunku do matki i do siostry, ja widziałam to, że ona [osoba doświadczona wykorzystaniem seksualnym] jest agresywna, to było widać po niej, że jest źle” (cyt. 424; świadek, protokół z rozprawy).

W innych sprawach, gdy doszło do ujawnienia, opiekunowie zareagowali wspierająco, okazując dziecku

troskę, wsparcie psychiczne (cyt. 543a, 543b), a także wsparcie finansowe (cyt. 543, 533a).

„Istotną rolę terapeutyczną odegrała matka, która dała synowi istotne wsparcie psychiczne, z dużym wyczuciem pomogła mu w uzewnętrznieniu problemów i zrozumieniu przez niego zaistniałej urazowej sytuacji, co obniżyło poziom lęku i zapobiegło rozwojowi głębszych zaburzeń emocjonalnych” (cyt. 543a; biegły, opinia psychologiczna).

„Podkreślałam, że postawa najbliższych osób, zwłaszcza matki, miała istotne znaczenie w celu neutralizowania przeżytej traumy. Matka powoda stworzyła mu duże poczucie bezpieczeństwa, zachowywała się w sposób racjonalny, była w stanie rozmawiać z synem na temat tego, co przeżył i pokrzywdzony mógł łagodniej odregulowywać urazowe przeżycia” (cyt. 543b; biegły, protokół z rozprawy).

„Państwo (...) również na własny koszt zatroszczyli się o zgromadzenie niezbędnej wyprawki dla mającej przyjść na świat wnuczki” (cyt. 543; pełnomocnik powódki, pozew).

„W sytuacji kryzysu wsparcia udzielała jej matka. Odczuwa wdzięczność wobec niej i przekonanie, że może zaufać matce” (cyt. 533a; biegły, opinia psychologiczna).

W jednej sprawie przez użycie stygmatyzującego języka, wyeksponowano cechy małoletniej w taki sposób, że mogły być one zinterpretowane jako sprzyjające wykorzystaniu, a nawet wskazywać na współodpowiedzialność (513a, 234).

„(...) jest dziewczynką o silnie zaznaczających się rysach introwertycznych. Cechuje ją brak pewności siebie i asertywności, jest uległa, wycofana, małowówna, nieśmiała i nieufna” (cyt. 513a; sąd, uzasadnienie wyroku).

„Funkcjonowanie małoletniej nosi cechy bezradności, podporządkowania się osobie dorosłej dominującej, braku umiejętności buntu, przeciwstawiania i samostanowienia, artykułowania swojej woli, niezależności, trudności w odróżnieniu własnych potrzeb od potrzeb innych, braku świadomości swoich potrzeb i przedkładania potrzeb innych nad własne, zacieranie lub nawet brak granic” (cyt. 234; biegły, opinia psychologiczno-pedagogiczna).

6.3.7. Bariery w dochodzeniu zadośćuczynienia

Podczas analizy materiału zidentyfikowano różne trudności, które miały wpływ na dochodzenie zadośćuczynienia. Część z nich mogła wynikać z odczuwania lęku, wstydu lub niewiedzy. W jednej ze spraw poszkodowana obawiała się, że ujawnienie wykorzystania pogorszy sytuację życiową jej i jej rodziny (cyt. 112).

„Bała się opowiedzieć o zdarzeniach swojej matce, bo (...) przekazywał jej jedzenie, mogła jeść u niego słodczyce, miała ogrzewane mieszkanie, wygody” (cyt. 112; biegły, opinia psychologiczno-seksuologiczna).

Poszkodowana martwiła się nie tylko o siebie i swoją rodzinę, ale wskazywała również na swoje obawy związane z ewentualnymi konsekwencjami dla sprawcy, z którym pozostawała w relacji emocjonalnej i ekonomicznej (cyt. 113).

„(...) nie chciała zgłaszać [wykorzystania] w obawie, że [pozwany] może mieć jakieś nieprzyjemności” (cyt. 113; lekarz, karta informacyjna z poradni zdrowia psychicznego).

Inną barierą utrudniającą pozwanie sprawcy o zadośćuczynienie był brak wiedzy o takich możliwościach uzyskania rekompensaty (cyt. 116).

„Opiniowana podaje, że zdecydowała się na założenie sprawy cywilnej przeciwko [pozwanemu] za radą krewnej. Wcześniej nie miała wiedzy, że starania o takie odszkodowanie są możliwe” (cyt. 116; biegły, opinia psychologiczno-seksuologiczna).

Z analizy materiału wynika, że barierą dla koniecznego etapu w dochodzeniu zadośćuczynienia, tj. ujawnienia faktu wykorzystania, był wstyd (cyt. 117).

„Ona mi tego nie powiedziała, była nawet zła na swojego chłopaka, że to wszystko wyszło na jaw, ona się tego wstydziła” (cyt. 117; świadek, protokół z rozprawy).

W niektórych sprawach osoby pokrzywdzone wykorzystaniem seksualnym mierzyły się z trudnościami wynikającymi z opowiadania swojej historii kilkakrotnie (cyt. 509). Konieczność powtarzania tych samych treści osoby pokrzywdzone wykorzystaniem seksualnym traktują jako kolejne przesłuchania. To powoduje u nich złość, płacz, a nawet milczenie uniemożliwiające kontakt (cyt. 508, 509).

„(...) przeprowadzono dowód z ponownego przesłuchania (...) już z udziałem obrońcy oskarżonego. W jego trakcie nie udało się nawiązać kontaktu z pokrzywdzoną, która milczała, potem płakała i nie odpowiadała na pytania sędziego” (cyt. 509; sąd, uzasadnienie wyroku).

„W trakcie rozmowy dziewczyna niezadowolona z zadawanych pytań – ponieważ była kilkakrotnie już przesłuchiwana. Wtedy jest zła, napięta” (cyt. 508; psycholog, dokumentacja PPP).

6.4. Podsumowanie

Uzyskane wyniki badań potwierdzają, że zjawisko wykorzystania seksualnego dziecka jest wielowymiarowe i złożone, dlatego badania ilościowe, które są konieczne do jego oceny, nie wystarczają. Powinny je uzupełniać wyniki badań jakościowych, które pokazują obraz pogłębiony i detaliczny.

Analiza próby badawczej wskazuje, że w większości przypadków dziecko było kilkakrotnie wykorzystywane seksualnie przez tego samego sprawcę. Istotny jest również czas, na przestrzeni którego dochodziło do krzywdzenia dzieci. Najkrócej sprawca działał na szkodę dziecka przez trzy dni, najdłużej – pięć lat. W większości przypadków stwierdzono, że czyn miał charakter zastępczy, a sprawca nie wykazywał zaburzeń preferencji seksualnych o charakterze pedofilii. Należy jednak jasno zaznaczyć, że kwestia preferencji seksualnych sprawcy nie odgrywa znaczącej roli przy występowaniu konsekwencji wykorzystania seksualnego. To, że sprawca wykorzystał seksualnie dziecko w sposób zastępczy, nie oznacza, że u dziecka nie dojdzie do konsekwencji krótko- i długoterminowych, bądź te konsekwencje będą mniej dotkliwe w porównaniu z dziećmi wykorzystanymi przez tzw. sprawców preferencyjnych.

W pierwszej kolejności Państwowa Komisja postanowiła pogłębić opis sytuacji dziecka pokrzywdzonego przestępstwem wykorzystania seksualnego przedstawiony w Pierwszym Raporcie ([https://pkdp.gov.pl/wp-content/](https://pkdp.gov.pl/wp-content/uploads/2021/08/Raport_PKDP.pdf)

[uploads/2021/08/Raport_PKDP.pdf](https://pkdp.gov.pl/wp-content/uploads/2021/08/Raport_PKDP.pdf)). W toku analiz dokonano opisu stanu psychicznego dziecka, jego funkcjonowania w szkole i grupie rówieśniczej. Starano się zobrazować jego przeszłe doświadczenia, w tym traumy. Z analizy akt spraw wynika, że dzieci przed czynem wykorzystania seksualnego były aktywne, miały swoje zainteresowania i hobby. Część dzieci wykazywała trudności adaptacyjne polegające na trudnościach w dostosowywaniu się do norm społecznych. Tylko u jednego dziecka zdiagnozowano niepełnosprawność intelektualną, choć badania populacyjne pokazują, że dzieci z niepełnosprawnościami są narażone nawet dziesięciokrotnie częściej (w przypadku dziewczynek)⁶ na wykorzystanie seksualne w porównaniu z dziećmi bez niepełnosprawności. Tak niewielka liczba dzieci ze stwierdzonymi niepełnosprawnościami może wskazywać na niewielki odsetek spraw zgłaszanych organom ścigania. Ponadto dzieci wychowywały się w różnych pod względem struktury rodzinach (rodzina pełna i niepełna), z różnym poziomem zaspokajania potrzeb emocjonalno-bytowych czy umiejętności wychowawczych ich opiekunów.

Przyjrano się również sytuacji pozwanego pod kątem postawy prezentowanej przed sądem, jego sieci społecznej (jakości relacji tworzonej z innymi). Zbadano, na czym polegały zachowania zmierzające do uniknięcia odpowiedzialności za czyn oraz zwrócono uwagę na to, jak zachowywał się pozwany po ujawnieniu sprawcy. Analiza wyników

⁶ Patrz: Debata PKDP (2022), *Dlaczego nie słyszymy głosu dzieci z niesprawnościami skrzywdzonych seksualnie*, <https://pkdp.gov.pl/baza-wiedzy/debata/> (dostęp 11.12.2023).

wskazuje, że w większości przypadków pozwani przedstawiali siebie w dobrym świetle, jednocześnie podkreślali skalę własnej krzywdy związanej z udziałem w postępowaniu cywilnym. Prezentowali swój wizerunek jako osoby skrzywdzonej przez otoczenie, wymiar sprawiedliwości, a nawet samego pokrzywdzonego, podkreślając, jaką mają niekorzystną sytuację procesową. Państwowa Komisja w toku analiz zwróciła szczególną uwagę na sposób argumentowania sprawców w trakcie procesu cywilnego. Pozwani, nie chcąc wypłacać odszkodowania, wskazywali np., że rodzina dziecka jest odpowiedzialna za to, co się stało, bagatelizowali szkodliwość swojego czynu, co w rezultacie narażało dziecko i rodzinę na ponowną wiktymizację. Ten rodzaj racjonalizacji, zaprzeczania i przrzucania odpowiedzialności jest typowym mechanizmem obronnym sprawców przestępstw, a polega głównie na zniekształcaniu rzeczywistości, ignorowaniu nieprzyjemnych faktów i zastępowaniu ich łagodniejszą, choć nietrafną interpretacją zdarzeń. Mechanizmy obronne pozwalają sprawcom wykorzystania seksualnego, pomimo naruszenia zasad, wciąż uważać się za dobrych ludzi. Ponadto z dokumentacji dołączonej do akt sprawy wynika, że u pozwanych wykazywano zaburzenia czynności psychicznych wynikające z zaburzeń osobowości, uszkodzenia ośrodkowego układu nerwowego bądź uzależnienia od alkoholu. Istotne jest, że w żadnym z przypadków problemy w zakresie zdrowia psychicznego nie sprawiły, że sprawca nie mógł rozpoznać znaczenia swojego czynu bądź pokierować swoim zachowaniem.

Aby wykorzystać seksualnie dziecko, sprawca najpierw próbował zbudować z nim relację, oferował wsparcie finansowe, troskę i opiekę. Do wykorzystania seksualnego dochodziło poprzez namawianie, próby przekupienia, zastraszenia, groźby pozbawienia życia, a w jednym przypadku doszło do porwania. **Wszystkie dzieci w analizowanych sprawach przeżywały wykorzystanie seksualne jako znaczące przekroczenie granic cielesności oraz intymności.**

Dodatkowymi elementami, które zwiększają ryzyko długoterminowych skutków WSD, jest miejsce dokonania czynu, czas trwania oraz jego okoliczności. Dzieci były najczęściej wykorzystywane seksualnie wielokrotnie, w odosobnionych miejscach (tj. las, pokój na piętrze, piwnica), przez miesiące, a nawet lata (tylko w jednym przypadku czyn trwał trzy dni). Najczęściej dzieci znały

sprawcę (poza jedną sprawą, w której sprawca porwał dziecko). Czyny obejmowały różne czynności seksualne, w tym stosunek oralny, dopochwowy. Pozwany dotykał dziecko w miejsca intymne, nakłaniał do dotykania swoich genitaliów, a nawet obnażał się przed dzieckiem. Aby wykorzystać dziecko, sprawcy posługiwali się również nowymi technologiami. Nakłaniali dziecko do przesyłania swoich „nagich zdjęć” oraz filmowali siebie i dziecko w trakcie czynności seksualnych.

W celu uniknięcia odpowiedzialności sprawcy zastraszali dzieci, dbali o to, aby nie było świadków przestępstwa, planowali działania tak, aby nie zostawić oczywistych śladów ich działania (np. chorób przenoszonych drogą płciową bądź ciąży) poprzez stosowanie prezerwatyw lub monitorowanie cyklu owulacyjnego dziewczynek.

W odniesieniu do konsekwencji WSD bardzo ważną rolę odgrywa charakter relacji pomiędzy sprawcą a dzieckiem. W analizowanych sprawach niektóre dzieci pozostawały w stosunku zależności ze sprawcą, zależności wynikającej z więzów rodzinnych (sprawcą był rodzic biologiczny, rodzic zastępczy albo krewny) lub zależności wynikającej z pełnionych ról zawodowych (sprawcą był nauczyciel lub pedagog). Zależność pozwalała pozwany wywierać określony wpływ bezpośredni lub pośredni na losy dziecka i jego położenie (np. nauczyciel decydował o ocenach szkolnych, a zamożny członek rodziny miał wpływ na sytuację bytową dziecka). Wykorzystywanie pozycji autorytetu, zdrada zaufania dziecka może odgrywać kluczową rolę w budowaniu przyszłych relacji rodzinnych, ale i zawodowych. Zdarzało się, że pozwani wykorzystywali trudną sytuację finansową rodziny, oferowali dziecku pracę. Gdy bliscy nie obdarzali dziecka wystarczającą uwagą, sprawcy oferowali wsparcie emocjonalne, w ten sposób manipulując dzieckiem. W tych przypadkach dziecko zaczynało odczuwać sympatię do sprawcy wykorzystania seksualnego.

W aktach analizowanych spraw wykazano **głęboki, negatywny i długotrwały wpływ wykorzystania seksualnego w dzieciństwie na różne płaszczyzny życia.** Niektórzy sędziowie w uzasadnieniach wyroku podkreślali, że **szkody będące konsekwencją WSD mogą być nieodwracalne, co oznacza, że dzieci będą musiały się z nimi mierzyć do końca życia.** Zmiana „linii życiowej”, popadanie w konflikty z prawem, trudności w nawiązywaniu satysfakcjonujących relacji z innymi ludźmi, napady

paniki, objawy zespołu stresu pourazowego, trudności w nauce, bóle brzucha, infekcje intymne, obniżenie apetytu – to tylko niektóre z konsekwencji, z którymi musiały się mierzyć badane dzieci.

Wykorzystanie dziecka przez znane mu osoby powodowało uczucie „pomieszania” w emocjach, trudności w rozeznaniu, komu może zaufać oraz wewnętrznego konfliktu między potrzebą chronienia siebie a lojalnością wobec sprawcy. Aby poradzić sobie z tym, co się stało, dzieci początkowo próbowały „odciąć się” od bólu, jest to jeden z mechanizmów obronnych człowieka, który uruchamia się w sytuacjach bardzo trudnych. Niektóre z dziewcząt mierzyły się z nieadekwatnym poczuciem winy, wstydu i upokorzenia, część z nich reagowała autoagresją (obgryzanie paznokci do krwi, samookaleczanie się, próby „S”). W części przypadków obserwowano zachowania agresywne, co może być skutkiem mechanizmu przeniesienia, w którym dziecko zaczyna atakować inne osoby zamiast sprawcę. Zaobserwowano, że doświadczenie wykorzystania seksualnego dziecka wpływa na jego przeżywanie, np. bliscy zauważali, że wcześniej „dziecko takie nie było”, reaguje nieadekwatnie do bodźca, jego nastrój szybko się zmienia, przygnębienie może przechodzić w gniew i agresję. To wszystko w negatywny sposób wpływa na codzienne funkcjonowanie pokrzywdzonego. W przyszłości, jako osoby dorosłe, mogą one mieć trudności w planowaniu, dążeniu do celu, radzeniu sobie z trudnościami itp.

Siła uwikłania dziecka może być tak duża, że może ono reagować złością w sytuacji, gdy rodzina zgłosi organom ścigania fakt wykorzystania seksualnego. Jest to dodatkowy czynnik istotnie nasilający konsekwencje WSD w dorosłości. Takie osoby mogą mieć trudności z różnieniem zachowań krzywdzących od wspierających, a przecież ta umiejętność niejednokrotnie jest kluczowa w doborze partnera życiowego.

Ponadto odnotowano u osób skrzywdzonych w dzieciństwie trudności w życiu seksualnym. Jako osoby dorosłe mają trudności w czerpaniu satysfakcji z kontaktów seksualnych, dewalują własne potrzeby, zbyt wcześnie inicjują kontakty seksualne lub przeciwnie – nie inicjują ich w dorosłym życiu. Z obawy przed lękiem, że inni ludzie dowiedzą się o ich skrzywdzeniu, unikają nawiązywania bliskich relacji.

Z doświadczenia klinicznego wiemy, jak ważna jest właściwa reakcja otoczenia w przypadku ujawnienia WSD. Z analizy akt spraw wiadomo, że w większości wypadków dzieci same ujawniały fakt wykorzystania i opowiadały o tym, co je spotkało przede wszystkim najbliższym osobom – rodzicom, rodzeństwu, dalszej rodzinie, a nawet przyjacielom. W jednej z analizowanych spraw osoba przez wiele lat dochowywała tajemnicy, w samotności zmagając się z cierpieniem, i dopiero jako osoba dorosła ujawniła partnerowi, co ją spotkało w dzieciństwie. Doświadczane przez dziecko uczucia wstydu, lęku oraz przekonanie, że to właśnie ono jest winne molestowania, często uniemożliwia zwierzenie się rodzicom czy bliskim osobom. A kiedy dzieci wreszcie ujawniały swoją krzywdę, wiele z nich spotykało się z negatywną reakcją otoczenia, doświadczało szykanowania w mediach społecznościowych. Bywało, że czuły się obserwowane, czytały na swój temat obelżywe komentarze. Przemoc ze strony otoczenia przybierała również formę wykluczenia społecznego ze strony rodziny, przyjaciół, nauczycieli. W rezultacie dzieci rzadziej wychodziły z domu, więcej czasu spędzały samotnie w swoim pokoju, unikały zajęć w szkole, rezygnowały z wycieczek szkolnych.

Państwowa Komisja przyjrzała się barierom, z jakimi musi się zmierzyć osoba pokrzywdzona WSD ubiegająca się o zadośćuczynienie.

Przede wszystkim są to uczucia wstydu, lęku i winy przeżywanej przez dzieci, wiążące się z nieadekwatnie przyjmowaną odpowiedzialnością za czyn sprawcy. Choć to sprawcy powinni się mierzyć z tą gamą uczuć, to w rzeczywistości dzieci, które doświadczyły przemocy seksualnej, jeszcze długo w swoim życiu przeżywają te stany. Dlatego też dzieci mogą przez lata nie ujawniać, że są krzywdzone. Zmanipulowane i uwiedzione przez sprawcę niejednokrotnie martwią się ewentualnymi konsekwencjami, z jakimi będzie musiał zmierzyć się sprawca lub z jakimi będzie mierzyć się ich rodzina, kiedy zabraknie sprawcy, który był jedynym żywicielem.

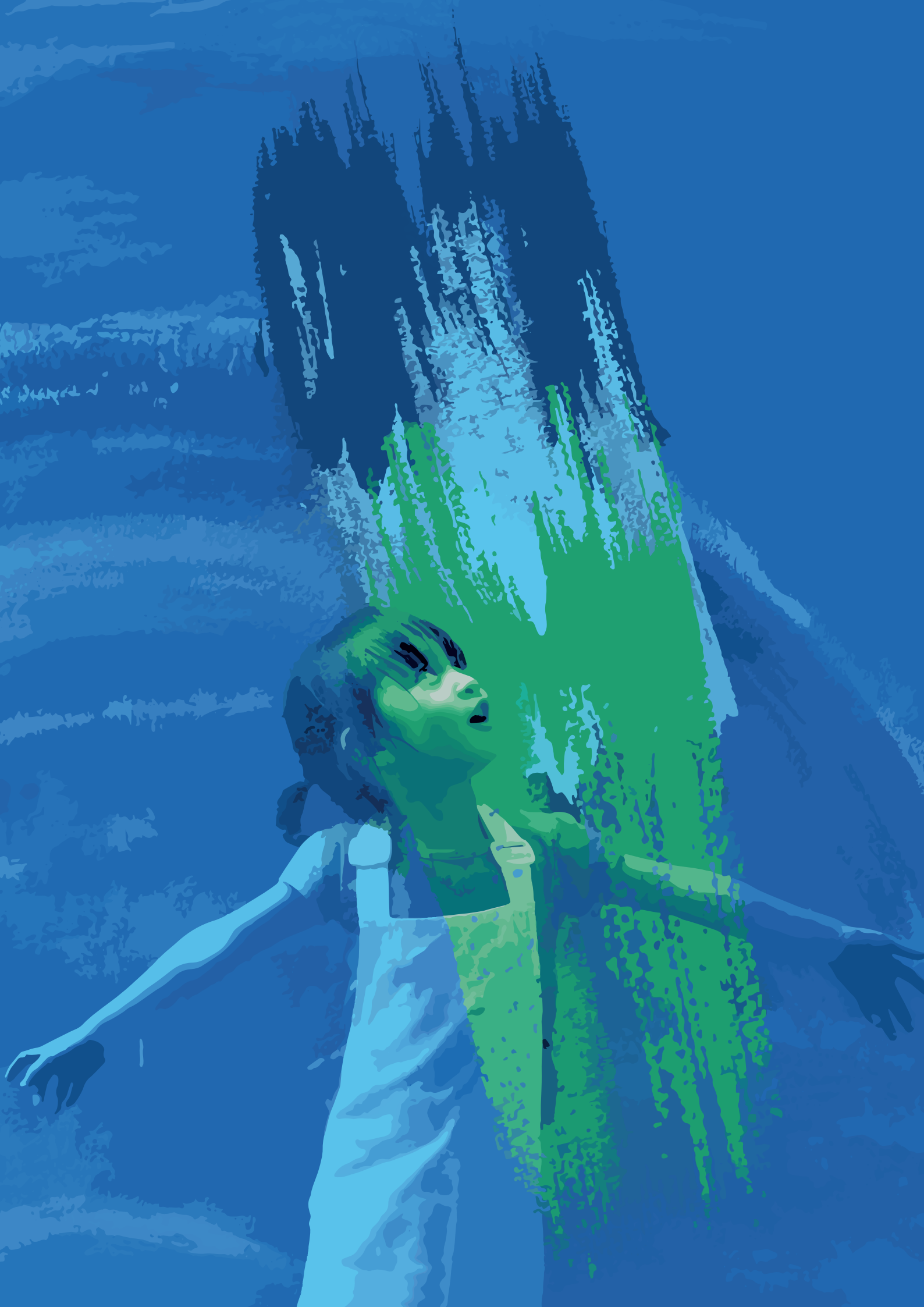
Kolejną barierą jest brak wiedzy o możliwościach uzyskania odszkodowania oraz o procedurze jego uzyskiwania. To bariera, która skutecznie uniemożliwia podjęcie jakichkolwiek działań. Dodatkowo fakt, że pokrzywdzeni będą musieli ponownie opowiedzieć o tym, co ich spotkało, może decydować, że nie podejmą walki o pieniądze.

dze dla siebie. Analiza akt spraw cywilnych pokazała, że w niektórych sprawach pokrzywdzone osoby mierzyły się z trudnościami wynikającymi z konieczności opowiadania swojej historii kilkakrotnie. Traktują to jako kolejne przesłuchanie, co wyzwała złość, płacz a nawet powoduje milczenie uniemożliwiające kontakt na sali sądowej.

Język, jaki jest używany przez strony postępowania lub jaki jest wykorzystywany do opisu sytuacji osoby pokrzywdzonej seksualnie w dokumentach dołączonych do akt sprawy, często eksponuje cechy pokrzywdzonego w taki sposób, że mogą być zinterpretowane jako sprzyjające wykorzystaniu, a nawet wskazujące na współodpowiedzialność. Kiedy pokrzywdzony wielokrotnie słyszy lub czyta na swój temat negatywne, stygmatyzujące i stereotypowe określenia, może ostatecznie zacząć wierzyć w ich treść. Wiele wyrażen i zwrotów, których używamy, gdy mówimy o WSD, może powodować dyskomfort, a nawet pogłębić trudności psychiczne.

Na koniec warto podkreślić, że – poza jedną sprawą – zadośćuczynienie zostało przyznane w całości na mocy wyroku sądu. Ponadto w dwóch sprawach dzieci dostały wcześniej częściowe zadośćuczynienie przyznane w postępowaniu karnym (po 10 tys. zł). Kwoty zadośćuczynienia wahały się od 50 do 100 tys. zł. Są to kwoty, które w kontekście kosztów leczenia, jakich potrzebują dziecko i jego rodzina, dają nadzieję na niwelowanie skutków WSD. Faktem jest, że gdyby na etapie postępowania karnego (a we wszystkich sprawach doszło do skazania sprawcy na etapie postępowania karnego) dziecko uzyskało nawiązkę, walka na etapie postępowania cywilnego byłaby zbędna.

Analiza zebranych spraw nie tylko pozwoliła na identyfikację szkód, cierpienia i barier. Pozwoliła również na sformułowanie wskazówek i rekomendacji dla różnych osób i instytucji. Szczegółowo prezentujemy je w kolejnych częściach Raportu.



CZĘŚĆ V

WSKAZÓWKI DLA OSÓB Z DOŚWIADCZENIEM WSD ORAZ ICH NAJBLIŻSZEGO OTOCZENIA

Na podstawie analizy spraw, dostępnej literatury przedmiotu oraz opinii ekspertów Państwowa Komisja stworzyła listę wskazówek i rekomendacji dla grup zainteresowanych zwiększeniem ochrony dzieci przed WSD: dla osób z doświadczeniem wykorzystania, profesjonalistów mogących mieć kontakt z osobami z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, dla opiekunów dzieci z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, dla otoczenia osób z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, dla społeczeństwa oraz dla decydentów. Niektóre wskazówki i rekomendacje są adresowane do kilku grup, dlatego powtórzono je przy każdej z nich.

W przedstawionych niżej wskazówkach i rekomendacjach przyjęliśmy podejście skoncentrowane na dziecku (*child-centered approach, the best interest of the child*) uwzględniające jego perspektywę i dobro. W naszym podejściu punktem centralnym były odczucia dziecka oraz problemy, z którymi mierzy się ono w związku z wykorzystaniem seksualnym. W zapisie zastosowaliśmy dolny podkreślnik,

aby uwzględnić każdą osobę, do której kierujemy tekst, np. musiał_ś.

Pamiętaj, że wskazówki kierowaliśmy do osób poszkodowanych i ich opiekunów, zaś rekomendacje do osób, które zawodowo, bezpośrednio i pośrednio (np. poprzez uwzględnienie praw dziecka) kontaktują się z dziećmi.



Wskazówki dla osób dorosłych z doświadczeniem WSD w dzieciństwie

1. **Kiedy podejrzewasz, że doświadczył_ś wykorzystania seksualnego, możesz skorzystać ze wsparcia specjalisty lub instytucji oferujących pomoc osobom skrzywdzonym (aktualną listę takich ośrodków można znaleźć na stronie <https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/znajdz-osrodek-pomocy/>). Nie bój się, nie wstydź, zwróć się o pomoc nawet wtedy, kiedy otoczeniu zależy na dochowaniu tajemnicy. To nie Twoja wina!**

Badania wskazują, że osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego dużo lepiej radziły sobie ze skutkami przemocy, jeśli uzyskały wsparcie, specjalistyczną pomoc.

2. **Możesz zgłosić przestępstwo, nawet jeżeli upłynęło wiele lat od wykorzystania i jesteś już osobą dorosłą.**

Z Raportu wynika, że popełnienie przestępstwa zgłosiła również pełnoletnia osoba po wielu latach od wykorzystania seksualnego. Terminy określające, kiedy ustaje karalność przestępstwa, wskazano w przepisach art. 101 § 1 i 4 k.k. W obecnym stanie prawnym nie występuje przedawnienie karalności w przypadku zgwałcenia małoletniego. Granica wieku osoby skrzywdzonej czynem o charakterze seksualnym w dzieciństwie, przed którą przedawnienie karalności nie może nastąpić, to – 40 rokiem życia. Zawiadomienie o podejrzeniu popełnienia przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności popełnionych na szkodę osoby małoletniej można złożyć w prokuraturze, na posterunku policji albo w biurze Państwowej Komisji.

3. **Możesz ubiegać się o zadośćuczynienie w postępowaniu cywilnym, nawet jeśli nie masz prawomocnego wyroku w postępowaniu karnym.**
4. **Możesz złożyć pozew o zadośćuczynienie w postępowaniu cywilnym, nawet jeśli otrzymałeś nawiązkę w postępowaniu karnym.**

Jak wynika z Raportu, jedna z osób pokrzywdzonych czynem o charakterze seksualnym otrzymała zadośćuczynienie pomimo zasądzenia na jej rzecz nawiązki w kończącym postępowanie karne wyroku.

Terminy przedawnienia roszczeń o naprawienie wyrządzonej przestępstwem seksualnym szkody zostały wskazane w art. 442(1) § 2 i 3 k.c.

5. **Nawet wyrok uniewinniający sprawcę nie zamyka Ci drogi do dochodzenia roszczeń w postępowaniu cywilnym, ponieważ sąd cywilny jest związany jedynie prawomocnym wyrokiem skazującym i tylko w zakresie ustaleń co do popełnienia przestępstwa. Wyrok uniewinniający czy warunkowo umarzający postępowanie nie ma wiążącego charakteru.**

W myśl art. 11 zdanie pierwsze k.p.c. sąd w postępowaniu cywilnym jest związany ustaleniami wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa. Wzrost wiążący posiada zatem jedynie prawomocny wyrok skazujący

i tylko w zakresie ustaleń co do popełnienia przestępstwa. Kodeks postępowania cywilnego nie przyznał mocy wiążącej ustaleniom wyroku uniewinniającego ani warunkowo umarzającemu postępowanie karne. Oznacza to, że sąd cywilny może samodzielnie badać, czy oskarżony – uniewinniony przez sąd karny od zarzutu popełnienia przestępstwa – dopuścił się czynu, który aktualizuje jego odpowiedzialność cywilną.

6. Nie kontaktuj się ze sprawcą wykorzystania seksualnego dziecka poza salą sądową ani nie podpisuj żadnych dokumentów związanych ze swoją sytuacją prawną bez konsultacji z profesjonalnym pełnomocnikiem.

7. Wnioskuj poradę prawną nieodpłatnie albo za niewielką odpłatnością. Informacje o punktach nieodpłatnej pomocy prawnej znajdziesz w starostwie powiatowym, w urzędzie gminy lub miasta oraz na stronie internetowej (<https://www.gov.pl/web/nieodplatna-pomoc/npp>)

W analizowanej w Raporcie sprawie sąd przyznał mniejsze niż wnioskowane zadośćuczynienie z uwagi na pozaprosesowe podpisanie przez pokrzywdzonego oświadczenia o zrzeczeniu się roszczeń.

8. Żeby wnioskować o zadośćuczynienie od razu wraz z ustawowymi odsetkami za opóźnienie, w przeciwnym razie będziesz musiał złożyć drugi pozew, aby uzyskać odsetki.

Rozdzielenie sprawy na dwa procesy wydłuża okres oczekiwania na pełną kwotę zadośćuczynienia, wymaga też wniesienia opłaty od pozwu w obu postępowaniach. Wysokość opłaty od pozwu zależy od wartości przedmiotu sporu. Sprawdź to w przepisach Ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. nr 167 poz. 1398 z późn. zm) albo u profesjonalnego pełnomocnika.

9. Jeśli jesteś w trudnej sytuacji materialnej, możesz wnioskować o zwolnienie od ponoszenia kosztów sądowych w całości lub w części. Wówczas należy wypełnić wniosek o zwolnienie od kosztów sądowych (wzory wniosków znajdują się na stronach sądów).

Zwolnienie od kosztów sądowych w postępowaniu cywilnym reguluje art. 102 u.k.s.c. Do wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych powinno być dołączone oświadczenie obejmujące szczegółowe dane o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania osoby ubiegającej się o zwolnienie od kosztów. Oświadczenie sporządza się według ustalonego wzoru zamieszczonego na stronach internetowych sądów.

10. Nawet jeżeli sprawca wykorzystania seksualnego został osądzony przed sądem rodzinnym w ramach postępowania w sprawach nieletnich, możesz wnioskować o zadośćuczynienie w postępowaniu cywilnym.

Sprawca czynu zabronionego przez ustawę, w tym przestępstw wymienionych w rozdz. XXV Kodeksu karnego, który popełnił taki czyn po ukończeniu 13 lat, a przed ukończeniem 17 lat, odpowiada za ten czyn na podstawie Ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. poz. 1700). W postępowaniu w sprawach nieletnich nie ustala się winy ani nie skazuje się na karę w rozumieniu prawa karnego. Ustala się jedynie sprawstwo lub okoliczności świadczące o demoralizacji oraz orzeka się środki określone w tej ustawie (wychowawcze, poprawcze, lecznicze albo zobowiązanie do określonego zachowania). Charakter postępowania w sprawach nieletnich ani fakt, że postanowienie wydane w postępowaniu w sprawach nieletnich nie mieści się w zakresie art. 11 k.p.c., nie uniemożliwiają pokrzywdzonemu dochodzenia zadośćuczynienia za doznaną krzywdę w postępowaniu cywilnym. W sprawie cywilnej sąd samodzielnie ustala przesłanki odpowiedzialności deliktowej oraz możliwość przypisania odpowiedzialności sprawcy.

Zgodnie z art. 415 k.c. za szkodę odpowiada osoba, której zawinione zachowanie doprowadziło do powstania szkody. Jednocześnie art. 426 k.c. wyłącza odpowiedzialność osób małoletnich do lat 13 na zasadzie winy z uwagi na to, że osobom w tym przedziale wiekowym winy przypisać nie można. W konsekwencji osoby po ukończeniu 13 roku życia odpowiadają jak osoby pełnoletnie za szkodę powstałą w wyniku ich działania albo zaniechania. Zatem przypisanie sprawcy szkody odpowiedzialności za jej naprawienie może nastąpić, gdy:

- sprawca ukończył 13 rok życia,
- wskutek jego zachowania inna osoba doznała szkody,

- jego zachowanie pozostaje w adekwatnym związku przyczynowo-skutkowym ze szkodą,
- jego zachowanie jest zawinione.

W części II Raportu szczegółowo opisano rodzaje roszczeń i sposoby ich dochodzenia.

11. Sąd w postępowaniu cywilnym nie może przyznać Ci wyższej kwoty zadośćuczynienia niż ta, o którą wnioskował_ś.

Zgodnie z art. 321 § 1 k.p.c. „sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, ani

zasądzać ponad żądanie”. Zasada ta jest wyrazem dyspozytywności obowiązującej w procesie cywilnym, która w praktyce oznacza, że powód decyduje o wszczęciu postępowania oraz o wysokości żądania. Rozstrzygając o wysokości zadośćuczynienia, sąd bierze pod uwagę m.in. rozmiar doznanych cierpień fizycznych oraz intensywność cierpień psychicznych osoby poszkodowanej. Decydując o wysokości należnego odszkodowania, sąd uwzględnia m.in. koszty, które poszkodowany poniósł albo poniesie w związku z doświadczeniem wykorzystania seksualnego. Dla oceny wysokości należnego zadośćuczynienia i odszkodowania nie ma znaczenia wypłacalność pozwanego sprawcy szkody.



Wskazówki dla opiekunów dzieci z doświadczeniem WSD niebędących sprawcami pokrzywdzenia

1. Aby skutecznie pomóc swojemu dziecku, sam musisz być w dobrej kondycji psychicznej. Nie obawiaj się skorzystać z pomocy specjalisty dla siebie po to, aby lepiej pomóc dziecku.

Dowiedzenie się o WSD jest trudnym doświadczeniem dla opiekuna, który często obwinia się, że nie zauważył sygnałów świadczących o tym, że dziecko doznaje krzywdy. Nie jest łatwo okazać wsparcie, kiedy sam opiekun cierpi, jest zdezorientowany i nie wie, jak powinien postąpić. Kiedy dowiesz się o wykorzystaniu seksualnym Twojego dziecka, możesz mieć natłok myśli, odczuwać różne silne stany emocjonalne – od złości po poczucie winy. W takim stanie możesz mieć trudności z podejmowaniem korzystnych decyzji w sprawie Twojego dziecka. Kilka konsultacji ze specjalistą może pomóc usystema-

tyzować wiedzę w tym obszarze i podjąć odpowiednie działania.

2. Wysłuchaj swoje dziecko i zapewnij je o gotowości do bycia z nim, np. słowami „wierzę Ci”, „jestem z Tobą”, „możesz na mnie liczyć”, „to nie Twoja wina”.

3. Pamiętaj, aby Twoje dziecko nie usłyszało z Twoich ust słów, które mogą je ranić, wzbudzać poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „dlaczego od razu mi nie powiedział_ś?”, „dlaczego tam chodził_ś?”, „nie przesadzaj”.

Czas, kiedy dziecko decyduje się na ujawnienie informacji o wykorzystaniu seksualnym, jest dla niego momentem

szczególnie wrażliwym (w psychologii mówimy o okresie sensorywnym), co oznacza, że będzie ono bardzo dokładnie pamiętało, jak i kto zareagował, co powiedział. Jest to czas, kiedy jest ono szczególnie wrażliwe na zranienie i od Twojej reakcji zależy, jak będzie sobie radziło z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.

4. **Zwracaj szczególną uwagę na zmiany w zachowaniu swojego dziecka, np. rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia). Mogą oznaczać, że doszło do wykorzystania seksualnego. Zadbaj o bezpieczną przestrzeń do rozmowy na temat tej zmiany. Jeżeli masz wątpliwości, nie bój się szukać wsparcia u specjalisty, np. w publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej (listę miejsc pomocowych znajdziesz na stronach kuratorium oświaty swojego województwa).**

Z naszego badania wynika, że nie ma typowych reakcji dziecka na wykorzystanie (jedynymi specyficznymi objawami wykorzystania są ciąża i choroby przenoszone drogą płciową), dlatego istotna jest uważność na zmiany zachowania dziecka.

5. **Masz prawny obowiązek zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Możesz to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.**

Kiedy podejrzewasz (nie musisz przedstawiać żadnych dowodów na poparcie swoich słów), że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, np. zaobserwował_ś w jego zachowaniu takie zmiany, jak rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., reaguj!

Jeżeli masz wątpliwości, skorzystaj ze wsparcia specjalisty (aktualną listę ośrodków, które świadczą specjalistyczne wsparcie, można znaleźć na stronie Funduszu Sprawiedliwości (<https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/znajdz-osrodek-pomocy/>). Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ści-

gania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.

6. **Rozmawiaj z dzieckiem na temat granic osobistych i ich ochrony, co pomoże ograniczyć ryzyko wykorzystania seksualnego. Możesz skorzystać z materiałów znajdujących się na stronach Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę (<https://edukacja.fdds.pl/>) i Ośrodka Rozwoju Edukacji (<https://www.ore.edu.pl/2023/02/publikacje-i-materialy-edukacyjne/>).**

Uczenie dziecka określania swoich granic, sposobu ich ochrony, a także budowanie u niego umiejętności, takich jak asertywność, pomoże zmniejszyć ryzyko wykorzystania seksualnego dzieci, a także zwiększyć szansę na ujawnienie przez dziecko informacji o sytuacjach przekroczenia jego granic.

7. **Jeśli Twoje dziecko jest osobą małoletnią i nie ma majątku ani dochodów, możesz wnioskować o zwolnienie od ponoszenia kosztów sądowych w całości lub w części. Wówczas trzeba wypełnić wnioski o zwolnienie od kosztów sądowych (wzory wniosków znajdują się na stronach internetowych sądów).**

Do wniosku o zwolnienie od kosztów sądowych powinno być dołączone oświadczenie obejmujące szczegółowe dane o stanie rodzinnym, majątku, dochodach i źródłach utrzymania osoby ubiegającej się o zwolnienie od kosztów. Oświadczenie sporządza się według ustalonego wzoru zamieszczonego na stronach internetowych sądów.

8. **Jako opiekun dziecka możesz ubiegać się o zadośćuczynienie lub odszkodowanie w postępowaniu cywilnym, nawet jeśli nie zapadł prawomocny wyrok w postępowaniu karnym.**

Pozew o zapłatę możesz wnieść niezależnie od tego, czy wcześniej skazano sprawcę lub choćby wszczęto postępowanie karne. Dochodząc zadośćuczynienia lub odszkodowania przed sądem cywilnym, możesz zgłosić wniosek o tzw. zabezpieczenie, które umożliwi uzyskanie od pozwanego już w trakcie postępowania m.in. pieniędzy potrzebnych na pokrycie kosztów leczenia. Odpowiednio wczesne wystąpienie z powództwem pozwoli także na

uniknięcie przedawnienia roszczeń.

9. Możesz złożyć pozew o zadośćuczynienie lub odszkodowanie w postępowaniu cywilnym, nawet jeśli Twoje dziecko otrzymało nawiązkę w postępowaniu karnym.

Jak wynika z Raportu, pokrzywdzona osoba otrzymała zadośćuczynienie pomimo zasądzenia na jej rzecz nawiązki w kończącym postępowanie karne wyroku. Terminy przedawnienia roszczeń o naprawienie wyrządzonej przestępstwem szkody zostały wskazane w art. 442(1) § 2 i 3 k.c. (stan prawny na dzień 24 sierpnia 2023 r.). Artykuł 442 (1) § 2 ustala termin 20 lat na wniesienie pozwu do właściwego sądu cywilnego o naprawienie powstałej szkody na osobie lub mieniu, liczony od dnia popełnienia przestępstwa. Termin ten ma zastosowanie niezależnie od tego, czy sprawca został skazany za przestępstwo wyrokiem karnym oraz niezależnie od tego, kiedy osoba poszkodowana dowiedziała się o szkodzie i o sprawcy. W przypadku dowiedzenia się przez poszkodowanego o szkodzie i osobie odpowiedzialnej za szkodę dopiero po upływie terminu 20 lat poszkodowany może dochodzić swoich roszczeń tylko o naprawienie szkód na osobie w terminie trzyletnim, liczonym od dnia dowiedzenia się o szkodzie i o osobie obowiązanej do jej naprawienia (uzyskanie informacji o osobie i szkodzie musi nastąpić łącznie, aby termin przedawnienia mógł być liczony, w przypadku późniejszego dowiedzenia się o jednej z przesłanek – o szkodzie albo o osobie zobowiązanej – termin trzyletni liczony jest od późniejszej daty).

10. Nawet wyrok uniewinniający sprawcę nie zamyka Ci drogi do dochodzenia roszczeń w postępowaniu cywilnym.

W myśl art. 11 zdanie pierwsze k.p.c. sąd w postępowaniu cywilnym jest związany ustaleniami wydanego w postępowaniu karnym prawomocnego wyroku skazującego co do popełnienia przestępstwa. Wątpliwość posiada zatem jedynie prawomocny wyrok skazujący i tylko w zakresie ustaleń co do popełnienia przestępstwa. Kodeks postępowania cywilnego nie przyznał mocy wiążącej ustaleniom wyroku uniewinniającego ani warunkowo umarzającemu postępowanie karne. Oznacza to, że sąd cywilny może samodzielnie badać, czy oskarżony – uniewinniony przez sąd karny od zarzutu popełnienia

przestępstwa – dopuścił się czynu, który aktualizuje jego odpowiedzialność cywilną.

11. Zadośćuczynienie pieniężne pomoże zapewnić Twojemu dziecku m.in. specjalistyczną pomoc psychologiczną, psychiatry oraz przywrócić mu poczucie sprawiedliwości.

Liczne badania wskazują, że osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego po uzyskaniu wsparcia, specjalistycznej pomocy dużo lepiej radziły sobie ze skutkami traumy.

12. Proponowaną przez Ciebie kwotę zadośćuczynienia skonsultuj z profesjonalnym pełnomocnikiem, który pomoże Ci wziąć pod uwagę wszystkie okoliczności istotne dla sprawy.

Kwota zadośćuczynienia powinna być odpowiednia (w orzecznictwie ustalono kryteria adekwatności zadośćuczynienia, są to m.in. wielkość krzywdy, rodzaj i stopień doznanych uszkodzeń ciała lub rozstroju zdrowia, rodzaj cierpień fizycznych i psychicznych, ich intensywność i czas trwania, nieodwracalność uszczerbku i jego konsekwencje w życiu osobistym i społecznym poszkodowanego, wiek poszkodowanego). Żądanie nie może być zbyt wysokie (np. z uwagi na ryzyko poniesienia kosztów procesu) ani zbyt niskie, gdyż sąd nie może orzec zadośćuczynienia większego niż wnioskowana kwota.

13. Nie kontaktuj się ze sprawcą poza salą sądową ani nie podpisuj żadnych dokumentów związanych ze swoją sytuacją prawną bez obecności profesjonalnego pełnomocnika. Poradę prawną możesz uzyskać nieodpłatnie albo za niewielką odpłatnością. Informacje o punktach nieodpłatnej pomocy prawnej znajdziesz w starostwie powiatowym, w urzędzie gminy lub miasta oraz na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości (<https://www.gov.pl/web/nieodplatna-pomoc>).

W analizowanej w Raporcie sprawie sąd przyznał mniejsze niż wnioskowane zadośćuczynienie z uwagi na pozaprocesowe podpisanie oświadczenia o zrzeczeniu się roszczeń.

14. **Wnioskuj o zadośćuczynienie od razu wraz z ustawowymi odsetkami za opóźnienie, w przeciwnym razie będziesz musiał złożyć drugi pozew, aby uzyskać odsetki.**

Rozdzielenie sprawy na dwa procesy wydłuża okres oczekiwania na pełną kwotę zadośćuczynienia oraz wymaga wniesienia opłaty od pozwu w obu postępowaniach. Wysokość opłaty od pozwu zależy od wartości przedmiotu sporu. Sprawdź to w zapisach Ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. nr 167 poz. 1398 z późn. zm.) albo u profesjonalnego pełnomocnika.

15. **Porozmawiaj z dzieckiem w adekwatny do jego wieku sposób o jego roli, prawach, obowiązkach oraz o przebiegu procesu sądowego. Możesz skorzystać z materiałów znajdujących się na stronach Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę (<https://edukacja.fdds.pl/>) i Ośrodka Rozwoju Edukacji (<https://www.ore.edu.pl/2023/02/publikacje-i-materialy-educacyjne/>).**

Informowanie dziecka o jego sprawie w adekwatny do jego wieku sposób wzmacnia w nim poczucie podmiotowości.



Wskazówki dla osób z najbliższego środowiska dziecka

1. **Wysłuchaj osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego i zapewnij ją o swojej wspierającej obecności, np. słowami „wierzę Ci”, „jestem z Tobą”, „możesz na mnie liczyć”, „to nie Twoja wina”.**
2. **Pamiętaj, aby osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego nie usłyszała z Twoich ust słów, które mogą ją ranić, wzbudzać poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „dlaczego od razu mi nie powiedziała ś?”, „dlaczego tam chodził ś?”, „nie przesadzaj”.**
3. **Masz prawny obowiązek zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Możesz to także zrobić w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także za pomocą środków komunikacji elektronicznej.**

Czas, kiedy osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego decyduje się na ujawnienie informacji o wykorzystaniu seksualnym, jest dla niej momentem szczególnie wrażliwym (w psychologii mówimy o okresie sensytywnym), co oznacza, że będzie ona bardzo dokładnie pamiętać, jak i kto zareagował oraz co powiedział.

Kiedy podejrzewasz, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, np. zaobserwował ś zmiany w jego zachowaniu, takie jak: rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., reaguj!

Jeżeli masz wątpliwości, skorzystaj ze wsparcia specjalisty. Zgodnie z przepisem art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.



CZĘŚĆ VI

REKOMENDACJE DLA ORGANÓW PAŃSTWA,
PODMIOTÓW ORAZ INSTYTUCJI ZWIĄZANYCH
Z OPIEKĄ, WYCHOWANIEM I EDUKACJĄ

1



Rekomendacje dla pracowników oświaty i wychowania (nauczycieli, psychologów, innych pracowników placówek oświatowych, np. pracowników sekretariatu, woźnych, pielęgniarek szkolnych)

1. **Należy pamiętać, aby w kontakcie z uczniami oraz w dokumentach szkolnych nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania wzbudzać w niej poczucie winy lub wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni szkolnej używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Stosowanie w przestrzeni szkolnej raniącego i oceniającego języka może docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania seksualnego i spowodować u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktymizacji osób wykorzystanych seksualnie w dzieciństwie.

3. Należy pamiętać, że istnieje prawny obowiązek zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Można to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.

Podejrzenie, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, wynikające np. z zaobserwowania zmian w jego zachowaniu, takich jak: rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., powinno skłonić do reakcji!

W przypadku wątpliwości można skorzystać ze wsparcia specjalisty. Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.

4. Należy pamiętać, że o podejrzeniu popełnienia przestępstwa informuje się swojego przełożonego w ramach wewnętrznych procedur.

Przepisy nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, nazwane przez organizacje pozarządowe „ustawą Kamilka” (Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw), wprowadziły nowe regulacje wzmacniające ochronę dzieci przed przemocą. Przepisy te regulują m.in. obowiązki pracodawców i innych organizatorów w zakresie działalności związanej z wychowaniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi. Znowelizowane przepisy nakładają na każdy podmiot zarządzający placówką oświatową, opiekuńczą, wychowawczą, do której uczęszczają, w której przebywają lub mogą przebywać małoletni, na organizatorów działalności o takim charakterze – obowiązek wprowadzenia standardów ochrony małoletnich. Wskazane placówki lub prowadzący wymienioną w nich

działalność muszą posiadać ustalone i dostosowane do charakteru i rodzaju placówki lub działalności **procedury ochrony małoletnich przed krzywdzeniem**. Należy wskazać, że przepisy dotyczące standardów ochrony małoletnich wchodzą w życie 15 lutego 2024 r., co oznacza, że do tego czasu instytucje i placówki będą zobowiązane do ich wprowadzenia. **Pracownicy obszaru oświaty i wychowania powinni zapoznać się z wprowadzonymi w danej placówce standardami i wiedzieć, w jaki sposób rozpoznać, że dziecko jest krzywdzone oraz jak podejmować interwencję w przypadku podejrzenia WSD.**

Pracownik, po zapoznaniu się ze standardami ochrony małoletnich w danej placówce, powinien znać zasady i procedurę podejmowania interwencji w sytuacji podejrzenia krzywdzenia lub posiadania informacji o krzywdzeniu małoletniego, procedury i osoby odpowiedzialne za składanie zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa na szkodę małoletniego, a także wiedzieć, kim są osoby odpowiedzialne za przyjmowanie zgłoszeń o zdarzeniach zagrażających małoletniemu i udzielenie mu wsparcia w danej placówce.

5. Należy pamiętać, aby rozmawiać z dzieckiem na temat granic osobistych i ich ochrony, co pomoże ograniczyć ryzyko wykorzystania seksualnego. Nauczyciel może to zrobić w czasie godziny wychowawczej w ramach realizacji szkolnego programu profilaktyki. Państwowa Komisja rekomenduje stosowanie elementów profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci w ramach szkolnych programów profilaktyki. Można skorzystać z materiałów znajdujących się na stronach Fundacji Dzieci Niczyje (<https://edukacja.fdds.pl/>) i Ośrodka Rozwoju Edukacji (<https://www.ore.edu.pl/2023/02/publikacje-i-materialy-edukacyjne/>).

Uczenie dziecka określania swoich granic, sposobu ich ochrony, a także budowanie u niego umiejętności, np. asertywności, pomoże zmniejszyć ryzyko wykorzystywania seksualnego dzieci, a także zwiększyć szansę na ujawnienie przez dziecko informacji o sytuacjach przekroczenia jego granic.

2



Rekomendacje dla pracowników obszaru zdrowia (lekarzy i lekarzy dentystów, pielęgniarek, położnych, psychologów i psychoterapeutów oraz przedstawicieli innych zawodów medycznych)

1. **Należy pamiętać, aby w kontakcie z pacjentami oraz w dokumentach medycznych nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą powodować u osób z doświadczeniem wykorzystania seksualnego retraumatyzację.

2. **Należy pamiętać, że istnieje prawny obowiązek zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Można to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.**

Podjęcie, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, wynikające np. z zaobserwowania zmian w jego zachowaniu, takich jak: rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., powinno skłonić do reakcji!

W przypadku wątpliwości można skorzystać ze wsparcia specjalisty (aktualną listę takich ośrodków można znaleźć na stronie Funduszu Sprawiedliwości (<https://www.funduszsprawiedliwosci.gov.pl/pl/znajdz-osrodek-pomocy/>)). Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.

3



Rekomendacje dla pracowników z obszaru prawa (sędziów, pełnomocników, biegłych, reprezentantów dziecka)

1. **Należy pamiętać, aby w toku postępowania (np. w pismach procesowych, uzasadnieniu orzeczeń, w zadawanych na sali sądowej pytaniach) nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”, oraz interweniować, gdy wobec osoby pokrzywdzonej stosowany jest oceniający język.**
2. **Biegli (z listy prezesów sądów oraz biegli powoływani *ad hoc*) oraz osoby sporządzające prywatne opinie na zlecenie stron postępowania powinni pamiętać o przejrzystości i jasności w opiniach, stosując wyjaśnienia, język komunikatywny, precyzyjny i zrozumiały, opisujący psychologiczne mechanizmy funkcjonowania osoby pokrzywdzonej w sytuacji doświadczonej przemoc seksualnej.**

Czas, kiedy osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego w toku postępowania powraca do traumatycznych wspomnień, jest dla niej trudny. Stosowanie niestygmatyzujących, nieraniących sformułowań może pomóc ograniczyć negatywne skutki ewentualnej retraumatyzacji oraz ułatwić składanie zeznań, co może wpłynąć na uzyskanie pełniejszego materiału dowodowego, np. z przesłuchania.

Niepełny opis oraz nieprecyzyjne definicje mogą służyć do formułowania niewłaściwej argumentacji oraz budowania zniekształconego obrazu sytuacji osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, co może prowadzić do jej wtórnej wiktyimizacji i retraumatyzacji.



Rekomendacje dla pracowników z dziedziny kultury fizycznej i turystyki (trenerów, opiekunów wycieczek/kolonii)

1. **Należy pamiętać, aby w kontakcie z podopiecznymi nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiarą”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Sformułowania, w których używa się raniącego i oceniającego słownictwa, mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich re-traumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktyimizacji.

3. **Należy pamiętać o prawnym obowiązku zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Można to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.**

Podejrzenie, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, wynikające np. z zaobserwowania zmian w jego zachowaniu, takich jak: rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., powinno skłonić do reakcji!

W przypadku wątpliwości można skorzystać ze wsparcia specjalisty. Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiary-

godną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.

4. **Należy pamiętać o obowiązku przestrzegania standardów ochrony małoletnich, którzy uczęszczają do placówek rekreacyjnych, sportowych lub innych związanych z rozwijaniem zainteresowań.**

Przepisy nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, nazwanej przez organizacje pozarządowe „ustawą Kamilka” (Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw), wprowadziły nowe regulacje wzmacniające ochronę dzieci przed przemocą. Przepisy te regulują m.in. obowiązki pracodawców i innych organizatorów w zakresie działalności związanej z wychowaniem, edukacją małoletnich lub z opieką nad nimi.

Znowelizowane przepisy nakładają na każdy podmiot zarządzający placówką artystyczną, sportową, turystyczną, do której uczęszczają, w której przebywają lub mogą przebywać małoletni, na organizatorów działalności o takim charakterze, a także organizatorów działalności związanej z rozwijaniem zainteresowań przez małoletnich, podmiot prowadzący usługi noclegowo-hotelarskie oraz turystyczne, obowiązek wprowadzenia **standardów ochrony małoletnich**. Wskazane placówki lub prowa-

dzący wymienioną w nich działalność muszą posiadać ustalone i dostosowane do charakteru i rodzaju placówki lub działalności procedury ochrony małoletnich przed krzywdzeniem. Należy wskazać, że przepisy dotyczące standardów ochrony małoletnich wchodzi w życie 15 lutego 2024 r., co oznacza, że do tego czasu instytucje i placówki są zobowiązane do ich wprowadzenia. Pracownicy obszaru oświaty i wychowania powinni zapoznać się z wprowadzonymi w danej placówce standardami i wiedzieć, w jaki sposób rozpoznać, że dziecko jest krzywdzone oraz jak podejmować interwencję w przypadku podejrzenia WSD.

W standardach określa się m.in. zasady i procedurę podejmowania interwencji w sytuacji podejrzenia krzywdzenia lub posiadania informacji o krzywdzeniu małoletniego, procedury i osoby odpowiedzialne za składanie zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa na szkodę małoletniego, osoby odpowiedzialne za przyjmowanie zgłoszeń o zdarzeniach zagrażających małoletniemu i udzielenie mu wsparcia, a także sposób dokumentowania i zasady przechowywania ujawnionych lub zgłoszonych incydentów lub zdarzeń zagrażających dobru małoletniego.



Rekomendacje dla pracowników wydziałów kultury (animatorów, prowadzących zajęcia artystyczne)

1. **Należy pamiętać, aby w kontakcie z podopiecznymi nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiarą”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania seksualnego, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktyimizacji.

3. **Należy pamiętać o prawnym obowiązku zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dzie-**

ka policji lub prokuraturze. Można to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.

Podejrzenie, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, wynikające np. z zaobserwowania zmian w jego zachowaniu, takich jak: rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., powinno skłonić do reakcji.

W przypadku wątpliwości można skorzystać ze wsparcia specjalisty. Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.



Rekomendacje dla pracowników pomocy społecznej (pracowników socjalnych oraz współpracujących z nimi kuratorów rodzinnych)

1. **Należy pamiętać, aby w kontakcie z podopiecznymi nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni społecznej używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne, doprowadzające do stygmatyzacji i wiktymizacji.

3. **Należy pamiętać, że jest prawny obowiązek zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Można to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.**

Podejrzenie, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, wynikające np. z zaobserwowania zmian w jego zachowaniu, takich jak: rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., powinno skłonić do reakcji!

W przypadku wątpliwości można skorzystać ze wsparcia specjalisty. Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.

4. **Pracownik jednostek pomocy społecznej powinien pamiętać, aby przygotowywać dokumentację, stosując język komunikatywny, precyzyjny i zrozumiały, opisujący sytuację osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Właściwie przygotowana dokumentacja może odgrywać kluczową rolę na etapie postępowania przygotowawczego i sądowego. Może zaważyć na losach całego postępowania. Pomaga zobaczyć dziecko w kontekście sytuacji rodzinnej i szkolnej. Niejednokrotnie specjaliści opierają się na informacjach znajdujących się w dokumentacji pochodzącej od pracowników socjalnych, ponieważ poszerzają one perspektywę osób decydujących o losach osób pokrzywdzonych. Przede wszystkim brane są pod uwagę czynniki ryzyka występujące w rodzinach, które wskazywałyby, że może w nich dochodzić do potencjalnego WSD. Powinny być one odnotowywane w kartach czynności kuratorskich, gdyż może być to informacja kluczowa dla innych służb. Niepełny opis oraz nieprecyzyjne sformułowania mogą powodować definiowanie niewła-

ściwej argumentacji oraz budowanie zniekształconego obrazu sytuacji osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, co może prowadzić do jej wtórnej wiktymizacji i retraumatyzacji.

5. Kuratorzy powinni pamiętać o podnoszeniu kompetencji z zakresu rozpoznawania symptomów WSD oraz specyfiki kontaktu z dzieckiem poniżej lat 15.

Jednym z istotnych zadań kuratora sądowego w postępowaniach rozpoznawczych i wykonawczych zleconych przez sąd jest przeprowadzanie wywiadów środowiskowych oraz sprawowanie nadzoru w sprawach opiekuńczych. Podczas wykonywania tych czynności kuratorzy mogą uzyskiwać informacje o podejrzeniu krzywdzenia lub WSD. Niezwykle ważne jest w tym obszarze posiadanie wiedzy dotyczącej charakterystyki WSD, w szczególności wiedzy o tym, jak rozpoznawać symptomy krzywdzenia dzieci, jaka jest charakterystyka zachowania sprawców przestępstw seksualnych oraz metod ich działania. Brak specjalistycznej wiedzy w tym zakresie może ograniczać przekazywanie informacji odpowiednim organom.

Szkolenia powinny być organizowane w ramach współpracy interdyscyplinarnej ze specjalistami poszczególnych instytucji i służb zaangażowanych w działania na

rzecz ochrony dzieci. Celem szkoleń oprócz podnoszenia kwalifikacji powinno być również wypracowywanie standardów działania i wdrożenia odpowiednich działań w przypadku podejrzenia WSD.

6. Podczas zbierania wywiadów środowiskowych kuratorzy powinni pamiętać, aby uzyskiwane informacje na temat sytuacji rodzinnej czy osobistej pochodziły również od dzieci.

Moment ujawnienia przez dziecko wykorzystania seksualnego jest ważną chwilą. Ujawnienie często przybiera formę małych, niezdecydowanych kroków, z zachowaniem dla siebie informacji o najgorszych momentach do czasu, kiedy dziecko przekona się, jak na to, co powie, zareaguje jego słuchacz. Doświadczenie kliniczne oraz badania Państwowej Komisji pokazują, że dzieci często próbują przekazywać sygnały, które mogą świadczyć o doświadczanej przez nie przemocy seksualnej osobom spoza rodziny. Taką osobą niewątpliwie może być kurator pełniący nadzór nad rodziną. Dlatego ważne jest podczas wykonywania czynności zwracanie uwagi nie tylko na postępowanie opiekuna względem dziecka, ale również na występowanie u dziecka wczesnych symptomów krzywdzenia. Można je stwierdzić wyłącznie w bezpośrednim kontakcie kuratora i małoletniego.



Rekomendacje dla Kościołów / innych związków wyznaniowych (duchownych i świeckich)

1. **Należy pamiętać, aby w kontakcie z podopiecznymi nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni społecznej używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację. Może także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktymizacji.

3. **Należy pamiętać, że o prawnym obowiązku zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Można to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.**

Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.

Podjęcie, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, wynikające np. z zaobserwowania zmian w jego zachowaniu, takich jak: rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., powinno skłonić do reakcji!

W przypadku wątpliwości można skorzystać ze wsparcia specjalisty.

4. **Należy stosować standardy ochrony dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym wskazane w Ustawie z dnia 13 maja 2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym.**

Przepisy nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, nazwanej przez organizacje pozarządowe „ustawą Kamilka” (Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw), wprowadziły nowe regulacje wzmacniające ochronę dzieci przed przemocą. Znowelizowane przepisy nakładają na każdy podmiot zarządzający instytucją religijną (do której uczęszczają, w której przebywają lub mogą przebywać małoletni) lub na organizatorów działalności o takim charakterze obowiązek wprowadzenia standardów ochrony małoletnich. Wskazane placówki lub prowadzący wymienioną w nich działalność muszą posiadać ustalone, dostosowane do charakteru i rodzaju placówki lub działalności procedury ochrony małoletnich przed krzywdzeniem. Należy wskazać, że przepisy dotyczące standardów ochrony małoletnich wchodzi w życie

15 lutego 2024 r. i do tego dnia instytucje religijne muszą wprowadzić te standardy.

Pracownicy ww. placówek powinni zapoznać się i postępować zgodnie z wprowadzonymi w danej placówce standardami. Kluczowa jest znajomość m.in.:

- zasad zapewniających bezpieczne relacje między małoletnim a personelem instytucji,
- zachowań niedozwolonych wobec małoletnich,
- zasad i procedur podejmowania interwencji w sytuacji podejrzenia krzywdzenia lub posiadania informacji o krzywdzeniu małoletniego,

- procedur i osób odpowiedzialnych za składanie zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa na szkodę małoletniego,
- osób odpowiedzialnych za przyjmowanie zgłoszeń o zdarzeniach zagrażających małoletniemu i udzielenie mu wsparcia,
- sposobu dokumentowania i zasad przechowywania ujawnionych lub zgłoszonych incydentów lub zdarzeń zagrażających dobru małoletniego.



Rekomendacje dla mediów

1. **Należy pamiętać, aby w publikowanych w mediach materiałach prasowych, radiowych nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni publicznej używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Przekazywane w przestrzeni publicznej informacje na temat wykorzystania seksualnego z użyciem raniącego i oceniającego języka mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację. Materiały publikowane w mediach kształtują przekonania społeczne i przez to mogą doprowadzić do stygmatyzacji osób z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.

3. **Należy pamiętać o prawnym obowiązku zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Można to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.**

Podjęcie, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, wynikające np. z zaobserwowania zmian w jego zachowaniu, takich jak: rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., powinno skłonić do reakcji!

W przypadku wątpliwości można skorzystać ze wsparcia specjalisty. Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.

4. **Należy pamiętać, aby w informacjach prasowych i in. unikać opisów, które ułatwiają identyfikację osób z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Upublicznienie informacji umożliwiających ustalenie tożsamości osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego pozbawia ją intymności i generuje poczucie, że „wszyscy wiedzą” oraz naraża ją na ciągłą, nienaturalnie przedłużaną ekspozycję na reakcję społeczeństwa (bez naturalnego wygaszenia), która może prowadzić do wtórnej wiktyimizacji i retraumatyzacji.

5. **Należy pamiętać, by w tekstach dotyczących wykorzystania seksualnego dziecka zawsze pojawiały się informacje dotyczące miejsc, w których istnieje możliwość uzyskania wsparcia (także drogą telefoniczną/online).**

We współczesnych czasach media, w tym w szczególności media o charakterze internetowym, mają ogromną rolę w kształtowaniu rzeczywistości. Z jednej strony odbiorca informacji ma możliwość szybkiego zapoznawania się z wiadomościami, które bardzo często odnoszą się do aktualnie dyskutowanych spraw. Z drugiej zaś perspektywy – sposób przedstawiania informacji przez redakcje ma szczególnie istotny wpływ na kształtowanie się emocji zarówno społecznych, jak i indywidualnych. Dlatego też w trakcie publikowania (m.in. przez np. poszczególne portale) informacji dotyczących sprawy opisującej wykorzystanie seksualne dziecka należy przedstawiać wiadomości w sposób szanujący prywatność oraz godność osób skrzywdzonych. Konieczne jest również pozostawienie w tekście (pod tekstem) ważnych informacji, które dadzą możliwość dotarcia do miejsc pomocy osobom, które doświadczyły szeroko pojętej przemocy, w tym przemocy seksualnej.



Rekomendacje dla reprezentantów innych zawodów, których wykonywanie wiąże się z kontaktem z dzieckiem

1. **Należy pamiętać, aby nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni publicznej używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Rozpowszechniane w przestrzeni publicznej informacje na temat wykorzystania seksualnego z użyciem raniącego i oceniającego słownictwa mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację. Materiały publikowane w mediach kształtują przekonania społeczne i przez to mogą doprowadzać do stygmatyzacji osób z doświadczeniem wykorzystania.

3. **Należy pamiętać o prawnym obowiązku zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Można to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.**

Podejrzenie, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, wynikające np. z zaobserwowania zmian w jego zachowaniu, takich jak: rozdrażnienie, obniże-

nie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samouszkodzenia) itd., powinno skłonić do reakcji!

W przypadku wątpliwości, można skorzystać ze wsparcia specjalisty. Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.



Rekomendacje dla decydentów

10.1. Rekomendacje dla ministrów

1. **Należy opracować nowe bazy danych, które będą umożliwiać precyzyjne określenie kosztów związanych z występowaniem zjawiska WSD w społeczeństwie.**

Potrzebne są precyzyjne statystyki, nie tylko dotyczące występowania zjawiska, ale także uwarunkowań wpływających na przeżywanie traumy czy efektywności udzielania wsparcia. Wymaga to zarówno cyklicznych badań populacyjnych, większej liczby pogłębionych studiów przypadku, jak i dalszej rozbudowy statystyki publicznej. Koszty, które można oszacować na podstawie istniejących danych bądź „przełożyć” na warunki polskie z opracowań zagranicznych, pozwalają stwierdzić, że w grę wchodzi bardzo duże kwoty, ale precyzyjne szacunki wymagają dokładniejszych wyliczeń.

Konieczna jest ewidencja przypadków WSD oraz zaplanowanie cyklicznych badań, w skład zespołu zajmującego się tym mogliby wchodzić zarówno przedstawiciele rządu

(ministerstwa odpowiedzialne za politykę rodzinną, edukację, przestępczość itp.), Głównego Urzędu Statystycznego, Państwowej Komisji oraz organizacji pozarządowych. Istotnym elementem zarówno gromadzenia danych, jak i szacowania kosztów byłaby także standaryzacja procedur postępowania – od momentu podejrzenia WSD, poprzez procedury medyczne diagnozujące przypadki wykorzystywania, po gwarantowany minimalny poziom wsparcia dla osoby pokrzywdzonej przestępstwem seksualnym i jej rodziny. Nie wpłynęłoby to na konieczność prowadzenia pogłębionych i celowych studiów przypadku oraz badań o charakterze naukowym.

2. **Należy przeprowadzać kampanie informacyjno-edukacyjne na temat obowiązku zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka, miejsc pomocy osobom z doświadczeniem wykorzystania seksualnego oraz uzyskiwania zadośćuczynienia i kompensaty.**

Zgodnie z art. 240 § 1 k.k. istnieje obowiązek niezwłocznego zawiadomienia organu powołanego do ścigania przestępstw o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–6, art. 198 i art. 200 k.k. Zwiększenie świadomości takiego obowiązku pozwoli „ochronić” dziecko oraz uniknąć kary pozbawienia wolności do lat trzech za brak zawiadomienia. W celu objęcia jak najlepszą i najszybszą ochroną dziecka i jego rodziny należy upowszechnić informacje o dostępnych numerach telefonów oraz adresach punktów wsparcia dla osób pokrzywdzonych przestępstwem seksualnym.

Wiedza dotycząca praw w zakresie zadośćuczynienia powinna być przekazywana w dostępny i powszechny sposób. Znajomość swoich praw i umiejętność egzekwowania ich jest czynnikiem wzmacniającym nie tylko dziecko, ale i całą rodzinę. Pomaga również w radzeniu sobie z różnymi konsekwencjami WSD.

3. Należy zwiększyć dostępność do punktów profesjonalnej pomocy (np. prawnej, psychologicznej) oferujących pomoc dla osób z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.

Większa liczba organizacji prowadzących OPP oferująca szeroką ofertę pomocy osobom, które doświadczyły WSD z dostatecznie dużą liczbą wykwalifikowanych specjalistów, byłaby w miejscu zamieszkania osób pokrzywdzonych realnym wsparciem. W ocenie Państwowej Komisji najbardziej optymalnym modelem lokalnej oferty wsparcia byłaby współpraca instytucjonalna (z pomocą społeczną, sądami, urzędami, ośrodkami zdrowia) oraz pomoc udzielana w jednym miejscu. Informacje o istniejących punktach powinny być szeroko udostępniane lokalnej społeczności. Ogłoszenia konkursowe powinny określać minimalne wymagania w zakresie kwalifikacji i doświadczenia specjalistów udzielających wsparcia beneficjentom. Konkursy powinny wygrywać podmioty, które zadeklarują w ofercie odpowiednie zasoby kadrowe. Pracownicy zatrudnieni w ośrodkach powinni mieć zagwarantowane (finansowaniem z Funduszu Sprawiedliwości) regularne szkolenia i superwizje, które przeciwdziałają wypaleniu zawodowemu. System finansowania z FS powinien zapewniać większą stabilność i przewidywalność. W przypadku przedterminowego rozwiązania umowy przez dysponenta powinna być zapewniona czasowa

dostępność usług. Jej brak może wpływać negatywnie na sytuację osób pokrzywdzonych przestępstwem przeciwko wolności seksualnej, w szczególności tych, które byłyby w trakcie terapii. Powinno się również ograniczyć biurokrację związaną z realizacją zadań i położyć nacisk na prowadzenie ewaluacji zleconych działań – tak, aby poznać rzeczywiste problemy osób pokrzywdzonych. Prowadzenie podstawowych statystyk (rodzaju przestępstwa, form udzielonej pomocy itd.) pozwoliłyby przygotować ofertę w sposób rzetelny i adekwatny do potrzeb.

4. Należy rozważyć zmianę przepisów Kodeksu karnego polegającą na wprowadzeniu możliwości orzeczenia przez sąd zadośćuczynienia za doznaną krzywdę przy warunkowym zawieszeniu wykonania kary.

Różnicowanie środków o charakterze kompensacyjnym przy środkach probacyjnych jest nieuzasadnione. Konieczne jest zrównanie obowiązków nakładanych na sprawcę w ramach środków probacyjnych związanych z poddaniem sprawcy próbie przy warunkowym umorzeniu postępowania karnego i warunkowym zawieszeniu wykonania kary, ponieważ ich funkcja kompensacyjna jest zgodna.

5. Należy rozważyć zmianę przepisów Kodeksu karnego polegającą na nałożeniu na sąd obowiązku orzekania z urzędu o środkach kompensacyjnych w każdym przypadku wyrządzenia szkody czy krzywdy, bez uzależnienia tego od wniosku pokrzywdzonego (innego uprawnionego podmiotu).

Obowiązek orzekania z urzędu o środkach kompensacyjnych ułatwiłby pokrzywdzonemu uzyskanie naprawienia szkody wyrządzonej przestępstwem, zadośćuczynienia za doznaną krzywdę albo – pomocniczo – nawiązki bez zmuszania go do aktywności procesowej i zapobiegłby wtórnej wiktymizacji. Takie rozwiązanie zagwarantowałoby prawidłowe zabezpieczenie interesów pokrzywdzonego.

6. W przypadku przestępstw wykorzystania seksualnego dzieci poniżej 15 roku życia należy rozważyć zmianę przepisów Ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej „ofiaram niektórym czynów zabronionych”, polegającą na wprowadzeniu możliwości uruchomienia procedury dochodzenia kompensaty państwowej z urzędu.

Organ prowadzący postępowanie przygotowawcze powinien być zobligowany – we wczesnej fazie tego postępowania – do złożenia wniosku do sądu cywilnego o przyznanie kompensaty państwowej. Wówczas jeszcze w trakcie postępowania przygotowawczego małoletni pokrzywdzony mógłby skorzystać z przyznanych mu przez sąd cywilny środków finansowych na pokrycie kosztów leczenia i rehabilitacji, w tym pomocy psychologa, psychiatry czy kosztów terapii.

7. Należy przeprowadzić kampanię informacyjną na temat państwowej kompensaty przysługującej „ofiaram niektórych czynów zabronionych”.

Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej „ofiaram niektórych czynów zabronionych” jest mało znana i niewykorzystywana przez osoby uprawnione. Celem kampanii powinno być podwyższenie świadomości pokrzywdzonych na temat możliwości uzyskania kompensaty. Kampania powinna wyjaśniać, kto może ubiegać się o kompensatę oraz pokazywać procedurę jej uzyskania. Powinna przedstawiać informacje w sposób zrozumiały dla osoby pokrzywdzonej przestępstwem seksualnym.

8. Należy zadbać o odpowiednie wynagrodzenie osób, które odgrywają istotną rolę w postępowaniu przygotowawczym i sądowym w sprawach dotyczących wykorzystania seksualnego dzieci.

Wynagrodzenie za pracę osób, które odgrywają istotną rolę w procesie w sprawach dotyczących wykorzystania seksualnego dzieci, powinno być odpowiednie do wartości ich pracy i regularnie podwyższane stosownie do spadku siły nabywczej tego wynagrodzenia. Dostosowanie wynagrodzeń do wartości pracy oznacza także powinność ich urealnienia, tzn. podwyższenia w takim zakresie, w jakim prawodawca przez długi okres zaniechał ich zwiększenia mimo spadku rzeczywistej wartości wynagrodzeń na skutek inflacji oraz pomimo regularnego wzrostu wysokości przeciętnych wynagrodzeń i wynagrodzenia minimalnego. Poniżej podajemy aktualnie obowiązujące stawki dotyczące wynagrodzeń biegłych sądowych:

- **kwota podstawowa** (od 1,28% do 1,81% stawki bazowej) – 22,90 zł/godz. do **32,39 zł/godz.** (stawka podwyższona o maks. 50% – 34,35 zł/godz. do 48,59 zł/godz.),

- stopień naukowy **doktora** (2,55% stawki bazowej) – **45,63 zł/godz.** (stawka podwyższona o maks. 50% – 68,45 zł/godz.),
- stopień naukowy **doktora habilitowanego** (3,08% stawki bazowej) – **55,11 zł/godz.** stawka podwyższona o maks. 50% – 82,67 zł/godz.),
- tytuł naukowy **profesora** (3,93% stawki bazowej) – **70,32 zł/godz.** (stawka podwyższona o maks. 50% w związku ze złożonością opiniowanego problemu – 105,49 zł/godz.).

9. Należy zadbać, aby zgodnie z obowiązującymi przepisami zapewnić odpowiednie warunki przesłuchania małoletnich pokrzywdzonych.

Należy zadbać o to, żeby przyjazny pokój przesłuchań znajdujący się w budynku sądu, prokuratury lub policji posiadał odrębne wejście lub był zlokalizowany w taki sposób, aby wejście do niego nie prowadziło przez części budynków, w których przebywają oskarżeni, zatrzymani lub pokrzywdzeni innymi czynami. W bezpośrednim sąsiedztwie pokoju przesłuchań powinna znajdować się toaleta. Poczekalnia powinna znajdować się możliwie najbliżej pokoju przesłuchań. Pokój przesłuchań powinien być wyposażony w meble odpowiednie dla osób dorosłych oraz meble dostosowane do potrzeb dzieci. Podłoga powinna zostać wyłożona miękką wykładziną. W pokoju przesłuchań powinny znajdować się materiały umożliwiające obniżenie u przesłuchiwanego dziecka poczucia lęku i napięcia, w szczególności poduszki i maskotki do przytulania. Spełnianie w pokojach przesłuchań standardów wynikających z przepisów prawa powinno być regularnie monitorowane.

10. W przypadku przesłuchania osoby dorosłej skrzywdzonej w dzieciństwie przestępstwem wykorzystania seksualnego, z uwagi na możliwe długoterminowe konsekwencje WSD i stres związany z konfrontacją z osobą wskazaną jako sprawca, ważne byłoby takie organizowanie czynności procesowych, aby zapewnić jak najlepsze warunki w celu wyeliminowania ryzyka ponownej wiktymizacji pokrzywdzonego.

Przesłuchanie w warunkach ogólnych może negatywnie wpływać na stan psychiczny osoby pokrzywdzonej przestępstwem seksualnym. Konfrontacja z osobą wskazaną

jako sprawca może być źródłem ponownej wiktyimizacji i stresu. Silne emocje towarzyszące temu zdarzeniu w sposób istotny mogą wpływać na jakość i liczbę odtwarzanych spostrzeżeń. Zeznania osoby pokrzywdzonej niejednokrotnie odgrywają kluczową rolę w całym procesie, dlatego organy procesowe powinny dołożyć wszelkich starań, aby zapewnić warunki jak najbardziej sprzyjające odtwarzaniu zdarzeń z przeszłości.

11. **Ośrodek Rozwoju Edukacji powinien rozszerzyć swoją ofertę szkoleń z profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci.**
12. **Standardy kształcenia przygotowujące do wykonywania zawodu: psychologa, lekarza, pielęgniarki, nauczyciela, nauczyciela przedszkola**

i edukacji wczesnoszkolnej, nauczyciela pedagoga specjalnego, nauczyciela logopedy i nauczyciela prowadzącego zajęcia wczesnego wspomagania rozwoju dziecka powinny uwzględnić zagadnienia dotyczące zjawiska wykorzystywania seksualnego.

Szkolenia te pomogą zwiększyć świadomość i wiedzę na temat rozpoznawania, zapobiegania i zgłaszania przypadków wykorzystywania seksualnego dzieci. Dzięki temu dzieci mogą być skuteczniej chronione przed przemocą i nadużyciami, a rozpoznanie sygnałów ostrzegawczych pozwoli odpowiednio zareagować. Szkolenia te dodatkowo mogą pomóc w nawiązywaniu otwartej i bezpiecznej komunikacji z dziećmi, co będzie im pozwalać na wyrażanie swoich uczuć i obaw oraz na zgłaszanie nadużyć.

10.2. Rekomendacje dla mocodawców z obszaru oświaty i wychowania (ministrów, kuratorów, wizytatorów, dyrektorów placówek oświatowych)

1. **Należy pamiętać, aby w pismach urzędowych nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni szkolnej używany jest język stygmatyzujący osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktyimizacji.

3. **Dyrektorzy placówek oświatowych w ramach sprawowania nadzoru pedagogicznego powinni pamiętać, aby uwzględnić elementy profilaktyki wykorzystywania seksualnego dzieci w ramach szkolnych programów profilaktyki.**

Umiejętność określania granic osobistych i sposobu ich ochrony może pomóc w profilaktyce wykorzystania seksualnego oraz umiejętności informowania o nim.

Programy profilaktyki wykorzystania seksualnego dzieci mają na celu zwiększenie wiedzy na temat wykorzystywania seksualnego dzieci i jego skutków oraz budowanie umiejętności, które pomogą zmniejszyć ryzyko wykorzystywania seksualnego dzieci.

4. **Dyrektorzy placówek oświatowych powinni umożliwiać organizację szkoleń dla rodziców o profilaktyce w obszarze przemocy seksualnej, np. w ramach zebrań z rodzicami, opiekunami czy w ramach dni otwartych w szkole.**

Szkolenia te pomogą zwiększyć świadomość i wiedzę na temat rozpoznawania, zapobiegania i zgłaszania przypadków wykorzystywania seksualnego dzieci. Dzięki temu dzieci mogą być skuteczniej chronione przed przemocą i nadużyciami, a rozpoznanie sygnałów ostrzegawczych pozwoli odpowiednio zareagować. Szkolenia te dodatkowo mogą pomóc w nawiązywaniu otwartej i bezpiecznej komunikacji z dziećmi, co ułatwi im wyrażanie swoich uczuć i obaw oraz zgłaszanie nadużyć.

10.3. Rekomendacje dla mocodawców z obszaru szkolnictwa wyższego (ministrów, rektorów, członków senatów uczelni)

1. **Należy pamiętać, aby w pismach urzędowych nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni akademickiej używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktymizacji.

3. **Standardy kształcenia przygotowujące do wykonywania zawodów: lekarza, pielęgniarki, nauczyciela, nauczyciela przedszkola i edukacji wczesnoszkolnej, nauczyciela pedagoga specjalnego,**

nauczyciela logopedy i nauczyciela prowadzącego zajęcia wczesnego wspomagania rozwoju dziecka powinny uwzględnić zagadnienia dotyczące zjawiska wykorzystywania seksualnego. Senaty uczelni prowadzących kształcenie na kierunku prawo, medycyna, psychologia, pedagogika, resocjalizacja itp. powinny uwzględnić w programie studiów tych kierunków treści dotyczące zjawiska wykorzystania seksualnego.

Zajęcia te pomogą zwiększyć świadomość i wiedzę na temat rozpoznawania, zapobiegania i zgłaszania przypadków wykorzystywania seksualnego dzieci. Dzięki temu dzieci mogą być skuteczniej chronione przed przemocą i nadużyciami, a rozpoznanie sygnałów ostrzegawczych pozwoli odpowiednio zareagować. Szkolenia te dodatkowo mogą pomóc w nawiązywaniu otwartej i bezpiecznej komunikacji z dziećmi, co pozwoli na odważne wyrażanie swoich uczuć i obaw oraz na zgłaszanie nadużyć.

10.4. Rekomendacje dla mocodawców z obszaru zdrowia (odpowiedzialnych za szkolenie profesjonalistów – organów samorządów zawodowych)

1. **Należy pamiętać, aby w wydawanych dokumentach nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni społecznej używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji

i wiktymizacji.

3. **Standardy kształcenia przygotowujące do wykonywania zawodu lekarza, lekarza denty, pielęgniarki, położnej, fizjoterapeuty i ratownika medycznego powinny uwzględnić zagadnienia dotyczące zjawiska wykorzystywania seksualnego.**

Kształcenie przygotowujące do wykonywania zawodu powinno uwzględniać zagadnienia dotyczące zjawiska WSD. W ramach dodatkowych modułów powinny pojawiać się rozszerzone zajęcia z zakresu praktycznych umiejętności nawiązywania bezpiecznej i profesjonalnej komunikacji z dzieckiem oraz jego rodziną, rozpoznawania symptomów krzywdzenia oraz zgłaszania przypadków wykorzystywania

seksualnego dzieci. Dzięki tej wiedzy dzieci będą mogły być skuteczniej chronione przed przemocą, a rozpoznanie sygnałów ostrzegawczych pozwoli odpowiednio zareagować.

4. Należy umożliwić wsparcie psychologiczne pracowników mających kontakt z pokrzywdzonymi dziećmi i ze sprawami (grupy Balinta, superwizje, interwizje itd.)

Osoby, które pracują z dziećmi z doświadczeniem wykorzystania seksualnego oraz które mają w swojej pracy bezpośredni kontakt z materiałami dotyczącymi przemocy seksualnej wobec dzieci, są narażone na stres i mogą doświadczać wypalenia zawodowego. Zapewnienie im wsparcia psychologicznego i stworzenie dla nich specjalnych grup wsparcia zawodowego może mieć znaczny, pozytywny wpływ na ich umiejętności radzenia sobie ze stresem oraz zmniejszenie ryzyka doświadczenia problemów emocjonalnych. Uczestnictwo w grupach wsparcia zawodowego daje też przestrzeń do wymiany doświadczeń oraz doskonalenia relacji interpersonalnych, co wpływa na lepsze rozumienie dzieci, które doświadczyły przemocy seksualnej, a tym samym – niesienie im efektywniejszej pomocy.

5. Należy zadbać o przyjazne warunki do badania osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.

Osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego często narażone są na emocjonalny wstrząs i traumę, dlatego przyjazne i wspierające warunki są kluczowe, aby pomóc im poczuć się bezpiecznie i komfortowo podczas badania. To może zminimalizować stres i lęk. Przyjazne warunki tworzą atmosferę, w której osoba z doświadczeniem wykorzystania seksualnego może się otwarcie komunikować z lekarzem lub innym profesjonalistą medycznym. To z kolei pomaga w zebraniu istotnych informacji na temat jej stanu zdrowia, włącznie z informacjami dotyczącymi ewentualnych obrażeń czy infekcji wynikających z wykorzystania seksualnego. Badanie lekarskie samo w sobie może być stresujące. Osoby z doświadczeniem wykorzystywania seksualnego często obawiają się tematów związanych z ciałem i intymnością. Przyjazne i delikatne podejście lekarza może pomóc w zminimalizowaniu stresu, który może wpływać na dalsze pogorszenie stanu psychicznego dziecka z powodu negatywnego doświadczenia związanego z badaniem.

10.5. Rekomendacje dla mocodawców z obszaru prawa (odpowiedzialnych za szkolenie profesjonalistów)

1. Należy pamiętać, aby w dokumentacji wewnętrznej i zewnętrznej nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.

2. Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni publicznej używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania seksualnego, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktyimizacji.

3. W programach studiów na kierunkach pedagogika, psychologia, kryminologia, kierunki medyczne, bezpieczeństwo wewnętrzne, resocjalizacja itd. powinny być uwzględnione treści dotyczące zjawiska wykorzystania seksualnego.

Szkolenia te pomogą zwiększyć świadomość i wiedzę na temat rozpoznawania, zapobiegania i zgłaszania przypadków wykorzystywania seksualnego dzieci. Dzięki temu dzieci mogą być skuteczniej chronione przed przemocą i nadużyciami, a rozpoznanie sygnałów ostrzegawczych pozwoli odpowiednio zareagować. Szkolenia te dodatkowo mogą pomóc w nawiązywaniu otwartej i bezpiecznej komunikacji z dziećmi, co pozwoli na odważne wyrażanie swoich uczuć i obaw oraz na zgłaszanie nadużyć.

10.6. Rekomendacje dla mocodawców z obszarów kultury fizycznej i turystyki

1. **Należy pamiętać, aby w dokumentacji wewnętrznej i zewnętrznej nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**

2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktymizacji.

3. **Należy pamiętać o prawnym obowiązku zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka policji lub prokuraturze. Można to także zrobić ustnie (do protokołu) w siedzibie Państwowej Komisji, pisemnie, a także drogą elektroniczną.**

Podejrzenie, że dziecko może doświadczać przemocy seksualnej, wynikające np. z zaobserwowania zmian w jego zachowaniu, takich jak: rozdrażnienie, obniżenie nastroju, unikanie kontaktu, zachowania agresywne (w tym samoszkodzenia) itd., powinno skłonić do reakcji!

W przypadku wątpliwości, można skorzystać ze wsparcia specjalisty. Zgodnie z art. 240 § 1 k.k., kto, mając wiarygodną wiadomość o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k., nie zawiadamia niezwłocznie organu powołanego do ścigania przestępstw, podlega karze pozbawienia wolności do lat trzech.

4. **Należy stosować standardy ochrony dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym zawarte w Ustawie z dnia 13 maja 2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym.**

Przepisy nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, nazwanej przez organizacje pozarządowe „ustawą Kamilka” (Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw), wprowadziły nowe regulacje wzmacniające ochronę dzieci przed przemocą. Znowelizowane przepisy nakładają na każdy podmiot zarządzający instytucją religijną (do której uczęszczają, w której przebywają lub mogą przebywać małoletni) lub na organizatorów działalności o takim charakterze obowiązek wprowadzenia standardów ochrony małoletnich. Wskazane placówki lub prowadzący wymienioną w nich działalność muszą posiadać ustalone, dostosowane do charakteru i rodzaju placówki lub działalności procedury ochrony małoletnich przed krzywdzeniem. Należy wskazać, że przepisy dotyczące standardów ochrony małoletnich wchodzi w życie 15 lutego 2024 r. i do tego dnia instytucje religijne muszą wprowadzić te standardy. Pracownicy ww. placówek powinni zapoznać się i postępować zgodnie z wprowadzonymi w danej placówce standardami. Kluczowa jest znajomość m.in.:

- zasad zapewniających bezpieczne relacje między małoletnim a personelem instytucji,
- zachowań niedozwolonych wobec małoletnich;
- zasad i procedur podejmowania interwencji w sytuacji podejrzenia krzywdzenia lub posiadania informacji o krzywdzeniu małoletniego;
- procedur i osób odpowiedzialnych za składanie zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa na szkodę małoletniego;
- osób odpowiedzialnych za przyjmowanie zgłoszeń o zdarzeniach zagrażających małoletniemu i udzielenie mu wsparcia;
- sposobu dokumentowania i zasad przechowywania ujawnionych lub zgłoszonych incydentów lub zdarzeń zagrażających dobru małoletniego.

Mocodawcy powinni stworzyć system monitorowania, w jakim stopniu standardy ochrony dzieci są realnie implementowane w placówkach sportowych i turystycznych.

10.7. Rekomendacje dla mocodawców z obszaru pomocy społecznej (np. dyrektorów OPS)

1. **Należy pamiętać, aby w dokumentacji wewnętrznej i zewnętrznej nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktymizacji.

10.8. Rekomendacje dla zwierzchników kościelnych / związków wyznaniowych

1. **Należy pamiętać, aby w dokumentacji wewnętrznej i zewnętrznej nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktymizacji.

3. **Episkopat, biskupi diecezjalni, przełożeni zgromadzeń zakonnych, zarówno duchowni, jak i świeccy liderzy wspólnot religijnych powinni stosować standardy ochrony dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym wskazane w Ustawie z dnia 13 maja 2016 r. o przeciwdziałaniu zagrożeniom przestępczością na tle seksualnym.**

Przepisy nowelizacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, nazwanej przez organizacje pozarządowe „ustawą Kamilka” (Ustawa z dnia 28 lipca 2023 r. o zmianie ustawy – Ko-

deks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw), wprowadziły nowe regulacje wzmacniające ochronę dzieci przed przemocą. Znowelizowane przepisy nakładają na każdy podmiot zarządzający placówką religijną, do której uczęszczają, w której przebywają lub mogą przebywać małoletni, na organizatorów działalności o takim charakterze, obowiązek wprowadzenia standardów ochrony małoletnich.

Wskazane placówki lub prowadzący wymienioną w nich działalność muszą posiadać ustalone, dostosowane do charakteru i rodzaju placówki lub działalności **procedury ochrony małoletnich przed krzywdzeniem**. Należy wskazać, że przepisy dotyczące standardów ochrony małoletnich wchodzi w życie 15 lutego 2024 r. Oznacza to, że podmioty zarządzające placówkami religijnymi będą zobowiązane do wprowadzenia ich do tego czasu.

W standardach określa się w szczególności:

- zasady zapewniające bezpieczne relacje między małoletnim a personelem placówki lub organizatora, a w szczególności zachowania niedozwolone wobec małoletnich;
- zasady i procedurę podejmowania interwencji w sytuacji podejrzenia krzywdzenia lub posiadania informacji o krzywdzeniu małoletniego;

- procedury i osoby odpowiedzialne za składanie zawiadomień o podejrzeniu popełnienia przestępstwa na szkodę małoletniego, zawiadamianie sądu opiekuńczego oraz w przypadku instytucji, które posiadają takie uprawnienia, osoby odpowiedzialne za wszczynanie procedury Niebieskiej Karty;
- zasady przeglądu i aktualizacji standardów;
- zakres kompetencji osoby odpowiedzialnej za przygotowanie personelu placówki lub organizatora do stosowania standardów, zasady przygotowania tego personelu do ich stosowania oraz sposób dokumentowania tej czynności;
- zasady i sposób udostępniania rodzicom albo opiekunom prawnym lub faktycznym oraz małoletnim standardów do zaznajomienia się z nimi i ich stosowania;
- osoby odpowiedzialne za przyjmowanie zgłoszeń o

zdarzeniach zagrażających małoletniemu i udzielenie mu wsparcia;

- sposób dokumentowania i zasady przechowywania ujawnionych lub zgłoszonych incydentów lub zdarzeń zagrażających dobru małoletniego.

W standardach należy określić także:

- wymogi dotyczące bezpiecznych relacji między małoletnimi, a w szczególności zachowania niedozwolone;
- zasady korzystania z urządzeń elektronicznych z dostępem do internetu;
- procedury ochrony dzieci przed treściami szkodliwymi i zagrożeniami w internecie oraz utrwalonymi w innej formie;
- zasady ustalania planu wsparcia małoletniego po ujawnieniu krzywdzenia.

10.9. Rekomendacje dla mocodawców z obszaru mediów

1. **Należy pamiętać, aby nie stosować słów, które mogą ranić osobę z doświadczeniem wykorzystania seksualnego, wzbudzać w niej poczucie winy, wstydu, np. „ofiara”, „uległa”.**
2. **Należy pamiętać, aby reagować, kiedy w przestrzeni publicznej używany jest język stygmatyzujący osoby z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Raniące i oceniające sformułowania mogą docierać bezpośrednio do osób, które doświadczyły wykorzystania, powodując u nich retraumatyzację, a także kształtować przekonania społeczne doprowadzające do stygmatyzacji i wiktyimizacji.

3. **Należy pamiętać, aby w opisie sytuacji związanych z wykorzystaniem seksualnym dzieci używać terminologii spójnej i odnoszącej się do aktualnej wiedzy z zakresu ochrony dzieci przed krzywdzeniem.**

To, w jaki sposób ujmujemy opisywane przez nas problemy i jaką wagę im przypisujemy, zależy od stosowanych słów. Język niespójny może wprowadzić zamieszanie oraz skrzywdzić opisywane nim dzieci. Potrzebna jest więc

większa jasność pojęciowa i spójność terminologiczna. Należy unikać poniższych terminów:

- **nadużycie seksualne dziecka** – określenie to sugeruje że używanie dziecka w celach seksualnych jest dopuszczalne, a jedynie nadużywanie jest niedopuszczalne. Rekomendujemy używanie określenia „**wykorzystywanie seksualne dziecka**”, które jest szeroką kategorią definiującą krzywdę wyrządzoną dziecku poprzez zmuszanie go siłą lub w inny sposób do czynności seksualnych, niezależnie od tego, czy dziecko jest świadome tego, co się z nim dzieje;
- **pornografia dziecięca** – termin ten może sugerować, że dziecko zgodziło się na prostytucję. Tymczasem to dziecko jest poddawane prostytucji i nie jest to jego wolny wybór. Dziecko więc nie ponosi odpowiedzialności za czyny wynikające z jego sytuacji. Zalecamy używanie terminu „**materiały pornograficzne z udziałem dzieci**”. Termin ten nie stygmatyzuje i nie obwinia dziecka, podkreślając, że to ono jest pokrzywdzone przestępstwem;
- **ofiara** – termin ten ma konotacje negatywne, zwracające uwagę na osobę, a nie na fakt jej skrzywdzenia. Dodatkowo w polskim systemie prawnym poję-

cie „ofiara” nie jest określeniem pozycji procesowej. Podmiotem praw i obowiązków w postępowaniu jest **pokrzywdzony** i dlatego rekomendujemy używanie tego określenia.

4. **Należy prezentować treści mające na celu zwiększenie świadomości społecznej na temat zjawiska wykorzystania seksualnego, obowiązku zgłoszenia podejrzenia wykorzystania seksualnego dziecka oraz miejsc pomocy osobom z doświadczeniem wykorzystania seksualnego.**

Zgodnie z art. 240 § 1 k.k. istnieje obowiązek niezwłocznego zawiadomienia organu powołanego do ścigania przestępstw o karalnym przygotowaniu albo usiłowaniu lub dokonaniu czynu zabronionego określonego w art. 197 § 3–5, art. 198, art. 200 k.k. Zwiększenie świadomości o takim obowiązku pozwoli „ochronić” dziecko oraz uniknąć kary pozbawienia wolności do lat trzech za brak dokonania takiego zawiadomienia.

BIBLIOGRAFIA

- Agorastos A., Pervanidou P., Chrousos G.P., Baker D.G. (2019), *Developmental trajectories of early life stress and trauma: A narrative review on neurobiological aspects beyond stress system dysregulation*, „Frontiers in Psychiatry” 10.
- Allers C.T., Benjack K.J., White J., Rousey J.T. (1993), *HIV vulnerability and the adult survivor of childhood sexual abuse*, „Child Abuse and Neglect” 17.
- Andersen S.L., Tomada A., Vinchow E.S. i in. (2008), *Preliminary evidence for sensitive periods in the effect of childhood sexual abuse on regional brain development*, „Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences” 20.
- Arata C. (1999), *Sexual revictimization of PTSD: An exploratory study*, „Journal of Child Sexual Abuse” 8.
- Astill R.G., Heijden K.B. van der, Van IJzendoorn M.H., Van Someren E.J. (2012), *Sleep, cognition, and behavioral problems in school-age children: a century of research meta-analyzed*, „Psychological Bulletin” 138(6).
- Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A. (2004), *Wpływ traumy na funkcjonowanie dziecka świadka*, „Dziecko Krzywdzone” 6.
- Balwicka-Szczyrba M. (red.) (2023), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el.
- Baumeister D., Akhtar R., Ciufolini S. i in. (2016), *Childhood trauma and adulthood inflammation: a meta-analysis of peripheral C-reactive protein, interleukin-6 and tumour necrosis factor-alpha*, „Molecular Psychiatry” 21.
- Bayatpour M., Wells R.D., Holford S. (1992), *Physical and sexual abuse as predictors of substance use and suicide among pregnant teenagers*, „Journal of Adolescent Health” 13.
- Beisert M. (2013), *Wykorzystywanie seksualne – warunki powstania traumy*, „Seksuologia Polska” 1(2).
- Beisert M., Izdebska A. (2012), *Wykorzystanie seksualne dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 2(39).
- Bellis M.D. de, Spratt E.G., Hooper S.R. (2011), *Neurodevelopmental biology associated with childhood sexual abuse*, „Journal of Child Sexual Abuse” 20(5).
- Blanco L., Nydegger L.A., Camarillo G. i in. (2015), *Neurological changes in brain structure and functions among individuals with a history of childhood sexual abuse: A review*, „Neuroscience & Biobehavioral Reviews” 57.
- Borecki P. (2020), *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za czyny pedofilskie duchownego – wyrok na miarę precedensu. Uwagi w sprawie wyroku Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., sygn. II CSK 124/19*, „Studia Prawa Publicznego” 3.
- Borre Y.E., O’Keeffe G.W., Clarke G. i in. (2014), *Microbiota and neurodevelopmental windows: implications for brain disorders*, „Trends in Molecular Medicine” 20.
- Boullier M., Blair M. (2018), *Adverse childhood experiences*, „Paediatric and Child Health, 28(3).
- Briere J. (1989), *Therapy for adults molested as children: beyond survival*.
- Briere J., Woo R., McRae B. i in. (1997), *Lifetime victimization history, demographics, and clinical status in female psychiatric emergency room patients*, „Journal of Nervous and Mental Disease” 185.
- Brindle R.C., Pearson A., Ginty A.T. (2022), *Adverse childhood experiences (ACEs) relate to blunted cardiovascular and cortisol reactivity to acute laboratory stress: A systematic review and meta-analysis*, „Neuroscience & Biobehavioral Reviews” 134.
- Brown D.W., Anda R.F., Tiemeier H. i in. (2009), *Adverse childhood experiences and the risk of premature mortality*, „American Journal of Preventive Medicine” 37.
- Brown G.R., Anderson B. (1991), *Psychiatric morbidity in adult inpatients with childhood histories of sexual and physical abuse*, „American Journal of Psychiatry” 148.
- Brown, L., Thornton, C., Dunn S. (1997), *Experiences of physical and sexual abuse in Australian general practice attenders and an eating disordered population*, „Australian and New Zealand Journal of Psychiatry” 31.
- Bushnell J.A., Wells J.E., Oakley-Browne M.A. (1992), *Long-term effects of intrafamilial sexual abuse in childhood*, „Acta Psychiatrica Scandinavica” 85.
- Bunea I.M., Szent’agotai-Tatar A., Miu A.C. (2017), *Early-life adversity and cortisol response to social stress: A meta-analysis*, „Translational Psychiatry” 7(1274).
- Cennik usług medycznych Szpitala Bielańskiego: https://www.bielanski.med.pl/wp-content/uploads/2023/04/CENNIK_2023.pdf (dostęp: 11.12.2023).

- Cheasty M., Clare A.W., Collins C. (1998), *Relation between sexual abuse in childhood and adult depression: Case control study*, „British Medical Journal” 316.
- Checknita D. i in. (2018), *Associations of monoamine oxidase A gene first exon methylation with sexual abuse and current depression in women*, „Journal of Neural Transmission” 125.
- Chiasson C., Moorman J., Romano E. i in. (2021), *The influence of emotion on working memory: Exploratory fMRI findings among men with histories of childhood sexual abuse*, „Child Abuse & Neglect” 122.
- Chodecka A. (2011), *Długotrwałe konsekwencje doświadczenia wykorzystania seksualnego jako specyficznej formy traumy*, w: *Interpersonalna trauma. Mechanizmy i konsekwencje*, Warszawa.
- Ciszewski J. (red.) (2023), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, LEX/el.
- Ciszewski J., Nazaruk P. (red.) (2022), *Kodeks cywilny. Komentarz aktualizowany*, Warszawa.
- Conti G., Pizzo E., Morris S., Melnychuk M. (2021), *The economic costs of child maltreatment in UK*, „Health Economics” 30(12).
- Cook A., Spinazzola J., Ford J. i in. (2005), *Complex trauma in children and adolescents*, „Psychiatric Annals” 35.
- Cross D., Fani N., Powers A., Bradley B. (2017), *Neurobiological development in the context of childhood trauma*, „Clinical Psychology: Science and Practice” 24(2).
- Currie J. (2020), *Child health as human capital*, „Health Economics” 29.
- Cyr C. (1994), *Modèle conceptuel: Programmation de la violence familiale dans un cadre correctionnel*, Ottawa.
- Czarnecki P. (2023), *Przedawnienie i zatarcie skazania przestępstw przeciwko wolności seksualnej – między surowym ukaraniem sprawcy a ochroną interesów małoletniego pokrzywdzonego*, „Dziecko Krzywdzone” 22(2).
- Dacka M. (2021), *Molestowanie seksualne dzieci – problematyka i działania prewencyjne*, „Prace Psychologiczne” 23/2022.
- Dam N.T. van, Rando K., Potenza M.N. i in. (2014), *Childhood maltreatment, altered limbic neurobiology, and substance use relapse severity via trauma-specific reductions in limbic gray matter volume*, „JAMA Psychiatry” 71.
- Dane statystyczne z MS-S1r, Sprawozdanie w sprawach cywilnych i według rodzajów spraw i właściwości rzeczowej w sądach rejonowych / Sprawozdanie w sprawach cywilnych.
- Davidson J.R., Hughes D.C., George L.K., Blazer D.G. (1996), *The association of sexual assault and attempted suicide within the community*, „Archives of General Psychiatry” 53.
- Debata PKDP (2022), *Dlaczego nie słyszymy głosu dzieci z niesprawnościami skrzywdzonych seksualnie*, <https://pkdp.gov.pl/baza-wiedzy/debata/> (dostęp 11.12.2023).
- Deep A.L., Lilenfeld L.R., Plotnicov K.H. i in. (1999), *Sexual abuse in eating disorder subtypes and control in women: The role of comorbid substance dependence in bulimia nervosa*, „International Journal of Eating Disorders” 25.
- Dinan T. G., Cryan J.F. (2018), *Regulation of the stress response by the gut microbiota: implications for psychoneuroendocrinology*, „Psychoneuroendocrinology” 37.
- Drugi Raport Państwowej Komisji (2022), *Państwowa Komisja do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15*, Warszawa; <https://pkdp.gov.pl/wp-content/uploads/2022/09/DRUGI-RAPORT-PKDP-2022.pdf> (dostęp: 11.12.2023).
- Dyrektywa UE z dnia 29 kwietnia 2004 r. – Dyrektywy Rady 2004/80/WE odnoszącej się do kompensaty dla ofiar przestępstw (Dz.Urz. UE L 261 z 6.08.2004).
- Egmond M. van, Garnefski N., Jonker D., Kerhof A. (1993), *The relationship between sexual abuse and female suicidal behavior*, „Crisis” 14.
- Ereciński T. (red.), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1–124*, Warszawa.
- FDDS (2018), *Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci*. Raport z badań, <https://tiny.pl/c6jl4> (dostęp: 11.12.2023)
- FDDS (2022), *Dzieci się liczą 2022*. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce, <https://tiny.pl/c6jls> (dostęp: 11.12.2023).
- Feinberg I., Campbell I.G. (2010), *Sleep EEG changes during adolescence: an index of a fundamental brain reorganization*, „Brain Cognit” 72(1).
- Finkelhor D. (1984), *Child sexual abuse: New theory and research*, Nowy Jork.
- Finkelhor D., Browne A. (1985), *The traumatic impact of child sexual abuse. A conceptualization*, „American Journal of Orthopsychiatry” 55(4).

- Fisher P. (1998), *Women and mental health: The role of trauma*, „Visions: British Columbia’s Mental Health Journal” 3.
- Fogelman N., Canli T. (2019), *Early life stress, physiology, and genetics: a review*, „Frontiers in Psychology” 10.
- Ford J.D. (2005), *Treatment implications of altered affect regulation and information processing following child maltreatment*, „Psychiatric Annals” 35.
- Fox K.M., Gilbert B.O. (1994), *The interpersonal and psychological functioning of women who experienced childhood physical abuse, incest, and parental alcoholism*, „Child Abuse and Neglect” 18.
- Fras M., Habdas M. (red.) (2018), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna (art. 353–534)*, LEX.
- Fras M., Habdas M., Zakrzewski P. (2019), *Kodeks cywilny. Komentarz do art. 117–125*, LEX/el.
- Friedrich W.N. (2012), *Korelaty zachowań seksualnych małych dzieci*, „Dziecko Krzywdzone” 4(41).
- Friedrich W.N., Schafer L.C. (1995), *Somatic symptoms in sexually abused children*, „Journal of Pediatric Psychology” 20.
- Fujisawa T.X., Nishitani, S., Takiguchi, S. i in. (2019), *Oxytocin receptor DNA methylation and alterations of brain volumes in maltreated children*, „Neuropsychopharmacology” 44.
- Fuller-Thomson E., Baird S. L., Dhrodia R., Brennenstuhl S. (2016), *The association between adverse childhood experiences (ACEs) and suicide attempts in a population-based study*, „Child: Care, Health and Development” 42.
- Gardner M., Thomas H., Erskine H. (2019), *The association between five forms of child maltreatment and depressive and anxiety disorders: a systematic review and meta-analysis*, „Child Abuse & Neglect” 96, 104082.
- Garnefski N., Diekstra R.F.W. (1997), *Child sexual abuse and emotional and behavioral problems in adolescence: Gender differences*, „Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry” 36.
- Gierowski J.K., Paprzycki L.K. (2015), *Źródła zakłócenia czynności psychicznych*, w: *System Prawa Karnego*, t. 7, Paprzycki L.K. (red.), Warszawa.
- Gniewek E., Burian B., Gołaczyński J. i in. (red.) (2008), *Kodeks cywilny, Komentarz*, Warszawa.
- Grabowska I., Kubicki P. (2023), *Koszty wykorzystania seksualnego dzieci w Polsce. Analiza na zlecenie PKDP*.
- Gregorowski C., Seedat S. (2013), *Addressing childhood trauma in a developmental context*, „Journal of Child and Adolescent Mental Health” 25(2).
- Grzegorzczak P., Gudowski J., Pietrkowski H. i in. (2023), *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. Tom I. Postępowanie rozpoznawcze. Artykuły 1–124*, wyd. VI, Warszawa.
- Gudowski J. (red.) (2018), *Kodeks cywilny. Komentarz. Tom III. Zobowiązania. Część ogólna*, Warszawa.
- Hankivsky O., Draker D.A. (2003), *The Economic Costs of Child Sexual Abuse in Canada*, „Journal of Health & Social Policy” 17(20).
- Harkness K.L., Bruce A.E., Lumley M.N. (2006), *The role of childhood abuse and neglect in the sensitization to stressful life events in adolescent depression*, „Journal of Abnormal Psychology” 115.
- Hart H., Rubia K. (2012), *Neuroimaging of child abuse: A critical review*, „Frontiers in Human Neuroscience” 6.
- Heeks M., Reed S., Tafsiri M. Prince S. (2018), *The economic and social costs of crime. Second edition*, London.
- Heim C. i in. (2000), *Pituitary-adrenal and autonomic responses to stress in women after sexual and physical abuse in childhood*, „Journal of the American Medical Association” 284(5).
- Heim C., Young L.J., Newport D.J. i in. (2009), *Lower CSF oxytocin concentrations in women with a history of childhood abuse*, „Molecular Psychiatry” 14.
- Heim Ch.M., Mayberg H.S., Mletzko T. i in. (2013), *Decreased cortical representation of genital somatosensory field after childhood sexual abuse*, „The American Journal of Psychiatry” 170.
- Henkhaus L.E. (2022), *The lasting consequences of childhood sexual abuse on human capital and economic well-being*, „Health Economics” 31.
- Hilton R.R., Mezey G.C. (1986), *Victims and perpetrators of child sexual abuse*, „British Journal of Psychiatry” 189.
- Holman D.M. i in. (2016), *The association between adverse childhood experiences and risk of cancer in adulthood: A systematic review of the literature*, „Pediatrics” 138.
- Hyman B. (1993), *Economic Consequences of Child Sexual Abuse in Women*, Thesis manuscript, Brandeis University: Department of Philosophy.
- Irish L., Kobayashi I., Delahanty D.L. (2010), *Long-term physical health consequences of childhood sexual abuse: a meta-analytic review*, „Journal of Pediatric Psychology” 35(5).

- Jawaid A., Roszkowski M., Mansuy I.M. (2018), *Trans-generational epigenetics of traumatic stress*, „Progress in Nucleic Acid Research and Molecular Biology” 158.
- Jia H., Lubetkin E.I. (2020), *Impact of adverse childhood experiences on quality-adjusted life expectancy in the U.S. population*, „Child Abuse & Negl” 102.
- Jones J.S., Goldstein S. J., Wang J. i in. (2022), *Evaluation of brain structure and metabolism in currently depressed adults with a history of childhood trauma*, „Translational Psychiatry” 12.
- Kalinowska-Sufinowicz B. (2020), *Molestowanie seksualne i jego koszty finansowe dla gospodarki*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 82(3).
- Kamińska-Nawrot A. (2022), *Grooming – uwodzenie w Internecie. Wybrane aspekty prawno-karne*, „Zeszyty Naukowe Pro Publico Bono” 1(1).
- Kaufman J., Zigler E. (1987), *Do abused children become abusive parents?*, „American Journal of Orthopsychiatry” 57.
- Kendall-Tackett K., Finkelhor D. (1993), *Impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies*, „Psychological Bulletin” 113.
- Klonsky E.D., Moyer A. (2008), *Childhood sexual abuse and non-suicidal self-injury: Meta-analysis*, „British Journal of Psychiatry” 192.
- Kmiecik B. (2023), *Wykorzystanie seksualne dzieci z niepełnosprawnością – między ciszą statystyk a krzykiem osób skrzywdzonych*, „Dziecko Krzywdzone” 22(2).
- Knutson K.L. (2012), *Does inadequate sleep play a role in vulnerability to obesity?*, „American Journal of Human Biology” 24(3).
- Kondek J. (2019), *W sprawie wykładni pojęcia „przy wykonywaniu czynności” na gruncie art. 430 k.c.*, „Forum Prawnicze” 1(51).
- Kuhlman K.R., Vargas I., Geiss E.G., Lopez-Duran N.L. (2015), *Age of trauma onset and HPA axis dysregulation among trauma-exposed youth*, „Journal of Traumatic Stress” 28.
- Kusz E. (2015), *Wykorzystanie seksualne małoletnich przez osoby duchowne – analiza zjawiska*, „Dziecko Krzywdzone” 14(1).
- Lake E.S. (1993), *An exploration of the violent victim experiences of female offenders*, „Violence and Victims” 8.
- Langevin R.H i in. (2019), *Sleep problems and interpersonal violence in youth in care under the Quebec Child Welfare Society*, „Journal of Clinical Sleep Medicine” 56.
- Langevin R., Kenny S., Kern A. i in. (2022), *Sexual abuse and sleep in children and adolescents: A systematic review*, „Sleep Medicine Reviews” 64.
- Laskey A., Haney S., Northrop S. (2022), *Protecting children from sexual abuse by health care professionals and in the health care setting*, „Pediatrics” 150(3).
- Laurel M.D. (1991), *The female offender: What does the future hold?*, Lanham (American Correctional Association).
- Letourneau E.J., Brown D.S., Fang X. i in. (2018), *The economic burden of child sexual abuse in the United States*, „Child Abuse & Neglect” 79.
- Lis W. (2022), *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za czyny niedozwolone popełnione przez członków duchowieństwa*, w: (Nie)odpowiedzialność cywilnoprawna kościelnych osób prawnych za czyny niedozwolone, Warszawa.
- Lupien S.J., McEwen B.S., Gunnar M.R., Heim C. (2009), *Effects of stress throughout the lifespan on the brain, behaviour and cognition*, „Nature Reviews Neuroscience” 10(6).
- Łętowska E. (2015), *Odpowiedzialność Kościoła za szkody wyrządzone przez księży*, „Państwo i Prawo” 3.
- Malinowska-Bizon A. (2021), *Odpowiedzialność sprawców wykorzystywania seksualnego małoletnich poniżej lat 15 w kontekście znamion przestępstwa z artykułu 197 Kodeksu karnego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 25(3).
- Maercker A., Michael T., Fehm L. i in. (2004), *Age of traumatization as a predictor of post-traumatic stress disorder or major depression in young women*, „British Journal of Psychiatry” 184.
- Masi S., Salpea K.D., Li K. i in. (2011), *Oxidative stress, chronic inflammation, and telomere length in patients with periodontitis*, „Free Radical Biology and Medicine” 50(6).
- Mathews F. (1996), *The invisible boy: Revisioning the victimization of male children and teens*, Ottawa, dla: National Clearinghouse on Family Violence, Family Violence Prevention Division, Health Canada.
- Mazowiecka L. (2012), *Państwowa kompensata dla ofiar przestępstw*, Warszawa.
- McLaughlin K.A., Sheridan M.A., Humphreys K.L. i in. (2021), *The value of dimension models of early experience: Thinking clearly about concept and categories*, „Perspectives on Psychological Science” 16.
- Megala J., Sivakumar D., Jha D. i in. (2021), *Epigenetic modifications due to childhood trauma causative of poten-*

tial mental and physical disorders, „International Journal of Nutrition, Pharmacology, Neurological Diseases” 11.

- Miller G.E., Chen E., Zhou E. S. (2007), *If it goes up, must it come down? Chronic stress and the hypothalamic-pituitary-adrenocortical axis in humans*, „Psychological Bulletin” 133.

- Motiuk L.L., Porporino F.J. (1993), *Examen des antécédents des agresseurs sexuels dans les établissements correctionnels fédéraux*, Ottawa, dla: Direction de la Recherche et des Statistiques, Service Correctionnel du Canada.

- Moncrieff J., Drummond D.C., Candy B. i in. (1996), *Sexual abuse in people with alcohol problems. A study of the prevalence of sexual abuse and its relationship to drinking behaviour*, „British Journal of Psychiatry” 169.

- Muenzenmaier K., Meyer I., Struening E. i in. (1993), *Childhood abuse and neglect among women outpatients with chronic mental illness*, „Hospital and Community Psychiatry” 44.

- Mullen P.E., Martin J.L., Anderson J.C. i in. (1993), *Childhood sexual abuse and mental health in adult life*, „British Journal of Psychiatry” 163.

- Murphy M.O., Cohn D.M., Loria A.S. (2017), *Developmental origins of cardiovascular disease: impact of early life stress in humans and rodents*, „Neuroscience & Biobehavioral Reviews” 74.

- Nugent, N.R., Goldberg A., Uddin M. (2016), *Topical review: the emerging field of epigenetics: informing models of pediatric trauma and physical health*, „Journal of Pediatric Psychology” 41(1).

- Ostaszewski P., (2023), *Ściągłość świadczeń pieniężnych i nawiązek orzekanych na rzecz Funduszu Sprawiedliwości*, „Prawo w Działaniu. Sprawy Karne”

- Ożarowska M. (2011), *Wykorzystywanie seksualne dziecka: istota zjawiska, objawy, skutki*, „Horyzonty Psychologii” 1(1).

- Parr L.A., Boudreau M., Hecht E. i in. (2012), *Early life stress affects cerebral glucose metabolism in adult rhesus monkeys (Macaca mulatta)*, „Developmental Cognitive Neuroscience” 2.

- Pechtel P., Pizzagalli D.A. (2011), *Effects of early life stress on cognitive and affective function: An integrated review of human literature*, „Psychopharmacology” 214.

- Phillips C. (2017), *Brain-derived neurotrophic factor, depression, and physical activity: making the neuroplastic connection*, „Neural Plasticity”.

- Pierwszy Raport Państwowej Komisji (2022), Państwowa Komisja do spraw przeciwdziałania wykorzystaniu seksualnemu małoletnich poniżej lat 15, Warszawa; https://pkdp.gov.pl/wp-content/uploads/2021/08/Raport_PKDP.pdf (dostęp: 11.12.2023).

- Ponée D., (1989), *Child abuse programming at work*, w: Carver V., Ponée C. (red.), *Women, work, and wellness*, Toronto, dla: Addiction Research Foundation.

- Pospiszyl I. (1994), *Przemoc w rodzinie*, Warszawa.

- Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 7 listopada 2014 r., IV KK 129/14, LEX nr 1552151.

- Postanowienie Sądu Najwyższego w sprawie II KK 327/13, LEX nr 1532738.

- Pyziak-Szafnicka M. (red.) (2014), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa.

- Radakin F., Scholes A., Soloman K. i in. (2021), *The economic and social cost of contact child sexual abuse*. Report available at The economic and social cost of contact child sexual abuse, www.gov.uk.

- Rembieliński A. (1971), *Odpowiedzialność cywilna za szkodę wyrządzoną przez podwładnego*, Warszawa.

- Rękas A. (2011), *Mediacja w polskim prawie karnym*, Warszawa.

- Robertson, M.J. (1989), *Homeless youth: An overview of recent literature*. Paper presented at the National Conference on Homeless Children and Youth, Washington, DC.

- Robin R.W., Chester B., Rasmussen J.K. i in. (1997), *Factors influencing utilization of mental health and substance abuse services by American Indian men and women*, „Psychiatric Services” 48.

- Rodriguez N. i in. (1997), *Posttraumatic stress disorder in adult female survivors of child sexual abuse: A comparison study*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 65.

- Rogosch F.A., Dackis M.N., Cicchetti D. (2011), *Child maltreatment and allostatic load: Consequences for physical and mental health in children from low-income families*, „Development and Psychopathology” 23.

- Rotheram-Borus M.J. i in. (1996), *Sexual abuse history and associated multiple risk behavior in adolescent runaways*, „American Journal of Orthopsychiatry” 66.

- Rowan A.B., Foy D.W. (1993), *Post-traumatic stress disorder in child sexual abuse survivors: A literature review*, „Journal of Traumatic Stress” 6.

- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 maja 1974 r. w sprawie pomocy postpenitencjarnej (Dz.U. nr 21 poz. 126 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 września 1998r. w sprawie zasad i trybu udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianych z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom, a także pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom, jak również szczególnych zasad trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz przeznaczania środków z tego funduszu na taką pomoc (Dz.U. z 1998 r. nr 124 poz. 823).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 listopada 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz udzielania pomocy z tego funduszu (Dz.U. z 2004 r. nr 257 poz. 2578).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 września 2005 r. w sprawie wniosku o przyznanie kompensaty (Dz.U. 177 poz. 1476).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dn. 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie (Dz.U. poz. 1800 ze zm.).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych (Dz.U. z 2018 r. poz. 265).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 października 2016 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz.U. z 2019 r. poz. 18).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 października 2016 r. w sprawie opłat za czynności radców prawnych oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego ustanowionego z urzędu (Dz.U. z 2019 r. poz. 68).
- Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. 2017 poz. 1760).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz. U. z 2019 r. poz. 683).
- Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=W-DU20190000018> (dostęp: 11.12.2023).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 września 2020 r. w sprawie określenia wzoru pouczenia o uprawnieniach i obowiązkach pokrzywdzonego w postępowaniu karnym (Dz.U. z 2020 r. poz. 1619).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 marca 2022 r. z mieniające rozporządzenie w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (Dz.U. z 2022 r. poz. 748).
- Salter A. (2003), *Pokonywanie traumy. Jak zrozumieć i leczyć dorosłe ofiary wykorzystania seksualnego w dzieciństwie*, Warszawa.
- Schafer M., Schnack B., Soyka M. (2000), *Sexual and physical abuse during early childhood or adolescence and later drug addiction*, „Psychotherapie, Psychosomatik, Medizinische Psychologie” 50.
- Schmahl C.G., Vermetten E., Elzinga B.M., Bremner J.D. (2004), *A positron emission tomography study of memories of childhood abuse in borderline personality disorder*, „Biological Psychiatry” 55.
- Schreier A., Coffey H.M., May G., Hansen D.J. (2022), *Financing mental health services at Child Advocacy Centers for victims of child sexual abuse and their families*, „Aggression and Violent Behavior” 65.
- Schrivastava A.K., Karia S.B., Sonavane S.S., Sousa A.A. de (2017), *Child sexual abuse and the development of psychiatric disorders: A neurobiological trajectory of pathogenesis*, „Industrial Psychiatry Journal” 26(1).
- Seid A.M., Mishra G.D., Dobson A.J. (2022), *The association between childhood sexual abuse and historical intimate partner violence with body mass index and diabetes: Evidence from the Australian Longitudinal Study on Women’s Health*, „Preventive Medicine” 161.
- Shaw M. (1991), *Survey of Federally Sentenced Women: Report of the Task Force on Federally Sentenced Women on the Prison Survey*, Ottawa: Corrections Branch, Solicitor General of Canada.
- Shenk C.E., Felt J.M., Ram N. i in. (2022), *Cortisol trajectories measured prospectively across thirty years of female development following exposure to childhood sexual abuse: Moderation by epigenetic age acceleration at midlife*, „Psychoneuroendocrinology” 136.

- Silbert M.H., Pines A.M. (1981), *Sexual child abuse as an antecedent to prostitution*, „Child Abuse & Neglect” 5.
- Smart R.G. i in. (1992), *Drifting and doing: Changes in drug use among Toronto Street youth*, Toronto, dla: Addiction Research Foundation.
- Sullivan J., Mirbahai L., Lord J.M. (2018), *Major trauma and acceleration of the ageing process*, „Ageing Research Reviews” 48.
- Szpunar A. (1994), *Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną przez podwładnego*, w: *Rozprawy z polskiego i europejskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Józefowi Skąpskiemu*, Mączyński A., Pazdan M., Szpunar A. (red.), Kraków.
- Taylor C.J., Kent G.G., Huws R.W. (1994), *A comparison of the backgrounds of first time and repeated overdose patients*, „Journal of Accident and Emergency Medicine” 11.
- Teicher M.H., Dumont N.L., Ito Y. i in. (2004), *Childhood neglect is associated with reduced corpus callosum area*, „Biological Psychiatry” 56.
- Tekst jednolity Kodeksu cywilnego z dnia 14 sierpnia 2023 r. (Dz.U. poz. 1610).
- Thomas C., Hyppönen E., Power C. (2008), *Obesity and type 2 diabetes risk in midadult life: the role of childhood adversity*, „Pediatrics” 121.
- Tomoda A. i in. (2011), *Exposure to parental verbal abuse is associated with increased gray matter volume in superior temporal gyrus*, „Neuroimage” 54.
- Touchette E., Petit D., Tremblay R.E., Montplaisir J.Y. (2009), *Risk factors and consequences of early childhood dyssomnias: new perspectives*, „Sleep Medicine Reviews” 13(5).
- Uchwała Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z dnia 15 lutego 1971 r., III CZP 33/70.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 1964 nr 16 poz. 93; t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1610, 1615, 1890, 1933).
- Ustawa z dnia 17 listopada 1965 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1615).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 1997 r. nr 88 poz. 556).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. nr 89, poz. 556).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 1997 r. nr 90 poz. 557).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 127).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. nr 64 poz. 593).
- Ustawa z dnia 25 listopada 2004 r. o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. z 2004 r. nr 273, poz. 2703).
- Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1619).
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. z 2005 r. poz. 1398).
- Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (Dz.U. z 2023 r. poz. 1144).
- Ustawa z dnia 11 kwietnia 2008 r. o zmianie ustawy o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw umyślnych (Dz.U. nr 96 poz. 608).
- Ustawa z dnia 3 kwietnia 2009 r. o zmianie ustawy o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych przestępstw umyślnych (Dz.U. nr 79 poz. 665).
- Ustawa z dnia 12 lutego 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2010 r. nr 40 poz. 227).
- Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3 (Dz.U. z 2019 r. poz. 409).
- Ustawa z dnia 3 lutego 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011 r. nr 39, poz. 202).
- Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz.U. z 215 r. poz. 21).
- Ustawa z dnia 12 lipca 2017 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2017 r. poz. 1452).
- Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy z dnia 15 maja 2015 r. – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Druk sejm. nr 2393).
- Uzasadnienie wyroku Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSNC 2021/1/4.
- Uzasadnienie wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 2 grudnia 2016 r., VI ACa 925/15, LEX nr 2268931.

- Wanderlich S., Wilsnack R. i in. (1996), *Childhood sexual abuse and bulimic behaviour in a nationally representative sample*, „American Journal of Public Health” 86.
- Widom C.S. (1999), *Posttraumatic stress disorder in abused and neglected children grown up*, „American Journal of Psychiatry” 156.
- Widom S.P. (1995), *Victims of childhood sexual abuse: Later criminal consequences*, Washington DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice.
- Wilk A. (2020), *Odpowiedzialność kościelnych osób prawnych za szkody wyrządzone wskutek przestępstw seksualnych popełnionych przez duchownych. Glosa do wyroku Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 10.
- Wilk A. (2021), *Odpowiedzialność odszkodowawcza z tytułu szkód wyrządzonych przez cudze czyny zabronione o charakterze seksualnym*, Warszawa.
- Wilk A. (2022), *Prawne i kryminologiczne aspekty przestępczości seksualnej duchownych*, „Problemy Prawa Karnego” 6(1).
- Wiss D.A., Brewerton T.D., Tomiyama A.J. (2022), *Limitations of the protective measure theory in explaining the role of childhood sexual abuse in eating disorders, addictions, and obesity: an updated model with emphasis on biological embedding*, „Eating and Weight Disorders” 27(4).
- Wojnicz P. (2020), *Penalizacja czynów seksualnych wobec małoletnich – rozważania na tle prawa kanonicznego i polskiego prawa karnego*, „Civitas et Lex” 2(26).
- Wolfe D.A., Sas L., Wekerle C. (1994), *Factors associated with the development of posttraumatic stress disorder among child victims of sexual abuse*, „Child Abuse and Neglect” 18.
- Womersley J.S., Nothling J., Toikumo S. i in. (2022), *Childhood trauma, the stress response and metabolic syndrome: A focus on DNA methylation*, „European Journal of Neuroscience” 55.
- Wyatt, G.E., Guthrie D., Notgrass C.M. (1992), *Differential effects of women's child sexual abuse and subsequent sexual revictimization*, „Journal of Consulting and Clinical Psychology” 60.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 19 maja 2011 r., I ACa 225/11.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 18 stycznia 2012 r., I ACa 930/11.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 17 października 2013 r., I ACa 594/13.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 28 listopada 2013 r., I ACa 524/13.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Łodzi z dnia 14 kwietnia 2014 r., I ACa 1316/13.
- Wyrok Sądu Apelacyjnego w Poznaniu z dnia 2 października 2018 r., I ACa 539/18.
- Wyrok Sądu Najwyższego w sprawach: II KK 171/15, KZS 2016/5/15, III KK 392/10, LEX nr 794161.
- Wyrok Sądu Najwyższego w sprawie III KK 128/18, LEX nr 2490903.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 13 lutego 1960 r., I CR 929/59.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lipca 1968 r., II CR 216/68.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 24 listopada 1969 r., III CRN 7/69.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 stycznia 1970 r., III CRN 535/69.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 7 września 1972 r., I CR 374/72.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 kwietnia 1973 r., I CR 306/73.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 22 listopada 1976 r., III CRN 252/76.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 listopada 2005 r., V CK 396/05.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 26 stycznia 2011 r., IV CSK 308/10.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 czerwca 2011 r., I CSK 314/10.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 28 czerwca 2011 r., II PK 9/11.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 27 sierpnia 2014 r., III SK 80/13.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 czerwca 2015 r., II KK 171/15, LEX nr 1750143.
- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 2018 r., IV KK 234/17, OSNKW 2018, nr 4, poz. 3.



- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 31 marca 2020 r., II CSK 124/19, OSNC 2021/1/4.
- Yaroslavsky I., Bush A.H., France Ch.M. (2022), *Emotion regulation deficits mediate childhood sexual abuse effects on stress sensitization and depression outcomes*, „Development and Psychopathology” 34.
- Yurtsever T., Streit F., Foo J. C. i in. (2019), *Temporal dynamics of cortisol-associated changes in mRNA expression of glucocorticoid responsive genes FKBP5, GILZ, SDPR, PER1, PER2 and PER3 in healthy humans*, „Psychoneuroendocrinology” 102.



PAŃSTWOWA KOMISJA
do spraw przeciwdziałania
wykorzystaniu seksualnemu
małoletnich poniżej lat 15

PAŃSTWOWA KOMISJA
ul. Twarda 18, 00-105 Warszawa
tel. 22 699 60 52
fax 22 699 60 48

www.pkdp.gov.pl
zgloszenie@pkdp.gov.pl (dla zgłaszających)
komisja@pkdp.gov.pl
media@pkdp.gov.pl (dla mediów)